

यद्युर्वेदैत्यूचां पर्युदासी मा भूदिति । सर्वैत्युक्तां । एवं की-
द्यै । सचिले खिलश्चेनागारध्याधीताः कचिलगच्छविनियु-
ज्ञामन्त्रगच्छाच्छते । प्रवायुमष्ट, सुचन्तु मा शपथा, दग्धिथ पूर्वि-
की चेत्येवमाद्य । सह खिलैर्वर्त्तगर्वत सचिलः । तच्छिन्सचिले । त
यु खिलानामपि यजुर्वेदमध्यएव सत्त्वालिमर्थ पृथगुपदेश । उच्चते ।
एवोऽस्त्रिलामेष्यविनियुतात्वाद्यादिज्ञानं निष्प्रयोजनं स्मादिति, न
निष्प्रयोजनं स्मादिति शहानिरासायेत्वदोपः । एपामपि नद्यज्ञां-
ध्यनपारायणवाचस्त्रीमादी विनियोगस्य सत्त्वात् । एतान्यविदि
त्वेत्यादिगा फट्यादज्ञात्वाऽध्ययनादावगिद्ग्रामपृथुक्त्रीत्वाऽध्ययना
भाष्यनादिक्रियायामिदसिद्धुक्तेयैपामपृथ्यादिज्ञानमयेक्ष्य यत एवे
त्वमिप्राय । स्त्राध्यायमपि योऽधीते मन्त्रदैवतज्ञः सोऽसुभिंलस्त्रीके
पैरपीडते इति । तथा सर्वमेतच्छन्दोदेषतमार्पं च विज्ञाय यत्किंचित्प्र
पहीमादि करोति तत्प्र फलमन्त्रते इत्यूचादिज्ञाने फलानुरुद्ध । एवं
कीद्यै यजुर्वेदाभ्याचे । सरुक्रिये । शुक्रादित्य । शुरा । “तद-
एव एव शुक्रो य एव तपतीति श्रुते,” आदित्य घर्म । “असो वा आ
दित्यं घर्म इति श्रुते” । अतो घर्म आदित्य, शुक्रादित्येकोऽर्थ । अत
शुक्रास्त्रघर्मस्त्र सञ्चयी यो मन्त्रविभागः । ऋच्चंच्चाचर्चमित्यादिक
सा शुक्रियगच्छेनोच्चते तेन सहवर्त्तताति स शुक्रियस्त्राच्चाचर्चमित्ये
अयं च शुक्रियो भागो दिवेव पठ्यते न रात्रौ । तथा अयमरणे
एव पठ्यते न यामि । शुक्रियादन्यो यो वेदभागः रात्रिनियमेनोर्भु-
यत्वं पठ्यते । अतो धर्मगीदाच्चुक्रियस्य पृथग्निहेंगः । किं लत्वा ।
तं विवक्षत्वं स्यै धर्मीय वेदचयात्मकमर्चिमन्तं हीसिमवत्वं अग्निभाय
आभीत्वत्वाटरे । अत्यादरेण भक्तियद्वापूर्वकं आराध्यत्वेन मनसि च-
क्रायित्वा(१) । “सेपा च येव यिद्या तपतीति श्रुते,” धर्मीयमित्युत्तं

(१) शतवधारागत्वा दशमकाण्डाग्नेरदृष्ट्यत्प दशम्या कौण्डकापाप्त्वे व्येति ॥

एवंविधम् सूर्योऽस्य अर्थं क्वत्रा वर्णिदेवतद्वसामनुकामणं कर्त-
आमः। इत्यर्थः। तं विवर्यात्तमित्युक्तं। तत्र तं कमित्यपेत्यायामा ह ये-
न विवस्ता सूर्योऽपि मण्डल दक्षिणमचि हृदय वार्षधितं आश्रितं।
मण्डल आकाशे लग्नाकाशकर्त्तेन परिहृष्टमान तेजोमय सूर्यमण्डले,
दक्षिणमत्तीति पुरुषम् दक्षिण चक्षु । पुरुषम् हृदयं च । एतच-
यमाक्रम्य यः स्थितवात्तमित्यर्थः। तथा च चूयते(१)। “स एष एव
सूर्योऽपि एतस्त्रियाणुले पुरुषी यशाय दक्षिणेऽपुरुषस्तस्य इतस्मा
हृदये पादावति हतोताविति”। मुन वां त । दर्ता यज्ञादिवस्ती,
भगवान्याज्ञवल्प्यो मुनिः शङ्खानि विशुद्धानि अपोरुपेयत्वाहहृदी-
परहितानि यजूर्धिप्राप्य प्राप्तवान् । तथा च चूयते(२)। “आदित्याग्नी ।
गानि शङ्खानि यजूर्धिप्राप्तवान् । याज्ञसनेयेन याज्ञवल्प्येनास्यायत्त” इति ।
रात्र कैपा चिन्मते यजुर्षां छन्दो नास्तीत्याह ।

यजुर्पामनियताज्ञरत्वादेकैपां छन्दो न विद्यते.

एकैपामाचार्याणा मते यजुर्षां इषे वित्यादीना छन्दो न विद्यते ।
गायत्र्युचिग्मादिनाभक्त छन्दो नास्ति, द्रुती न विद्यते इत्यपि-
चार्यामाह । अनियताज्ञरत्वादिति । गायत्र्यादि छन्दो हि नि-
यतादर्शं चतुर्विंशत्यचरा गायत्रीत्याद्यचरसद्व्यानियमश्वव्यात् ।
ग च यजूर्ठूर्धिप्राप्तवान् । अतस्मेतु नियताज्ञरसद्व्यानियमश्वव्यात्
स्तरूपं छन्दो नास्तीत्यर्थ । एकैपामित्युक्तत्वालेषां चिन्मते य-
जुर्षांपि छन्दोनास्तीति प्रतीयते । तत्र छन्दस्त्रायपते । श-
न्दोगायत्री “देव्ये क”मित्यादिपिङ्गलाद्युक्तप्रकारेचैकाज्ञरद्व्यश्वरूप-
चरा दीनि छन्दासि वज्रं पुक्त्यनीयानि । तानि चाचिन्यवे नीतां-
क्षिप्ताः प्रशस्तं राज्ञ्यादपकारर्णि गायत्र्यान्दीनि छन्दांमिषद्वृश्यते ॥

(१) पूर्वोक्तकाण्डकायाम्बेद्येति ॥

(२) शंतप्रवाद्याग्नीपवत्तुर्दशवृद्धारापकाण्डकाकाण्डका तात्पर्येति ॥

राष्ट्रशुद्धिदेवातिगार्थे । "गायश्चुचिंगुच्छुप्तं हहसी च प्रजापते ।
 पश्चत्ति च्छुष्टुष्टुगती च सप्त छन्दासि तानिह । अष्टाष्ठरप्रभौनि षष्ठु
 भूयं परं परं । देवाम्यपि च भूमैय सप्त चैवागुराख्यपि । एकोच्चरा
 खि देवाग्नं तान्येवैकाचराख्यपि । एकाखमान्यसुराणा तत् पश्चद्
 गायरत्वात् । तानि नीणि सामग्र्य समानानि म नाम तत् । एकं
 भवत्यृपिश्छन्दस्याया गच्छति सम्पद । एकं निप्रभृतीन्याहुर्युहानि षष्ठु
 रत्वरम् । चट्टिक्षन्दांसि तै प्राची मन्त्र श्लोकय दर्शने । तत्पादो य
 षुपां छन्दस्याग्नां तु इष्टुष्टां चय । तत्पादमोपा चट्टिक्षन्दमां षष्ठुर्धीं
 भागो यजुषा छन्दो वेदितव्य । साम्बा छन्दो होडो पाढो वेदिताश्चौ ।
 चर्चां छन्दस्याय । गायत्र्यादिजगत्यामेकदिन्यधिर्वा तु तत् । आपेक
 ऋक्षमाहारो लूङ्गो वर्गं पदुत्तर । अचरायि पद्विश्वहायची वृ
 ष्टाषो मिता । यजुषां पद्वृचा चि पद् साम्बा इदंग सम्पदि । एको-
 त्तरो यजुर्वर्गः साम्बां वर्गसु दद्युत्तर । चट्टचा तु च्युत्तरो वर्गी वृ
 ष्टो वर्गं पदुत्तरः । चट्टोषां तु चयो वर्गं सप्तका एव नेतरै । चट्ट
 पिश्छन्दासि गायत्री सा षष्ठुर्विश्वलच्छरास्तय पादाखत्वारो या प
 द्वचरा इत्यादि प्रजापतिप्रभृतीनां छन्दासि व्याख्यातानि, तेषु चट्ट
 पिश्छन्दासि भीदाहणानि वस्त्रन्ते । गायत्री सा षष्ठुर्विश्वलच्छरेत्यादि-
 ना । छंदोगानामपि । देवासुरप्रजापतोना यजु सामर्चा च छन्दां-
 सि भवन्ति । देव्येजा गायत्री । पश्चदग्नसुराणा । प्रजापतेरष्टौ । प
 ष्टवादगाटादग्ना इतरेषां क्रमशीऽय प्रतिछन्दोऽस्तरविद्विदैवयजुषो-
 ईकेकेन तथा इनिरसुराणां प्रजापतेर्यतुर्भिर्विवृहिर्भिर्भां साम्बा सु
 चां चिगिस्ता विभौ दो चिवर्गोऽन्दमानाद्यत्य तु चर्वं चयं समेत्यार्थं,
 परत्वे वृष्टाष्टव्यक्षवा च दिगुणा यजुषां च चतुर्गुणाऽऽदितस्तिराययुक्ता ।
 'क्षु'यजुषां च साम्बाम्यौ । प्राजापत्या च पोडगइति । तथा । पादभी-
 देन पादाग्नं दिग्गांगोऽभिष्टमीष्टु । छन्दसंस्पदं रां गायत्रामन्तेत

पादतद्विति । द्वयसा पादतो याया सम्बद्ध मन्त्रेत ता ता सम्यक् पूर्व-
गमिसमोच्च पादाद्य पदा न । ममेदेन तु पादाना विभाग कर्त्तव्यः । प्रायोऽथैवं वृत्तमित्वेति पादज्ञानस्य हेतवो भयं न्तः । प्रायस्तिष्ठृप्तप्राय , अनुदृप्ता
यद्विति । विशेषसञ्जिपति तु पूर्वं पूर्वं परं पर । एषामेव प्रायोऽर्थं हस्त
रूपाणां विशेषाणा सञ्चिपते तु पूर्वं पूर्वं निमित्तं पूर्वं भवति । परं नि-
रिक्षणं परं भवति पूर्वी हेतुरत्तरादलीयानित्यर्थं , प्रायोऽर्थयोर्वर्णरूपे
प्रायो बलीयस्वा'दूधीं व्याजस्य सनिता यद्वच्चभिरि-
त्यपादा जिज्ञासेत् । पिङ्गलोऽप्याह दृष्ट्वा । गायत्री हैव्येका । आसुरी
पञ्चदग्ध । प्राजापत्याऽष्टौ । यजुष्य घट । साम्वा हि । ऋचा च ।
हो साम्वा वर्धेत । ची स्तीनृचा । चतुरष्टुरुर प्राजापत्याया । ए
षौकर्णिपे । जग्नादासुरी । तान्युच्छिगुष्ट्वहतीपहक्तिचिष्टवग्नी-
रित्येवं सञ्ज्ञानि, एकविश्वरूपान्यपरःस्यापद्वद्वास सम्भिः । तत्र
चतुर्विश्वव्यवरा गायत्री भ्रष्टावश्वव्यवरा उच्चिक ॥ इविश्वदपराऽगु-
ष्टुप्षट्चिष्टव्यवरा हुहती । चलारिशदव्यवरा पठक्ति । चतुर्विश्ववरि-
शदव्यवरा चिष्टुप्, भ्रष्टावश्वविश्वदव्यवरा जगती । द्वापञ्चाशदव्यवरा भ
तिजती । पठपञ्चाशदव्यवरा शङ्करी । पञ्चव्यवरा अति शङ्करी । चतुर्प
ञ्चव्यवरा अष्टि । अष्टपञ्चव्यवरा अल्पाष्टि । द्वासप्तव्यवरा धृति ।
पठसप्तव्यवरा अतधृति । अशीत्यव्यवरा लक्ष्मि । चतुरशीत्यव्यवरा
नक्षत्रिः । भ्रष्टाशीत्यव्यवरा आकृतिः । द्वानवत्यव्यवरा विज्ञाति ॥ व
षष्ठवल्लव्यवरा सस्तुते । शतावराऽभिकृतिः । चतुर शतावरोऽलृतिरि-
ति । एषामेकाव्यवर लक्ष्मो दैवी गायत्री । एक दृश्यव्यवर दैव्युच्छिक् । ए
क च्यव्यवरदैव्यनुष्टुप् । एक चतुरव्यवर दैवी हुहती । पञ्चाव्यवर दै-
वीपठक्ति । हे पठव्यवरे यजुर्गायिनी दैवीचिष्टुप् । हे सप्ताव्यवर दैवी
जगती । यजुर्वच्छिक । हे अष्टव्यवरे यज्ञुरगुष्टुप् । प्राजापत्या गाय-

शी च । दे नवाचरै आसुरीजगती यजुर्वैहती च । दे दादगात्रै आ-
सुरी विष्ट्रयजुः पद्मिति । हे एकाचरदगात्रै आसुरीपद्मंतर्षालु-
पी विष्ट्रयजु । चत्वारि दादगच्छराणि सामगायत्री यजुर्जगती आ-
पुरी हहती ॥ प्राजापत्यांशिक् । एकं चयोदगात्रं आसुर्यदुष्टुप् ।
हे यजुर्वैगात्रै आसुर्यपिण्डिक् । सामोपिण्डिक् । एकं पश्चदगात्रै आ-
सुरी गायत्री । हे पाठगात्रै प्राजापत्यादुष्टुप् । सामादुष्टुप्च ।
सप्तदगात्रै नामिति । हे अष्टादगात्रै सामहहती ऋग्यायत्री च । ए-
कोभविंशत्यात्मरं नामिति । हे विंशत्यात्मरे प्राजापत्या हहती सामपद्मिः
एशमेशविंशत्यात्मरं कठगुणिक्, एकं हा विंशत्यात्मरं सामन्तिष्ठुप् ।
दयोविंशत्यात्मरं नामिति । चत्वारि चतुर्विंशत्यात्मरावि । प्राजापत्या
पद्मिः, सामजगती । क्षणदुष्टुप् । आपीं गायत्री च । पञ्चविंशति-
पद्मिंशत्यात्मरे नस्तः । एकं सप्तविंशत्यात्मरं क्षणहहती । हे अष्टा-
विंशत्यात्मरे प्राजापत्या विष्टुवार्पीं चशिक् । एकोनविंशदत्तरं ना-
मिति । एकविंशदत्तरं क्षुचां पद्मिः । एकविंशदत्तरं नामिति । हे दा-
विंशदत्तरे प्राजापत्या जगती । आपीं अदुष्टुप्च । एकं चयस्त्रिं-
शदत्तरं क्षुचां दिष्टुप् । चतुर्स्त्रिंशदत्तरे नस्तः । वीणि घट्विंशद-
त्तराणि क्षुचजगती । नाम्नी गायत्री आपीं हहतीच । अनाता न
सन्ति । एकं चत्वारिंशदत्तरमार्पींपद्मिः । एकं हिचत्वारिंशदत्तरं ब्रा-
ह्मींडपिण्डिक् । एकं चतुर्थत्वारिंशदत्तर आपीं चिष्टुप् । हे अष्टाचत्वा-
रिंशदत्तरे आपीं जगती । नाम्नी अदुष्टुप्च । एकं चतुर्थायदत्तरे
ब्राह्मी हहती । हे पञ्चदत्तरे नाम्नी पद्मिरतिशक्तरी च । एकं घट्
पञ्चदत्तं नाम्नो विष्टुप् । हे षाषाढत्तरे ब्राह्मी जगती धृति-
येति । एपुं पठता चत्वारिंशदत्तरसद्व्यानं पूर्वते तत्र वस्त्रमाणेन यू-
हेन पादपूरणार्पीं तु त्रिपसंयागेकाचरी भाव्युहेदित्यनेन पूरणं ।
तदयथवै न्यूनाधिकेनैकेन निष्ठृद्भूरिजो दाम्यां विराह्म्यराजावि-

तदुपर्येत छन्द कल्पनीयं । एवमेकाचरप्रभृत्येकैकाचरत्वृष्ट्या पृष्ठ
धिवशताचरपर्यन्तानि छन्दासि सन्ति । ततोऽप्यधिकाचराणां
यजुपा छन्दो नास्ति छन्दोगपरिशिष्टेःपि । सदैहन्दास्त्रिकेन पच्चा
चरेण गद्यकुण्ठी भवति । अथैकाचरहीना निचृटेष्वाचरामूर्तिव् । नू
ना विराट् । दृश्यधिकाचराट् । अल्पीयमध्याद्यिपात्यिपी लक्ष
भ्या यदमध्येति । यत्ताम्या यकाचरव्यक्तिक्येत न्यूनानि छन्दासि
पूर्येत् । नश्वेन च तदन्तवर्ज पद्मसङ्ख्या च । त्वश्वेन च । न्यून-
त्वे तु शब्द पूरणःति । तदेवं सर्वं यजुपामचराणि गणयेत्वा ग
णयित्वा अनेत प्रकारेण यजुपु कल्पनीयं । सूक्ष्मा चायमेवार्थं ।
यानि यज्ञं यन्यताचराणि तेषां छन्दो नास्त्रिव । यानि च नियाचराणि इपेत्वेत्या-
दीने पिहनायाछन्दालवश्युक्तानि तेषां छन्दा विद्यतएवेति । यु
क्तोऽप्यं पञ्च, अन्यथा एकाचरणमृतोना चतुर्धिवशताचरपर्यन्ताना-
ना छन्दसा पाञ्चकवैयर्थ्यापत्ते । तथादेवमेव व्याख्येय । एकेया य-
जुपाम नेयताचराणा सर्वाधिवशताचरपर्यन्ताना छन्दो नास्त्रिव ।
तत्त्वोऽर्थाचीनसद्याचराणा त्वस्त्रिवेते षष्ठिदैवतद्वन्दा धृष्ट्युक्त-
मिश्रगृह्णति पूर्वं प्रतिज्ञात । तत्र के वृष्टप्रयद्वाकाहायामाह ॥

द्रष्टारकृपयः स्वात्तीरः परमेष्ठयादयः ।

परमेष्ठ आदि प्रथमो येषां ते परमेष्ठयादय, सहेतायामादौ
दद्यं पुरुषं मासमन्वा पठिता । तेषां च परमेष्ठीकृपय ॥ परमेष्ठादय-
इति परमेष्ठीप्रजापतिप्रभृतयो गन्धाणा द्रष्टारकृपयङ्गत्युच्चर्णो । द्र-
ष्टारकृपयैव व्याप्त्यान स्तातांरहिति । परमेष्ठयादयो हि पूर्वं चिरक-
र्णे नानाविधिदुष्करतपयरणादियशिष्टकर्मजनि सृतिसखारादण-
द्वितीयमाण, सुग्रामप्रतिबुद्ध्यस्त्रिया दो च इव प्रयामिष्ठव्यमाणा-

कल्याणे विश्वादुक्षशाम्भवान् कल्पात्मै चारनीति पार्तीरह-
त्पुष्टते । अतय य परमेवा देवं मन्त्रं चारगति तस्य मन्त्रस्य स च
पि रेत्पुष्टते । अपएवाह यस्तः “कर्विद्वर्गं नादिति” । दर्शनमात्र या-
नसम् ॥ एतद्सां स्वरूपमाह ।

छन्दार्थसि गायत्र्यादीनि ।

(१) पव छन्दार्थसि गायत्र्युच्चिगुणद्वयित्यचोकानि गायत्र्याद्वेनि
द्वार्थसि श्रेयानि । न कर्विदैवतद्वर्षा ज्ञानं दिना पि मन्त्राणामध्य-
मनःदितिः, किमर्थं तत्त्वाद्वन्मित्यागस्य तद्वज्ञानेऽनिष्टमाह ।

एतात्यविद्वित्या योऽवीतेऽनुवूते जपति जुहोति
यजते याजते तस्य व्रह्मा निर्विर्यं यातयामं भव-
ति ।

एतानि जर्वपैदैवताछन्दार्थविदित्वा प्रज्ञात्वा योत्थीति यो वेदं पठ-
ति योऽग्न्मूरो अन्तं पाठयति नद्राप्यायायादिकं जपति व्याहृत्यादिम
न्तेष या यजते स्वार्थं यागं कुरुते याजयते खयमृतिग्नभूत्वा प
रात्मा जयते तस्य पुरुषम् व्रह्मा वेदो निर्विर्यं यकार्यसाधने शति-
त्वीनं यातयामाकिञ्चिलारं ब्रह्मलं भवति । इत्यादिकमज्ञात्वा उद्य-
यनेऽध्यापने जपे हीमे यजते याजने या प्रयुक्तो मन्त्रा निर्विर्यत्वा-
तस्यकार्यताधको न भवतीर्थ्यतः । अनेदास्तारमाह ।

अथात्वा अवगते वा इपद्यते स्याणु व्यर्हति प्रभीक-
ते वा पापोयान्भवति ॥

अथ व्युत्पाद्यज्ञात्वाऽध्ययन दिक्करणगतारं अवगते मंत्ररा आपद्य-
ते अवगते मन्त्रं प्राप्नोति । शुनां गर्त्तः अशुचिम्यानं नरवामुच्यते ।

(१) गायत्र्यादृष्ट-दसा दैवतनिर्विदनानि सामवैवतह सर्वे प्रतिपादिताग्रह-
तस्माद्वाप्तातेऽत ॥

तसं । मन्त्राणा वर्णमिकल्पेन चतुषा दर्थनासच्चावात् । अतएव स्मर्त्तार इति पर्यायोपादानम् । युतिगतानामपश्चदित्यादीनां व्याख्यानार्थं द्रष्टारदत्युक्तम् । अथ देवतास्त्रूपमाह ।

‘देवता मन्त्रान्तर्भूता शब्दादिका हविर्भौजः सुतिभाजो वा ।

या मन्त्रान्तर्भूता भन्त्वमध्यपठिता मन्त्राव्यरज्ञेयस्त्रूपा हविर्भौजः सुतिभाजो वा । शब्दादिकास्ता देवताः । मन्त्रवर्णादेवता अग्निसीमेन्द्रविष्णवादयो देवता इत्यर्थः । तत्र कायन हविर्भजने कायन सुतिम् । तथा च यास्तः । “यसु सूक्ष्मे यजते यस्मै हविर्भौजस्तद्विति” । तथा इतीमादेवता अनुक्रान्ताः सूक्ष्मभाजो हविर्भौजद्विति । तथा यज्ञामन्त्रविद्यर्थां देवता या सार्वदापत्वमित्य सुतिं प्रयुक्ते तदृदेवताः स मन्त्रो भवतीति च । ननु भवतु महाप्रभावानामग्न्यादीनां देवतात्वं अतः ग्राहुदीनं ल्वचेतनानां रथं । नहि तानि हविष्ठतियह्यसुभर्थानि । नन्द छतां सुतिं जानतीत्यतथाह ।

अनः शाखोखाश्च्योपवेपकप्रालेधसीलुखलादयच्च प्रतिमाभूताः ।

यथा विष्णवादिदेवतानां सुवर्णादिभव्यः प्रतिमा भवन्ति ताय देवतारूपा अपि देवतावस्थून्यन्ते स्तूयन्ते वाङ्क्लितं प्रयच्छन्ति । एवमनः शाखादयो देवतारूपा अपि देवतानां प्रतिमाभूता देवता चेयाः । तथा च यास्तः ॥ “अपि ह्यदेवता देवतावस्थून्यन्ते तथाऽश्वप्रसूतीन्द्रीयो प्रधिपर्यन्तानीत” । अन शाखादिषु प्रतिमाभूतासु विष्णवादिप्रतिमा स्त्रियाधिडाश्यो देवताः सन्ति तायाभिमतं सर्वे करिष्यन्तीत्यभिप्राप्तः । एतच देवतानां च विष्णवत्वाङ्कारे पञ्चे । अग्न्यादिश्चानामेव देवतात्वपञ्चे त्रियमाशङ्कापि नास्ति । यथा ग्रन्थादिश्चानां देवतात्वं

तथाऽनः शाखादिशब्दानामपि भविष्यति शब्दत्वा विशेषात् ॥ अथ
क्षन्दसां स्तरूपमाह ।

क्षन्दाऽप्सि गायत्र्यादीनि ।

(१) अथ क्षन्दाऽप्सि गायत्र्युच्छिणगनुदु वित्यत्रीक्षानि गायत्र्यादीनि
न्दाऽप्सिज्ञेयानि । न ऋषिदेवक्षन्दसा ज्ञानं विनायपि मन्त्राणामध्य-
यनादिसिद्धे, किमर्थं तत्कथनमित्याशङ्क्य तदज्ञानेऽनिष्टमाह ।

एतान्यविदित्वा योऽधीतेऽनुवृत्ते जपति जुहोति
यजते याजते तस्य ब्रह्म निवीर्यं यात्यामं भव-
ति ।

एतानि ऋषिदेवतक्षन्दांस्यविदित्वा अज्ञात्वा योऽधीते यो वेद पठ-
ति योऽनुवृत्ते अन्यं पाठ्यति रुद्राध्यायादिकं जपति व्याहृत्यादिमन्-
त्रेण यो यजते स्तार्थं याग दुरुते याजयते स्वयमत्प्रिग्भूत्वा प-
रान्याजयते तस्य पुरुषस्य ब्रह्म वेदो निवीर्यं स्वकार्यसाधने ग्रन्ति-
होन यात्यामाकिञ्चिलरं निष्फल भवति । चतुर्थादिकमज्ञात्वाऽध्य-
यनेऽध्यापने जपे होमे यजने याजने वा प्रयुक्ती मन्त्रो निवीर्यत्वा-
त्स्वकार्यसाधकी न भवतीत्यर्थः । अनिष्टान्तरमाह ।

अथान्तरा श्वर्गतं वाऽपद्यते स्याणुँ व्यर्क्षति प्रभीय-
ते वा पापीयान्भवति ॥

अथ ऋष्याद्यज्ञात्वाऽध्ययनादिकरणानन्तर श्वर्गतमन्तरा आपद्य-
ते श्वर्गतमध्य प्राप्नोति । शुनां गर्त अशुचिस्थानं नरकमुच्यते ।
अनेन पापेन नरके पततीत्यर्थ । तथा स्याणु वा चतुर्चति । चतुर्ग-
तींद्रियप्रथममूर्तिभावे, स्याणुं मूर्तिभावं स्याणुरूपत्वं प्राप्नोति वाता-

(१) गायत्रादिक्षन्दसा देवतनिर्वेषानि सामग्रदेवतशाश्वरे प्रतिष्ठादेताऽप्यत-
स्तु स्माद्विष्यानीति ॥

दिना भग्नशास्त्रं शुक्लो दृच्छा, स्थाणुरित्युच्यते । एव विधृत्ययोनिं या-
तीत्वर्थः । तथा प्रमीयते वा एतेन पापेन प्रमीयते अचिराक्षरणं
प्राप्नोति । परमायुधं परैवाप्यसृत्युना स्त्रियतदत्यर्थः । “अर्थवा प्रमी-
यते अस्यो वा वधिरो वा भवते” । एष है प्रमाणुपोऽनृधो वा वधिरो-
भवते । प्रपूर्वस्यास्त्रं धातोरेवमर्त्त्वादर्थनात् । तथा । पापीयात्म-
वति । अतेग्येन पापाचारो भवति “पुण्यो वै पुण्येन कर्मणा भ-
वति पापं पापेनेति युते” । अतिशयेन पापं पापीयात् । चाण्डाल
क्षेत्रादिजातिषु जायतदत्यर्थः । तथा च ग्रन्थिः । अविदित्तो ऋ-
षि कृन्दो दैवत योगमेव च । अध्यापयेजपेहापि पापीयाज्ञायते
तु स । इति । तथा । कृषिकृन्दो दैवतानि ब्रह्मणार्थं स्वरागपि ।
अविदित्ता प्रयुज्जातो मन्त्रकट्टकउच्यते । इति । कट्टक पीडकदृ-
स्थर्थः । तथा मन्त्राणा दैवत कृन्दो निरुक्त ब्राह्मणानृपीन् । कृ-
न्दितादीशाचाल्वा यजते द्यागकट्टकाइति । कृन्दीगानामार्घेयत्रा-
द्धोऽपि शूयते । “यो इ वा अविदितार्घेयत्राद्धोऽपि भन्ते याज-
यति वाऽप्यापयति वा स्थाणुं वर्जति गर्त वाऽपयति वा प्रमीयते
पापीयात्मवति । यातयामात्यर्थं कृदासि भवति । तस्मादेतानि
मन्त्रे मन्त्रे विद्यादिति” । तदेवसृत्यायज्ञानेऽनिष्टप्राप्तिमभिधायाथ
तेषा ज्ञाने यद्यमवति तदाह ॥

अथ विज्ञाधैतानि योऽधीते तस्य वौर्यवत् ॥ ११ ॥

एतानि कृषिदैवतकृन्दासि विज्ञाय विशेषेण ज्ञात्वा योऽधीते
विद्यं पठति । तस्य भ्रह्म वौर्यवद्भवति । प्रबलशक्तियुक्त यदर्थं प्रयु-
ज्यते तत्करणमर्थं भवति ॥ ब्रह्मशब्देन वेदसुच्यते । शर्यत्ज्ञाने लक्ष-
फलविशेषमाह ॥

अथ योऽर्थवित्तस्य वौर्यवत्तरं भवति ॥

यो दिजो मन्त्राणामृत्यादिप्रानवानर्थसु मन्त्राणां अर्थं-
मभिजानाति । तस्य नद्य वीर्यवत्तरं अतिशयेन वीर्यवत् । स्वका-
र्यसाधने अतिप्रबलशक्तिमद्भवति वेदेऽप्यर्थज्ञानशून्यस्य निष्ठा सन्-
दृश्यते । अर्थज्ञानवतः प्रश्नमा च । स्थाणुरय भारहारः किलाभूदधी-
त्य वेदं न विजानाति योऽर्थम् । योऽर्थवित्सकलं भद्रमश्रुते नाकमे-
ति ज्ञानविधूतपाण्मेति' । चृत्यादिमन्त्रार्थकृतवता कृत ज-
पादिकमपि सकलसाधक भवतीत्यतपाह ॥

नपित्वा हुत्वेद्धा

तत्फलेन युज्यते ॥१॥

फृपिदैवतकृदोमन्त्रार्थज्ञानवान्पुरुषो जपहोमयागाग्रक्त्वा स-
त्फलेन जपादिफलेन युज्यते सम्बन्ध प्राप्नोति । ताहगैर्वीर्यवत्तरै-
ज्ञातार्थेऽप्तिर्थेऽपैवतकृदकैष मन्त्रे कृत जपहोमयागादिकमव-
श्यं फलद भवतीत्यर्थः । अथ सहितापठितं सर्वमन्त्रसाधारणमेकं
फृपिमाह ॥

इषे त्वादि खमूत्रह्यानृतं विवस्तानपश्यत् ॥ (१)

इषे त्वोऽर्जेत्वेत्यतपारभ्योऽप्य व्रद्धेत्यनृतं सर्वं मन्त्रजात विवस्तानप-
श्यत् । उत्सन्नं छृतवान् । "आदित्यानीमानि यजू पि वा आहुरि-
ति श्रुते." ॥

**ततः प्रतिकर्मविभागेन व्रात्माणानुसारेण कृपयो
वेदितव्याः ॥**

तत इति सर्वकर्मसु सर्वसाधारणं विवस्तानं जप्ति विदिता
ततोऽनक्तारं प्रतिकर्म कर्मणि कर्मणि सर्वकर्मसु विभागेनेति । ए-

(१) इते त्वादिमात्राक्ति विभेदेत्यतमिति काराणानीपर्याप्तर्थानुद्देशयाः ॥

तत्क्षेत्रमन्वितमन्वयस्यायमविरस्यायं अस्यायमित्येवं इषेण वि-
भागेन ब्राह्मणानुसारेति तत “एतं परमेष्ठीप्राजा पत्थो यज्ञमपश्य-
द्यद्यर्घपूर्णमासो प्रजापतिः प्रथमा चितिमपश्यदित्यादि” ब्राह्मणवा-
क्यानुसारेण वर्णमाणा कृपयो वेदितव्या ज्ञातव्या । अय सर्वेषां
द्यर्घपूर्णमासमन्वाणा साधारणमृषिमाह ॥

परमेष्ठीप्राजापत्यो द्यर्घपूर्णमासमन्वाणामृषिः ॥

प्रजापतेरपत्य प्ररमेष्ठीसञ्ज्ञ । सर्वेषां द्यर्घपूर्णमासमन्वाणामृ-
षिद्वातव्य । “तत एत परमेष्ठीप्राजापत्यो यज्ञमपश्यद्यद्यर्घपूर्ण-
मासावितिश्चते” । यत्तु कृष्णविशेषोऽभिधीयते ॥ तथा पुरा ।
अष्टवर्ढमोऽपश्यद्वितिश्चोच्चं विश्वावसुरित्यादी गच्छीभावधी भव-
त । द्यर्घपूर्णमासमन्वाणमेष पुनरपि वैकल्पिकाल्पयीनाह ॥

देवा वा प्रजापत्यो ॥

प्रथ वा प्रजापते पुना देवा द्यर्घपूर्णमासमन्वाणामृषय । ते दे-
वा भक्तामयन्तेत्युपक्रम्य “एतर्थं हविर्ज्ञ” उद्यगुर्यद्यर्घपूर्णमासा-
विति श्रुते.” ॥ अत उभयथवणाहिकस्य ॥ (१)

इषे त्वा शाखाऽनुष्टुप् ॥

इषेत्वेत्यस्य यजुष शाखादेवता अनुष्टुप्शब्द इष दैवतुष्टुप्
श्वरत्वात् । एतुश्च यजुषा कृत्वा सद्भावपत्ते च्छेयम् ॥

विनियोगः कल्पकारोक्तः ॥

वेदितश्चद्विति भेष । अस्य मन्त्रस्य । तस्मिन्कर्मणि विनियो-
ग । अनेन मन्त्रेणेव कर्म कर्त्तव्यं । अनेनेवमित्येवं विधु भक्ता-

(१) अवाप्यादो विशेषऽउक्तं पद्मते कारणं । ममाग्ने वर्चा विहेत्वस्तु त-
यत्वेन्द्रियास्तव्य तुषेम ॥ यज्ञमन्तो प्रादश्यतस्तव्याद्यसेषं पूर्तवा जयेम ॥ इ-
स्यग्राम्यस्वाध्यवस्थवहु एवमेषी प्राजापत्यमर्थेत्वा वा प्राजापत्य कृत्वा शाश्वता दे-
वता दैवतुष्टुप्शब्द शाश्वतेने विनियोग ॥ इति रात्रव्य । तेजिः०४०४५०
७ प्रथा० अ०१४ ॥

एतां विनियोगः । कल्पकारोक्तेह वेदितव्यः । कर्मानुष्टानवैलायां
मन्त्राणां विनियोगभानमायस्यकं । तदज्ञाने दीपस्य प्रागुक्तत्वा-
त् । यतः कल्पकारेण काल्यायनेन इपेत्वेति शास्त्रां छिनत्ति ।
जज्ञेत्वेत्यनुगाटि^१ वायवस्थति वक्षानपाकरोति इत्यादिसूचैरुक्तः
अतः स इह नोच्यते । तत एव ज्ञेय इति भावः । तस इपे त्वेत्यस्य
शाखाक्षेत्रे विनियोगः ॥

एवमुच्चेत्वा ॥

पूर्वोक्तम्य शास्त्रानुष्टुवित्यस्य चैव मित्य तेदेशः तेनोच्चेत्वेत्यस्मापि
यजुषः शास्त्रादेवता दैत्यनुष्टुप्कन्द अथवरत्वात् । शास्त्राया अनु-
माज्ञाने पर्यादिपातनेन समीकरणे विनियोगः ॥

वायवो वायव्यं ॥

वायवस्थे तोद यजुर्वायव्यं पायुर्देवता यस्य भावायस्य “वायवृत्तपि-
क्षुपसी यदेति यन्” । देवो षष्ठीष्टुप्कन्दः । चतुरवरत्वात् वत्सापा-
करणे विनियोगः ॥

देवो वर्णेन्द्रम् ॥

देवा यः सविनेतादं यजुरेन्द्र इन्द्री देवता यस्य तदैन्द्रं । अथ वा-
पश्यवरत्वात् । वाभ्यामवराभ्यामूला विराङ्गेष्टुप्कन्दः । अथ वा वा-
भ्यामधिका अतिगक्ता वा व्यराट् वाभ्यामधिका वास्त्रीपद्मेवा
खराट् । गा: शास्त्रायापस्त्र्यने विनियोगः ॥ (१)

यजमानस्य शास्त्रा ॥

यजमानस्य यज्ञोनित्यस्य शास्त्रादेवता यजुर्वृहती या भासुरी जग-
ती वा । नवाचरत्वात् । शास्त्रोपगृहने विनियोगः ॥

(१) जब पद्मतांसो विरोक्तोऽपि हितः । वेषोऽस्य वेषो द्विषतोऽडायोऽदाद-
वेशो ॥ ऽभग्ने सुभग्नारव ॥ कृद्वा कर्मण्या ऽअग्नयामितो वणासनुवेषः ।
इति म-वस्त्र परमेत्री नामे उद्देशो देवता वादो उपिग्रह उद्द उपवेषकरने विन-
योग । इति वौष्यः ॥

वसोवर्दीयव्यं ॥

वसी पवित्रमभीत्येतद्यजुर्वायव्यं वायुदेवतं देवीजगती यजुर्णिष्ठा
र्वा । सप्ताचरत्वात् । गाखःयां पवित्रवस्थने विनियोगः ॥

द्यौमौतरिष्वन्दुउखा ।

योगसि मातरेखनैत्यनयोरुखा देवता । योरिति दैवौजग-
तीर्णिष्ठा । सप्ताचरत्वात् । स्थात्याटाने विनियोगः । मात-
रिष्वनैति हाविंगद्वनरत्वात् चार्यतुष्टप्प्राजापत्या जगती वा स्था-
त्यधिश्वयणे विनियोग ॥

वसोवर्दीयव्यम् ॥ (१)

हिरोव वप्ता पवित्रनिते वायव्य वायुरप्य देवता प्राजापत्या पं-
तिर्वा सामजगती वा ऋचाभन्दुञ्जा । चतुर्विशद्वरत्वात् । उखा
याडपरि पवित्रस्य निधाने विनियोगः ॥

देवस्त्वा पयः ॥

देवस्त्वा सवितेल्यस्य यजुषः पयो देवता सामत्रिष्टुप् हाविश्व-
चरत्वात् । दीग्ध्याउखायामासिष्माने पयसि जपे विनियोग ॥

कामधुक्षः प्रश्नः ॥

कामधुनैत्यस्य यजुषः पश्चो देवता देवी सुहतीकृन् । चतुर-
चरत्वात् गोर्नामप्रश्ने विनियोग ।

सा विश्वायुस्त्रीणि गत्यानि ॥

सा विश्वायुरित्यादीनि घोर्णि यजूर्ठैः पि गत्यानि । एषां गोर्हे-
त्वेत्यर्थ । अद्यस्य देवीष्टहती चतुरक्षरत्वात् उत्तरयोदैवोपड्क्षिः
पश्चाचरत्वात् गंराशीर्दने विनियोगः ।

(१) द्वितीय काण्डका स्तंष्ठपञ्चकर्त्याठ. कारावसर्वानुकमे नास्तात् वेष्ट.

इन्द्रस्यैनद्रम् ।

इन्द्रस्य त्वा भागो सीत्येतदैन्द्रं इन्द्रदैवतं हादगात्मरत्वात् । प्राजापत्योचिणक्सामगायत्री वा यजुर्जगती वा आसुरी हृहती वा आतशने विनियोगः ॥

विष्णो पथः ॥ २ ॥

विष्णो हृष्टं इत्यस्य पथो देवता । दैवीचिष्टप्यजुर्गायत्री वा पठचरत्वात् । (१) अविधाने विनियोगः ॥ २ ॥

अग्नऽइदमानेये ॥

अग्ने प्रतपते इदमहमिल्येते यजुर्पी आम्नेयो अग्नयोरग्निदैवते-त्यर्थः । प्रथमा चटुगुच्छिक् एकविंशत्यचरत्वात् ॥ हितीया प्राजापत्योचिणक् सामगायत्री वा । आसुरी हृहती वा प्राजापत्योचिणवा । हादगात्मरत्वात् । प्रतपहरे पर्यायेष विनियोगः ।

कस्त्वा प्राजापत्यम् ।

कस्त्वीत्येवत्प्रजापतिदैवतं । साम्वां चिष्टप्यहाविंशत्यचरत्वात् । प्रणीतानामाहवनीयस्योत्तरतो निधाने विनियोगः ।

कर्मणे स्तुक्शूर्पम् ।

कर्मणे वामिल्य स्तुक्शूर्पं देवता । स्तुक्च शूर्पच स्तुक्शूर्पं हृदैक्यदूभाने निर्देशः । अष्टाचरत्वात् । प्राजापत्यागायत्री यजुर्णवतुष्टुवा । शूर्पग्निहोत्रहवण्णोरादाने विनियोगः ॥

प्रत्युष्टं हृते रात्रसे ।

प्रत्युष्टं निष्टप्तमिति हृते यजुर्पी रात्रसे । अग्नयोरज्ञो देवतेत्यर्थः । हादगात्मरत्वात् सामगायत्री । यजुर्जगतो वा आसुरी हृहती वा । प्राजापत्योचिणवा शूर्पग्निहोत्रहवण्णोः प्रतपते विनियोगः । अग-

(१) अविधाने हाते पढ़तिपुस्तकपाठ ॥

योद्द्वारया नन्तरं अपां सर्वेः कार्यं रात्रिसमन्वेत्वात् ॥ . . .

उरु बह्मि रचोम्प्रं सर्वत्र ।

सर्वत्रिचमन्वे मीत्येतद्य-

‘धूर्वेद्धम रक्षाप्तं’ । एतेन यजुषा ब्रह्मरथ्यसीः हननं क्रियतात्यर्थं । न केवलमत्र किं तु सर्वत्रिचमन्वेत्येव विभजेवेत्यर्थः । लिङ्गादत्त-
रित्यं देवता । अथ या अयमर्थं । सर्वत्रिचमन्वेत्येव रक्षोप्तं ब्रह्मदे-
वतेति एवं कण्वसहिताभाष्ये व्याख्यातमस्ति । प्राजापत्या गायत्री
यजुरनुष्टुवा । अष्टात्वरत्वात् । अतः प्रतिगमने विनियोगः

धूरसि धूः ।

धूरसौत्यस्य धूहैवता । चतुर्विश्वत्वरत्वात् । प्राजापत्या परक्ति
र्वरः । भासमजगती वा । चरचामनुष्टुवा । युग्मधुरोऽभिमर्ग्यने विनि-
योग ।

देवानां विष्णुस्त्वा नः ।

देवानामसि विष्णुस्त्वा क्रमतामित्यनयोरनी देवता । देवानामिति
आद्धी अनुष्टुप् अष्टात्वरित्येवरत्वात् । इष्टाभिमर्ग्यने विनियो-
गः । विष्णुस्त्वा देवी चिष्टुप् । यजुर्गायत्री वा । पठत्वरत्वात् । अन-
मयादाहये विनियोगः । पात्रीको हविष्येह एषपक्ते धूरसि देवानां वि-
ष्णुस्त्वेतिपा पात्रीविसे जपे विनियोगः ॥

उरु छविष्याः ॥

उरुवातायेत्यस्य यजुषो छविष्या त्रीहिष्यवादयो देवताः देवीपक्तिः
पठत्वरत्वात् । छविष्येत्येवे विनियोग ।

अपहतठ० रक्षः ।

अपहतमित्यस्य रक्षोदेवता देवीचिष्टुप् यजुर्गायत्री वा । पठत्व-
रत्वात् । अपदूष्यनिरसने तद्भावे छविष्यभिमर्ग्यने वा विनियोगः ।

राष्ट्रसत्त्वादपां स्थग्निः ॥

यच्छृङ्खलाए हविष्याः ।

यच्छृङ्खलां पश्चेत्यस्य हविष्या देवता । पश्चात्परत्वादैवीपंक्तिक्वन्दः ।
ज्ञविरासत्त्वने विनियोगः ।

देवस्य त्वा सावित्रम् ।

देवस्य त्वा सवितुर्लितेतत्सावित्रं सविद्वदेवतं ॥ न केवलमन् । किंतु
सर्वं च देवस्यत्वेतत्सवित्रदेवत्यमेव। प्राजापत्याहहती सामपंक्तिवा
षिंश्चरत्वात् । अत्र हविष्यहेते विनियोगः ॥

अग्नये लिंगोक्ते ।

अग्नये चुष्टमग्नीयामाभ्यां चुष्टमित्यनयोर्लिंगेनैवाग्निरग्नीषो-
मो च यद्याकमं देवते उक्ते, अग्नये प्राजापत्या गायत्री याजुषी अनु-
द्व्या । अष्टात्परत्वात् । अग्नियोमाभ्या आसुरीचिष्टुप् । याजुषी
पंक्तिवां । इयोर्हविनिर्वापे विनियोगः ॥

भूताय त्वा हविः

भूतायत्वेत्यस्य हविदेवता । अष्टात्परत्वात्प्राजापत्या गायत्री-
क्वन्दः यजुषीअनुद्व्या । श्रेपाभिमर्घने विनियोगः ॥

स्वः सूर्यः

स्वरमित्यस्य सूर्यो देवता । घडपरत्वाहैवीचिष्टुप् यजुर्गामनी
या प्राढीचणे विनियोगः ॥

दृढं हृतां गृह्णाः ।

दृढं हृतान्दुर्याइत्यस्य गृह्णादेवता नवात्परत्वादासुरी जगती ।
यजुर्हहती चा क्वन्दः अनसोहविष्यहृषपते अनसोऽवरीहृषे विनि-
योगः । पात्रीतो अहृषपते तूत्याने ॥

षष्ठिव्यास्त्वा हृव्यम् ।

पृथिव्यास्तेत्यस्य हृष्टं देवता प्राजापत्या हुहती सामर्पणिर्वा हृ-
दः । विंगत्यचरत्वात् । यपशस्य पयाहविः सादने विनियोगः ॥

पवित्रे लिंगोक्तं ।

पवित्रे हृष्टत्यज्ञ यजुषो लिंगोनैव पवित्रे हृष्टतमुत्तमं । सत्ताचर-
त्वादृदेवी गायत्री यजुरुक्तिण्यग्रवा पवित्रहिंदने विनियोगः ।

सवितुर्देवीः प्रोक्षिताच्चापानि ।

सवितुर्बृं देवीरापः । प्रोक्षितास्थेत्येतानि चौणि यजूष्टचापानि
एवामापो देवता इत्यर्थः । सवितुवे प्राजापत्या पड़क्ति सामजग-
तो वा । चतुर्विंशत्यचरत्वात् प्रोक्षण्युत्पवने वि-
नियोगः । देवीरापप्रष्टानिंशदचरत्वादृदाभ्यां ग्यूना चार्पी पड़क्तिः ।
उदिहने विनियोगः । प्रोक्षिता देवीष्टहती चतुरचरत्वात् । प्रोक्ष-
णीनाम् प्रोक्षणे विनियोगः ।

अग्नये लिङ्गोक्ते ।

अग्नये त्वा इम्नीपीमाभ्यां लेत्यमर्यासिंहोनैवाग्नीरग्नीपीमो च प्रा-
निष्ठ देवते उक्ते । अग्नये त्वा आमुरीजगती । यजुर्वहती वा । नवा-
चरत्वात् । हृविःप्रोक्षणे विनियोगः ।

अग्नीपीमाभ्यानुत्वा ।

एकादश्याचरत्वादामुरीपड़क्ति । याजुषो चिष्टुवा हृविःप्रोक्ष-
णे विनियोगः ॥

दैव्याय पात्राणि

दैव्याय कर्मदेत्यस्य पात्राणि देवताः, प्रष्टानिंशदचरत्वात् प्रा-
जापत्याचिष्टुप् प्राप्तप्रोक्षणे विनियोगः ॥ ३ ॥

शर्मस्थिदित्याः कृष्णालिनम् ।

(1) एव सूतसम्म कारावीपसर्वानुइमे नारेण पठ ॥

शर्मसि अदित्यास्वगिर्भ्यनयो छण्णजिनं देवता । शर्मदैव्यनु-
ष्टु पञ्चवरत्वात् । छण्णजिनादाने विनियोगः । आदित्या आसुर्यनु-
ष्टु पञ्चयोदगाचरत्वात् । छण्णजिनास्तरथे विनियोगः ॥

- अवधूतठै० राज्ञसम् ।

अवधूतमित्यथ रचोदेवता आसुर्यनुष्टु पञ्चयोदगाचरत्वात् । रा-
ज्ञसत्वादुदकालभः । अवधूतने विनियोगः ॥

अदिग्रीवौलूखुले

अदिरसि ग्रावासि इत्येति हे यजुषी उलूखुले । अनयीरुलूखुलम्
देवता । पोडगाचरत्वातप्राजापत्यानुष्टु प्रसामानुष्टुच्चा उलूखुल-
स्थापने विनियोगः ॥

अनेहिंविः

अनेस्तानूरित्यस्य हविहै० वताएकविंशत्यचरत्वात् । कटगुणिकृच्चवि-
रावपने विनियोगः ॥

हृहत्स इदम् मौसले, ।

बृहदग्रावासि स इदम् देविभ्यरत्येति यजुषी मौसले । मौसलेवते ।
बृहत्प्रासुरी जगती यजुर्बृहत्ती वा नवाचरत्वात् । मुसलादाने वि-
नियोगः । सइदम् प्राजापत्यानुष्टु प्रसामानुष्टुच्चा मुसलावधाने
विनियोगः ॥

हविष्टुक्टदधिदै० वतं वाग्धियज्ञं पत्ती ।

हविष्टुक्टदैहीत्यस्याधिदै० वतं है० वतं शु वा देवता । अनियतम् यज्ञ-
विषये पत्तो देवता । पञ्चाचरत्वादै० वीपद्वक्ति, 'परत्याआग्नीध्रस्य वा
आह्वाने विनियोगः' ॥

कुकुटो वाक् ।

कुकुटोसीत्यस्य वान्दे० वता । सप्तविंशत्यचरत्वाद्वृहत्ती हृष्टुपत्त-
योराह्वाने विनियोगः ॥

वर्धंटहृठं० शूर्पम् ।

वर्धंहृष्टमित्याख्य शूर्प देवता देवीचिष्टुप्यज्ञुर्गायिची वा पठत्वर-
त्वात् शूपोदाने विनियोगः ॥

प्रतिल्वा हविः

प्रतिलिखेतभ्य हविहैवता पासुरीजगती यजुर्वृहती वा नवाच-
रत्वात् । हविरुदपने विनियोगः ॥

परापूतमप्रहतर्ठं० राजसे

परापूतर्ठं० रक्षीपहतर्ठं० रक्षात्येते यजुर्पी राजसे रक्षीदेवते प्र-
थमा मामोऽणक् आसुयुष्णिष्णवा चतुर्दशाचरत्वात् । निष्पदने वि-
नियोगः । अपहतम् पठत्वाद्यज्ञुर्गायिची देवीचिष्टुप्या तुपनिर-
सने विनियोग । राजसत्वादुदकालंभने ॥

वायुर्बो देवो वस्त्रागुलाः ।

वायुर्बो विविनक्षु ॥ देवी व सविता इत्यनयोम्हन्दन्मादेवता । वा-
युर्बः । देवी जगती यजुर्क्षिष्णवा समाचरत्वात् । विवेचने विनियो-
गः । देवी व सामचिष्टुप् द्वादिशत्वचरत्वात् । अनिमन्त्रणे विनियो-
ग ॥

षष्ठिरम्भवेप ।

षष्ठिरम्भीत्यस्मोपवेदो देवतादैवी वृहती चतुरदशरत्वात् उपवे-
पादाने विनियोगः ॥

अपाम्नऽचादेवयजमान्तेये ।

अपाम्ने अग्नं आदेवयजमित्येते यजुर्षी अग्नदेवते । अपाम्ने प्रा-
जापत्याकुट्टप् । सामानुष्टवा । अङ्गारणाम् माकरषे विनियोग ।
आदेवयजं देवी जगती यजुर्क्षिष्णवा । समाचरत्वात् । अङ्गाराहरणे
विनियोगः ॥

ध्रुवमसि पर्णाम् कपालानि ।

ध्रुवमसि; धरणमसि । धर्षमसि विश्वाभ्यस्वा । चितस्य । भू-
गूणामित्येतीपाम् पर्णाम् यशुपाम् कपालानि देवता । आद्यानाम्
पशानाम् कपालोपधाने विनियोगः । भृगूणमित्यसाङ्करिरभ्यूह-
ने । ध्रुवमसि अक्षचष्टुर् । एकाखिका चतुर्स्त्रिंशदत्तरत्वात् । धर-
णमसि ब्राह्मो गायजी चृगृजगती वा पट्चेंशदत्तरत्वात्, धर्षम-
सि । चतुर्चान्तिपट्टुप॒चयस्त्रिंशदत्तरत्वात्, विश्वाभ्यस्वा याजुषीषि-
पट्टप॒असुरी पठ्तिर्षि । एकादयाकरत्वात् । चितस्य देवीनि-
ष्टुप॒यजुर्गायजी वा पठलरत्वात् । भृगूणाम् । पासुधनुष्टुप॒ नयो
दशाकरत्वात् ॥

अम्ने ब्रह्माग्नेदम् ।

अम्ने ब्रह्मग्रन्थीब्बेत्येतद्गिनिदेवतम् । मध्यमकपालस्त्रीपर्यगारनि-
धाने विनियुक्तम् । देवीजगतो याजुषो उचिष्ण्वा । समाचरत्वात् ॥

धिषणाऽसि दार्ढदम् ।

धिषणासोत्येतदृष्टदेवतम् । क्षम्याजिनस्त्रीरि हृषदउपधाने
विनियुक्तम् । आसुरी रात्रजी पञ्चदशाकरत्वात् । अष्ट शर्मासि
अवधूतम् अदित्यास्त्रविगत्येतेपाम् सर्वं प्रागुक्तमिति । मुनर्णी-
काम् ॥

दिवः शस्या ।

दिवस्त्रम्भनीरित्यस्य शम्यादेवता हृषदोऽधस्त्राच्छस्त्रीपीहने वि-
नियोगः । दैशी जगतो यजुरुचिष्ण्वा समाचरत्वात् ।

धिषणौपलभू ।

धिषणाऽसि पार्वतेयीत्येतद्यजुर्षोपलं । उपलदेवतं । उपलनिधा-
ने विनियुक्तं प्राजापत्यानुष्टुप् । सामानुष्टुप् पीडशाकरत्वात् ।

धान्यमसि पश्चाठ० इविः ।

धान्यमसि । पाणाय । उदानाय । व्यानाय । दीर्घीमतु । च-
क्षुपे त्वा इत्येतिपां पशां यजुर्पां हविदेवता धान्यमसि आसुरीजग-
ती यजुर्बृहती वा । नवाचरत्वात् । पाणाय दैवी यृहती चतुरचर-
त्वात्, उदानाय दैवोपक्षिः पश्चाचरत्वात्, व्यानाय दैवीबृहती चतु-
रचरत्वात् । दीर्घीमतु चिष्टुप् । चथस्मि शदचरत्वात् । चक्षुपे त्वे-
ति दैवीयृहती चतुरचरत्वात् । धान्यमसीत्यस्य तण्डुलादाये विनि-
योग । पाणायेत्यादिच्याणां प्रेषणे । दीर्घीमित्यस्य प्रेषणे । चक्षु-
पे स्त्रेत्यस्त्रेत्यणे ।

मङ्गीनामाज्यम् ।

मङ्गीनां पयोऽसीत्यस्याज्यं देवता । यजुर्गायधी दैवीचिष्टुप्या
षडचरत्वात् । आज्यनिर्वापे विनियोग ॥ ४ ॥(१)

सञ्चपामि इविः ।

सञ्चपामीत्यस्य इविदेवता । दैवीहङ्कती चतुरचरत्वात् । पाणाय
संवापे विनियोग । देवस्य त्वेत्यस्य प्रागुक्तम् ।

समाप्तश्चापम् ।

समाप्तच्छीषधीभरित्येतद्यजुरापां । आपोस्य देवसाहत्यर्थं । एको
नापार्षीपद्मक्षिः एकोनचत्वारिंश्चरत्वात् । उपसर्जनीप्रतिपदे वि-
नियोग ।

जनयत्यैत्येदर्थ० इविः

जनयत्यैत्येत्वा । इदमन्ते रिहं अन्नीयोमयो रेत्येतिपां ऋयाणां हवि-
देवता । जनयत्यैत्येत्वा । प्राजापत्या गायधी यासुषीश्चनुष्टुप्या अष्टा-
चरत्वात् । संपदने विनियोगः । इदमन्ते:, दैवीबृहती चतुरचर-

(१) वेदोऽस्त्वेदवधर्त० इति काव्यशास्त्रायत्तर्कमातृः ॥

त्वात् । इदमग्नीपेमयोरिते दैवीजगती यजुर्णिषांगवा सप्ताचरत्वात् ।
उभयो वै भग्न्यालभने विनियोगः ।

इषि त्वाऽऽज्यम् ।

इषे त्वे त्यस्याज्यम् देवता । दैव्यनुष्टुप्त्यचरत्वात् आज्याभिव्यये
विनियोगः ॥

‘घर्मोऽसि पश्चां पुरो डाशः । (१)

घर्मोऽसि विश्वायु , उक्तं प्रथाः । अन्नष्टे । देवस्वा । मा भिः । अत-
मेह , इत्येवाम् यस्याम् पुरोडाशी देवता । घर्मोऽसि यजुर्गायत्री । दै-
वी त्वप्टुव्वा । पठचरत्वात् । पुरोडाशाभिव्यये विनियोगः । उक्तप-
था । सामवृहती कृत्यायत्री वा आषाचरत्वात् । प्रथने विनियोगः ।
अन्नयष्टे । प्राजापत्या गायत्री । यजुर्नुष्टुव्वा अष्टाचरत्वात् । अ-
द्विसिरभिसर्गने विनियोगः । देवस्वा । प्राजापत्यानुष्टुप् । सामा-
नुष्टुव्वा । पीडग्नाचरत्वात् व्रपणे विनियोगः । मा भिः यजुर्गायत्री दैवी
विष्टुव्वा । पठचरत्वात् आलभने विनियोगः । अतमेहः । सामवृ-
हती गायत्री अष्टादशाचरत्वात् गृताभिवासने विनियोगः ॥

चिताय चयाणाम् चितो द्वित्तैऽएकतः क्रमेण ।

चितो द्वित एकतः । क्रमेण । चिताय खेच्छादीनाम् चयाणाम् य
जुषां क्रमेण चितो द्वित एकतः चयाणाम् देवता । चिताय खेच्छास्य
चित , द्वितयेत्यस्य द्वित , एकतायेत्यखेकतः । आययेदैवीवृहती च-
तुरचरत्वात् । एकताय दैवी पठक्षिः पञ्चाचरत्वात् । अधास्योदक-
निनयने विनियोगः ॥

आदद्वैदन्द्रस्य स्फ्यः ।

(१) अन्तरिक्षर्द्धराक्षसम् । इति करावशास्त्रीपत्तर्यानुहमगाटः ॥ अन्तरिक्षभि-
त्यस्य परमेही कृषीक्षो देवताऽऽसुर्पूर्वनुष्टुप्त्यन्दः पर्यग्निकरने विनियोगः ॥

आददेऽधरतम्, इत्यस्य वाहुरसीत्यतयोः स्फेदा देवता । भाष्य-
स्य दग्धाचरत्वादासुरीचिप्टुप् । यजु पद्मित्यो ऋषादाने विनियो-
गः, इत्यस्य प्राजापत्या जगती भार्यो यजुष्टुवा जपे विनियोगः ॥
१ एथिवि वेदिः । (१)

एथेवि देवयजनीत्यस्य वेदिदेवता सामहृतीकृतग्रायत्री वा ।
जन्मोपद्धात्यत्र यष्ट्युहेनाशाद्याचरत्वात् । प्रहरणे विनियोगः ।
२ ब्रजम् पुरीपम् ।

ब्रजम्भूत्येत्यस्य पुरीपम्देवता । देवी जगती यजुरुच्यित्वा । सप्ता-
चरत्वात् । पुरीपादाने विनियोग ॥

अपर्तु वेदिः ।

अपर्तु ते इत्यस्य वेदिदेवता । देवी पद्मिः पश्चाचरत्वात् । वेदि-
प्रोप्त्वे विनियोगः ॥

बधान सावित्रम् ।

बधान देव सवित्रेत्येत्यजु सावित्रम् । सवित्रेत्या देवता इ-
त्यर्थः, कृतग्रायती वा । ब्राह्मी ग्रायत्री वा । योस्मान्त्यदैकादशपू-
र्णकृष्ण्युहेन पट्टिंश्चद्वरपूरणात् । (१)पुरीपस्योलोपे प्रत्येपे विनि-
योग ॥

अपारहमररोऽचासुरे ।

अपारहम् । अररो दिवमिति ह यजुषो आसुरे अग्नयोरत्पुरो
देवता । अतङ्कदकालभः, अपारहम् आसुरीग्रायत्री पश्चाचरत्वा-

(१) पृष्ठद्वे गृह्णावे वेदिरिते काराचकासवित्रवर्तुदमाठ । पृष्ठद्वे तु मीतो
त्यस्य परमेत्ती ज्ञानस्तृणम् देवता देवी विष्टपूर्णतिथाते विनियोग ॥ पृष्ठद्वे व
मीडति गृह्णावे देवयनति ।

(२) पुरापृष्ठोन्ते इति 'कृ' प्रत्यक्षाठ ॥

त्वाम् अररी प्राजापत्या गायधी यजुरत्तुष्टुवा । अष्टाचरत्वात् ।
प्रथमस्य प्रहरणे (१) दिनियोगः । द्वितीयस्योक्तारभिन्न्यासे विनियोगः ॥

• द्रष्ट्वस्तु वेदिः । । । । । । । । ।

द्रष्ट्वस्तु वा मिलस्य वेदिर्देवता । देवी चीषुप् यजुर्गायधी वा
पठचरत्वात् द्वितीयप्रहरणे विनियोगः ॥

• गायधेण चीणि वैश्यावनि ।

गायनेष त्वा, वैषुमेन त्वा, जागतेन त्वेत्येतत्तमि चीणि यजूर्ठृष्टि
वैश्यावनि विशुद्देवतावि पूर्वप्रियहि विनियुक्तानि । अयाणामपि
अयोदगाचरत्वादासुर्यं तुष्टुप्छन्दः ॥

सुक्ष्मा चयाणाम् वेदिः

सुक्ष्मा चासि । स्वेता चासि । उज्ज्ञस्वती चेत्येषाम् चयाणाम्
वेदिर्देवता । उत्तरप्रियहि विनियोग । सुक्ष्मा प्राजापत्यागायधी
यजुरत्तुष्टुवा अष्टाचरत्वात् स्वेता नवाचरत्वादासुरीजगती यजु-
ष्टुहती वा । उज्ज्ञस्वती एकादशाचरत्वात् । यजुस्त्रिष्टुप् आसु-
री पठ्क्तिर्याः ॥

पुराऽवश्ठं सोऽपश्यस्वान्द्रससीं चिष्टुभम् ।

पुराकूरुत्येतामृतम् चान्द्रससम् चन्द्रमो देवताम् चिष्टुप्छ-
न्दस्त्वाम्, अघयं सप्तविष्टप्रश्यत् । दृष्टवान् । अनुमार्जने । चासा
दिनियोगः, यस्माएकादशाचरत्वात्: पादाः सा चतुर्थलारिंशद-
दा चिष्टुप्शब्देनोचते, भवात्य पादो द्वादशाचरसीनैकाचराधि-
काः ॥

• प्रोक्षणौः प्रैयः ।

प्रोक्षणीरासादयेत्यपम् पैयः । तस्म चम्पोधत्वात् । एवम् स-

(१) प्रहरे इति 'त, पुलकाठ॑८ ॥

‘ वैप्रैपाणाम् चेयम् । यजुरुषेणकृद्देवी जगती वा कृष्ण. सप्ताङ्गस्त्वा-
त् । अथोत्प्रेपणे विनियोगः ॥

द्विपतःचाभिचारिकम् ।

दिपतो बधोसील्येतद्यजुराभिचारिकम् । अभिचारसाधकमि-
त्यर्थः । लिङ्गाद्यस्य स्फुरो देवता । कर्मणा शवोः पीडनमभिचारः
सप्तयोजनमध्यं तदाभिचारिकम् । “प्रथोजनमिति ठक्” । यदा चागि-
चारत्वश्चा दिपतद्यस्य स्वाने यजुर्वाच गृह्णते तदा तस्मीचारणान-
म्लारमुदकासर्वगः कर्त्तव्यो, न परत्या । इयम् दैवीचिह्नपृष्ठः यजुर्गायिष्वी
या । पठत्वरत्वात् । स्फुरस्योत्करे प्रवेपे विनियोगः ॥ (१) ।

अनिश्चित स्तुतः ॥

अनेशितोऽसील्यस्य स्तुतो देवता स्तुतसम्मार्जने विनियोगः । प्रा-
जापत्या हृहती सामपद्गतिर्वा विंशत्यत्तरत्वात् ॥

अनिश्चितः स्तुतः ।

अनिश्चितोऽसील्यस्य स्तुतेष्वता प्राजापत्या हृहती सामपद्गतिर्वा
विंशत्यत्तरत्वात् स्तुतकसंमार्जने विनियोगः ।

अदित्यै विष्णोर्योक्त्वाम् ।

अदित्यै रात्रा, विष्णोर्योक्त्वनयोर्योक्त्वाम् देवता, अदित्यै दैवीचि-
ह्नपृष्ठः यजुर्गायिष्वी वा पठत्वरत्वात् । योक्तपरिहरणे विनियोगः । वि-
ष्णो । दैवीपठ्निः । पञ्चाधरत्वात् । अर्घ्यमृदगूहने विनियोगः ।

अर्ज्ञे चयाणामाज्यम्

अर्ज्ञे त्वा, अद्व्यन, त्वा सर्वतुस्वा, इत्येतेषाम् च वाणाम् यजुर्या-
माज्यम् देवता । अर्ज्ञे त्वा दैव्यत्रुष्टपृष्ठः । चक्षत्वरत्वात् आर्ज्याहासने-

(१) प्रत्युष्ट निष्टप्तामस्यनयोः पैमेशो देवता रहो देवता सामग्री छन्द-
प्रतापे विनियोगः ॥ इति पद्मत्वा पाठः ॥

विनियोगः, अद्व्यतेनेति एकाचराभिकाचक विष्टुप्रथम वा चैप्रसं-
योगैकाचरीभावव्यूहैन पट्टिंशद्वरा ग्राह्यी गायत्री वा चूगज
गती वा आर्योऽवृहती वा । आज्ञायेच्छै विनियोगः॥

३ सवितुरापम् ।

सवितुर्वैत्येत्यज्ञुरापम् । अस्यापो देवता इत्यर्थं । कन्दसु पा
जापत्यादिपूर्वक्तिम् चतुविगत्यचरत्वात् । (१) भीचण्णुपदने वि
नियोगः ॥

४ तेजोऽसि धामाज्यम् ॥५॥(२)

तेजोऽसि, धाम नामासीत्योराज्यम् देवता । तेजोऽसि यजु-
स्लिष्टुवासुरी पठ्किर्बा । एकादशाचरत्वात् । आज्ञायेच्छै वि
नियोग । धाम नाम एकविंशत्यकरा ऋगुप्तिक् आज्यमहते विनि-
योग ॥

५ क्षणोऽसीत्यस्मिध्ये देवता चतुर्दशाचरा आसर्युप्तिक्सामीषा वा । इथापीच्छै विनियोग ॥

६ वेदिवर्हितिङ्गोक्ते ।

(१) आज्योत्तवने हति षड्वितापठ । सवितुर्वित्यापी द० प्राजा ५० प्र०० ॥

(२) अत्र काण्वीपत्रवर्त्तुपै यते प्राणशब विष्टुप्रथमाकृष्णका ॥ यते प्राण-
पशुप्राणविष्टुपै देवान् । विष्टुमनुयो वितरपे ॥ आरम्भासेम एव ह मूल्याङ्गा ग-
च्छ दर्पिजमानायविश्वद ॥ इति शुद्धयजु काण्वशासीयसहितायो दशानुवाके पठवाश-
कृष्णका ॥ यदा गाधेदिन्या शास्त्राया सहिताया गनुवाकसूत्रमात्र मुद्रत, ए-
वं रथुकारायशाश्वीयसादताया अनुवाकहस्तमसूत्राणि सर्वात्यायश्चै ठिरयन्ते । ए-
वं रथा तितो शौतीत चतुर्सोऽप्तेनपत्रङ्गी पवित्रे ह रथतया शर्मीसं सप्तभृत्यर्सि
वतय शर्मीसं पुरा षष्ठ्य देवतय तथा चतुर्सा देवतय तथा पुरा षष्ठ्य प्रत्युप्तर्त्तर
क्ष पठव प्रथम, दश, पञ्चाशात् ॥११०५०॥ इत्युपाक ॥

वेदिरसीत्यस्य वेदिदेवता । वर्हिरसीत्यस्य वर्हिदेवता^१ सिङ्गेमै-
धोक्तो । वेदिरसि चर्यादश्रामाश्रामा भासुर्यनुष्टुप् वेदिप्रांचणे विनियुक्ता ।
वर्हिरसि वर्हिधोक्तणे विनियोगः ॥

अदित्याऽचापम् ।

अदित्यै षुन्दनमसीत्येतयज्ञुरापम् । आपोऽस्य देवताः । अष्टा
चरा यज्ञुरनुष्टुप्प्राजापत्या गायत्री या मूलोपसेचने विनियो-
गः ॥

विष्णोः प्रास्तरम् ।

विष्णोः स्तु पङ्क्त्येतत्प्रास्तरम् । प्रास्तरदेवतम् । प्रस्तरप्रहर्षे वि-
नियुक्तम् । पञ्चाचरा देवी पङ्क्तिः ॥

ऋण्मद्दसं वेदिः ।

ऋण्मद्दसमित्येतत्य वेदिदेवता । पञ्चदशाचरा भासुरी गाय-
त्री वेदिम्मतरणे विनियोगः ॥

भुवपतये चीरण्याग्ने यानि । (१)

भुवपतये स्वाहेत्यादीनि चीरण्य यजूर्ठूप्याग्ने यानि । एषाम-
ग्निदेवता । आद्यस्य देवीजगती यजुर्मिष्मवा भसाधरत्वात् । अ-
स्तरयोरष्टाचरा यज्ञुरनुष्टुप् । प्राजापत्या गायत्री वा करस्याभिम-
र्शने सर्वैर्पां विनियोगः ॥

गन्धवर्स्त्रयाणाम् परिधयः

गन्धवर्स्त्रा । इम्बृश्य वाहुमित्रावरुणौ स्वेति चयाणाम् यज्ञुपाम्
परिधयी देवता । आद्या सत्यं हीष्यथादेश्यव्यूहने पङ्क्तिं गदचरा
चक्रजगती वाङ्मी गायत्री वा । दितीया यणादेश्यव्यूहने दाचत्वा
तिगदचरा वाङ्मी उपिषक् । चयाणाम् परिधिपरिधाने विनियो-

(१) भूरतये हात फरावाणः ॥

गः ॥ ।

वीतिहोवम् विश्वावसुरानेयो गायत्रीम् ।

वीतिहोवम् खेत्येतामृचमाने यीमनिदेवताम् गायत्रीकृष्ट-
स्काम् विश्वावसुराविरपश्चत् । यस्यापटाच्चराज्ञय पादा सा-
चतु र्धश्चल्लभरा गायत्री गच्छेनोच्चते । अत्र प्रथमपादे खायद्वे तु
वा इति व्युहेनापटाच्चरपूरणम् । समिदाधाने विनियोगः ॥ । ।

समिदाधनेयम् ।

समिदसीर्येत्यज्ञरामेयम् । अन्नरस्त देवता । चतुरथरा है-
वीहस्ती समिदाधाने विनियोगः ॥

सूर्यस्त्वा लिङ्गोक्तम् ।

सूर्यस्त्वेत्यज्ञिङ्गोक्तम् देवतम् । आह नीया निष्ठेदत्तमित्येत्यः ।
पञ्चदशाचरासुरी गायत्री आह नीयप्रीचमाणस्याध्यर्थं जपे विनि-
योगः ॥

सवितुर्विष्टकी ।

सवितुर्वाहूस्यदत्यस्य विष्टतिर्देवता । यजुर्गायत्री । विष्टत्वोसा-
र्थे विनियोगः ॥

ॐ ऊर्णवद्वसमात्वा प्राप्तरे

ऊर्णवद्वसं । भास्ता वसपद्वेते प्राप्तरे प्रस्तारदेवते ऊर्णवद्वसम्
पञ्चदशाचरा याहुरो गायत्री । प्रस्तारस्तरणे विनियोगः ॥ आ त्वा
प्रयोदगाचरा भासुर्यनुष्टुप् । प्रस्तारा मेन्यापे विनियोगः ॥

षुताच्यसि चयाणाम् चुहूपभृद्ध्रुवाः क्रमेण ।

षुताच्यसि चुहूरित्यादिच्याणाम् यजुपां क्रमेण चुहूपभृत्प्रेषः
देवता । षुताच्यसि चुहूरित्यस्य चुहूर्हेवाऽचुहाप्राप्तादने विनि-
योगः । षुताच्यस्युपभृद्वित्यस्त्रीपभृद्वेवता उपभृदाप्राप्तादने विनियो-

गः । भ्रुवा नामेत्यस्य भ्रुवादेवता भ्रुवाचादने विनियोगः । तिस्रीपि
ष्ठाविंशत्यचराः सामविष्टुप् ।

प्रियेण हविः ।

प्रियेण धात्रेत्यस्य हविहैवता । द्वादशग्राघरा सामग्रायची य-
जुर्जगतो वा आहुरी हहती वा । प्राज्ञापत्यापिग्वा । आधपुरो-
हाशायासादने विनियोगः ॥

भ्रुवाऽच्छसद—न्याहि मांवैष्णवे ।

इमे हे यजुर्थी विष्णुदेवते पञ्चविंशत्यचरत्वादेकाचराधिका प्रा-
जापत्या पठ्यत्तिर्वा सामजगती वा । ऋघामनुष्टुप्वा । सर्वहविरा-
लशने विनियोगः । पाहि मां पठधरादेवी विष्टुप् । यजुर्गायची वा
आमालम्बे विनियोगः ॥

अग्ने वाजजिदाग्नेयम् ।

अग्नेवा जजिदित्येतदग्निदेवतम् । एकोनविंशत्यचरत्वादेका-
चराधिका सामवृहती । ऋग्यायची वा । अग्निसंमर्गे विनियो-
गः ।

नमो देवम् ।

नमो देवेभ्यद्वयेत्यजुहैवम्, देवा देवता अस्येत्यर्थः । पञ्चाचरा-
देवीपठ्यत्तिः । अन्नलिकरणे विनियोगः ॥

स्वधा पित्रयम् ।

स्वधा पितॄभ्यद्वयस्य पितरो देवताः पञ्चाशुरा देवोपत्तिः भज्ञ-
लिकरणे विनियोगः । पितॄत्वादुदक्षयर्थः

सुयने सुवौ ।

सुयने मे इत्यस्य सुवौ देवता एकविंशत्यचरा क्षगुण्यक् । यु-
धीरादने विनियोगः ॥

अहृषिणा वैष्णवम् ।

अहृष्णा विष्णवित्येतद्यजुवैष्णवम् । विष्णुरस्य देवता । एकादशा चरा याजुर्वी चिष्टुवा । भासुरीपतिर्वा दृषिणातिक्रमणे विनियोगः ॥

वसुमतीमानयम्

वसुमती॒८त्येतद्ग्निदेवतम् । एकोनविश्वस्त्ररत्वादेकाचराधि का सामवृहत् री । पूर्णायती या । होमाये ॥ (१) ममस्थाने विनियोगः ॥

इतङ्गेन्द्रम् ।

इतङ्गेन्द्रैत्येतद्ग्निरेन्द्रदेवतम् । एकाचराधिका शक्रीङ्गनः । सप्तपञ्चाशद्वरत्वात् उच्चराघारहामे विनियोगः ॥

संज्योतिष्याऽङ्गम् । (२)

अस्याङ्गम् देवताः पडवरा दैवीचिष्टुप् यजुर्गायती वा । ध्रुवा समञ्चने विनियोगः ॥

मयीदमाशीःप्रतिग्रहणम् ।

मयीदमित्येतद्यजुराशोः प्रतिग्रहणम् आयासनमागी, अपास्य वस्तुगः प्रातीक्षा । आगी प्रतिग्रहने प्रार्थ्यते येन ता आयी प्रतिग्रहणम् । लिङ्गादिको मघवा देवता अधवाऽगी प्रतिग्रहणे देवता जपे वा रूपकथनस्याप्तस्तत्वात् । सर्वर्दीघ्येणादेश्योरन्यराश्चूहेन पठ्यिग्नदृष्ट्या । बाह्यीगायती ऋग्जगती वा

उपहूता यावाष्टविव्यम् ।

(१) ममस्थाने इति भाष्यमाठ ।

(२) अवाप्तेष्वद्भूत वित्ते इति भारतीयसर्वाङ्गमाठ ॥ एतत्त्वामे उपहूता तपामे भवीद्याहीस्ततपामे भग्ने वाननादत्यवाऽप्युक्तमेन पाठ ॥

उपहूता एविवीं उपहूतो शौरितीदं यजुर्दयम् व्युत्क्रमेष्य य वा
पृथिव्यौ अस्य देवते । यावाएविवां प्रथमस्य एविवीदेवता जग्गवह-
ती । हितीयोः सामविष्टुप्यहवत्पाशने अनयोविनियोग ॥५॥

ब्रह्मत्वं प्रतिष्ठानं ब्रह्मस्तिराङ्गिरसोऽपश्यत्
‘देवस्य त्वेवस्य प्रायिक्षमतियहणे विनियोग, अच देवस्य त्वेवस्य
प्रायुत्तम् । प्रतिष्ठानीति पञ्चाचरा हैवी पंक्तिः

अनेष्टवा प्रायिक्षम् । (१)

अनेष्टवा इत्यस्य प्रायिक्षम् देवता । अष्टाचरा यजुर्लुष्टुपाजाप-
त्वा गायत्री वा । प्रायने विनियोग ॥

एतं ते वैश्वदेवम् ।

(१) एतद्यात्सूत्रसंकात्वर्णं कारावायसर्वानुकम्भ्याम् ‘देवस्वित्तेतमित्यादी-
ति सर्वाणि पञ्च००वि छिद्वोक्तदेवत्वानि ब्रह्मस्तिरेवानां वाहैरत्य निरत्तं प्रायमा-
राक्षोप्त्वं देवस्य वाहैरत्य मित्रत्य त्वा मैत्रम् । इति पाठो मन्त्रवेच्चाविक ॥ पुनर-
स्मादमे “याऽभ्यसु नाम्य प्रजागतेभीर्गोऽवाहार्यम् ॥ ते मन्त्रां पथा देव’ सवित्त-
ते त्वा वृणते ब्रह्मस्तिरेवानां वाहैरत्य ॥ तदहम्मन्त्रे प्रदेशमाप्ति ॥१॥ मनो गायत्रै गाय-
त्री दिष्टुन् तिष्टुद्वलगत्वे लग्नत्वनुभुते ॥ अनुष्टुप्यज्ञातवेद्यं वित्तिरेवान्विक्षी दे-
वेष्य ॥२॥ ब्रह्मस्तिरेवानां वाहैरत्वं मनुष्याणाम् ॥ भद्रेव इतिरेत्तं पामेदमह ब्रह्म
स्तिरेवानां वाहैरत्वं सदसि सीदाप्ति ॥३॥ पित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रतादेवे ॥ देवस्य वृष्टुपद्यास्तरा
एतद्यामे कारावीयाऽधिद सूत्र “याऽशाप्तं नाम्य प्रजागतेभीर्गोऽवाहार्यम् ॥
देव’सवितु यस्ते ॥४॥ जाददेवप्रभवात्वेत वास्तविम ब्रह्मस्तिरेवान्विक्षी ॥ याऽ
अप्तान्तरेवतात्त इद्ध० शम्पन्तु ॥५॥ इताहा कृत जठरेवान्विक्षी गच्छ ॥ य-
सिना मे मासेष्वृक्ष्या ऊरुर्देव्येनापे सोद ॥६॥ इत्येवं त्वा जठरे सादयामि ॥ प-
जागते भौगोप्येष्वृक्ष्यैवस्तान् ॥७॥ प्रजागतो वै याहे सम्भवं गतो र्व शहृ-
दानव्यानो मे पर्वेह ॥ ऊरुर्देव्येष्वृक्ष्यै भेदात्तिरसिष्या मैत्रा अमूलामूलिष्टोऽव१ ॥८
॥९॥ एते मन्त्राः ददात्तात्तोऽविक्षा, कारावीयाणां समविक्षा, सति ॥

एतम्भूत्येतद्यजुर्वेष्टदेवम् विश्वेदेवास्य देवतेत्यर्थः । तभीत्विष्ट-
गित्यन् यथा व्यूहेन चतुरशीत्वचरा प्रकृतिप्रसवे विनियोगः ॥

एषा तेऽनुष्टुप्वाग्नेयी । (१)

एषा त्वदत्येष, कर्तव्युष्टुप्युरस्का । आग्नेयी अग्निरस्या देवताद-
त्यर्थः । संज्ञिदनुमन्त्रणे विनियोगः, अस्याभ्यटाचरायत्वारः प्रादाः सा-
हायिंश्चराऽनुष्टुप्तिल्युच्यते । अत्र तु प्रथमः । पादसप्तकः । द्विती-
ये दशकः, ततीश्टकः, ततः सप्तकाइति । इयमाग्नुष्टुप्पादनुग्रामनिय-
ताचरत्वात् ॥

आग्ने व्वाजजिद्वाग्नेयम् । (२)

आग्ने व्वाजजिद्वितद्वाग्नेयम् । अग्निदेवतम् । एकाचराधिका
कर्तव्यायशी वा सामवृहती वा एकांनविश्वत्यचरत्वात् । अग्निसम्बा-
र्जने विनियुक्तम् ॥

अग्नीषोमयोश्चत्वारि लिङ्गोक्तानि ।

अग्नीषोमयोरुज्जितम् । अग्नीषोमो तमप । इन्द्राग्न्योरुज्जित-
म् । इन्द्राग्नीतमपेत्येतानि चत्वारि यजूठेष्विं लिङ्गोक्तानि । पूर्वयो-
र्द्द्योरग्नीषोमो देवतान् उत्तरयोर्द्योरुज्जितदेवतेत्यर्थः । प्रथमस्य
एकादेशव्यूहेन चतुर्विंश्यत्यचरत्वात् । आर्द्धे गायशी द्वितीयस्यैकादश
व्यूहेन इत्याग्नियद्वरत्वतप्राजायत्वर जगती । द्वतीयस्य उत्तरुष्टुप्य-
क् । एकविंश्यत्वचरत्वात् । चतुर्थस्य चिंश्यद्वरत्वादार्द्धे पंक्तिरुद्धन्दः
प्रथमद्वतीवयोर्जुह्वाव्यूहने विनियोग, द्वितीयचतुर्थयोरुपभृदव्यूहने ॥

वसुभ्यत्वयाणाम् परिधयः ।

वसुभ्यस्वा, रुद्रेभ्य, इषादित्ये भ्यदत्येतेषाम् वयाणाम् परिधयो दे-

(१) एतस्यामे एतन्ते वैरदेवतान्ति व्युत्कमेग वाठो शीघ्र ॥

(२) एतस्यामे परमूत्तमवाहित तस्मूर्त्तमुक्तम् ॥

यताः परिष्वच्छने विनियोगः ॥

सङ्गानाथाम् व्यन्तु प्रासारे ।

सङ्गानाथाम् व्यन्तु यथोक्तमत्वेति हि यजुर्णी प्रासारे । प्रसारदेश-
ते । प्रस्तोरादाने प्रस्तोरादाने च यथाकर्म विनियुक्ते पाठ्यस्य व्युहेन
विग्रहत्वरत्वात् प्राज्ञापत्त्या बृहती सामर्पणिर्वा । इतीयस्याम्भाद्य-
रत्वायजुरनुष्टुप् ।

मरुतां कपिर्हृतर्तीं प्रासारं । (१)

मरुतां पृष्ठसीरित्येतामृषम् कपिर्हृषिरपश्यत् । कीटभी हृतर्तीं
बृहतीद्वद्वलाम् । पुनः कीटभी प्रासारं प्रसारदेवताम् । नीचेर्हर-
णे, स्या विनियोगः, इयमेवाधिकार्यार्थी बृहती । पादानामनियता
चरत्वात् ।

चक्रध्वाऽभास्नेयम् ।

अन्त्यः पादऽभास्नेय । (२)

प्रस्तुपुष्टिरूप्ययम् पाद, यामीर्घ्यमिनिदेवत आवालभे विनि-
युक्त ।

**यं परिधिं (३) देवलऽभास्नेयों, चिदुभम् विराङ्गरू-
पां यजुरलाम् ।**

यं परिधेमित्येतामृषम् यजुरलाम् देवलक्षणेष्टपश्यत् । आमीयी-
मनिदेवताम् । विराङ्गरूपम् । चिदुभम् । एकादमिनस्त्रयोऽष्टकाद
विराङ्गरूपेति, विराङ्गरूपालक्षणम् । तेन यस्याएकादशाव्यरस्त्रयः

(२) बृहतीद्वद्वल वर्हतमिति कारावपाठः प्रस्तरीमत्राहि वाहनामिति पाठस्त्र ॥

(१) इदं सुवशाकलं कारावपालीयतर्त्तुष्टुपे नाश्वत ॥

(३) देवलमार्गेष्मित्येव तत्र पाठ । एतदसूत्रायैकादशास्त्ररागं तत्र स्तिति काराव-
शास्त्रायमिति ॥

पादा एकोण्टाचर सा विराङ्गपा । अत यादानाम् । क्रमनियसी त
। तेन प्रथमोऽण्टाचरः अन्यत्र यएकादशगाचरः । चतुर्वयं न, इत्या-
दील्येकाचराभावश्युहेन पूरणम् । तथा च यजुरत्नाम् । यजुरत्ते यस्याः
सा यजुरत्ना ताम् यजुःपर्यन्तायाएवै देवताएव च कर्त्तिर्है-
त्यर्थः । किं तद्यजुरित्यपेक्षायामाह ॥

अग्नेः प्रियम् (१) यजुः ।

अग्नेः प्रियम् पाण्डोपीतमित्येतद्यजुः । अष्टाचरत्नात् । प्राजा-
पत्या गायत्री यजुरनुष्टुब्धा परिष्ठुपहरणे विनियोग उभयोः ॥
सृठैः सृठभागाः (२) सोमसूक्ष्मो वैच्छदेवी विष्टुप्
यजुरत्ना ।

इत्यनेन यजुपीप्येष एव कर्त्तिर्हैवता चेति गम्यते किं तद्यजुरि-
त्याकांक्षायामाह ॥

स्वाहा वाङ्यजुः ।

स्वाहा वाङ्यत्वनेन यजुःप्रत्येतद्यम् देश्यनुष्टुप्यज्ञरत्नात् ।
संस्खवे होमेऽस्या यजुःसंहितायाम् विनियोगः ॥

घृताची स्तुतौ ।

घृताचीस्यइत्यस्य स्तुतौ देवता पोडशाचरा प्राजापत्यानुष्टुप् ।
सामानुष्टुब्धा । अत पदे भुरिनिधाने । पात्रीपदे स्फवनिधाने वि-
नियोगः ॥

यज्ञनमः शूर्पं (३) यवमानुक्तपिरुद्घालवान्धानान्तर्वा-

(१) प्रथमेतत् कारावशास्त्रपत्र्यनुहमगाठ । यजरिति पदमात्रिकमरित ॥

(२) सोमसूक्ष्म इति “स, पुस्तकशाठ । सोमश्चाम इति कारावपाठः ॥ वैश्य-
देवतामात् च, विष्टुब् यजुरत्ना इति पदमारित ॥

(३) यवमानुक्तपिरुद्घालवान्धानान्तर्वा-

निति पञ्चार्पयो यज्ञो देवता ।

यज्ञ नमय तद्वये प मन्त्र । पञ्चार्पये पञ्चार्पया णि जपथी य
आसो पञ्चार्पये यः । के से पञ्चकर्तवयद्वयतपाह । शूर्पे, यदमान् । कर-
यिः । उद्घान्तवान् । धामान्तवानित्येते । एतस्य मन्त्रस्य यज्ञो देवता
वेदामालान्ति विनियोगोस्य पञ्चवंशलवधारत्वादेकाधिका आर्पी
गायत्री ॥ सामजगती व्रा ॥ . . .

अग्ने दव्यायो गार्हपत्यः ।

अग्ने दव्यायोगीतमेत्यस्य गार्हपत्योन्नदेवता । पञ्चवत्वारिंश-
द्वचरत्वादेकाधिका आर्पी विष्टुप् । संस्कृहोमे विनियोगः ॥

अग्नये दक्षिणामिः ।

अग्नये सवेगपतयद्वत्यस्य दक्षिणामिदेवता । शासुरीपह्लिः
गालुषी षिष्टुब्बवा । एकादशात्तरा दक्षिणामिहोमे विनियोगः ॥

सरस्वत्यै लिङ्गोत्तम् ।

सरस्वत्याद्वयेतक्षिङ्गीत्तम् । लिङ्गेष्वोक्तदेवतमित्यर्थः । दक्षिणा-
मिहोमे विनियुक्त । क्वन्दःपूर्वसूचोक्तम् ॥

(१) उल्लेख हविराप्यायत । भैवाज्ञायिति काठानां सर्वानुहमेऽधिक वाऽन् ॥
उल्लेखे मुस्ते होते परमेश्वरोद्देवता देवता विष्टुप्त्यन्द शाश्वरनदीये
विनियोग । उल्लेखे मुस्ते पञ्च शार्प आशीर्वदे दृष्टदि यत्कपात् ॥ ॥ उल्लेखो
विष्टुप् सर्वजुहोमं सत्या, संभूत यजमानरप्य कामा स्वाहा ॥ आर्पायतः भूरो
द्वायिषा चतेन पञ्च यज्ञ शति देवपूर्पे ॥ सुर्योद्या कर्त्तोऽदित्या उपर्युप्त उवर्त्तारा पू-
र्णिष्वे पर्तुमात्रमन् ॥ ३ ॥

वेदोऽसि वेदः । (१)

वेदोऽसि वेनत्वमित्यस्य वेदो देवता । अचरदयश्चूहेन भगविंश-
त्यक्षराक्षण्णहती (२) वेदविसोके विजियोगः ॥

देवा मनस्यतिर्वातदेवत्याम् विराजम् । (३)

देवा गातुविद्वृत्येताभुवम् वातदेवत्याम् विराट्कृष्णका म-
मनस्यतिर्विरपश्यत् । हाभ्यामधराभ्यामूना विराहुष्टुविश्वम्
चिंगदक्षरा विराडिति श्रुतेः, कर्त्त्वां पद्मिर्वा । पादानामधरनिय-
माभावात् । आर्थुष्टुव्या । सा च हाभ्यामूलत्वादिराहुष्टेः । (४)

(५) सम्बहिर्लिङ्गोक्ता चिष्टुव्विराङ्गुपा ।

सम्बहिर्लित्येता कर्क्कलिङ्गोक्तदेवता दिष्ट्यम् नभोऽप्यु देवता ।
बहिर्देवता वेत्यर्थः, विराङ्गुपाचिष्टुपूर्वदोऽस्याः । चयः पादाएका-
दयाचराः, एकोऽष्टादशराति । विराङ्गुपास्त्रश्चयम् । एव छतीयो
दयाचरः । तेनेकीना बहिर्देविष्ट्या विनियोगः ॥

कस्त्वा प्राज्ञापत्यम् ।

कस्त्वा विमुखरीत्येतदजापतिदेवतम् । एकोनविंशदक्षरत्वा-
देकाचरोना कर्त्त्वां पद्मिः प्रणीताग्नियनेण विनियोगः ।

(१) इह सूक्ष्मण्ड कार्यापात्रानुकूलमे नारेत ॥

(२) वेदव्यधिमोक्ते हठि पद्मत्याः पाठः ॥

(३) देवा गानुरदो यनस्त्रतिर्वातदेवत्या विराजमिति कारावशीर्वापाठः ॥

(४) गन्धोर्धन्वयो, सामृष्ट्यजुट्टोनि विनियोगे । इतिष्ठाया, पाठः ॥

(५) सम्बहिर्लिङ्गोक्तदेवतमिति नहिन पाठ॑वेति ॥

रवसाठी० रात्रसम् । (१) ।

रवसां भाग॑वितद्राचसं रचोदेतम् । अस्तीवारकानन्तरमपां
सर्वः कार्यः । पठकरा देवोचिष्टुप् यजुर्गीथवौ वा कषापाशने वि-
किष्योगीऽथ ॥ २ ॥

अथ याजमानम् ।

अथागत्तरम् याजमानस्थेदम् याजमानकर्म । सदस्येभीनि
श्चिदिदे तद्वाह्नीति । वत्त्वात्तद्विति शेषः । अत याजमानयहेन त-
त्तमन्त्या लक्ष्यते ।

१ - संबर्चसा त्वाद्वी विष्टुप् । (२)

संबर्चसेत्येवा त्वाद्वी । त्वाद्वायस्या देवता । विष्टुप् व्याहृत् अत च-
तुर्थे व्यूह । पूर्णपात्रजस्तप्रतिग्रहये विनियोगः ।

दिवि विष्णुस्त्रीणि वैष्णवानि ।

‘दिवि विष्णु’ । अस्तरित्वं विष्णु, दृष्टिर्था, विष्णुरित्वादीनि श्रीणि
वैष्णवानि विष्णुदेवतानि । प्रधमा अद्वा पद्मिः । योगानिति ।
पूर्वद्वयव्यूहेन विष्णद्वरत्वात् दितीया व्यूहेन हाँचंगद्वरा आर्य-
वुष्टुप् ग्राजापत्वा जगती वा छमीया विष्णद्वरा अद्वां, पद्मिरैव

(१) एताय सत्रसामे “वेषोऽसि जुहोऽप्युवेष ॥ अहम मन्त्रहृष्ट उर्मिवी कृष्ण-
दपवेषो देवता त्रादी उष्णिकागमद् उपदेवकरणे विनिषेष ॥ वेषोऽप्युपवेषोऽप्य-
तो मीढा डैवेषद्वृदि ॥ वेषा ॥ २ ॥ ऽम्बने सुमा पारयेह ॥ २ ॥ कदा
क्षमेण्या अनेवायेनो षप्योमन् ॥ जुहोम् त्वा सुमात्तोवगाय पुरुत्संम पुरुद्वृत्तश्व-
स्यत् ॥ २ ॥ इति कारात्तरात्तरिति मन्त्रद्वयार्थिकाठ ॥

(२) यस शूर्णे पदमानित्याद् पूर्वोक्तसूत्रमत्र शीढ़तं पाठमेदेन विष्णोऽपि
यत एवंत वीष ॥ विषे मै सांतप्त इतार्हटे मे सांहृष्ट इत्वे भै सांहृष्ट ॥ ॥
इति ॥

विशुकमणे चैषाम् विनियोगः ॥

अस्माद्भागः ॥ (१)

अस्माद्ब्राह्मित्यस्य भागो देवता व्यूहेनाद्याघरत्वात् । सा-
नुपद्धत्य कर्मायची सामहत्यै छन्दो भागवेष्ये विनियोगः ॥

अस्यै भूमिः ।

अस्यै प्रतिष्ठाया इत्यस्य भूमिहेऽवता, व्यूहे विंशत्यघरत्वात् ।
सामपद्धतिः प्राजापत्या हहती वा । भूम्यवेष्यै विनियोगः ॥

अगन्म दैवम् ।

अगन्म स्वरित्येतद्यजुहेषो देवाअस्य देवता । देवी हहती, चतुरव-
रत्वात् । प्राढीष्यै विनियोगः ॥

संज्योतिपाऽऽहवनीयः ।

संज्योतिपेत्यस्याहवनीयो देवता । यजुर्गायची दैवीचिटुय्या ।
पठवरत्वात् आहवनीयेष्यै विनियोगः ॥

स्वयम्भूत सूर्यस्य (२) सौरं ।

स्वयम्भूतमि सूर्यस्याद्वतमित्येति हि यजुर्यी सोरे सूर्यदेवते । यथा क्र-
मं सूर्यवेष्यै प्रदत्तिष्यावर्त्तने वा विनियुक्तेः, स्वयम्भूतः एकोनविंश-
त्यघरत्वात् एकाधिका कर्मायची वा एकोना सामपद्धतिर्वा सू-
र्यस्यै ते नवाघरत्वायजुहेहती चासुरी लगती वा ॥

अम्ने गृह्णपते गार्हपत्यः

अम्ने गृह्णपते सुग्रहपतिरित्यस्य गार्हपत्यै देवता । चतु पचा-
षरा ब्राह्मो हहती गार्हपत्योपस्थाने विनियोगः ॥

(१) अस्माद्भागः । इत्यै भूमित्यम् इटेन्ड, इति कृचेत्तिर्वा. पाठसत्र
बोध्य. ॥

(२) द्वे इत्यात्मक- पाठ. ॥

सूर्यस्य सौरम् । (१)

सूर्यस्यादृतमित्येतसौरम् । इदः पूर्वोत्तम्, सूर्यदेवतम् । प्रद-
त्पिण्डावत्तं नि विनियुक्तम् ॥

अद्यत्तद्वारनेये ।

अन्ने अन्नपते ब्रह्मचारियम् । इदमहमित्येते यजुषी । आग्ने-
ये । अग्निदेवते ब्रह्मविसर्गे विनियोगः, अग्ने विश्वत्यचरा प्राजा-
पत्या हुहसी सामपद्भिर्याँ । इदमहम्याचरा आहुर्ती चिट्ठुप् य-
जुःपञ्चत्तिर्याँ । एतावत्पर्यन्ता दर्शयूर्यमासमन्वाः ॥ अथ विष्णुपि-
यज्ञमन्वाणाम् साधारणमृपिमाह ॥ ८ ॥

पितृयज्ञः प्रज्ञापतेरार्पणम् ।

अथ विद्ययज्ञपृष्ठसेन तत्त्वमन्वा लक्ष्यते । विद्ययज्ञमन्वाणाम् प्र-
ज्ञापतिक्ष्फदित्यव्यः ॥

अग्नये सोमाय द्वैदैवे स्वरूपाकारस्युतेः ।

(१) एतस्सूत्रस्यामि “उद्य विष्णो वैष्णव्यनुशृप् ततोऽसीति यज्ञान्तेदध्ये पी-
भयग्नाद्यद्यानेये,, अथ भगवान्मेदेन “अग्ने गृहपृते स्तुपहवातेरह त्वयोः गुह-
पत्या पूर्णात्मम् ॥ स्तुपहवातेत्वमयो गृहपत्या भूत्वा ॥ अस्यां गी गाहेपत्यांने
सनु सतर्होऽहम् ॥ प्रियेन नस्तेजसा सर्तः० गाहाचि स्तुपेष्याद्यत्वमन्वातें ॥
सदा दिवनित उद्य विष्णो इति एकवमन्वाद्यत्वात्प्रियश्चृणत यठितः । तदमे
ततोऽसीति तत्त्वरूपनुमातनुहि ॥ अहिमन्यसौष्ठुद्धिं स्तुपहृत्यायामार्पित्यन्तर्मृद्धिको-
के ॥ इदमे कर्मेदं वाऽप्युत्त्रोऽनुसन्तनेतु ॥ तदमे अग्ने प्रतपत्तेऽसीति भवतो
वैष्ण । उद्यविष्ण इत्यस्य एतमेत्याकृत्योद्यत्वादेवता अनुशृणत्वः प्राणमनेवि-
विष्णोगः । ततोऽसीत्यस्य एषो देवता विष्टूरण्डुः पृष्ठवाममहो विनिः ॥ अग्ने-
प्रत्य० अग्नेद० प्रत्यागतया बृहत्तिक्ष्फदो प्रत्यवेस्ते विः ॥ इदमह परमेऽग्नेद०
पनु पक्षिरुद्धर्दो प्रत्यवेस्ते विः ॥ इति दृहीगूर्णमासिम-त्रा, समाप्ताः ॥ ९ ॥ तदमे
विन्यापत्यन्वाणां कृष्णादिकमुख्यते ॥

अग्नये कव्यवाहनाय, सीमाय पिण्डमते हे यजुषी देवे । दैवदेव-
त्वे । कस्मात् ज्ञानकारणते । अग्नयोर्यजुषोरन्ते, स्वाहाकारश्चव-
शात् । स्वाहाकारश्च देवे एव इविः प्रदानार्थत्वात्, वपट्कारेण वा
स्वाहाकारेण वा देवेभ्योऽद्वम् प्रदीपते शुते ॥ १ ॥ उरहोमे चानयो-
र्विनियोगः । अग्नये । एकादशाचरत्वात् । यजुषस्त्रिष्टुप्गासुरीप-
स्त्रिक्षिर्णि, सीमाय नवाघरा यजुषं हती प्रासुरीं जगती वा ।

अपहताऽग्नासुरम् ।

अपहताऽच्चेऽदासुरम् असुरदैवताम् । उक्षेष्वने इविनियुक्तम् ।
ग्नासुरत्वाद्योचारणानन्तरमयोऽर्थः कार्यः, खतुर्दशाघरा सा-
सीष्टिष्ठक् आसुर्युक्तिष्ठवा ॥

योऽरुपाणि कव्यवाहनोऽग्निक्षिष्टुप् ।

ये रूपाणीत्यस्या चक्षुः कव्यवाहनो रेतदेवता चिष्टुप्क्षम्बः अन-
भृतुर्वस्य व्यूहैन पूरणम्, प्रथमो दशाचरत्वः । तेमैकोला प्रजाप-
तिकृष्णेः उत्सुकनिधाने विनियोगः ॥

अवामीमदना पिण्डे ।

अत्र पितरः, अमीमदन्त, पितरइत्येते हे यजुषी पिण्डे । अनयोः
पितरो देवताऽत्यर्थः । इयोरप्यटादशाचरत्वात्सामष्टुहत्यौ भट्टगा-
ययो वा जपे विनियोगः । अग्नयोरव्याचरणानन्तरमयोऽर्थःकार्यः ।

नमो वः पट्लिङ्गोक्तानि ।

नमो वः पितरइत्यादीनि यजूर्ठविं लिङ्गोक्तानि एपाम् स्वग-
तालिङ्गैनेव देवतोक्ताः । तत्र परे पिण्डे इति । परयोः पिण्डयस्य
पृथगुक्तब्बादिंसानि पिण्डाणि ग भवतीति प्रतीपते, न रसगोषजी-
वस्वधाघोरमन्युदेवतानीत्यर्थः । अग्नानाम् पञ्चानाम् नवाघराणो
यजुषहृती प्रासुरी जगती वा । पठस्य एवम् विंशत्यश्चरा ऋग-

चिक् पञ्चलिकरणे एषाम् विनियोगः । परे पिण्डे । गृहान् पि-
तर, एतद् इत्येते हे हे यजुषो पिण्डेयत्वे गृहान् पौडगाजरा प्रा-
जापत्यानुष्टुप् । एषाद्ब्रह्माकरायजुरमुष्टुप् । प्रजापतिगायत्री
वा जपे सूर्योपामने च कमीण विनियुते । (१)

आधत्त पिण्डे गायत्री । .

आधत्त वितरस्तीयसक् पिण्डा पिण्डेयत्वा गायत्रीक्षन्दला ।
अत लृतीयस्य व्यूहेन पूरणम् । पुच्छकामाया, परत्वा मध्यमपिण्ड
प्राग्नेत्र्या विनियोग ॥

अर्जीमापी विराट् ।

अर्जी वहस्तीरितीयमृक आपी अष्टेवत्या अस्या आपी देयता
विराट्क्षम्द । उम्भकाक्षयो विराटिति विराटमुष्टुमा । दितीयो
नवकैकेन त्यूना । इति पिण्डेयमन्त्राणामृत्यादिकसुत्तम् । (२) ए-
व्याख्याधेयमन्त्राणाम् साधारणमृपिमाह ॥ २ ॥

आन्याधेयम् ग्रजापतेरार्घ्यम् ।

एवान्याधेयम् वहस्तीयत्वमन्त्रा सत्त्वते । अन्याधेयमन्त्राणाम्
सर्वेनाम् मामान्येन प्रजापतिस्तुपिरित्यर्थं अत तु चृष्टिविशेषो-
इभिधीयते सबोभाइपि चट्ठी भवतः पर्वीव विकल्पीनैरानुषीताह ॥

देवानामवर्त्तेग्नवृंधवृंदाण्डं वा । . .

देवानामन्त्रे गेधवृंदाण्डं वा । अन्याधेयमर्पेमित्यनुष्टुप्ते अन्या-
धेयमन्त्राणाम् देवा चट्ठी अनिर्वा पृथिवीः । गत्वर्वा वा फृथयः

(१) कर्त्यादात्रोऽनुष्टुप् तवैवसेव गाढः ॥ एतद्दद्म गृहे रिक्तो, एतस्तुराप
“उदायुषामृतदेवत्यम् ॥

(२) कृषीडात्मस्त्राण वाजतिस्त्र देवसवितरेकादशाप्रविषेषो चर्दो दत्या
योऽस्त्री संवृद्धसा दसाप्तये कर्त्यवाहनाहनत्वं एव इत्येति तद्वृद्धिर्विद्यनुवाहत्वं
कारात्मासीपाण र्वैष्यम् ॥

प्रजापतिर्वा पूर्वसूचोक्तद्विति सर्वमन्वेषु चत्वारो विकल्पाः ॥

समिधामनेत्यश्चतस्तो गायव्यः ।

समिधाम्निं सुसमिहाय । सत्त्वा । उपत्वामे एताथतस्त्र ऋच-
आनेयो भग्निदेवताः । गायचौक्षन्दस्ताः ।

समिधा विरुपाङ्गिरसः ।

समिधाम्निमित्यस्या भग्निरसः पुनो विरुपसञ्ज्ञकर्त्तव्यः समिदा-
धाने विनियोगः ॥

सुसमिहाय वसुयुतः ।

सुसमिहाय श्रीचिप्रत्यस्या वसुयुतकर्त्तव्यः । अध्यर्थं जिपे विनियो-
गः ॥

तन्त्या भरद्वाजः ।

सत्त्वा समिद्विरेत्यस्या भरद्वाजकर्त्तव्यः समिदाधाने विनियोगः
अत्र छतीये घूह । उपत्वेत्यस्य पूर्वोक्ताएवकर्त्तव्यः ॥

भूर्भुवः स्वस्तिस्तो महाव्याहतयोऽग्निवायुस्त्रयो
देवत्याः क्रमेण ।

भूरित्यस्याग्निदेवता । भुवैत्यस्या वायु स्वरित्यस्याः सूर्यद्विति ।
भूरिति देवी गायत्री आसां तिसृष्टामव्यग्निस्यापमे विनियोगः ॥

द्यौरित्व यजमानाश्रीलिङ्गोक्तदेवता

धौरित्व भूमेतीयं यजमानस्याश्रीलिङ्गोक्तदेवता । एवेवी अ-
स्त्रा देवतेति धावत् । अूहेन पट्टिंयद्वरा फँग्जगती माल्ही गा-
यत्री वा धापी हुहती वा यजमानकर्त्तव्यके जपे विनियोगः ॥

आयङ्गौः सार्पराङ्गस्तु खो गायचौऽग्निः परावररुपे-
ण देवता ।

आयद्वौः प्रत्यधरते, विठ्ठलेत्यस्मृ लघः सार्पराज्ञः स-
पीषाम् राज्ञः कदूः पृथिव्यापभिमानिनीति तस्मा अयं सार्पराज्ञः
सार्पराज्ञीः अस्माद्वच्य द्रव्यो इत्यर्थः। गायत्रीकम्भदः परकृपेणावरकृ-
पेण च स्तूयमानोमिरत्य लघस्य देवता। आयं गौरित्यनेनादित्यरूपे-
णानिः स्तूयते। अत्यधरसीत्यमेन वायुरूपेण। आदित्यः प्ररः।
दिवि वा एय हितो दिवि प्रतिष्ठितः। “दिवो श्वसौ प्रतिष्ठिता ज्यो-
तिष्ठानादित्यइति श्रुतेः”। अबरो वायुः अत्यरित्य यज्ञीयम्बायुः प्रवत-
इति अर्वाचीनं च “तद्विवो वायु” इधाति। अत्यरित्य इपाम् एषे
ज्योतिष्ठानवायुरित्यादित्युत्तेः। आयद्वौरित्यव्यासद्वतीयः स्तावर-
स्तौ नैकीना अत्यरित्य छतीयस्य व्यूहेन पूरणम्। एषमद्वौयपाद-
सम्यो व्यूहेन छत्व पूरणम् चाहवनीयाग्न्युपस्थाने विविषण। इ-
त्यग्न्याधिष्ठमन्त्वाः। अग्निहोत्राणाम् साधारणस्त्विनाह ॥१०॥

अग्निहोत्रम् प्रजापतेरार्थम् ॥

अचाग्नेहोत्रपदेन तत्त्वम्भा सत्यस्ते। अग्निहोत्रमन्त्वाणाम् य-
ज्ञ फट्विविशेषेऽभिवीयत तचोभाव्यो भवति प्रजापतिकर्त्त्वि। सर्वे-
याम् ॥

अवित्तज्येष्ठिः सम्भुलिङ्गोक्तदेवता गायत्र्यः। (१)

(१) अग्निहोत्रित्व इय समदातेन श्रोतृतिलिङ्गोक्तदेवतर्दृ० सूर्यस्योतित्व इवा
सूर्यो श्योतिरैतमित्यसौरे सज्जैदेवत वे आग्नेयसौरे इह पुरिं लिङ्गोक्तदेवतप्रमाणेऽन्ना-
दाय इक्षिणाग्नेत्यमतिप्रमाणेऽप्यमद्वः। इत्यादेन्द्री वृहत्ता समेदसि लिङ्गोक्ताम् इ-
त्यविहः पाठः कारादशास्त्राणाम् ॥ इदपुरातित्यस्य प्रजापति क्षविरग्निगृह्णनिः
रयिमारपुरुषोऽव देवता पठान्तरादो याईपत्ये पूर्वौलिङ्गोक्ते विविषणः। इह पु-
रिं पूरिष्ठोत्रादधात्वह प्रजादृ० इमपतु पञ्चानामः॥ अग्नेष्टुहृपत्ये रयिमते पूरिष-
त्वे इवाही ॥ अग्नेऽग्नवादायानेत्यते इवाही । अतोपवद्येऽग्नवादायानेत्यते इवाही ॥
कृति ॥ इडानामत्रस्त्रात्मेऽनमित्र पुराकृति ॥ इदृ० पूर्वादृ० पूर्वादृ०

भग् ।

अथम् ते यीनि रेतीमास्त्रम् पूर्णिदेवत्याम् । अनुष्टुप्कव्यस्का-
म् भारती भरतस्य पुच्छौ । देवत्यका देवतात्थैतौ ही क्षयो द्रष्टारो
पपाश्चताम् । पादसन्ध्यो व्यूहेन क्षम्दः पूरणीपम् ॥

अथमिह वामदेवो जगतीम् ॥

अथमिह प्रथमइति इनास्त्रम् जगतीक्ष्वदस्काम् वामदेव ऋषिः
रपश्चत् । पाग्नेयीमित्यनुष्टुप्ते तेनास्त्रा अग्निदेवताः यस्या द्वा-
दश्याचराचत्वार पादाः साऽष्टाचत्वारिंश्चत्रा जगत्युच्चते । “अ-
ष्टाचत्वारिंश्चत्रा जगतीति श्रुते.”, अत तु आद्यो द्वादशक ।
हितीयो व्यूहैनेकादशकः । द्वतीयो द्वादशकः एकोना ॥

**अस्य प्रत्यंतत्वारी गच्छां (१) वाऽऽमनेयैँ वा पयो
देवत्याम् वा गायत्रीम् ।**

अस्य प्रत्यामवश्युतमित्येतास्त्रम् गच्छाम् वाग्नेयैँ वा पयोदे-
वत्याम् वा गायत्रीक्ष्वदस्काम् यत्सारक्षयिरपश्चत् । अस्या गौदेः-
पता । अग्निर्वा पयोवेति चयो देवा विकल्पाः ॥

तनूपाऽचामनेयानि ।

तनूपाऽचग्नेऽसीत्यादीनि चत्वारि यजूः पिचाग्नेयानि अग्नि-
देवत्यानि, तनूपा, वच्छीदा, इति हे एकादशाचरे यजुःस्त्रियुभी ।
भसुराङ्गो वा । आयुर्द्वौ इति दशाचरा यजुःपद्मित्रासुरी चिह्निता ।
अग्ने यमसे तद्योदगाचरा आसुर्यशुष्टुप् ॥

इत्यानाऽचामनेयैँ महापद्मित्रवसानाः ॥(२)

(१) यत्सार इति, आपत्तार इति “पव”, यो उत्तरक्षो पाठ इति, वरतार
इति कारापत्रात्मोपयाठश्च योद्य ॥

(२) तत्र महापद्मनास्तीति देव्य ॥

इत्यानास्वा गतमियमूक् आग्नेयी प्रग्निदेवत्या महापद्मित्व-
द्वका चयवसाना विरामोऽवसानम् । चयवसानानि विरामस्या-
नागि यस्याम् सा चयवसाना ताम् तस्या भट्टाचरा पट्टपादा सा म-
हापड्जी घटष्ठका या महापद्मित्वरित्युक्तत्वात् च यष्टसपाचर-
स्कीनेकोना ॥ १८ ॥

चिन्नावसो रात्रिदेवत्यस्तपयोऽपश्यत् ।

चिन्नावसो स्वस्तीत्वेतद्रात्रिदेवत्यम् यजुर्भूषयोऽपश्यत् । “एतेन
हम्म या ऋषयी रात्री चस्ति पारठेऽममग्नुग्, इति शुतीः । (१)
इदगाचरा यजुर्जगती भासगायत्री या आसुरी हड्डी या प्राजा-
पत्ती चण्डवा । उपमयत्वात्यत आरभ्य चिन्नावसो चस्ति इत्यन्
तप्त मन्त्रगण्ड्यादवनीयोपत्त्वाने विनियोग ॥

सन्त्वमान्नेयम् ॥

सन्त्वमन्त्वेतदशुरमिदेवत्यम् । भट्टाचलारिंगदचरा आ-
र्धीजगती ब्राह्मी घनष्ठुष्वा आहश्मीयस्याये उपविश्व जपे विनि-
युक्तम् ॥

अन्वस्तु रेवती सठ०हितेति चीणि गव्यानि ।

अथाणाम् गोदेवत्सेत्यर्थं । अस्य एकाखिया ब्राह्मी गायत्री सप्त-
चिंगदचरत्वात् । रेवती चट्टाविश्वत्वत्वरा प्राजापत्या चिष्टुप्मादी
चप्तिष्वा । सठ०हितासि व्युहेनादादगाचरा चट्टुगायत्री सामहृती
या । भाद्यायाम् प्रति गमने विनियोग । सहितेत्वस्य गोरमिद्यमे ॥
उपत्वान्नेयन् ष्यूचम् गायत्रम् मधुच्छन्दा वैम्यामित्र ।

(१) एति शताध्यवद्यत्वेत्व एकत्र०हितेति ॥

(२) रेवती रत्नम् वस्त्र यो ताडायन, भार्देहयेऽरम्भोके रात कर्त्तावर्द्ध ॥
एवस्त्रेती मुराव नेत्र र रठो वेष्व ॥

उपत्तमने दिवै । राजस्म् । स न पितेवेत्तत्पृच्छम् करुचा चमम्
आग्नेयमनिदेवतम् विश्वामिनस्य पुर्वी मधुच्छन्दा इत्येव सञ्ज्ञ
काविरपश्चत् दृष्टवान् । राजन्तमित्यस्या प्रद्यमदृशीयौ सप्ताष्टरौ ।
तेन यूना, स न इत्यस्या छतीयस्य व्यूहैन पूरणम् । अस्य च्यूचस्य
गार्हपत्योपस्थाने विनियोग ॥

अग्ने त्वं चतस्रो हिपदा आग्ने योर्बिधुः सुवैदूधु शु
तं बन्धुर्विग्रहन्धुरेकैकश ।

अग्ने त्वदाऽपत्तम् ॥ वसुरग्नि । तत्त्वा योचिष्ट । स नी बोधे
एतायतस्त्रो हिपदा आग्नेयीरग्निदेवत्या बन्धादिसज्जायत्वा
रक्षपय इत्यर्थ । दो दो पादो यस्या सा हिपदा । आसाम् गा
र्हयत्वापस्याने एव विनियाग ॥ हिपदासु विशेषज्ञगवेदानुकम
स्याम् “दिहिपदाकर्तव समामनति, कर्त्तो ध्ययने लघितारी हे
हिपदे सधीज्य एकैकामृतम् कल्पा समाप्नोति । ‘शयुक्तु ग्रन्थ्या दिपदै
वेते’” ॥

इडे काम्या गव्ये ।

इह ए ह । काम्याप्त इतीमे यजुर्पी गव्ये । अनयोगोदेवतेत्यर्थ ।
इडे अष्टाचरा प्राजापत्या गायत्री यजुर्गुष्टु व्या, काम्या एत । चतु
र्दशाचरा अस्तु युष्ण्यथाकमम् गा प्रतिगमने गोरासमी च वि
नियोग ॥ (१)

सोमानम् ब्राह्मणस्य च्यूचम् गायत्रम् ब्रह्मण्यस्य
तिमेधातियिर्वा ।

सोमानम्, स्वरणम्, यो रेवान्, मा न शसदत्त्वं तत्पृच्छम् ब्राह्म
णस्य तिदेवतम् गायत्रीछन्दस्कम् ब्रह्मणस्य तत्त्विमेतिधिर्वा अपश्चत्

(१) काम्यऽह इति कारावाठ ॥

आहवनीयमीक्षमाणस्य यज्ञमानस्य जपे विनियुक्तम् । अत्र सोगा
नमित्यस्याः प्रथमो व्यूहे कृतेऽपि सप्ताष्टरः । तैनेवीना मा तद्वित्यस्य
द्वितीयः सप्ताष्टसप्ताष्ट व्यूहेन पूरणम् ॥

महि चीणार्थं सत्यधृतिर्वर्कणीरादित्यदेवतम् ॥ त्यू-
चङ्गाष्टव्यम् पथि स्वस्त्ययनम् ।

महि चीणामबोऽसु । नहि तेषाम् । ते ह पुचासद्व्येत्यवृच्छम् आ-
दित्यदेवतम् गायत्रीकृत्यस्तम् वरुणस्यापत्यम् सत्यधृतरपश्यत् जपे
विनियोगीऽप्य । महि चीणामित्यस्याः प्रथमवृत्तीयर्थं व्यूहेन पूरणम्
न हि तेषामित्यस्य द्वितीयस्य व्यूहेन पूरणम् । ते हीत्यस्या द्विती-
यस्य वृत्तीयस्य च व्यूहेन पूरणम्, किं च इदम् वृत्तम् परिमार्गे स्व-
स्ययनम् तस्मारात्मुपद्रवभयनाशवारम् । मार्गे गच्छत । मित्रस्यूच्चजपेन
कुण्डेन यज्ञविद्वतस्या । न प्राप्तिर्भवतीत्यर्थः । स्वस्तीत्यर्थताग्नि नाम ।
अविनाशप्रायकम् ।

कदा चनेन्द्रो पथव्याप्तुहतीम् मधुक्रन्दाः ।

कदा चन म्हारीरमीत्येतामृचमैन्द्रो इन्द्रदेवत्या पथ्याहहतीद्वद्व-
स्ताम् मधुच्छन्दाच्च यरपश्यत् जपएवत्या अपि विनियोगः । य-
स्याहहतीय, परदो हाइशाघरः अन्ये चयः चयः परदा यदाचराः सा
पथ्याहहती पथ्यापूर्वं चेत्तुलीयो हाइशाकृत्येतद्व्यतिरक्षम् पथ्या-
हहतीलक्षणम् पृथड्नाम्ना तेन स्फुक्ष्येव पथ्या हहतीलुच्यते ॥

तत्मवितुर्विश्वामित्रः माविनीं गायत्रीम् ।

तत्मवितुर्विश्वामित्रेतामृचम् माविनीं मविद्वेवत्याम् गायत्री
नैकांगा । भ्यूहेन पूर्यतद्वति केचित् । अस्याग्रप जपे विनियोगः ॥

परिते वामदेव (१) आनेयीमनिकत्ताम् गायत्रीम् ॥

(1) वामदेवामानं कारापश्चालोयत्वं वाढो वोय ॥ . . .

(१) परि ते दद्भुत्येतासुषम् प्रग्निदेवत्याम् अग्निरुक्ताम् गं-
धेऽग्निपद्मयोगरहिताम् गायत्रीकृदस्काम् वामदेवऋषिरपश्यत्
विश्वामित्रकृष्णिरपश्यत् । अत्रापि प्रथमं सप्ताष्टरात्मेपादसन्धो व्य-
हृत छन्दः पूर्तिः । अस्या अपि जपएव विग्रह्योगः ॥ १३ ॥

यज्ञमानाग्न्युपस्थानमन्तगत्याः समाप्ताः । अथ चुम्बकोपस्थानमन्तस्य
ऋषिमाह ॥

चुम्बकोपस्थानमासुरेरार्पणं भूर्भुवः स्तुः ।

भूर्भुवः खरित्येतत्चुम्बकोपस्थानम् पूर्वोक्तदीर्घवात्सर्वोपस्थाना-
पेत्रया लघूपस्थानम् ॥

आसुरेरार्पण् । आसुरे मध्यकोपस्थान य सर्वमन्त्राणाम्
साधारणऋषिरित्यर्थः । पूर्वोक्तदीर्घपस्थानापेत्रयाऽप्य चुम्बकत्वम् ।
तस्यैव स्थाने विकल्पे नाहवमीयगार्हपत्यवारुपस्थाने विनियुक्तम् ।
तावेद्यात्य देवता एकविंशत्यघरा क्षण्युच्चिक्लन्द ॥

प्रवत्स्यटुपस्थानम् (२) तदुभयमादित्यस्यार्पणम् ।

तर्गमन्त्राणाम् सर्वेषांगीकृपादित्यकृष्णिरित्यर्थ ॥

नये(३) गार्हपत्यः ।

अये गणाम् मदत्यस्य गार्हपत्यो देवता सप्ताष्टरा देवी जगती
यजुरुच्चित्यवा गार्हपत्यस्योपस्थाने विनियोगः ॥

ग्रन्थस्या (४) हवनौयः ।

(१) एतमवान्ते “समिद्वोमात्रनेदय इत्याच भवेत् च”, इति पञ्चार्पण का-
रावशास्त्राणामविक पठेत ॥

(२) भागवतपृथग्न चादित्यस्यैत कागदशास्त्रीयस्य च पाठ ॥

(३) यज्ञामहत्यर्थः, कारावशास्त्रीयस्य पाठ ॥

(४) शत०त्पृथग्न॒हवनौय इति कारावशास्त्रः ॥

गठे स पश्चमेद्वयाह्यनीयोपस्थाने विनियोग ॥

अथर्व द्विषारिणः । (१)

अथर्व पितुमित्यस्य द्विषारिणेऽता अष्टाष्ठरा यजुर्बृहद्युपमा-
जापत्वा गायत्री वा । द्विषारिणुपस्थाने विनियोगः ॥

आगनुमाह्यनीयोऽनुष्टुप् ।

आगन्म विक्रवेदसमित्यस्य आह्यनीयो देवता अनुष्टुप्छब्द ।
आह्यनीयोपस्थाने विनियोगः ॥

अथमग्निर्व्युत्कुमारिणी (२) गार्हपत्यः ।

अथमग्निर्व्युत्कुमारिणीक्षणो न्यद्वारिणी हहतीक्षण ।
गार्हपत्योपस्थाने विनियोगः, यस्याक्षणं दितीयः पादो हादगाय-
र, अथ चयोऽटाजरा सा अद्वुसारिणी । दितीयये अद्वुसारिणी-
त्युत्तात्वात् । अत इतीयो नवाचरस्ते नैकाधिका ॥

अथमग्निरन्वाहार्यपचनोऽनुष्टुप् । (३)

अथमग्नि पुरीष्वदत्यस्य अन्वाहार्यम् पचनोदेवता अनुष्टुप्छ-
ब्द । अत प्रथम सत्तात्तरस्ते नैकीता द्विषारिण्युपस्थाने विनि-
योग ॥

गृहा मा चिद्रुभविराङ्गुपा ।

गृहा मा विभीतेऽस्या यिराङ्गुपा चिद्रुप्छब्द एकादशेनः अ-
योदिगत चयोऽटक्षय विराङ्गुपैत्युत्तात् । यस्या एकादश्याजरा
स्त्रयः पादाएकोऽटाजरः सा विराङ्गुपैत्युच्यते । अत प्रथमो दग्धाजरः
श्वेतेकीता ॥

(१) इदमूर्त्तराद्विष्णुर्व्युत्कुमारिणी मन्त्रमहाद च कारापाश्वर्यतर्व्युत्कुम-
पत्वा तारतात् ॥

(२) वृहतीयात्मक कारापाश्वर्यतर्व्युत्कुमारिणी पाठ ॥

(३) इदमूर्त्तराद्विष्णुर्व्युत्कुमारिणी नास्ति ते ॥

वेषामनुष्टुप् ।

वेषामध्ये तीले तस्या अनुष्टुप् कृत्व ॥

उपहूता महापद्धति (१) स्वच्छसाना ।

उपहूता इह गावद्वेषा महापद्धतिकृत्वस्ता उद्वसाना चीक्ष-
वसानानि यस्याम् भा उद्वसाना । यस्या अष्टावराः पद्वा सामप-
डतिः पठटका वा महापद्धतिरित्युक्ते; अतः पद्वा नषाघरकीनै
काधिका ॥

तिस्त्रीऽपि वास्त्रीः शंयुर्बाह॑स्यत्यः ।

गृहा मेल्यादा॒मित्तस्त्री॑पि वास्त्रवी वासुदेवता॑ । हृष्टते॒रपत्यं
शंयुर्बाह॑मकृत्विर्यग्न्यत् गृहोपगमने॑ तिस्त्राम॑पि विनियोग । त्वे॑
भाव वद्यत्यग्न्य गृहपवेशि॑ ॥ १५ ॥

इत्युपस्थानमन्वा ॥ अथ चातुर्मास्यमन्वा॑णाम् साधारणसृष्टिमाह ॥

(२) चातुर्मास्यानि प्रज्ञापतेरार्द्धम् ।

अथ चातुर्मास्यगद्वैन तत्त्वमन्वा॑ लक्षणे॑ । तेन चातुर्मास्यसम्बधि-
भन्वा॑णाम् सर्वेषाम् एक ग्रजापतिकृत्वेरित्यर्थ । यत्र तु कृपि॑
विशेषेऽभिधीयते तत्त्वाभावपि कृपी॑ चैषी॑ ॥

प्रवासिनो भास्त्री गायत्री ॥

प्रघृसिनो॑ हृष्टमहृत्ये॑ परा॑ भास्त्री । महतोऽस्या॑ देवता॑ गायत्री॑
कृत्वा॑ पत्न्या॑ वाचने॑ विनियोग ॥

यद्यग्रमे॑ सास्त्रायनुष्टुप्निश्चत्ता॑ ।

यद्यपामैतीयमृक्॑ मास्त्रा॑ भरुद्देवता॑ । अ॑नरहा॑ । मध्ये॑ भक्त-॑
स्त्रद्वप्रयोगयुत्या॑ । अनुष्टुप्॑ कृत्वस्ता॑ । कर्मभपात्रह॑मि॑ विनियुक्ता॑ ।

(१) अनुरवसाना अति कर्त्तव्यतया पाठ ॥

(२) अथत्वादक कर्त्तव्यतया व गाठ ॥

अथ प्रथम सप्ताहर चतुर्थी नवाचर हावष्टाचरी । तेन पूर्णच्छ्वान्द्व ॥

भोयूषोऽगस्त्य (१) ऐन्द्रामासृतीम् विराजम् ।

भोयूषृतीमासृतम् इन्द्रमस्त्विवत्याम् विराजम् विराटचन्दस्का
मगस्त्यत्तिविरपश्यत् यजमानस्य जपे विनियोगोऽस्या , यस्यादशा
चरायत्वार पादा सा विराट् । पश्चम पञ्चति पश्चप
दा चतुर्थदा विराटदग्का इत्युत्ते । अषेन्द्री मरुत्तर्ती जपतोति
युतेरेक्षा मात्रतीमित्युत्ता । इन्द्रामरुतदग्का देवताइत्यर्थ ।

अक्रनुकर्म्मत्येषा अनिरुक्तामनेयनुष्टुप् । (२)

अक्रव नरकामनेयनुष्टुप् ॥ मन्त्रेभिन्नपदप्रयागदहिता अन्या अनुष्टु-
प्छन्द । अत ततीय सप्ताहरस्तर्तनेकाना पद्मीयाचने विनियोग ॥

अवभृथ यज्ञदैवतम् । (३)

अवभृथ निकु मुण्डित्यजुर्म्बद्विवत्यम् । नयु सकनिर्देशादस्य य
शुद्धम् । अष्टाचत्वारिंशत्प्रत्यात् नाम्नीप्रदुष्टुप् ॥

पूर्णाद्विं द्वे शौर्यवाभएन्द्रावनुष्टुभौ ।

पूर्णाद्विं द्विं, देहे मे इतोमे कठोरे ऐन्द्रा इन्द्रदेवते । अनुष्टुप्छ
दस्कीप्रोणाभक्तपिरपश्यत् । प्रथमाया दस्या स्थानीत आदतप्रह
णे विनियोग । द्वितीयायामाहोमि ॥ (४)

अचन्द्र (५) द्वे गौतमएन्द्रचौ पञ्चको ।

(१) भगस्त्यस्यति क भावस्य पठ ॥

(२) अ हम सूत्र इत्येषा पद कारावस्य न इत ॥

(३) अभावसृष्ट त कारावस्य पातक ॥

(४) देदि मात्य हृष म त्र चेदनि ते दधै । निहार त्रिरामित त्रिहर निहार स
मे स्वाहा । इतक प्रवस्य पाठ ॥

(५) अभेमद त त कारावस्य पाठ ॥

अवश्यतीमदत् । सुसग्दगत्येतीमि ऋचो इन्द्रदेवत्ये पठ्क्तिष्ठ-
न्दज्ञे गोतमजटपिरपश्यत् । आइवनीयोपस्याने विनियुक्ते । यस्या:
पञ्चपादा अष्टाघरा सा पठ्क्तिः पञ्चपदा । अनांदेश्वराः पादा
दृति खोलखात् । सुसग्दगत्येतीयं सप्ताघरा तेनेयमेकाना । पञ्चम-
योज्ञमयव्युहेन पूरणम् ॥

सनो नु मानसत् ठथृघम् बन्धुर्गायत्रम् ।

सनं स्वाहामहि, आग एतु । पुनर्न् इत्येतत्पृथ्वेचम् मानसम् ग-
नीदेवतम् गायत्रीकृत्यस्मृ वन्मुक्त्येविरपश्यत् । गाईपत्योपस्याने
विनियुक्तम् सनो त्विति व्युहेनाऽपि सप्ताघरः खतीयाऽपि तथा ।
तेनेयन् दूधना । आनित्यच्छतीयः पठ्क्तरसेन यूना । पुनर्नित्यच्छ
द्वितीयः सप्ताघरः तेनेयमेकाना ॥

बयर्थ० सोमीं गायत्रीम् बन्धुः ।

बयर्थ० सोम भृते इतीमाल्लघम् सोमदेवाग् । गायत्रीकृत्यस्मा-
म् वन्मुक्त्येविरपश्यत् । अस्या विनियोगे उक्तो नास्ति ॥

एष ते हे रौद्रे ।

एष ते रुद्रभाग इमि हे रुद्रदेवते वसुषी प्रथमस्य विश्वाघरा ।
प्राजापत्या हुहतो सामपठ्क्तिर्वा रौद्राणाम् पुरोडाशानां हृषेवि-
विनियोगः । द्वितीयस्य हादशाघरत्वाद्युज्जुर्जगती । अधिकपुरोडा-
शप्याखूलरोपकिरणि विनियोगः ॥

अत्र रुद्रर्थ०(१) रौद्रचौ ।

अवरुद्रम् (२)मेवजमसीत्येते हे ऋचो रौद्रधो रुद्रदेवते । अवयो-
ग्रहमसी आह ॥

एका पठ्क्तिरपरा कक्षप् ।

(१) चन्द्रो रौद्राहाते कारारश्य पाठः

(२) एतारम ते सुगम्मचायेत कार्यशार्तायपाठः ॥

एका रुद्रमितीयम् पङ्किलन्दका । द्वितीयपादस्य व्यूहेन पूरणम् । परा (१) पैषजमसीति ककुपच्छन्दस्ता । पङ्किः एवंमुक्ता । यस्य दितीय पादो हादयात्तरः । प्रथमद्वतीयावश्यात्तरौ । सा ककु-
दुच्येष्ट । मध्यमयीककुचिलुडलात् । अत्रापि द्वितीये तत्तीये च
व्यूहेनावरपूरणम् । उमयोजनेपि विनियोग ॥

अथवक्तु दे अनुष्टुमौ पूर्वस्याम् विष्ठः ॥

रौद्रं गच्छनुशर्तं ते । अथम्बकम् यजामेहद्विति हे ऋषो अनुष्टुप्-
च्छन्दके रुद्रदेवते । अत्रीभयो प्रथमो सप्तात्तरौ । द्वतीयो नवात्तरौ ।
तेन व्यूहम् विनाः पि त्रन्दः पूर्यते अनये मंध्ये पूर्वस्याकृद्वी वसिष्ठ-
कृष्णेष्ट ॥ उत्तरस्यात् साध रणप्रजापतिरेवेदम् । पूर्वस्यो तत्त्व-
यजमानावर्द्दर्शकीध्राण्यम् अग्निपरिगमने विनियोग ॥

उत्तरस्य यज्ञमानकुमार्या अग्निपरिगमने विनियोग ॥

एतदास्तारपङ्किः । (२)

(१) एतास्मन्म त्र सुवैत्यत्र मुगमित शाठ ॥

(२) एतेऽग्नेऽप्यस्तारपाडकवायनः वाजस्वप्न्याजिनदेवेत्या वाज्यहन्ते
पूर्वदेवते सादवा प्रसूताऽवा । गायत्र कश्यपस्य नाराणऽङ्गिष्ठे यजमानाशिष्य यो
न धाता लोहक्षुर चतुर्वत्सात् दीर्घायत्वाय लिङ्गोकदैवतमारी, प्राप्यम् ॥ ३ ॥
ईदस्य शाठ काण्वशतीयसर्वतुहमन्याम् । एतेऽन्नद्रावसेन परो मूर्जवतोऽतीह ॥
अवर्ततत्पत्ना विनोकायस्त्रृत्यासम्भ ६१० स त । इति शा तोऽतीह । वाज्य-
ना वाज्याऽवतु भक्षो अस्मा नेत्रं अक्षमूलं वक्ष्य ॥ वृथदेवा अभियतेवम्बुद्धत-
मावितोत्तु प्रजगा धोन ॥ याज्यह वाजितस्योऽहूर्द्युहूतस्य भक्षयामि ॥ वाज्ये वा-
जा भूतात्तम ॥ सविवा प्रसूता देव्य आप उद्दन्तु ते तन्म ॥ दीर्घायत्वाय वक्ष-
से ॥ कश्यपस्य वाज्यायुषं जमर्दमेत्याप्यम ॥ यदेवाऽन्नशायुष-त-मूर्जवत्तु वाज-
यष्टम ॥ ये १ धातावृद्धस्त्रोऽन्द्रस्य चायुष वरा ॥ त १ हे वायोम द्रुक्षागा योक्षात्-
वे जीवनाय ॥ दीर्घायत्वाय वक्ष्य वक्षसे ॥ सुप्तजायत्वाय वासा अप्यो जीव श-

रौद्रीपदमनुवर्तते । एतसे रुद्रेवस्या: आम्नारपद्भिंश्चर्दः रु-
द्री देवता । यस्या कृचोऽस्थो पादौ हाडगाघरो धाद्यावष्टाघरो ।
सा आम्नारपद्भिः असौ चेष्टाप्तोरपद्भिंश्चित्युक्तेः । अब तु प्रथ-
मी नवकः । दिसीयोऽप्तक, द्वतीयो एकादशकद्विति छन्दोचराणि
पर्यन्त एव हंमावगिष्टानां रोद्रपुरोडाशाम् भूतयोः कृतानाम्
हृषादावासञ्जने विनियोगः ॥

व्यायुपन्नारायणउष्णिहम् यजमानाऽशिपम् ।

च्चायुषम् जमदन्वेरीतौमास्त्रम् उष्णिक्कृन्दस्तां नारायण कृ-
पिराग्यत् । कौटुम्बी यजमानाग्निरेवाच देवता । यजमानस्य जपे
विनियोगोऽस्याः । यस्या कृचयत्वारोऽपि पादाः सहाघराः साद-
म्युष्णिगित्युच्यते । चतुः सप्तकोष्णिगीवित्युक्तेः ॥

शिखो नाम चौरम् ।

गिशो नामेत्यद्यज्ञुः चौरम् । चूरदेवताम् । विंगलव्यरा प्रा-
जापत्वा हृहतो सामप इङ्गिर्द्वा । चूरादाने विनियोग ॥

निवर्त्तयामि लिङ्गोक्तदेवतजाग्नीः प्रायम् ।

निवर्त्तयामोल्मितज्ञिङ्गोक्तदेवाम् यजमानस्याच प्राधान्यात्मए-
वाच देवतोत्यर्थः । आग्नीः प्रायम् । आग्नीर्व्युलम् । अष्टाव॑व्य-
चरा प्राजापत्वा चिष्टुप् । आर्वी उष्णिग्वा । (१)अपिमु यजानुक्तः त-
त्त च सर्वेच साधारणः प्रजापतिरेव ज्ञेयः ॥ १५ ॥

रङ्गः शातम् ॥ ७६ ॥ इति शृङ्गज् काण्वसांहठायो नवानुकांत् चटसदात्कांप्त-
काया तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ साम्यधायमग्निज्येतिष्ठवद्वाच्का उडापयन्तो ५२-
५३वरमग्निर्विद्धशतिर्मुख्य, सप्त प्रघासिमो इडामहे पडव युनां दर्शि हे अक्षज्ञमोमद-
न्तेष त हह भागो वाजिनो याने चट्टासूतौये नर पट्टपान । ३ । ९ । ७६ ॥
इत्यादि काण्वशालोपसांहठायो पाठ२३ अ॒पि॒व॒धि॒ ॥

(१) नामे विनियोगः इति गद्यनिपाठः ॥

इति चातुर्मीखमन्वाः ॥

अथानिष्टोममन्वाणां सर्वेषां साधारणमेकमपिसाह ॥

अग्निष्टोमः प्रजापतेरार्थम् ॥

अग्निष्टोमयहयं तन्मन्वायलक्षणार्थं तेनाग्निष्टोममन्वाणां सर्वेषां
प्रजापतिकृष्टविद्युत्यर्थः । यत्र तु कृष्टविद्युत्यर्थिभिर्विद्युत्यते तत्रोभा-
वपृथी ज्ञेयो ॥

एदनुहेऽग्निष्टो च्यवसाने ॥(१)

एदमग्न्या, चापोऽच्याक, इति इमे हेष वृद्धौ प्रत्यष्टी । अत्यष्टि
कृष्टस्के च्यवसाने अवसानत्रययुक्ते । अष्टपद्यशर्वं कृष्टोऽत्यष्टि तत्र
एदमिति चमिरक्षरैरधिका । आपइति तु पूर्णेवाऽष्टपद्यशर्वा-
न्यूनाधिका । चन्योऽपि नियोगानुसारेण स्वरूपो देवता आह ॥

आद्यावर्द्धचैर्देव देवयजनदेवत्यौ ।

एदमग्न्यत्वस्थाकृष्ट आद्यावर्द्धचैर्देव देवयजनदेवत्यौ अरणिपाणि-
रस्वारच्यपूर्वादेगानाम्भावस्थ्य यजमानस्याचारणे विनियुक्तौ । २ ॥

इमाऽच्यापः ॥

इमाऽच्यापः अस्तिवस्य भाषी देवता, गोदानंन्दने विनियोगः ॥

ओपधे कुशतरुणाम् ॥

ओपधे चायस्त्वेत्य कुशतरुणं (२)देवता । कुशतरुणंतर्दर्शि
विनियोगः ॥

स्वधिते चुरः ॥

स्वधितद्वयस्य चुरो देवता । अभनिधाने विनियोगः ॥

(१) एद लिङ्गस्त्रूभाषणा देवयजनदेवता । इन काण्डात्तिकृपत्ता ॥

(२) कुशतरुण इति यद्यत्ता ॥ठ ॥

आपीऽचस्तानापः

३१ ।

आपो प्रस्तानिल्लस्यापो देवताः । स्यावराम्बद्धु प्रविश्य स्ताने विनियोगः । न तु कुमोदकेन ॥(१) ॥

दीक्षातपसोर्धीसः ॥

दीक्षातपसोर्दित्यस्य वासो देवता । वासः परिधाने विनियोगः ॥

महीनां नवनीतम् ॥

महीनां पयदत्यस्य नवनीतं देवता । एव डगाचरा प्राजापत्याद्यु
ष्टप्सामातुष्टुष्टा । नवनीतेन शरीरांजने विनियोगः ॥ ॥

ट्रव्याङ्ग्नम् ॥

त्रवस्यासीलम्ब्यां च न देवता । प्रष्टादगानरा क्षणगायत्री सामग्र
हती वा । अत्याङ्ग्ने विनियोगः ॥

चित्पतिर्द्व प्राजापत्ये ॥

चित्पति च वाक्यतिर्मत्येते द्वे यजुषी प्राजापत्ये प्राजापत्येऽत्यर्थ ।
आया सातुर्पंगा व्यूहेन चतुष्टत्वार्दिंशद्भरा आर्योऽदिष्टुप् । इति-
यापि त्वयैव उभयोर्त्तमिष्टद्वयेयजमानपायने विनियोगः ॥

देवो मा मावित्रम् ॥

देवो मा मवितेत्येत्तमवितुदेवता । आयः पञ्चत्वार्दिंशद्भ-
रत्वादेकाग्रराधिकं पूर्वक्तिसेव एत्पदः । नामेरधः पायने विनियो-
गः ॥

आशो दैव्यनुष्टुवाशी ॥

आशो देवासद्वायं देवोदेवता अनुष्टुप्छब्दका । आगीक्षा
याचने विनियोग । चत्र हितीय पाठो व्यूहेन पूर्यते ।

(१) इत्येष वर्गम्बुद्याम्बुद्याम्बुद्य षजाम्बिं साप्तर्णि षद्विषाढः ॥ दाद-
दाम्बः इत्यस्यागो देवता । जडम्बाम्बुद्याम्बुद्याम्बुद्य विनियोग ॥

स्वाहा यज्ञं चतुर्णी यज्ञ ॥

स्वाहा यज्ञं । स्वाहोरो । स्वाहा यावा । स्वाहा वातादित्येति पां
चतुर्णी यज्ञवां यज्ञो देवता । सप्ताचरा देवोऽगती यज्ञक्षणवा च
तुर्णी कुण्डः, अंगुल्यस्त्रने विनियोगः । सूर्यहित्यस्य देवीउष्णक् अद्भुत
तं सहितयोरक्षणार्तपूर्वसुचारणे विनियोगः ॥

आवात्यै चतुर्णीमौद्यग्रभणानामग्निः ॥

आकूत्ये प्रयुजे मेघायै दीनायै सरस्वत्यै एतेषां चतुर्णीमौद्यग्रभ-
णानामग्निदेवता । प्रथमदितीयचतुर्णीनामौद्यग्रभणहीमि विनियो-
गः । द्वितीयस्य जपे चतुर्णीमपि दशाचरत्वादासुरीषिष्टुप्छन्द यजुः
पद्मक्तिर्णी ॥

आपो देवीलिङ्गोक्तदेवता विराट् ॥

आपो देवीवृह रीरितीय लिङ्गोक्तदेवता आत्मावापृथिव्यमत्तरच-
बृहस्पतिदेवतेव्यवै । अत्या वराट्छन्द एकादशात्तरात्मयः पा-
दा यस्या सा विराट्तुर्थते । दग्कास्यां दिराढेकादशका यति व
चनात् । पत्र पथमो हादगाच्चरः । तेनैकाधिका । औद्यग्रभणहीमि
विनियोगः ॥ १६ ॥

विश्वो देवस्य इवस्त्याच्चिय सावित्रीमनुष्टुभम् ॥

विश्वोदेवस्येतीरामूर्च चविश्वदेवगामनुष्टुप्छन्दस्त्रा स्वस्याच्चिय
क्षट्पिरपश्यत् । अत्राद्यो पादो सप्तान्तरो । तेन दृश्यन् । औद्य-
भणहीमएयस्या अपि विनियोग ॥

कटक्षामयोः कृष्णाऽजिने ॥

कटक्षामयोरेत्यस्य हे कृष्णाऽजिन देवता व्यूहेत चतुर्विश्वत्वरापा-
जापत्वा पद्मेण शुद्धकृष्णमन्ध्यानम्, विनियोग ।

शर्मोस्ति कृष्णाऽजिनम् ॥

शर्मांसि शम मे यद्देवत्य स्य कृष्णा जिन देवता सप्तदशाचरत्वात् ।
करुणाय वी एकोना । सामानुष्टुच्चा एकाधिका । कृष्णा जिनास
मे विनियोग ॥

अर्गस्यङ्गोगिर्दृष्ट मेखलम् ॥

अर्गस्यङ्गोरसील्येतन्मेखल मेखलादेवतं यजुरङ्गिर्दृष्टम् ।
मेखलावन्यने विनेयुक्ता । पञ्चदग्धाचरा आसुरीगायथ्री ॥

सोमस्य नीवि ॥

सोमस्य नीविरेत्यस्य नीविर्देवता । सप्ताचरा देवी जगती य
जुरुष्णिग्वा नीविकरणे विनियोग ॥

विष्णोर्वास ॥

विष्णोः शर्मासील्यस्य दासीदेवता । हादग्धाचरा यजुर्जगती ।
गिरु प्रोणेवने विनियोग ।

इन्द्र य सुनस्या कृष्णविपागा ॥

इन्द्रस्य योने सुन याइत्यनयोः कृष्ण देवपाणा देवता । इन्द्रस्य ते
सप्ताचरा देवीजगती । ननाटीपस्यर्थने विनयोग । सुमस्या यह
चरा वज्रगायत्रो । देवीविष्टुड्या । भूम्युद्गेष्ठने विनियोग ॥

उच्छ्रवस्त्र दण्डः ॥

उच्छ्रवस्त्र यनस्यतद्यत्यस्य दण्डो देवता । दण्डो उच्छ्रवणे विनेयोगः
हा वंगत्यचरा सामच्छुप् ॥

ब्रतं यज्ञ ॥

ब्रत काणुतेत्यस्य यज्ञो देवता । ब्राह्मणप्रेषे विनियोग, व्युहेन
चतुर्विश्वायकरा प्राजापत्यापद्भक्ति ॥

देवीं धी ॥

देवीं धी मत्यस्य धीर्वता । दाषियदधरा प्राजापत्या जगती ।

उपम्यग्रन्थे विनियोगः ॥

येदै वा वाक्प्राणीदानौ चक्षुः योचमध्यात्मसनि-
मिवावरुणात्रादित्यो विश्वेदेवाच्चधिदैवतभ् ॥

ये देवा मनोजाताइत्यस्य मन्त्रस्याध्यात्मीं आलनि प्रधिक्षयाक-
नि विषये स्वशरीरे वा प्राणीदानौ चक्षुः योचं देता । तथा
अधेदैवत देवतास्वधिकत्वे देवतासु मध्ये चनिमिवावरुणात्रादि-
त्यो विश्वेदेवादेवताः । तथा च शूयते“ । इमे वै प्राणा मनोजाता
मनोयजी दक्षकतवौ वागेवा नि प्राणीदानौ मिवावरुणी चक्षुरा-
दित्य वा च विश्वेदेवा एतासु हैवास्यैतदेवतासु हुतं भवतीति” इम-
मष्टाविश्वत्वरा प्राज्ञापत्याचिह्नित्वात्मविषये विनियोगः ॥

न्वाचा चापी जगते ॥

खाचाः पीतादीयस्कृ चापी अडेवता जगतीकृन्दस्का । य-
स्यादत्वारं पादा दादशावरा सा पष्टाखला रेशदक्षरा जगती ।
नाम्यालम्पि विनेयुक्ता । अत तु प्रथमहितीयावेकादशकी ।
ततो हो सप्तको । एको वा चतुर्दशक । ततएको द्वादशक इति ।
जगती वा । पादानामनयताचरत्वात् । तस्यासु नियमाभा-
वात् ॥

इयं से लोष्टम् ॥

इयं ते यज्ञविश्वस्य सौषठं देवता । पष्टावरा यजुर्वद्वुप् । कृष्ण-
विषयाद्या भोषादाने विनयोग ॥

अपो मूर्वम् ॥

अपो मुहामीत्यस्य मूर्वं देवता । मेहने विनियोगः ।

इयं वयो वंगस्यवरा

तेनैक्याचिकासानचिद्वुप् । एकोनाप्राप्तो । गायत्री वा ॥

पृथिव्या लोष्टम् ॥

पृथिव्या सश्वेतयस्य लोष्टं देवता । पठक्षुरा देवी चिष्टुप् । यं
शुर्गायची वा । गृहीतस्य लोष्टस्य प्रतिप्रक्षेपे विनियोगः ॥

ऋते त्वनेत्यनुष्टुप् ॥

अग्ने लठं सुजागृहीतीयम् । नेत्री अग्निदेवत्याऽनुष्टुप्छन्दस्का । अ-
व प्रथमवृत्तौ समाधरौ । तेन दृश्यना । सापप्रारम्भे उच्चारणे विनि-
युक्ता ॥

पुनर्मनऽचाग्नेयम् ॥

पुनर्मनऽत्येनाग्नेय । अग्निदेवते । यजमानस्य विवृद्धस्य वाच-
ने विनियुक्तं । इयं चतुर्पञ्चांशद्वरा व्राण्डी हृष्टगी ॥

त्वग्ने वत्सश्चनेयीं गायत्रीभू ॥

त्वग्ने व्रतपाद रीमासृचमनिदेवता गायत्रीछटस्का वर्तसक्तिपि-
रपश्यत् । अव प्रथमोऽष्टकः । हितीय पट्कः स दुष्युज्जेन साकः । द्व-
तीयोऽपि व्यूहेन पट्कः तेनेय प्रतिष्ठा सव्भागा गायत्री भवति । विप-
रीताप्रतिष्ठेत्युक्तेः । दीर्घितस्य कोधावत्वमापण्योः प्रायर्थिष्ठार्थीष्ठा-
रणे विनियोगः ॥

रास्खेय त्सौम्यम् ॥

रास्खेयसोमेत्यत्सोमदेवतं । सौम्यमिति सोमायण् । द्वाविंश-
त्यवरा सामविष्टुप् । नव्यस्यानभवाचने विनयोगः ॥

एपाते हिरण्याज्यदैवतम् ॥

एपा ते शुक्रतनूरित्येतद्यजुर्हिरण्याज्य देवतं । तथा सांगद्वयरा कृ-
क् चिष्टुप् । वहिंसूर्यदृष्टस्य हिरण्यस्याज्यमध्ये निधाने विनियो-
ग ॥

जूरसि वाग्दैवतम् ॥

नूरसीत्वेतत् चामृदेवता । चतुर्जिगद्दर्शरा कर्णाद्वयं चामृदे
मे विनियोग ॥

शुक्रमसि इरण्यम् ॥

शुक्रमसीत्वस्य हिरण्य देवता चामृदरा कर्णाद्वयी चामृदह
ती वा । हिरण्यस्योऽहरणे विनियोग ॥

चिदसि गो सीमक्रायणी वाग्रूपाध्यारोपकर्त्यन-
या ॥

चिदसि मनासीत्वस्य चलुम् सीमक्रायणीगैर्हेवता । कथा बुहभा
वाप्रूपाध्यारोपकर्त्यनया । वाप्रूपस्य सीमक्रायणी या पध्यारोपकर्त्यना
आरोपद्विक्षया । वाप्रूपेवेय सीमक्रायणीतिबुहेवत्यर्थं । “बुहै सी
मक्रायणीति दानेनेति अुते” ॥ ३५ ॥ इयम् व्यूहेनपदालरा आङ्गी प
ष्टकि । अस्ति भक्तरी वा सीमक्रायणीभिगत्वये विनियोग ॥ ३६ ॥

इस्त्व्यस्यनुष्टुप्डृढती वा सीमक्रायणी रुति ॥

परस्यच्छदितिरसीत्वेया कर्त्तगतुष्टुप्कर्त्तव्या । बृहती कर्त्तव्यका
वा चतुर्जिगद्दर्शरत्वादिकर्त्य । दाभ्यामधिकाऽनुष्टुप्वा । दाभ्या
मूरा बृहती वेति । सामक्रायणी सुति । अत सीमक्रायणीवाच दे
वतीत्यर्थं । यायत्र स्तूयत सा तत्र देवता भवतीति प्रागुपाम् । सीम
क्रायणी अनुगमने विनियोग ॥

अदित्या चाज्यम् ॥

अदित्यास्वा मूर्द्धेत्यस्त्राव्यन् देवता । चिशद्दर्शरा कर्णपञ्चत्ति-
सीमक्रायणीपदे चतुर्द्वीतीत्वोमे विनियोग ॥

अस्ते पणाम् लिङ्गोऽक्तादेवता ॥

अस्ते रमज्जित्वाहीनाम् पणाम् यज्ञवाम् लिङ्गेनैव देवता इता ।

न तथा जे रत्नज्ञेत्यस्य पदम् पांचुरूपं देवताः । पञ्चाशरा देवीपद्म-
क्षिण्डः । पद्मपरिसेखने विनियोगः । यस्मे ते दम्भुरित्यस्य प-
दम् देवता । पञ्चाशरा देवीपद्मः । पद्मस्य साक्षात्यामावाप्ते विनि-
योगः । जे राय मै रायदत्यस्य यजमानो देवता च्यवरा देव्यनुषुप्त-
शब्द । यजमानस्य पद्मपतिपद्मेष्व विनियोगः । मा वयमित्वाश्ची
देवता । एकादश्याचरा यजुञ्जिष्ठुप् । आत्मालभे विनियोग । तो
तो रायदत्यस्य पद्मीदेवता चतुरवरा देवी वृहती । पद्मीवाचने वि-
नियोग ॥

समरव्ये पठन्याशीरास्तारपद्मक्तिः ॥

समरव्ये देव्येतीयमृक् आस्तारपद्मक्तिक्षण्डस्का । पठन्याशीदेवता ।
पद्मीवाचने विनियोग, यस्या आद्यो हो पादावष्टाचरो । द्वतीय-
चतुर्वर्षो हो दयाचरो सा प्रस्तारपद्मक्ति । “भन्त्वी चेदास्तारपद्मक्ति
रिक्षुते.” ॥

एष ते लिङ्गोक्तदेवतम् ॥

एष ते गायजो भागदत्येतद्यजुलिहीक्षदेवताम् । व्यूहेन पट्पद्ध्य
चरत्यादमाश्ची निषुप् ॥ लिङ्गादध्यर्थुदेवता । हे अर्घर्यो त्वम् मम
इत्येवत् सोमाय ब्रूतादिति सम्बोध्यमात्मेन प्राप्तान्यात् । सोमो
वा देवता । तथ्य स्तूयमानत्वात् । वाचने विनियोग ॥

आस्माकोसि सोम्यम् ।

आस्माकोसीत्येतत्सोमो देवतम् व्यूहेनाशादगाचरा ऋग्याय-
जनी सामवृहती वा सोमालभे विनियोगः ॥

अभित्यर्थं साविठ्यादिः ।

अभित्यमितीयमृक्षादिच्ची सचिह्नदेवत्या अस्माः अष्टिक्षण्डः

(1) शुक्लादा इत्यस्य स्थाने च द्रव्यता इति कारावशात्तिष्यादः ॥

“चतुरष्टरा अहिरित्युच्यते भव यस्मामतिरिति, प्रजास्त्वा, भगु-
पाप्नुत्वेति व्युद्धयेत् पूरणम् सोममाने विनियोगः ॥

प्रजाभ्यस्त्वा प्रजास्त्वा शुक्रान्त्वा सौम्यानि ।

प्रजाभ्यस्त्वा, सजास्त्वानु । शुक्रान्त्वा शुक्रेत्येतानि यस्तुपि को-
मदेत्यानि । प्रजाभ्यस्त्वा चतुरष्टरा दैशी वृहती । उच्चीपिण्डवभ्यने
दिनियोगः । प्रजाभ्यस्त्वा । पच दग्धान्तरा आसुरी गायत्री अङ्गु-
स्त्वा मध्ये विष्वरणे विनियोग । शकन् त्वा विंशत्युच्चरा प्राप्नाप-
त्या वृहती वाचने विनियोग ॥

सृष्टिस्मै लिङ्गाक्ते ॥(१)

सम्मे ते, अथो ते इत्येति दे लिङ्गाक्तदेवते । सीमविक्रमिदेवते इ-
त्यर्थ । तथा सम्बद्धलात् । सम्मे चतुरष्टरा दैशी वृहती । हिर-
ण्येन सोमविक्रमिहृष्टयग्निनीकरणे विनियोग । अथो ते पठ-
ष्टरा अजुर्मायत्री । दैशी विष्टुता । यजमानसहितनिभाने वि-
नियोगः ॥

तपसो देऽन्ना ।

तपसस्तन्मूरित्यस्य यसुक्तोऽहे^१ प्रथमे भागे चतुर्देवता ॥

अहो सोमः ।

अव्येक यजुषो दितीयेऽहं धरमेष्व पहुनेत्यस्मिन् । दितीये मातृ-
सोमो देवता । समस्ताया एकाचिष्ठादत्तरत्वादेकाचित्ता चट्कुपह-
ति । एकोना प्राजापत्या जगनीया । इयोऽप्याद्योऽर्थात् विनियोगः ॥

मित्रो नऽदन्त्रय भौम्ये ।

मित्रो नऽएहि, इन्द्रस्योऽमित्येति हे सौम्ये सोमदेवते मित्रो न

(1) देवते इत्यविहस्मृक विश्वास्त्र यात्र ।

इत्यस्य नवाघरायसुवृहती अजासमपर्वे सोमादा ने च विनियोगः ।
इन्द्रशोरम् । व्यूहेन विश्वत्वचरा प्राजापत्या वृहती सोमपद्मक्ति
र्वा सोमो देवता । करी सोमे निधाने विनियोगः ॥

स्वानादीनि धिष्यनामानि ।

स्वान भ्राजित्यस्य मन्त्रस्य स्वान भ्राजित्यादीनि धिष्यनामानि
देवताः । “एतानि वै धिष्यनामान् नामानीति शुतेः” । (१) स्वानाद-
य एवाच देवता । इति विश्वत्वचरा प्राजापत्या लगतौ जपे विनियोगः ।

परि माइन्नेयो पुरस्ताद्वृहती ।

परि माइन्नेयेषाऽग्निदेवता पुरस्ताद्वृहतीरक्षन्दस्का वाचने वि-
मियुक्ता । यस्या आद्यः पादो हादशाचरः । अन्ये चयोऽष्टाघराः सा
पुरस्ताद्वृहती “आद्ययेत्पुरस्ताद्वृहतीत्युक्ते” । अत ग्रामवतीयपा-
दयोर्व्यूहेन पूरणम् । वृतीयचतुर्थपादसभ्यो व्यूहेन छन्द पूर-
णम् ॥

प्रतिपन्नामनुष्टुप्प्रथिदेवत्या ।

प्रतिपन्नामपश्चहीतीयमूक् अनुष्टुप्प्रथिदेवत्या । पन्ना
मन्त्रा देवतादत्यर्थः । अवापि सुघस्ति गामिति व्यूहेन पूरणम्
जगः प्रतिगमने विनियोगः ॥

अदित्याः क्षयाजिनम् ।

अदित्यास्वगित्यस्य क्षयाजिनं देवता । अष्टाघरा यज्ञरुष्टप्
प्राजापत्या गायत्री वा । क्षयाजिनास्तरये विनियोगोऽस्य यज्ञ-
त्रयः ॥

अदित्यै सौम्यम् ।

अदित्ये सदभासीदेत्यस्य यजुर्गुष्टुप्लव्वद्व्लम् चोमो देष्टा ।
अनसि सोमनिधाने विनियोगः ॥

अस्त्रभूनात् त्रिष्टुभौ वारुणयौ ।

अस्त्रभूनाथाम् । वरेषु अत्तरिष्ठते ति हे वर्षो त्रिष्टुप्लव्वद्व्लके
वारुण्यो वरुणदैवत्ये अस्त्रभूदित्यस्य वाचने विनियोग । वरेषु
वीत्यस्य सोमपयोगहनेन परेततने विनियोगः । अथ प्रथमस्तीय
पादयोर्यणादेशब्दूहेन पूरणम् ॥

सूर्यस्यानुष्टुप्लव्वणा जिनम् ।

सूर्यस्य चतुर्हित्यनुष्टुप्लव्व लघ्वाजिनम् देष्टा । लघ्वाजिन-
म् पुरस्तादामस्त्रने विनियोगः ॥

उस्त्राऽङ्काख्यं त्रिहत्यानुष्टुडी ।

उस्त्रावेतमितीवस्त्रक् आनुष्टुडी । अगहवाहाइष्ठ टेवतेत्यर्थः
उद्धव्यं वृहतीक्लव्व । यस्यास्त्रय पादा दादगच्छरा । “सोख्यं हत्यौ
निजगत्याख्यं बृहतोत्युक्ते” । एकोनेयम् । अथ प्रथम पादो दग्धाच्छ
रो विपरीतम् वा । अनुष्टुडीमने विनियोगः ।

मद्भ्रो मे सौम्यम् ।

मद्भ्रो मे स्त्रीत्येतत्सोमदेष्टम् । एक नसात्यश्वरत्वादेकाच्छराभि-
का ग्रत्यादिष्ट्वाद्यो वाचने विनियोगः ॥

नमो मित्रस्याभितपनः सूर्यं सौरीं जगतीम् ।

नमा मित्रस्यौमामृष्म सारीं सूर्यं देवताम् जगतीक्लव्वस्त्राम
भितपनः सूर्यं कृष्णप्रभान् । अभित मवेतस्त्रपतीत्यभितपनः ।
अथमात्रागोपारद्यमानेत्यथ । भट्टाचलारिश्वद्वरा जगती
वाचने विनियोगः ॥

वरुणस्य पञ्च वारुणानि ।

वर्षष्ठोत्रम् भगवसीत्यादीनि पञ्च यजूंयि वर्षष्ठदेवतानि । पा-
र्यज्ञ नदाधरा यजुर्वृहतीकृत्वः उत्तम्भवेतानसस्तम्भते विन्म-
योगः द्वितीयस्य दग्धरा यज्ञपञ्चतः । आसन्द्यमिन्यने विन-
योगः । चतुर्वर्ष्य एकादग्धरा यजुर्जिष्टुप् । कप्लाजिनास्तरवे-
विनियोगः । पञ्चमस्य द्वादग्धरा यज्ञर्जगतौ । आसन्द्यां सीम-
निधाने विनयोगः ॥

या ते सौमी त्रिष्टुभम् गोतमः ।

‘या ते धामानीत्येताम् सीमदेवता त्रिष्टुप्कृत्वाम् गोतमगृह-
विरपश्यत् । वाशनेऽस्य विनियोगः । चतुर्वल्पारिंगदग्धरा त्रिष्टुप् ॥
व्युष्टेग पूरणम् ॥ १८ ॥

अग्ने स्तनूरमि पञ्च वैष्णवानि ।

अग्नेस्तनूरमीत्यादीनि पञ्च यजूंयि दिष्टुटेवतानि इदिर्यहरे
दिनियुक्तानि । अग्ने स्तनूः दग्धरा यजुः, सीमस्य एकादग्धरा
यज्ञस्तिष्टुप् । अतेष्ये द्वादग्धरा यजुर्जगती ॥ अग्नेनाय त्वा ।
दग्धुर्जंगत्वेऽ । अग्नेन त्वा । अग्नेन योदग्धरा आसुर्युष्टुप् ॥

अग्निः श्वसनम् ।

अग्नेस्तनूरसीत्यस्य गक्तात्मदेवता पठयरा यजुर्गांयत्री । दे-
वी त्रिष्टुववा । गक्तात्माने विनियोगः ॥

दृष्ट्यां (१) दर्भतस्यके ।

दृष्ट्यां स्य इत्यस्य दर्भदेवे देवता । चतुरग्नरा देवीयृहती दर्भदेव-
योनिधाने विनियोगः ॥

दर्भश्यसि अयागाम् लिङ्गोत्ता देवताः ।

चर्वश्यसीत्यादिवयाणाम् यजुर्याम् देवता लिङ्गोत्तोत्ताः । तत्त्वी-

(१) दृष्ट्यां हे इति कर्त्तव्यापाठ ।

विश्वा भीत्यधरारं देवता । चतुरचरा देवी हहती । अधरारचिनि-
ष्टने विनियोगः । आयुरित्यस्य छतम् देवता । देवी हहती । आ-
प्स्यालीसंभर्गने विनियोगः । पुरुषवाइत्यस्यीत्तरारणिदेवता । प
ठवरा यजुर्गायश्चो । अधरारलेष्वपि प्रमन्त्रनिधाने विनियोगः ॥

गायत्रेण चीण्याग्नेयानि ।

गायत्रेण त्वा, चैष्टुमेन त्वा, नागतेन त्वा, एतात्यग्निदेवतानि ।
मन्त्रने विनियुक्तानि । चयाणामपि एकादग्नाचरा यजुषिष्ठुप् ॥

भवतम् नः पद्मक्षिः ।

भवतम् न इत्यस्याः पद्मक्षिष्ठुप् । पञ्चपदा चत्वारिंश्चरा
पद्मक्षिः । अत्र तु द्वितीय पदमतरः । चतुर्थी दशाचरः । अथी-
ष्टाचराः । तेनेष्वापि पद्मक्षिः रेते युक्तम् । पादानामनियताचर-
त्वात् ॥

अग्नावग्निविराट् ।(१)

अग्नाऽग्निरित्यपि विराट्पद्मक्षिष्ठुप् । वशप्त्र विराट्पति
पाठः । दग्नाचरैयतुभिः पादेविराट्पतिः “विराट्पत्काङ्गुली”:
। अत्र तु द्वितीयचतुर्थावेकादग्नाचरौ । तेन दाभ्यामचराभ्यामूला
पिष्ठुपि विराट्पत्यते । “हाभ्याम् विराट्पत्राजावित्युले” । ते-
नेयम् विराट्पविष्ठुप् । न त विराट्पद्मक्षिरिति ॥

एतयोनिर्मित्या इवनीयावनी देवते ।

एतयोनिर्मितम् नः । अग्नाऽग्निरित्यान्निर्मित्याइवनीयावनी
देवते । निर्मित्य इवनीय निर्मित्याइवनीयो एतो इवनी दे-
वते इत्यर्थः । भवतम् न इत्यस्याग्नावग्निसासने विनियोगः । अग्नाव-
ग्निरित्यस्याज्याहु तीर्त्तमे विनियोगः ।

(१) अग्नाऽग्निरित कारावहालीष्ठुप् ॥

आपतवे वायव्यम् ।

आपतवृत्तेतयजुर्वायुदेवतम् । अष्टाविंशत्यचरा प्राजापत्या
चिष्टुप् । भ्रौदस्य वप्रदाने विनियोगः ॥

अनाधृष्टप्राज्यम् ।

अनाधृष्टप्रसीत्यस्याज्यम् देवता व्युहेत इचत्वारिंशदधरां प्रा-
क्षी उच्चिक् । तानुनप्तसंमर्शने विनियोगः ॥

अने ग्रतपाऽभासीयम् ।

अने ग्रतपाइत्येतद्यजुरग्निदेवतम् समिदाधाने विनियुक्तम् ।
अष्टापञ्चाशत्यचरलाद्हाभ्यामधिका ग्रहरी वा । इभ्यामूला अति-
ग्रहरी वा माघो पह्लीवा ॥

अठे०शुरठे०शु० प्रकृतिद्यतुरवसाना सौभी । (१)

अठे० शुरठे० शुष्ट इति इयमृक्षतुरवसाना प्रकृतिकृष्टस्त्रा च-
त्वायेवसानानि विराप्त्यानानि यत्याम् सा तथा । सौभी सीम-
देवता । सीमाप्यायने विनयुक्ता । चतुरभीत्यचरा प्रकृतिः । अन्यो-
ऽहेचोलिङ्गीकृतदेवत । अन्युरग्नादत्यस्या अन्योऽहेचः ॥

एटारायऽित्यं (२)लिङ्गोक्तदेवतः ।

अग्निदेवते ते माघवाचार्याः । अन्येषाम् त रायः क्षतम् चा-
वापुष्येत्वा वा । प्रसारनिग्नवेऽप्य विनियोगः ॥

या ते (३)चीत्यग्नेयानि ।

या ते अग्नादत्यादीनि चीति यजू॒॑यग्निदेवतानि उपसर्त्सु सुवे-
याज्यहोमे विनियुक्तानि प्रत्यहम् कर्मण प्रथमा क्षक्त्विष्टुप् । चग-

(१) प्रकृतिः अष्टप्राप्त इति कारावशास्त्रियोऽपाठः ॥

(२) अऽव्योऽहेचो इति कार्योगसर्वानुरूपे विशेषः पाठो चेत्यः ॥

(३) अन्ये इति एदमोक्त ऋषासत्कार्यानुरूपे ॥

स्त्रियद्वचरत्वात् । हरेण्या, रघुष्या, अपि एवाचराधिके चक्षी
निष्ठुभाषेव ।

तप्तायनी चत्वारि पार्थिवानि ।

तप्तायनी मेऽसीत्यादीनि चत्वारि यजूंयि पार्थिवानि शृण्वी-
देवतानि चतुर्णामपि चालालपरिस्तेष्वने विनियोगः । तप्तायनी
पठन्तरा यजुर्गायत्री, विज्ञायनी च तथैव । छत्रीयचतुर्थी सप्ता-
चरे हैश्चौ जगत्यौ यजुरुच्चिह्नो वा ॥

विदेशानेशम् ।

विदेशनिरत्यजुरनिदेवतम् । चात्वाते प्रहरणे विनियुक्त-
म् । अष्टाङ्गान्तरा कर्मायत्री ॥

अ नेऽशङ्कितो योऽस्यामनुत्पा लिङ्गोक्तानि ।

एतानि चोणि यजूंयि क्लिङ्गोक्तदेवतानि । तत्र अनेऽशङ्कितः ।
अनिर्देवता । एकाङ्गान्तरा यजुर्मिष्टुप् । पुरीषहरणे विनियो-
ग । योऽस्याम् । अग्निरेव देवता । हा यगत्यचरा सामन्तिष्टुप् । पु-
रीषमित्रापे विनियोग । अनुत्पा । अष्व उत्तरयेदिम् प्रत्यनीय-
मानी स्त्रियस्यो देवता । अष्टाङ्गान्तरा प्राजापत्या गायत्री । पुरीषह-
रणे विनियोगः । यो द्वितीयस्याम् । यस्त्रितीयस्यामित्यनधीरप्यनि-
देवता । “(१) स वा भग्नीतमेव नामनि श्वप्नहरति यात्वा अम्
न् देवा अपेऽग्नीनहेताय प्राहणत ते प्राप्तम्बस्तुदृश्मर एव शृण्वीक-
पामर्पनिमामहेव हे अस्याः परे इसियुतेः” । परे अन्तरिनम्
द्वीय । द्वितीया पृथिव्यमतिरिक्षम् छत्रीया पृथिवी द्वीरिति ॥

सिठ० श्वसि चयाणाम् वेदिः

सिठ० श्वसि सप्तत्साहोत्तदीनाम् चयाणाम् उत्तरयेदिदेव-

(१) इपमाप शतपथीयाप्तरकाप्तस्य धूर्तबोधेति ॥

ताः । प्रथमस्य उत्तरवेदिव्युहे न विनियोगः । द्वितीयस्य प्रोक्षणे । तृतीयस्य सिक्तोपकिरणे । चयाणामपि पश्चदग्नाचरा आसुरी गायत्री छन्दः ॥

इन्द्रबोपश्चतुर्णीमुत्तरवेदिः ।

इन्द्रबोपस्व । प्रचेतास्वा । मनो जवास्वा, विघ्नकार्मात्वा, इत्येतिपाम् चतुर्णा यजुषाम् उत्तरवेदिव्यवगा । उत्तरवेदिप्रेक्षणे विनियोगः । तत्र प्रथमचतुर्थयोग्योदयाचरा आसुरोन्निष्टुप् । द्वितीयस्य दग्नाचरा यजु पठ्स्तः । तृतीयस्य चतुर्दश्याचरा आसुयुष्णक्सामीष्णवा ॥

इदमहमापम् ।

इदमइन् तप्तम् वारिव्यस्यापां देवताः । योङ्गाचरा प्राजापत्यानुष्टुप् । प्रोक्षणीयेष्यस्य निनयने विनियोगः ॥

सिठंश्चसि पञ्चानाम् वाक् ।

सिठंश्चसि खाहेत्वादीनाम् पञ्चानाम् यजुषाम् यात्रेताः । नाभिव्याधारणे विनियोगः । प्रथमस्य दैवीपठ्स्तिष्ठन्द । द्वितीया नवाचरा यजुर्बृहती । तृतीया चयोदयाचरा आसुर्यनुष्टुप् । चतुर्थी योङ्गाचरा सामानुष्टुप् । पञ्चमी चतुर्दश्याचरा सामीष्णक् ॥

भूतेष्यः स्तुक् ।

भूतेभ्यस्त्वेत्यस्य स्तु गदेतता चतुरचरा दैवीवृहती सुगुणमने विनियोग ।

भ्रुवोऽसि परिधयस्त्वयाणाम् ।

भ्रुवोऽसि, भ्रुविदसि, अच्युरलिष्टसीस्तेतिपाम् चयाणाम् परिधयो देवताः पैतुदारवपरिधिपरिधाने विनियोगः । भ्रुवोऽसि ।

पष्टाचरा पाजापत्वा गायची । द्वितीयद्वतीययोर्द्वगाचरा यजः
पठ्क्तिः ॥

चाने: (१) सम्भारा गुल्गुल्खाट्यः ।

अने: पुरीपमसीत्यस्य गुशगुल्सगभितेजनवृण्डिमुकाः सम्भारा
देवताः । सप्ताचरा द्वैती जगतोः सम्भारनिर्वप्ते विनियोगः ॥१८॥

युञ्जते ग्यात्राच्छः साविच्चम् (१) जगतीम् ।

युञ्जते मनस्तीमाम् साविच्चीम् सक्षितृदेवताम् । जगतीक्ष्वदस्ता-
म् ग्यावग्नेन्द्रियरपग्न्यत् । अष्टाचत्वारिंश्चद्वदः जगती चतुष्पद-
दा । स्वाहा पृथग्यजु शालादार्थं चतुर्द्वीप्तिस्त्रिय विनियो-
ग ॥

इदम् विष्णुर्धातिधिवैष्णवीद् गायत्रीम् ।

इदम् विष्णुरितीमामृचम् विष्णुदेवताम् गायत्री क्ष्वदस्ताम् मि-
धातिधिक्षेवरपग्न्यत् । दक्षिणात्यानसो दक्षिणे वर्णनि हिरण्यक्षी
परिहीमे विनियोगः । अस्याः द्वितीयः पाठः सप्ताचर तैलैका-
ना ॥

इराचती वसिष्ठस्त्रिदुभम् ।

इराचती चिन्मती इतीमामृचम् विष्णुदेवताम् चष्टुप्क्ष्वदस्ता-
म् वसिष्ठस्त्रिपरपग्न्यत् । अन्नेव वैष्णवीमित्यगुपत्तीते । उत्तरस्यान-
सो दक्षिणायज्ञेन्द्रियस्त्रियोपरिहीमे विनियोगः । चतुष्पदारिंग-
दवरा चिट्ठुप् । दक्षीयपाठे च दग्धाचर एव्याघर आद्याघरः ।
आद्योविष्ठवृश्चपादानामनेयताचरत्वाय् ॥

देवथ्य तावक्षधरौ ।

(१) भस्म सम्भारा इति कारावसर्वानुहमा ठात्साहितापामार्गं भस्मास्यस्त्रिपरिही-
पाठः शोध्य ॥

(२) सामित्रोमेते ता पाठ ॥

देवशुतावित्यस्याच्छुरी देवते । अच्छुरीज्ञने विनियोगः दशा-
क्षरा यजुःपठ्किः ॥

प्राची सङ्गोष्ठमत्र(१) हविर्दीनी ।

प्राची प्रेतम् । सङ्गोष्ठम् । अत रमेथामित्येपाम् चयाणाम् यजुः-
पाम् हविर्दीनि देवते । प्राची प्रेतम् चयांविंशत्यच्चरत्वादेकाऽधिका-
सामनिश्चुप् एकोनां आर्पीं गायत्री वाचने विनियोगः । सङ्गोष्ठम्
पञ्चविंशत्यच्चरत्वादेकाधिकाऽचराऽनुष्टुप् खर्जनानमित्ते वाचने वि-
नियोगः । अत रमेथाम् । दशाचरा यजुःपठ्किः । अनसोरभिमन्त-
णि विनियोगः ॥

विष्णोर्नु तिस्रो वैष्णवस्त्रिष्टुभ आद्ये यजुरन्ते ।

विष्णोर्नु कम् । दिवो वा । प्रसदिष्युरित्येतामित्सवट्चो विष्णु-
देवत्यात्मेष्टुपृष्ठन्दक्षाः । अत विष्णोर्नुकमित्तिदग्नाच्चरः पादः ।
तेनेकामा । चतुर्थस्य व्यूहैन पूरणम् । प्रतदित्ययमपि दशाचरए-
व । तेनेयमद्येकोमा । तासाम् मध्ये आद्ये प्रथमेष्टीये ऋत्वौ, वि-
ष्णोर्नु कम्, दिवो वा विष्णो, इत्येति हे ऋत्वौ यजुरन्ते । इयोरप्यन्ते
विष्णये त्वेति यजुरस्तीत्यर्थः । विष्णोर्नुकमित्यस्य दत्तिष्यस्यानम
चंपस्तामने दिष्टावै त्वेत्यस्य च स्यूषानिरुद्धनने विनियोगः । दिवो
वैत्यस्योत्तरस्यानसउपस्तामने (२)विष्णवै त्वेत्यस्य च स्यूषानिरुद्धनने
विनियोगः । चतुरक्षरा देवी वृहतोष्ठन् प्रतदिलस्य च वाचने
विनियोगः ॥

विष्णोर्नु प्रतहीर्दीनमा औत्तम्यः ।

विष्णोर्नु कम् । प्रतदिष्युरित्येतायोहतप्यस्यापत्यम् दीर्घतमा

(१) रमेथामित्तं पदमविश्वं तत्र तर्तुनुहने । इविद्वान्तीतपृष्ठिः पाठो वैत्यः ।

(२) उत्तराहिष्टानसउपस्तामेत इति पाठः ॥

सञ्चाक्षरिषि ॥

विष्णोरराटम् पञ्च वैष्णवानि ।

विष्णोरराटमेत्य। दीनि पञ्च विष्णुदेवतार्णि । प्रथमस्य सप्ताशरा
देवो जगतो वाचने विनियोग । इतीयस्य पञ्चाचरा देवीपद्मक्ति
वर्चने विनियोगः । विषणी स्यु देवीपद्मक्ति । सीधने विनियोग
ग । विष्णोर्ध्वंद्वाऽभि देवीपद्मक्ति । अन्यकरणे विनियोगः । वैष्ण
षमसि देवीपद्मक्ति । हविर्दानाभिमण्डने विनियोग ॥

आददेवतिः ।

आददे नायं सीत्यस्याभ्वदेवता । पहचरा दत्तुर्गायत्री । अस्या-
दाने विनियोग ॥

इत्यमहर्ठ० रक्षोघ्नम् ।

इत्यमहमित्येतदक्षोघ्नम् यज्ञः । चतुर्दशाचरा सामौषिषक् । उप-
रक्षपरिलेखने विनियोग । अथवा रक्षोघ्नम् देवता ।

च्छहन्त्रौपरवम् ।

बृहद्रक्षीत्योपरवम् उपरवदेवतम् उपरवखनने विनियोगः । अ-
ष्टादशाचरा सामवृहतो ॥

इत्यमहम् पञ्च लिङ्गोक्तानि ।

इत्यमहत् तम् वलगमित्यादीन्युक्त्य इकिरामीत्यतानि पञ्च
यजूर्ठू-पि लिङ्गोक्तादेवतानि । । । वलगदेवतामीत्य-
र्थ । पञ्चमस्य उत्कृत्यदेवतेति विशेष । क्षत्यादेवत्या इति कराव-
सहृदाभाये । पञ्चानामपि पर्वतूपै विनियोग । आत्मा चतु-
विंशत्यक्तरा पापैः । पतुष्टप्तिरीया पद्मविश्वत्यक्तरा दायामधि-
का अपर्वी अतुष्टुप् । एकेर्णना ज्ञानवृहतो वा । द्वीयाचतुर्वर्षा-
पम्बेवम् । पञ्चमी यजुर्गायत्री देवोनिष्टुप् ॥

खराडस्यैपरवाणि चत्वारि ।

खराड से सप्तदेहित्यादीनि चत्वारि यजूर्योपवा॑षि उपरवा॑
एयान् देवता॒ इत्यर्थः । उपरवाणा॑ मवभर्णने विनियोगः । सत्र प्रथा॑
मद्वतीयचतुर्थीनाम् अष्टाचरा॑ प्राजापत्या॑ गायत्री । द्वितीयस्य
यजुर्वृहती ॥

रक्षोहणो वः सप्तैप्रणवानि ।

रक्षोहणो वो बलग हनैत्यादीने वैउणवास्थेत्यन्तानि सप्त यज्ञं॑
यि विशुद्देवतानि प्रथमस्य पीडगाचरा॑ प्राजापत्यानुष्टुप् । उ-
परव रोक्षे वि नयीग । द्वितीयस्य व्यूहेनाष्टादगावरा॑ कट्टमायत्री ।
ग्राक्षणीयोपवन्धने विनियोगः । तृतीयस्य कट्टमायत्री । चर्हिष्य-
गवम्भारणे विनियोग । चतुर्थस्याष्टादगाचरा॑ कट्टमायत्री । अस्तिष्य
वणकनकीपधने विनियोगः । पञ्चमस्य सप्तदग्नाचरत्वादेकीगा॑
कट्टमायत्री एकाधिका॑ सामानुष्टुप्वा॑ पर्यूहये विनियोगः । प-
ष्ठ य देवीपठ्लैः अधिपवणचर्माम्भारणे विनियोग । सप्तमस्य चतु-
रक्षरा॑ दैवोहृष्टती । ग्राव्यान् निधाने विनियोग ॥

यत्रोऽस्मि यवः ।

इयवो॑ सीत्यस्य यवो॑ देवता॑ । चतुर्दशाचरा॑ सामोऽस्मिन्वा यवाग्-
वपने विनियोग ।

द्वित्रे त्वौदृम्बरी ।

द्वित्रे त्वादीनाम् । चयापराम् । यजुर्यामोदृम्बरी देवता॑ । औदृम्ब-
रीरोक्षे विनेयोग । प्रथमादैश्चनुष्टुप् चरन्तरा॑ । द्वितीया॑ पठत्वरा॑
यजुर्यायत्री । तृतीया॑ चतुर्त्वरा॑ दैवीहृष्टती ॥ (१)

(१) औदृम्बरी अमयोभग विः । अ-नारसे या॑ प्रजागति फू०३ ह तरी
देवता॑ यजुर्यायत्री छृद औदृम्बरी॑ मध्यशेषने विः । पृष्ठ्ये॑ त्वा॑ औदृम्बरी॑ दे-
वता॑ दैवी॑ दृहत्तर्ट-३ औदृम्बरी॑ मूळशेषये॑ यः

शुभन्नाम् पित्र्ये । १८

शुभन्ना मिति हे यजुषी पितृदेवत्ये । दग्धाचरा यजुः पठुति प्रथमा । शेषाच्चनयने विनियोग । द्वितीया सप्ताचरा दैवीजगती । यहिंपाम् स्तरणे विनियोग । पितृयत्वात् उदकस्यर्थः ॥ (१)

उद्दिवम् पञ्चानामौदुम्बरी ।

उद्दिवए सामानेत्यादि भ्रात्सीत्यन्नानाम् पञ्चानाम् यजुषामौ-
दुम्बरीदेशता । श्रीदम्युच्छ्रवणे विनियोगः । प्रथमस्य व्यूहेनाद्याद-
गाचरा कृत्यायती ।

युग्मानस्त्रवा ।

एकविंशत्यच्चरत्वादेकाधिका पटगन्तुप्णिक्षेत्रोदुम्बर्याश्वटमध्ये प्र-
वेशे विं । अस्त्रविनि त्वा इत्यस्य चतुर्गायत्रीएकोना सामपड़तार्दा । पां
सुभिः पर्युहणे विनियोगः । अस्त्र हर्ढःह पञ्चदग्धाचरा आसुरी गा-
यत्री पर्युवर्णे विनियोगः । भ्रुक्षासि व्यूहने चतुर्वेंशत्वचरा सामजन-
गती । वासने विनियोगः ॥ (२)

घृतेन द्यावाष्टयिवी ।

घृतेनेत्ये रथजुर्यात्तिथिरोदेशतर् । एकादग्धाचरा यजुस्त्रिटुप्दि-
ग्माणे होमे विनियोग ॥

इन्द्रस्यैन्द्रम् ॥

इन्द्रस्य क्षदित्वित्वं देन्द्रदेवतं । सामीप्याक् । क्षदिरारोपणे वि-
नियोगः ।

(१) शुभन्ना प्रजाः पितरो देवता यजुः पठ्निष्ठन्दः शेष यनयने विं । वि-
तृष्ठन्दः प्रजाः पितरो देवो वर्णेषा प्रातो विं । ईदृशा गदाते शाहो दोषः ॥

(२) दुतात्त्वरा उद्दुम्बरदेवता न्यायुषाक् उद्देश्वर्या अवटमध्ये वरेतो विं ।
प्रदातां रथा प्र० स० श० श्रीदम्युच्छ्रवणे, चतुर्गायत्री गासुभिः पर्युवर्णे विं । अस्त्रे, पर्यु-
वर्णे विं इति पद्मतापाठः ॥

परि त्वा मधुच्छुद्धा अनिरक्ता मैत्रीमनुष्टुभम् ॥

परेत्वा गिर्वण्डतोमामृच मनिरुहां मध्ये इन्द्रपद्मयोगशूल्यामि-
न्द्रेत्यामन्दुभं मधुकस्त्रवर्षयत्पश्य । परिवारेण विनियोगः ॥

इन्द्रस्येन्द्राणि चीणि ॥

इन्द्रस्य सूरसीत्यादीनि भीष्येन्द्राणि इन्द्रदेवत्यानि । प्रथमां दै-
दीपड़क्षो सीवने विनियोगः । दत्तीया यजुर्गायची । अन्यिकरणे
विनियोगः । ऐन्द्रमसे । दैवीबृहती । निष्ठिताभिमर्गने विनियो-
गः ॥

चतुर्थं वैश्वदेवम् ॥

चतुर्थं वैश्वदेवमसीत्येत्पञ्चविंश्टेवदेवतं । यजुर्गायचीप्राप्नो-
प्राप्निमर्गने विनियोग ॥ २० ॥

विभूरस्यटानां चिष्णा अवनयः ॥ (१)

विभूरसि प्रशाहण्डत्यादिशुन्धूरसीत्यलानामष्टानां यजुर्वा चिष्णा प्र-
प्ल्याप्नन्दी देवताः । विभू प्राजा पत्न्या गायत्री आन्वीध्रीये पुरी-
पनिवापे विनियोगः । वन्हि यजुर्बृहती छांठधिष्ठी पुरीपनिवापे
विनियोगः । खाचोऽसि । यजुर्गायची । तुयोऽसि दैवीजगती । उ-
शिगसि यजुर्गायची । अड्घारिः । प्राजा पत्न्यागायची । अवस्थूर्गाय-
ची । श्युरव्यः गायत्री । सर्वेषां पुरोपनिर्दीपे विनियोगः ॥

संस्ताङ्गाहवनौयः ॥

समाहस्रीत्यस्याहवनीयो देव ना । दैवीजगती । प्राहवनीयेत्येषे
विनियोग ॥

(१) एतस्य सूत्रस्य स्तुष्टप्तामे काण्डसर्वाभुक्ते “कृतधामैदुम्वरी समृद्धोऽसि-
त्रष्णासनमोर्मोऽसि राक्षाद्वार्षोऽसि प्राज हेतः । अय पाठो माष्योऽदनसर्वानुहमे-
सूत्रतण्डवत्यामे पूर्वापर्तीभावेण वर्तते ॥

परिपदो वहिष्प्रवभानदेशः ॥

परिपदोऽसीत्यस्य वहिष्प्रवमानदेशः देवता । यजुर्वेहतीवहिष्प्रवभानदेशस्येत्येवं विनियोगः ॥ , ,

नमोऽसि चालानः ॥

नमोऽसि गतक्षेत्यस्य चालान्ती देवता । यजुर्गायत्री । चालान्ते चण्डे विनियोगः । , ,

स्तष्टुऽसि शामित्रः ॥ (१)

स्तष्टुऽसीत्यस्य शामित्री देवता । माजापत्या गायत्री । शामित्रे चण्डे विनियोगः ॥

कृतधामैत्यस्त्री ॥

कृतधामासीत्यस्यौदुम्बरी देवता । माजापत्या गायत्री । औदुम्बरीचण्डे विनियोगः । , ,

समुद्रोऽसि ब्रह्मासनम् ॥

समुद्रोऽसीत्यस्य ब्रह्मासनदेवता । माजापत्या गायत्री । ब्रह्मासने चण्डे विनियोगः ॥

चज्जोऽसि शालाद्वार्यः ॥

चज्जोऽसीत्यस्य शालाद्वार्योदेवता । दैधीप छिक्ता शालाद्वार्येचण्डे विनियोगः ॥ , ,

चहिरसि प्राजहितः ॥

चहिरसीत्यस्य प्राजहितोदेवता । यजुर्गायत्री प्राजहितेचण्डे विनियोगः । समूद्रोऽसीत्यस्यौदिभूतीत्यस्य चहिरसीत्यस्य

(१) समग्रे इस्युत्तर । इति काण्डसर्वनक्षेत्राधक पाठो म-प्रथम 'सुमुद्राऽस विश्वेदूक' ॥ त्रिरूपस्य शात् ॥ शास्य ॥ द्वासन ॥

उल्लारी देवता उल्लरेक्षणे विनियोगः ॥

वागसि सदः ॥

वागसीत्यस्य सदांदेवता । रचुर्बृहती सदोऽभिर्ग्ने विनियोगः ॥

कृतस्य हार्ये ॥

कृतस्य हारापित्यस्य हार्ये देवता । यज्ञः पञ्चतिः । १० हार्ययोरभिर्ग्ने विनियोगः ॥

अद्व्यनार्तं सूर्यः ॥

अद्व्यनामित्यस्य मूर्ये देवता । सूर्याग्निमन्त्रणे विनियोग ॥

ब्यूहेन सप्तजगरी ॥ २४ ॥

मित्रस्य लिंगः ॥

मित्रस्य लिंगमित्रिजां देवता यज्ञबृहती ॥ २ ॥ धिष्णाभिमन्त्रणे विनियोगः ॥ २१ ॥

ज्योतिरसि वैश्वदेवम् ॥

ज्योतिरसि विष्णुपमित्रितद्यजुविष्णुदेवदेवतं । प्राजापत्वागु-
दुष् ॥ १५ ॥

पृथद्याग्न्यधहणे विनियोगः ॥

त्वर्ठं सोमक्रतुर्भार्गवः सोमीं गायत्रीमनवसानाम् ।

त्वर्ठं सोमेतामृचं सोमदेवत्यां गायत्रीकृष्टस्तागनवसानां
पवसानरहितां भूगोः पुषः क्रतः सञ्चप्तकृष्टपरपश्यत् । प्रदीपे अस्त्रो-
परिहंसे विनियोगः । अत्र प्रथमः पादः सप्ताष्टरः हितीयो ब्यूहेना-
दाच्चर इत्येकोत्ता । स्वाहाकारस्तु पृथग्यज्ञः ॥

कुपाणोऽचम्पुदेवत्यैकपदा विराङ्ग्यनुरक्ता ।

कुपारो अप् रेत्येवा विराहेकापदा । इश्वारैकपदेत्यर्थः । यजुर-
न्ते यस्माः सः यजुरन्ता । अस्य अस्ते स्वाहाकारो यजुः इष्टस्योप-
येऽहितीयाऽहु इमे विनियोगः ॥

अग्नेनयागस्त्यः अग्नेयोऽचिष्टुभम् ॥

अग्ने नय सुपयेतीमासृष्ट अग्नेनदेवतात्रिष्टुभं अगस्त्यक्षविह-
पश्च । अत्र द्वितीयपादे व्यूहेनैकादशाच्चरपूरणं । वाचने विनियो-
गः ॥

अऽग्नेनस्त्विष्टुश्चजुरन्ताऽग्नेयोऽचिष्टुभम् ॥

अग्नेनाऽप्यनेन रत्येवा चिष्टुवन्निदेवता । पापीभीये कैसर्जनिही-
ने विनियोगः, स्वाहाकाराभ्यं यजुः । व्यूहेनक्षन्दः, पूर्तीः ।

उक्त विष्णो वैष्णव्यनुष्टुव्यजुरन्ता ।

उक्त विष्णा इत्यत्यविष्टुदेवता अनुष्टुक्षन्दः । यजुरन्ता । स्वाहा-
कारान्ता । भावनीये वैसर्जनिहीने विनियोग । व्यूहेन क्षन्दः
पूरचम् ॥

देव सवितः सावित्रम् ॥

देव सवितरेषते सामदत्येतश्चजुः सवितृदेवतां चत्याथनीक्षन्दः ।
इविर्वाते सोमनिधने विनियोगः ॥

एतत्त्वर्तुः सौम्यम् ।

एतत्त्वं संमेत्येतश्च । सोमोदेवता प्राजापत्यात्रिष्टुप् । विसू-
च्योपस्थाने विनियोगः ॥

स्वाहा निर्लिङ्गोक्तदेवतम् ।

स्वाहा निर्वाणस्येत्येत शङ्खाक्षदेवतम् । यजुःस्त्रिष्टुप् । विद्युर्बाला-
चिक्षकमने विनियोग ।

आने ग्रतपा ऽआनेयम् ।

‘अग्ने व्रतपा इव्योग्यर्जुरमिदेवतम् । स्मिताधीने विनियुक्तम् ।
शूहेऽप्टप्यन्वराप्राजापत्या चिष्टुप् ॥ ११ ॥ २ ॥

अथन्यान्वनस्यति । । । । । ।

अग्न्यन्वयां २ ॥ अग्नानित्यस्य यमस्य तद्वता॒ शूहेन॑तिंगती॑ ।
शूपाभिमित्यने॑ द्यूमिभेद्यने॑ वा विनियोग ॥ १२ ॥ ३ ॥

‘ओपधे कुशत्कुशम् ॥ । । । । । । ।

आपदे चायस्तेव च कुशत्कुश देवता । आगुयेत्कुशुप् । कुशत्कुश
रपान्तदृधाने विनियोग ॥ १३ ॥ ४ ॥

‘खधिते परम् । ।

खधितदत्यस्य परमदेवता । दैवीजगती । प्रहरणे विनियोग ।

दास्याऽतन्त्वं ब्रह्मस्यति । (१)

दा॒ मा॑ लेखो॒ रत्स्व॑ देवतवी॑ वेनस्य तद्वता॒ दा॑ सैवस्य॑ एको
ना॑ आपी॑ पद्मिका॑ । पाताभिमनवये॑ विनियोग । आत्स्व । क्षग्
बृहती । खाण्डो हामे विनियोग । २२ ।

‘चर्गे शो शकलम् ।

चर्गे षोरभीत्यस्य शकल देषता॑ । एकाधिकां सामविष्टुप् । प्रथम
शकलस्यापटे प्रासने विनियोग ।

‘देवस्वा यूप ।

देवस्वा॑ भवितीत्यस्य यूपादेवता॑ । यूपाज्ञने विनियोग । यज्ञ
पद्मिका॑ ।

‘सुपिष्ठनाभ्यन्वपालम् ।

सुपिष्ठलाभ्यन्वयस्य चपाल देवा । याजुषी बृहती चपालामो
चने विनियोग ।

(१) दिनस्मा शत काष्ठसर्वुक्तमा रहेत्प्रेष ॥

‘द्यामिश्चेष्वयुपः । (१)’

द्यामग्रहित्वा यूपी देवता व्युहेन सामजगती यूपीच्छ्रवणे’ विनियोग ।

• या ते द्वीवंगमा यूपटेवत्यं किष्टुभम् ॥

या ते धामाक्षुश्वसीता मासृच यूपदेवत्या, किष्टुभेष्टादस्त्वा शीघ्रतमा चक्रपिरप्यन् । अत प्रथमपाद्य व्युहेन पूरणम् । प्रथमावट आधे प्रवेषेऽविनियोगात्मा, ।

वल्लवनि वल्लव हठं छ. यूपदेवत्ये ।

अनर्यायूषो देवता । वल्लवनि त्वा एकोन्त्रिगत्यनरत्वादेकाधिका वहयुयतो एकान्ता, सामग्रज्ञवा । पुष्पिः, पूर्वैष्णो, विनियुक्ता । वल्ल दृठं-ह । आदरी गायनी पर्वृपणे विनियोग ।

विच्छोः कर्मीणि हे स्त्रीबातिर्यैष्याव्यौ । गायच्चौ ।

विच्छो कर्मीणि तदिष्ठोरितीमि हे भ्रष्टो विष्टुपुदेवते गायच्चो-भेष्टातिर्यैक्रपिरप्यन् । दाचने उभयाविनयाम् । प्रथमावट आधे भसाचर । तेजैकोना ।

परिस्त्रीयैषः । . . .

परिस्त्रीरित्याय यशुपा यूपे देयता । प्राज्ञापत्याचिष्टुप् । परिष्य यषे विनियोग ।

टिथ. स्तुकः ।

टिथ. सूक्ष्मरित्याय स्त्रहदेवता यशुगायच्चो । यशुपशुगृहने विनियोग ।

एषते यूप ।

एष त पूर्विष्या भवत्य यूपो देवता । मामो पूरक् ॥ यूपेतादिगि
(१) देवामोग इति काष्ठपत्ताकृष्णाध्य ॥

अर्था इदं स्वसोपयपसञ्ज्ञकायूपस्त् न देहाः इचिष्ठते मूली निधा-
ने विनियोगः ।

उपादीकृत्यम् ।

उपादीरसोत्यस्त् तृच्छ देहाः देवीपदिकः तृष्णादाने विनियोगः ।

उपदेवां स्त्रिङ्गोक्तम् ।

उपदेवां देवीरित्येतत्तु न इत्तोक्तदेवतम् । पश्चीमेवताः । लटा-
वेत्यर्थः । एकां न चिंगदधरत्वादेकाधिका कर्त्ता पदिकः । एको ना
प्राज्ञापत्वा जगती वा तृष्णेन पशुस्वर्गने विनियोगः ।

कृत्यस्य त्वा पश्चः ।

कृत्यस्य त्वा देवहेतित्यस्त् पशुदेवता । करणुचिक् । पश्चीमेवत-
ा शृङ्खावस्थने विनियोगः । (०)

अग्नोपोमाभ्यां लिगोक्तम् ।

अग्नोपामाभ्यां शुष्टमित्येतद्यजुस्त्रिङ्गोक्तदेवतम् । अग्नीषोमेवत-
मित्यर्थः । यजुस्त्रिष्टुप् यूपे पशुवस्थने विनियोगः ।

अदृश्यत्वोऽपां पश्चः ।

अदृश्यत्वोऽपाभ्याः, अपां येहरित्यनयोः पशुदेवता । अदभ्यः आ
पां पडिकः पशुतोत्त्वे विनियोगः । अपां पेशः प्राज्ञापत्वा बृहती ।
आप्योपपश्चले विनियोः ।

आपो देवीरापम् ॥

आपो देवी खदत्वित्येतद्विवरं । पश्चीमेवस्त्रादुर्पीचणे विनियोग ।
आसुरी गायत्री ।

सन्ते पश्चः ।

(०) देवरथ रवेत्यस्य प्रजापातेः सोवतादेवता प्रजापत्या बृहत्पञ्चद, पशोपू-
र्णे वस्थने विनियोग इति पद्मत्वा, पाठोऽधिको वोऽयः ॥

सर्वे प्राणात्मा दीर्घा चर्यायां पशुहृता । पशुममाल्लने विनि
योग । तत्र सर्वे प्राण । वशु एड्डित पशुलक्षाठाज्जने, समझा
नि । देवीजगती । पशुं मर्योऽप्तते । सैव्याप्तपति प्राजापत्वा गावची
पशुश्रीष्टज्ञने ।

स्तुते न स्वरूपासौ ।

१ स्तुतेनात्मो पशु नत्यस्य स्वरूपासौ देवते यजुर्वैहती । चर्चि अह-
भ्यो पशुलक्षाठोपसर्वने विनियोग :

रोति वाक् ।

२ र्वाति यजतानत्यय वाग्देवता । व्राईउविष्टक् । यजमानवा
च ने य नदेगः ।

वर्षी त्रिणम् ।

३ वर्षी वर्षीविसीत्यस्य तृणं देवता भास्त्वयुद्धुप् । गानिचस्य पशा-
सूचप्रतिपे विनियोगः ।

स्वाहा देवे ।

४ स्वाहा देवेभ्यो देवेभ्य स्वाहेते यजुर्पी देवे देवदेवते । देवीप-
ट्टित । परिपश्याहु तहोमि विनियोगः ॥ ११ ॥

माइहिर्भूरज्जुः ।

५ माइहिर्भूरित्यस्य रज्जुर्देवता । देवीजगती । पशुनियोजन्याद्यात्मा-
से प्राप्तने विनियोगः ॥

नमस्ते यज्ञः ।

६ नमस्तात्मानेत्यस्य यज्ञो देवता वदीश्वरने विनियोगः । सा-
मजगती ।

देवीरापीडृष्टमापमदृष्टमाधीः ।

देवीराप शुद्धात्मस्य पूर्वार्द्धगाप अर्द्धस्यापो देवता, उत्तरार्द्धस्या
शोद्देवता, एका धरा कटवा पाड़ता पद्मोवानने विनियोग ।

वाचने मनसो पद्म ॥ ५ ॥

याच ते शुधामि इत्यादीमा मनसा आव्यायता गित्यादीना च
पशुर्हेता ॥ पशो प्राणगृह्यने विनियोग ॥ आदा सप्त वज्रगाय
च्य, अट्टरी यजुर्षष्टिकृ मनसो यजुर्षष्टिक् । याक्षी यजुर्गायिची ।
प्राणसदृते तिस्री यजुर्दर्शिष्ठ, चत्ते क्लूर सामृत्रिष्टुप, मनसदृत्या
दीनामध्यं यजमातयोरनुपिच्छने विनियोग ।

अग्निलिङ्गोक्तम् । (१)

अग्नहीभ्य इत्येतक्षिणीक्तमेवत । सुखन्देवता । देवीबृहती । पाने
जनीशेपच्य पशो पृच्छदेवे निगयने विनियोग

चोपधे त्रृणम् ।

चोपधे चायस्त्वेत्यस्य तृण देवता । कुम्रतरुणातदृधर्ती भिगियं च
यजुर्गायिची ।

स्त्रवितोऽस ।

स्त्रपिते मैत्रमित्यस्यासदेवेष्टता देवीजेगती । असि नधाने वि
नियोग ।

रक्षसा लिङ्गोक्तम् ।

रक्षसामित्येतक्षिणीता । रक्ष देवतगित्यर्थ । यजुर्गायिची । नीहि
तेन त्रृणानने विनियोग ।

निरस्तमित्तमहं रक्षोहणी ।

निरस्तम रक्षदमहं रक्षद्येते द्वे यनयो रक्षोहणी । रक्षसी

इनतनत्तेषां । रथोदिवते । निरस्ता दैवीपद्धिकः । सोहिताशत्रुण-
स्थीकरे प्राप्तने विनियोग । इदमह । अहोर्न प्राजापत्या जगती ।
यजमानस्य तृणाभितिठाने विनियोगः ।

षष्ठेन द्यावाएष्यित्यम् ।

घृतेन द्यावाएष्यित्यवीत्येतद्यावापृथिवीदेवतां । प्रीष्येने विनियु-
क्तयजुर्जंगती ।

वायो वायव्यम् ॥

वायो वेरित्येतद्यजुर्वायुदेवतां । यजुर्गायत्री । आहवनीये तृणा-
प्राप्तासने विनियोग ।

अग्निराज्यस्यानेयम् ।

अग्निराज्यस्येतदग्निदेवतां यजुर्वैहती । वपाभिघारते विनि-
योगः ।

स्वाहाकृते वपायपत्यौ ।

स्वाहाकृते अर्चनभसमित्यस्य वपायपत्यौ देवते । साहस्रीगाय-
त्री । वपायपत्योरतुप्राप्तने विनियोग ।

इदमाप्तापी महापद्धितः स्वयवसाना । (१)

इदमाप्तः प्राहतीयसूक्तप्राप्ती प्रदेवत्या । स्वयवसाना त्रिपु-
स्यानेष्वभावेष्वयस्याः सा अद्यसाना यस्या महापद्धितश्चन्दः यस्याः
अष्टात्प्रत्यरा पद्मादगापि महापद्धितः, “पठ्टका वा महापद्धितः
रित्युत्त्वात् ॥ पावगानयात्य्य पाद , इदमाप्तस्याऽचत्यं पादः
परवमागमज्ञाता. पश्चानय सुचत्वित्य भाजने विनियोगेऽदमा-
प्तस्यस्या ।

सन्ते स्वेऽदयम् ।

क एवार्वाहुमेऽप वाढो नारेत्र चाग्ने वक्ष्यते ॥

समुद्रद्रह्मच्छ स्वाहेत्यारभ्य मनोमि हा दिं यच्छेत्यत्तानि इदं
यजूः पि किञ्चोक्तेवतानि । मम् द्रावलरिक्षादिदेवतानि । तेषां इवि-
र्भीकु वात् । आद्यानामेकादगानामेपयद्वामे विनियोगः । मनो-
मद्वयम्य सुख्यमार्जने । समुद्रद्रह्मदैवीजगती । अन्तरिक्षं प्राजापत्या-
यायची । देवं वज्रः पहिक्षः, मित्राददण्डो यजुर्बृहती । अहोराते
प्राजापत्यागायची, हन्दाथसि दैवीजगती । याहा । यजुर्बृहती ।
यज्ञः । यजुर्गायची । सोमः । यजुर्गायची, दिव्यं । प्राजापत्या गाय-
ची । अतिं । यजुः पहिक्षः ।

मनो मे । दैवीजगती ।

ट्रिवन्तीस्तुः ।

दिवं ते धूमद्वयस्य खदहै देवता । कहगुच्छिक् । खदहै मे विनि-
योगः ।

माऽपो हृदयशूलम् ।

माऽपो मोपधीरित्यम्य हृदयशूलं देवता यजुर्चिक् । शौतमूर्चो-
क्ताया शुगसि तमगिशो वै योऽस्माऽहेऽस्ति यं च व्यय हिम्य"इत्यस्याः ।
हृदयशूलं देवता । शुक्राद्र्दसच्चौ हृदयशूलोपगूहने विनियंगठमधीः

धान्नोधान्नो यारुणम् ।

सामशूहतीश्चन्द्र धान्नोधाम् न इत्येतद्यजुर्बृहदेवतम् । सामो-
णिक् । हृदयशूलोपगूहतएव विनियोग ।

य हृदयहृष्टयो गायन्यनवसाना ।

यदाहुरयत्याऽतीयमृक् । वरुणदेवता गायवीज्ञदस्का अनव-
साना । अवसानदर्जिता । अच पथमः सप्ताष्टरः तेनेयमेकोना । हृ-
दयशूलोपगूहतएव विनियुक्ता ।

सुमित्रिया नऽचापम् ।(१)

सुमित्रिया न इत्येवद्यजुरव्देवतं । आसुर्यनुष्टुप् । अपासुपसर्गने
गिमन्वये वा विनियुक्ता ।

हृविष्णुतीतिह्नोत्तदेवताऽनुष्टुप् ।

हृविष्णुतीरिमाइतीयसूक् तिह्नोत्तदेवता अवादिदेवतेत्यर्थः । अ-
स्या अनुष्टुप्छन्दः । वसतीवरीणां भवणे विवियोगः ।

अग्नेर्वश्चल्वार्यपानि ।

अग्नेर्वपद्यादीनि चत्वारिं यजूः यज्ञदेवतानि संभवीर्वैष्टिपचद्य-
त्यस्य आसुरीगायत्री वसतीवरीणां गात्ताद्यार्यमपरेण निधाने दिनि-
योगः, इन्द्रावत्योः प्राजापत्यागायत्री । दत्तिष्यम्यासुच्चरवेदीश्चोणी नि-
धाने विनियोगः, उत्तर्योणो य । मित्रावरुणयोर्यजुस्तिष्ठुप् । उत्त-
रस्यासुच्चरवेदीश्चोणो वसतीवरीनिधाने विनियोगः विश्वेषां
यज्ञमुष्टुप् । आग्नीधे वसतीवरीनिधाने विनियोगः ।

अमूरापीं गायत्रीं निधातिथिः ।

अमूर्याइतीनामदेवतां गायत्रीकृत्यस्तां निधातिथि कर्त्तिरपश्य-
त् । इयं पादनिचृडायत्री । खयामामपि पादानां सताचरत्वात् ।
“नय सताकाः पादनिचृडेति वचनात्” । आग्नीधे वसतीवरीनिधा-
ने एव विनियोगः ॥

हृदे सौम्यनुष्टुप् ॥

हृदे त्वा मनसे त्वितोयसूक् सोमदेवत्यानुष्टुप् । व्यूहेन छन्दः
पूर्तिः सोमोपाहवरणे विनियोगः ।

सोम राजन्त्सौम्ये ।(१)

(१) इदमाप्तागायत्रुद्गु । इति काण्डसदानुकमेऽविकः पाठ ॥

((१) हृदे त्वा सोम राजन्त्सौम्ये विनियोग इति काण्डसर्वानुकमपाठ ॥

सोम राजन्विश्वाद्य', विश्वास्त्वां प्रजाइत्वेति यजुषी सोमदेवत्ये ।
सोम राजन् सामोपिष्ठक् सोमोपायहरणएव विनियोगः । विश्वा-
स्त्वां । यजुष्टिष्ठुपः । विभूज्योपम्यागे विनियोगः ।

शुद्धोतु जिह्वोक्तदेवता एषुप् ।

शृणोत्वगित्तिर्गीयसक्लिङ्गोक्तदेवता अठल्लधिषणयाऽप्तदेवम-
विष्ठदेवतेत्यर्थः । अस्याऽन्ताष्टुप्त्वन्दः । चतुर्गृहीतर्हीमे विनियोगः ।
चूहेत प्रथमद्वितीयपादयोरकाठगानरत्वम् ।

टेवीर्पदञ्चापी प॒ड॒त्तः । (२)

टेवीरापो अपान्नादिगीयमूका अप्तेवता । प॒ह्न्ताष्टुप्त्वन्दस्त्वा ।
चत्वारिंश्चत्तरा पञ्चपदाप डेत्ता । अत्र द्वितीय समात्तरः पादः प-
थमद्वितीयापष्टाखरो चतुर्थपञ्चमो नवाष्टरो तेनैवाधिका ।

इयमापीपदुप्त्वात् ।

पादानामनियतापर्वत्वात् । साहाकारः पृथग्यज्ञः अप्सु च-
तुर्गृहीतर्हीमे विनियोगः ।

कार्पिराज्यमनुष्टुप्मसुद्रम्य समाप्तञ्चोपे ।

कार्पिरसीत्यव्याप्तानुष्टुभि का परसीत्यव्याप्तरचतुष्टयम्याऽयं दे-
वता गतः मसुद्रम्य स्ता तत्या उद्यामीत्यम्य ममायह्यत्य चापी
देवता: ॥ कार्पिरमीत्यादीनर्त चयापी मित्तानामनुष्टुप्त्वन्दः ।
पादार्द्धर्चय व्युहेत पूर्तिः । कार्पिरमीत्यम्य मेषाददर्शचक्रमेता-
ज्ञापीहर्त विनियोग , मसुद्रम्य स्तेत्याप्ता पर्हर्ति । समाप्तता मेषाद-
क्षणचमवस्तीवर्थी , परम्पराम्येत्ति । इतरेतराद्याम्ब्रामदनी-
या ।

यम्पने मधुच्छान्त्वा आगनेयी गायत्रीम् । (१)

(१) चतुर्वर्षानामप्नुयताः । वापाप्तुप॑ व॒ठ. व॒प्तमनुष्टुमे ॥

यमगने पृष्ठिसंत्वेता चिनिदेवत्यां गाथर्वै गद्भुद्धन्दाकृष्टिरपश्च-
त् । पधरणीमस्वहोमि तदभावे चतुर्गृहोगहोमि विनियोगं। इनि-
ष्टोमै । उक्ष्ये प्रथमपरिज्ञालम् मे । योऽग्निं रक्षाद्यालम्भे । अति-
रामे छटिरालम्भे । अताथः पाद । सप्ताधरः । तेनेकोना ।

आददे ग्राहा ।

आददे रात्रासीत्यस्य ग्राहा देवता । यावृण्घादाने विनियोगः ।
आपर्विडिक्षा ।

नियाम्याऽग्रापम् ।

निगाभ्यास्येत्वेतशजुरापः । अद्वेदत । व्यूहेन प्रकृतिश्वद्द ।
निगाभ्यासु वाचने विनियोग ।

इन्द्राय त्वा पञ्च सौम्यानि ।

इन्द्राय त्वा यसुमतद्यादीनि पञ्चजूषि सीमटेवत्यानि । सीम-
माने विनियुक्तानि । इन्द्राय त्वा यजुज्जगती । द्वितीया यजुरनष्टु-
प् । द्वितीया प्रथा सैव चतुर्थो यजुरनष्टुप् । एचमी यजुर्वृहती ।

यत्ते सौभी विपरीता वृहती ।

यत्ते सौभी द्वितीयमृक् सौभद्रेवत्या । विपरीता हृहतीत्यस्याः
प्रथमलतीयो यादावदाचरो द्वितीयचतुर्थो इदग्नाचरौ सा विप-
रीता हृहती । युजौ चेद्विपरीतेत्युक्ते , गितालम्भने विनियोगः ।
व्यूहेन चोभयोर्द्वादग्नाचरपूर्ति । तेनास्यैयजमानायेते लतीयः
पाद । उहरायद्यादि चतुर्थो इदग्नाचरः ।

स्वाचाः पथ्यावृहती ।

स्वाचास्य हृचतुरद्यत्या । पथ्यावृहतीकृत्वे नियाम्या देवताः

निप्राभ्यासेके विनियोग । यस्यामृतीया पादो हादशाचर अत्यं
प्योऽप्टाचर सा पथ्यावृहती, पथ्यापूर्वस्त्रीयद्वयते, हाभ्यास-
पिकेयम् ।

माभेः सौम्यमद्धर्षं दात्राष्ट्रिव्यमह्वंग् ।

मा रीमां स मत्यस्याद्धर्षं सोमदेवत्य । अदध द्यात्रापृथिवीदेवत
समग्रस्य सोमे प्रहरण विनियोग । ऋचो त्रिष्टुप् ।

प्रागपाद्क् सौम्यव्याप्तिक् ।

प्रागपादित्येवा ऋष्वसीमी सोमदेवत्या उचिणिकक्षन्दस्का निग्रा-
भवाचने विनियोग । उष्ट्राविगत्यज्ञरेयमापी उचिणिक्पादानां गति-
यतामरस्वात् ।

त्वमङ्ग गोतमऽपेन्द्री पथ्यावृहतीग् ॥२५॥

पथ्यापूर्वस्त्रीयद्वति । अत्र पथ्यम हतीयो सपाचरी लतीयो हा-
दशाचर चतुर्थोऽप्टाचर । तेन हाभ्यामूनावृहती ॥ निग्राभवाच-
नएत्रास्या अपि वि नयोग ॥ २५ ॥

वाचस्पतये प्राणदेवत्या विराट् ॥ (१) ॥

वाचस्पतयद्वयेवा प्राणदेवत्या विराटकन्दस्का । नवैराजचयी
दयैर्गेय्यटरूपेत्येवा नपटरूपा विराट् । अत्र पथ्यम पादोऽष्टाचर दि-
तीयो दशाचर । लतीयस्योदशाचरद्वति । तेन एकोना उपाग्रु-
ग्रुहस्य पथ्यमहितीये ग्रुहये पूर्वोराराद्यो कर्मण विनियोग ॥

सधुमतीलिङ्गोक्तम् ।

सधुमतीरत्येतस्त्रिङ्गोक्तदेवत । पूर्वोल्लापांगुग्रुहरूपोऽ-
स्य देवता । „प्राणो ह वा प्रस्थोपाग्रुहित्युते” । अत देवतमिति
कर्तुमाष्ये । यजुर्वृहती । उपाग्रुग्रुहस्य लतीये ग्रुहये विनयो-

(१) प्राणदेवत्ये एतादःतो काश्यसर्वमुद्देश्याद् ॥

गः ।

यत्ते सौम्यम् ।

यत्ते सोमादाय मिलेत सोमदैवतं । करुणिक् ॥ आक्षानांगं शु
नां सोमे पञ्चोपै विनियोग ।

स्वाहोरु यजुपी लिङ्गोत्तो ।

स्वाहेति उष्णतरिक्षमितीभे । यजुपी लिङ्गोत्तो वै स्वाहायार
स्याग्निरिति वृन्धमाणलात्स्वाहाकारम्याग्नेवता । उष्णतरिक्ष-
मिति रक्षादेवतमिति पाशुर्त्त । स्वाहेत्यप्योष्णकृदैवो उष्णार्थे
विनियोग ॥ उष्णतरिक्षमित्यस्य प्राजापत्याग्नयत्ती निष्फलमण्ड-
विनियोग ।

स्वाद्भूतोऽस्युपाप्तुः ।

स्वाद्भूतोऽसीत्यस्यापाशुद्देवता । व्यूहेन हातिं गदधरा प्राजा-
पत्याजगती । उपाश्वगुह्यं हाते विनियोग ।

टेवेभ्यस्त्वा टैवम् ।

टेवेभ्यस्त्वा मरीचेभ्यइत्येतद्देवतेष्वर्णं प्राप्तेषुपमाज्ञने विनियु-
क्तम् । यजुर्वृहती ।

टेवाठंगो लिङ्गोत्तमाभिचारिकम् ।

देवाठंगो यम्भे त्वेडेतदित्येतत्तिं लिङ्गोत्तमाभिचारिकम् । सोमांशुदेवतगे
त्वध्य । तथा आभिचारिक । अभिचारमाधकमिदं यजु भाग्निष्टुप् ।
वाग्डरोयाहुपु शिष्टानां सोमांशु । हीमे विनियोगः ।

प्राणाय ग्रह ।

प्राणाय त्वेत्य ग्रुहीदेवता । देवीहृषती । उपांशुपाचासादने
विनियोग ।

व्यानावीपाण्यशुस्वनः ।

BENARES SANSKRIT SERIES;
 A
 COLLECTION OF SANSKRIT WORKS
 EDITED BY THE
 PANDITS OF THE BENARES SANSKRIT COLLEGE,
 UNDER THE SUPERINTENDENCE OF
 R. H. GRIFFITH M.A.
 AND
 G. THIBAUT M.D.
 No. 17

महाप्रिकाच्यायनप्रज्ञीतम् युक्तवृत्तुस्वर्वानुक्रमस्त्रिम्।
 याज्ञिकानन्तदेवविरचितभाष्यसुद्दितम्।
 श्रीप्राग्निकराजकीयप्रधानपाठानपाधीतविदेन श्रीमिथिला
 धीश्वरो भवद्वेद्यप्रतिष्ठेन काशीखसुप्रसिद्धविद्यानस
 स्याग्नितवेदविद्यानयप्रधानाभ्यापकेन च पाठकी
 पाद्मश्रीमद्यग्नलक्ष्मीरश्यांशु निर्मितया सर्वा
 नुक्रमकीर्तिप्रकाशाद्यतिष्ठाना समेतम्॥

KÁTYÁYANA'S SARVĀNUKRAMA SUTRAS
 OR THE WHITE YAJUR VEDA,
 WITH THE COMMENTARY OF YÁJÑIKA NĀTADEVVA.
 EDITED AND ANNOTATED BY THE PANDITS IN THE BENARES PATHAKA
 LIBRARY OF THE BENARES SANSKRIT COLLEGE

Fasciculus II

BENARES

PRINTED AND PUBLISHED BY
 MESSRS. BRAJ B. DAS & CO
 IN THE BENARES PRINTING OFFICES

1893

व्यानाय त्वेत्यस्मीपागुसवनी देवता । देवीबृहती उपागुसवनासा
दने विनियोग ।

उपयामशृङ्खीतोऽस्यातरैन्द्रम् ।

उपयामशृङ्खीतोऽस्यतर्थंच्छसघवचिलेतदैन्द्रसिन्द्रदेवत । प्राजाप्र-
त्याचिपटुप् । अन्तर्यामशृङ्खण्डे विनियोग ।

अन्तर्यामशृङ्खदेवत्या चिटुबुदानाय शृङ्ख ।

अन्तर्यामशृङ्खदेवत्या प्रथिष्ठीतीयसूक्त मध्यवदेवत्या चिपटुपछल्ला अ-
न्तर्यामशृङ्खण्डेवत्या विनियोग हितीयप्रादे शृङ्खेनाकरपूरण । उठानाय
शृङ्ख । उढानाय त्वेत्यस्मीपागुसवनी देवता देवोषडित्ता अन्तर्यामपाणा-
सा दने विनियोग ।

आवायो वसिठी वायव्या चिटुभम् ।

आवायो भूपेतीमासृच वायुदेवत्या चिपटुभ वसिटोऽपश्यत् । ऐ
न्द्रवायदशृङ्खण्डे विनियोग ।

दत्तीयो दशास्तर । तनैकोना । वायवे त्वेति यजु देवीबृहती ।
ऐतद्रवायदशृङ्खण्डेवत्या विनियोग ।

इन्द्रवायु सधुच्छन्दोऽपेन्द्रवायवी गायत्रीम् ।

इन्द्रवायुद्दीपतीमासृच इन्द्रवायुद्दीपत्यां गायत्रीछल्ला मधु-
छल्लपरिपश्यत् । उपग्रामशृङ्खीतोऽतेयजु शृङ्खेन ऋग्मायत्री । अ-
पशृङ्ख पुनरैन्द्रवायदशृङ्खण्डे विनियोग । अन्तर्याम एष से योनिरिति
यजुषु षडित्ता । शृङ्खासादने विनियोग ।

अय वा गृत्यमटी भैवावरणी म् ।

गायत्रीमित्यवानुवर्तते । अय वा मित्रादरुष्टीमासृच मित्रायरु
षदेवता गायत्रीछल्ला गृत्यमट्टपरिपश्यत् अस्ते यज्ञसासूरी
गायत्री । भैवावरणप्रहण्डे विनियोग ॥

राया वयन् वसदस्युक्तिष्टुभम् ॥.

राया वयमितीमामृच निष्टुभम् वसदस्युक्तिविरपश्यत् । मैत्रावद्दं-
खीमित्यचातुषर्ते । पवसा गृहस्य अपवैविनियोगः । अस्ता अस्ते,
एवते योनिरिति वज्ञुः । यजुः पडिल्ल. सादने विनियोगः ॥

या वां मेधातिथिराश्चिनीं गायवीम् ॥

या वां कगा इतीममृच आश्चिनीं पश्चिदेवत्या गायकीकृद-
स्ता मेधातिथिराश्चिनीं यायर्तीं । या वां कगा श्चप्रिरपश्यत् उपया-
म् । यज्ञस्तिष्टुप् । आश्चिदपहवे विनियोगः । एव त इति यज्ञ-
वृहतो सादने विनियोगः । अथ यज्ञवां प्रजापतिरेव साधारण-
कर्त्तिः ऋषिविशेषस्य ऋषवस्त्र्यनैवोत्त्वात् ॥

तम् प्रलथा वसारः काश्यपो वैश्वदेवीं जांगती- म् ॥

तं प्रदधीतीमासृच विश्वदेवदेवतां जगर्तीं कश्यपस्य पुचो वक्ता
इत्यविरपश्यत् । अष्टाचत्वारिंशदत्तरा द्वादशाघरणतुष्णांदा जगती
शुक्रपहवेऽस्या विनियोगः द्वितीयपादे व्यूह । एकोनावा । उप-
यामेतीमामृचा यज्ञर्जगती वा (१) एव त इति यज्ञः पडिल्लः
सादने विनियोगः अथ शुक्रामत्यपचारकालीनमन्त्रा शां सहैव देव-
तादिवर्हुं संहितापाठकममुजड्य अपस्ट । गण्डात्याद्यधिष्ठानम-
सीत्यता अन्तानस्तरा परित्यज्याच्छदस्येत्यादीनामाह ।

अच्छिन्नस्य सौम्यम् ॥

अच्छिन्नस्य रात्रिवेतक्षीमदेवतं यजमानस्य लपे विनियुक्तं सा-
मजगती ॥

(१) उपयामेते प्रजापातेकृषि
पदात पाठः ॥

जगता सामग्रापत्री महा विनियोग रात-

सा प्रथमैन्द्री विष्टुप् ॥

सा प्रथमा सस्तुतिरितीयमृक्कद्वैवत्या विष्टुप् । शुक्रामव्यहोमे विनियुक्ता ।

टम्पन्त्वयाडग्नीङ्गिङ्गोक्ते ॥

द्वम्पत छोचाच्या हम्नीर्देवते यजुषी । लिङ्गीक्षदेवते । प्रथमम
होतादेवता । द्वितीयस्य होता । तं प्रति कष्टनात् । तृतीयम्प्राजाय
त्वावृहती । जपे विनियोग ॥

अयाङ्गद्वैबी रुहती ॥

होतुरथे उच्चारणे विनियोग ॥ २६ ॥

अयं वेनो वेनस्य विष्टुप् सोमस्तुतिरविद्वेष्टमधि-
यज्ञं च ॥

अय वेन इतीयमृक विष्टुपवेनस्य वेनो वेनते कातिकम्पण्डितिया
स्त्रातीवेनाऽप्य चन्द्र सोम । स वेनोऽस्या कष्टवी देवता । कीदूर्यी
इयमृक । अधिदेवतं अधियज्ञ च सोमस्तति अनस्त्वा विष्टुपमा
अय वेन इत्यनया अधिदेवतमधियज्ञ चावृश्यत सांम स्त्रूयते ।
अधिदेव सावशग्नातमना संूर्यते । अधियज्ञ च यागसाधनभूतसोमा
आना व्रतीय पादोऽप्य हयाघर तेजैकामामव्यप्रहृष्टे विनियाग
शुक्रप्रहृष्टे, पि विकल्पेन विनियोगाऽस्ति अय वेन इत्येकादिति ॥

मनो न विष्टुप्सोमस्तुतिरवियज्ञानुवादिनी ॥

मनो न येष्वितीयमृक विष्टुप् । कीदूर्यी । अधियज्ञानुवादिनी
शुक्रामव्यप्रदानाधियज्ञानुवादिनी । सामस्तुतिसोमीच्य देवता इत्य-
र्थं मलुभिर्मन्त्रिश्वप्ये विनियोग ॥

अमृष्ट शंडोऽपमृष्टो भर्कुपाभिचारिके ॥

इमे यजुर्वो अभिचारपयोजने । अग्नयोर्यजुर्गायचीछन्दः । शुक्र-
मन्त्रिनोरपमार्जने विनियोगः ॥

देवास्त्वा शुक्रामन्त्रिनौ ॥

देवास्त्वा शुक्रण्, देवास्त्वा सत्यदाइत्यनयोः ऋत्येष शुक्रामन्त्रिनौ
देवते । हविर्दानामिष्टकग्राणि विनियोगः यजुः पठिणः ॥

अनाधृटाऽसि-दविणोक्तरवेदिश्योर्ख्यौ ॥

अनाधृटासीत्यनयोदेविणांक्तरे उक्तरवेदिश्योर्ख्यो देवते । उक्त-
रवेदिश्योर्ख्योर्ख्यासाक्षने विनियोगः ॥

सुवीरः सुप्रज्ञाइत्यनयोः शुक्रामन्त्रिनौ ॥

यथाकमंडिवते । सूर्यीराइत्यस्य शुक्री देवतासां मन्त्रिष्टुप् । अध्यर्थे
देविणं यूपदेशं प्रतिगमने विनियोगः । सुप्रज्ञाइत्यस्य भंवीदेवता ।
सामन्त्रिष्टुप् । प्रतिपस्या तुरुचर यूपदेशं प्रतिगमने विनियोगः ॥

निरस्तो हे आभिचारिके ॥

निरस्तः गणो निरस्तो मर्क इतीमि यजुर्खो आभिचारिके
अभिचारं पयोजने दैतीपठतिः । अपीचितयूपशकलयोनि-
रस्तने विनियोगः ॥

शुक्रस्य मन्त्रिनः शकल(१) म् ॥

शुक्रस्याधिकानमसि मन्त्रिनोधिकानमसीत्यनयोः शकलं देवता ।
प्राजापत्या गायत्री । प्राचितयूपशकलयाराहत्मीये प्राप्तने वि-
नियोगः ॥

ये देवासः परच्छिपो वैश्वदेवीन् विष्टुभम् ॥

ये देवासो दिवीतीमास्त्र विश्वे देवदेवता चिष्टुप्लन्दस्त्रां पर-
च्छेपक्षपिरपश्यत् ॥

आग्रयणोऽसि लिङ्गोक्तदेवतम् ॥

आग्रयणदेवतमित्यर्थः । अहे त आज्ञा पञ्चटुप् । आग्रयण
इष्टएव विनियोगः ॥ २७ ॥ (१)

१ सोमः पवते वैश्वदेवतम् ॥

सोम पवते इत्येतदित्ये देवटेवतः । अत्यष्टिक्षमः । दशापविचेष्ट-
ग्रयणमुपगृह्ण चिर्हिंडिक्षम् पवादुक्षारणे विनियोगः । एष त इत
यजुर्जगतो । मादने दिनियोग ॥

इन्द्राय त्वा लिङ्गोक्तानि ॥

इन्द्राय त्वा हुहृतैरत्यादीनि इन्द्राविष्णुभ्यामित्येतत्यर्थं तानि
सर्वार्थियज्ञूषि लिङ्गोक्तदेवतानि । गृह्णमाणगृहटेवताभीत्यर्थः ।
तचेन्द्राय त्वेतिपार्थिपवित्रः उक्ष्यगृहणे विनियोग । एष त इति
यज्ञुर्बृहती मादने विनियोगः । यहो देवता । देवेभ्यस्त्वेति यहो दे-
वता । आसुरो गायत्री । प्रातः सवने उक्ष्यविष्णुष्टुप् । विनियोगः मि-
ष्टावरुचार्यां त्वा । ऋग्यायत्री मैत्रावहणस्योक्ष्यविष्णुष्टुप् । विनियोगः ।
इन्द्राय त्वा । आसुरी गायत्री । वाय्मा अर्हसिन उक्ष्यविष्णुष्टुप् । वि-
नियोगः इन्द्राविष्णुर्यां त्वा । प्राजापत्यागुपटुप् । अच्छावाकोक्ष्यवि-
ष्णुष्टुप् । विनियोगः इन्द्रावरुचार्यां । वह्मा यत्री । इन्द्रावृहस्यते-
र्यां त्वा । एकाधिका ऋग्यायत्री । इन्द्राविष्णुर्यां त्वा एकीना
वह्मा यत्री । लृतीयसवने उक्ष्यविष्णुष्टुप् । प्रातः सवनोक्तकमीष विनि-
योगः ॥

मूर्हान् भरद्वाजी वैश्वानरी विष्टुभम् ॥

मूर्हान् दिवहतीमासृच वैश्वानरदेवतां विष्टुप्पर्वन्दस्त्रां भ
रहाजक्षपिरपश्यत् । भुवरुहणेऽस्या विनियोगः ॥

(१) द्वामयणैत्येतद्यज्ञार्थेतद्यज्ञान्विनियोगात् सदाकृपुस्तके ॥

भुवोऽसिभुवः ॥

भुवोऽसि भुवेत्प्रित्यस्या । भुवो देवता । एकाधिका ऋषः प-
हृक्षिप्तुवग्रहणे एव विनियोगः ॥

भुवं भुवेण ब्रह्मतो पूर्वोऽद्वर्षर्चो ग्रीवः उत्तरेन्द्रः ॥

भुव भुवेणेत्प्रित्यस्या सृहतीङ्गन्दः । तत्र भुवं भुवेष्टयं पूर्वोऽद्वर्षर्चो
ग्रीवः भुवदैवतः । प्रथानऽप्त्ययसुत्तरोऽर्चइन्द्रदेवतः । भुवस्य
होतृचमसेऽवतयने विनियोगः । (१) प्रव ग्रथमतृतीयावटाचरो पा-
दी । हितीयचतुर्थो दग्धाचरी । पठित्वगद्वरत्वाद्बृहती “वैराजी
गायत्रो चिति पिङ्गलोऽग्ना” । अत्र पादकमनियमा न भवन्ति पठि-
नोर्मध्येदगकौ विटारवृहतीत्येतत्प्रत्ययमिह नाम्नि ॥ (२)

यस्ते देवयशः सोमी' विष्टुभंयजुरन्ताम् ॥

यस्ते द्रष्टव्यतीमां चिष्टुभं सोमदेवतां यजुरन्तां देवयवास्तविधि-
रपश्यत् । यजुर्पाठपि देवयवास्तवित्यर्थः । स्वाहेत्येतद्यजुर्वतुर्थः
पादो दादग्धाचरं तेनैकाधिका । विष्टुद्ठीमेऽप्या विनियोगः ॥

देवानां चात्वालदेवतम् ॥

देवानामसीत्यज्ञयात्वालदेवतं । यजुर्वृहती । वर्षस्य चात्वाले
प्रक्षेपे विनियोगः ॥

प्राणाय मे लिङ्गोक्तदेवतान्यकादश ॥

प्राणाय मे वर्षेदा इत्यादी न विष्णाभ्यो मद्यन्ताग्नेकादश यज्ञ-
पि लिङ्गोक्तदेवताग्निः । उपायुसवनादय एवा देवताऽत्यर्थः । सर्वेषां
वाचने विनियोगः । तत्र प्राणाय गाइत्यसोपायुर्देवता आसुर्यनष्टुप-

(१) उा० भुवोऽसिपू० भुवोदृ० कृहृष्टक भुवदग एव० ए० ते य० म-
होदृ० व्युत्प्रसादने विं० ।

(२) भुवस्ते विनि० इत्पुर्यो, पद्मिशठः ॥

दाचने विनियोगः, आमाय मे । उपाग्रसवनो देवता आसुर्यनुष्टुप् । उदानाय मे भूत्यार्थीमो देवता सामोर्णिक् । वाचे मे इन्द्रवायवो देवता । सामग्रायनीं, क्रतूदक्षाम्यां । मैत्रावहणपहो देवता आसुरी-ग्रायत्री । शोभाय मे आसुर्यनुष्टुप् आश्चिनपहो देवता । चक्रम्भां मे गुकामत्यनो देवते । सामोर्णिक् । आवने मे । आपयणो देवता । प्रासुर्यनुष्टुप् । श्रीजसे मे । दक्ष्यो देवता । आसुर्यनुष्टुप् । आयुषे मे । धूरशो देवता आसुर्यनुष्टुप् । विष्वाभ्यो मे । एकोनामायत्री । एकाधिका वा प्राजापत्यनुष्टुप् । पूतश्चदाधवनीयो देवते । सर्वेषां दाचने विनियोगः ॥

कोऽसि प्राजापत्योष्णिवहंमाना ॥

कोऽसिकतमोमील्येषां प्राजापत्यदेवता । अध्यमापजातिष्ठपीद्वी-
णकस्योऽन देवतेत्यर्थं, अस्या वहंमानोर्णिक्ष्वन्दः यस्य प्रथमः पाहः
पठवरः । द्वितीयः सामाचर । तृतीयोऽष्टाचरः । सात्रिंगदचरत्वा-
त् दाभ्यामधिकत्वात् । वर्दमानोर्णिगित्युच्यते । अष्टकाग्रहन् वाचने
विनियोगः । भूर्भुवः स्वरिति कठगुर्णिक् यजमानस्य जपे विनियोगः ॥

मध्वे त्वा लिङ्गोऽन्नदेवतानि व्रयोदग ॥

मध्वे त्वेत्याहीनि अर्ठः हसस्तये त्वेत्यतानि त्रयोदग यजूषि सि-
ङ्गोऽन्नदेवतानि गृहगृहमाणगृहदेवतानीत्यर्थं । क्षत्रतगृहगृहये सर्वेषां
विनियोगः । मध्वे त्वा यजुर्जगती । माधवाय । आसुर्यनुष्टुप् ।
शुक्राय शुचये । नभसे त्वा । यजुर्जगत्य, नभस्याय आसुर्यनुष्टुप् ।
इषे त्वा । उज्जेत्वायजुः पद्मिः । सहस्रे त्वा तपसे त्वा यजुर्जगत्य,
सहस्राय त्वा तपस्याय त्वा आसुर्यनुष्टुप्ती । अर्थः हसः कामो-
र्णिक् ॥ २३ ॥

इन्द्रानी विष्वामित्रैन्द्रानीं गायत्रीम्

इद्राग्नी आगतमितीमामृच् इद्राग्नीदेवत्या गायत्रीछन्दस्का
विश्वामित्रस्तदिरपश्यत् । ऐन्द्राग्नपहेऽस्य विनियोगः पञ्चाष्टमस्तु-
तीयाद्यात्मरो पादो हितीय सतात्तरः । तेनैकोना उपयोगेति सा-
मीक्ष्यिक्, एष त इति यजुःपदित्तः । यहें सादर्थे च क्रमेण विनियो-
गः ॥

आत्मविश्वोकामैन्द्रीम् ॥

गायत्रीमित्रवृष्टत्तर्ते । पःषा ये इतीमां गायत्रीमामैन्द्रीम-
मैन्द्रीभृत्येवत्यां विश्वोकामैन्द्रियिरपश्यत् । प्रस्ता विनियोगात्मां नास्ति ।
यजुपो. पूर्वमूर्च्छवत् ॥

ओमासो मधुच्छन्दावै अदेवीम् ॥

गायत्रीमित्रवृष्टत्तर्तं । ओमाच्छर्यर्षीघृतप्रतीमामृच् विश्वेदेष-
देवतां गायत्रीछन्दस्का मधुच्छन्दा चर्यिरपश्यत् । वैश्वदेवप्रहपहेणे
विनियोगः ॥

विश्वदेवासो गृत्सन्दः ॥

वैश्वदेवीं गायत्रीमिति खानुकृते विश्वदेवास आगतमित्रमृच्
विश्वदेवदेवतां गायत्रीछन्दस्का गृत्सन्दचर्यिरपश्यत् । निर्दादेष्वदे-
षप्रहपएव विनियोगः । उभयमूले उपयोगेति । भासुरी गायत्री ।
एष तत्त्वं यजुलोगतो । यहें सादर्थे च क्रमेण विनियोग ॥

इन्द्र भृत्यवृत्यतस्तो विश्वामित्रऐन्द्रामाणीस्त्रिदु- भः ॥(१)

इन्द्रगहत्य, गणकलां वृपम । मनोपाइर्ग गहत्याऽऽग्निर्विनियोगः । ए-
तास्तद्रमद्यत्वदेवता विश्वामित्रामैन्द्रियिरपश्यत् । इन्द्र-
महलात्यव्याप्ता गणममहत्वतीयगुणेण विनियोग । महत्वलमिति ज-

(१) एतमहात्मसामान्यं वाचसपाठ्यमाणां ॥

गरुदमहत्वतीयग्रहणे । अत्र हितीया दग्धाचर शूहेन पूर्तिर्दो एको
ना वा । उपयामेति आचुरी गायत्री, एव तदत्त्वासुर्यनुष्टुप् । एव
चतसूखपि । लतीयापतुष्योरपि लिङ्गामहत्वतीयग्रहणएव विनियो
गो वाचस्तोमे ॥

मरुता त्वा यजुर्महत्वतीयम् ॥

मरुता त्वोजसइति यजुर्महत्वतीय मरुत्वानस्य देवतीत्यर्थं, या
आपथिकी मरुत्वदग्नीषोमेति छपत्यय अत्र सामाज्ञिक् । लतीयमरु
त्वतीयस्य प्रहणे विनियोग ॥

महा २ ॥ इन्द्रो भरहाजी माहेन्द्रो चिष्टुभम् ॥

महा २ ॥ इन्द्रो नृषट्ठितीमामृच माहेन्द्रग्रहग्रहदेवता चिष्टुपछन्दस्का
भरहाजकटपिरपश्यत् । माहेन्द्रग्रहग्रहणे विनियोग । अत्र तृतीयो
गवाचर : तत्र दृश्यत् ॥

यज्ञोजसा बत्सो गायत्रीम् ॥

माहेन्द्रोमित्यग्रवर्त्तते । महँ । २ । इन्द्रो यज्ञोजसेतीमामृचमहेन्द्र
देवता गायत्रेष्वन्दस्का षष्ठ्यक्षत्वपिरपश्यत् । अस्यापि माहेन्द्रग्रहणएव क
दाचिद् विनियाग लिङ्गात् । अधोभयार्भत्वयोरुपयामेत्यासुर्यनुष्टुप् ।
एव तदति यजु प्रहित्य ग्रहणासादनयोर्विनियोग ॥

उदुत्य प्रस्तुणव सौरी गायत्रीम् ॥

उदुत्यमितीमा सूर्यदेवतां गायत्रीक्षत्वस्का प्रस्तुणवपिरपश्यत् ।
दाचिष्णहीमे विनियाग अत्र तृतीय सप्ताचर तेजैकीगा ॥

चित्रं कत्स प्राङ्गिरसस्त्रिवट्टुभम् ॥

सौरीमित्यग्रवर्त्तते । चित्रं देवानामितीमामृच मूर्यदेवता चि
ष्टुपछन्दस्का अङ्गिरस पुच कुक्षपत्तिरपश्यत् । दाचिष्णहीमेष्या

विनियोगः ॥(१)

रूपेण वो दक्षिणा श्चतुर्गम् ॥

रूपेण वो रूपमित्यादीनां चतुर्णां यजुषां दक्षिणादेवता । तत्र रूपेण वः प्राजापत्या जगती नष्टरूपानुष्टप् । दक्षिणाभिमन्त्रे विनियोगः, वि स्त्रै दैवोजगती सदोगमने विनियोगः, यतस्त्रै यजुः गर्यायनी सदस्य मेत्येऽपि । अत्र चक्रतत्स्य पथा प्रेतेति हितीयं यजुः (पूर्वक्) चतुर्गमित्युक्तात् ॥

ब्राह्मणमद्य लिङ्गोक्तदेवतान्यष्टौ ॥

आद्यचमद्य विदेयमित्यादीन्यष्टौ यजूंषि निहोलदेवतानि भ्रात्याष्टो देवता भ्रात्याष्ट इतिएकोनाक्षरवृहतीभ्राम्नीधुमाचे पञ्च प्रतिगमगे विनियोगः अचात्रागार्दत दक्षिणादेवताः । क्रमायनी दक्षिणादाने विनियोगः ॥

अग्नये त्वा हिरण्यदेवता ॥

ऋचां विष्टुप् हिरण्यप्रतिग्रहे विनियोगः ॥

रुद्राय त्वा गौर्दिष्वता ॥

एकाधिका क्षत्रियं विष्टुप् योः प्रतिग्रहे विनियोग । वृहस्तये त्वा एकोनामाद्याष्टी गायनी वासांदेवता वासः प्रतिग्रहेष्ये विनियोगः ॥

यमाय त्वा ॥

पश्चोदेवता एकाधिकापृच्छा विष्टुप् । पश्चप्रतिग्रहेष्ये विनियोगः ॥

कोदादिति कामो देवता ॥

(१) अत्र भ्रमेवायमताश्ति द्वेष्टुर्चोरगत्यक्षा नदुष्टदसी आपीप्रेयेऽप्ती वृहस्तिग्रहमे विनियोग इते पद्धतिपाठ ॥

प्राजापत्या चिष्टुप्हिरखगोवासोऽस्मेभ्योऽन्यस्य इच्छामा-
न्यस्य मन्योदेनादेः प्रतिश्रुते विनियोगः । कोद्धादित्यस्य इष्टदेव-
प्रथमयजुषी अभिप्रेत्य लिङ्गोऽदेवतान्यष्टावित्युल्ल । प्रथमा सप्तैवे-
भानि नाष्टी ॥ २१ ॥

विष्णो वैष्णवम् ॥

विष्णुऽउरुगायैषतद्यत्यजुवेष्यावं विष्णुदेवता आर्द्धगायत्री ।
आदित्यस्यात्मामित्तानां हिदेवत्यातुहोमसंस्क्रवाणामादित्यपात्रे-
ण पिधाने विनियोग । अथ प्रथममध्यायादौ उपयामगृहीतोऽ-
सीति प्रथमं यजुः । प्राजापत्या गायत्री । हिदेवत्यैः सह होमार्द्धं प्र-
तिप्रस्थातुरादित्यपात्रेण द्वीषकलशाद्युहणे विनियोगः ॥

गृह्णमाणः सोमोदेवता ॥

अथ आदित्येभ्यस्वेति हितीयं यजु आदित्यस्यात्मानं संस्कारसिके-
विनियुतां । तस्यासिंचमानं सोमोदेवता देवीषदित्यान्तं संस्कारसि-
के विनियोगः । ततस्तुतीयं विष्णुऽउरुगायैत ॥

कदा चनादित्यदेवत्यै छहत्यै ॥

कदा चनस्तरीः, कदा चन प्रयुच्चसीतीमे ऋचो आदित्यदेवते यृ-
हतीकन्दके आदित्यश्चहणे विनियुक्ते अथि यजुरन्ते । आदित्ये-
भ्यस्वेति हयोरप्यन्ते यजुः । तस्य देवीषदित्यान्तं, यूपं हि वासप्रोप-
स्याने मध्ये कदाच नेन्द्रदेवत्योऽत । इह त्वादित्यदेवत्या यजुरकां-
चिति विशेषः हितीयायां व्यूहेन छन्दः पूर्णिः ॥

यज्ञो देवानां कुत्सस्त्रिष्टुभम् ॥

यज्ञो देवानामितौयमादित्यदेवत्यां चिष्टुभे खुक्तवृद्धिरपश्यत् ।
आदित्यगृहस्य दध्ना अपणे विनियोगः । अतु प्रथमद्वातीयो पादो इ-
ग्र चते । ततय तयोर्बूहेन पूरणम् ।

१ विवस्त्वन्यजुः ॥

आदित्यदेवंत्यमित्यनवर्तते । विवस्त्वादित्येत्यगच्छुरादित्यदेव-
तम् । दधिभीमयोर्भिर्श्रणे विनियुक्तम् । प्राजापव्यानुष्टुप् ॥

अदस्मै जगत्याश्रीः ॥

अदस्मै नरदत्येषा जगतीक्ष्णदस्का आश्रीर्देवता । नरोदेवता वा
तेषां सम्बोध्यतेनात् प्राप्ताभ्यात् । परन्याऽश्रीरावेषणे विनियुक्ता
व्यूहेन पूर्तिः ॥

वाममद्वय भरद्वाजो वा ईस्यत्यः साविक्री विष्टुभम् ॥

वाममद्येतीम् । मृचं सविष्ठदेवत्या विष्टुप्छ्वन्दस्कां वृहस्तेरपत्य-
भरद्वाजक्षटपिरपग्न्यत् । अत् चतुर्थीं दग्धाच्चरः । तेभैकोना ॥

साविक्रीऽसि साविक्रम् ।

साविक्रीऽसीत्येगच्छुःसविष्ठदेवतम् । साविष्ठग्रुहणएष विनियुक्त-
म् । ताभ्यासधिका आर्योनिष्टुप् दद्व्युनाचार्यो जगती वा ॥

सुगर्मासि वैश्वदेवम् ॥

सुगर्मासि सुप्रतिष्ठानदत्येत्यसुर्यिष्वदेवतम् । व्यूहेन प्राजा-
पत्या जगती । देखदेवग्रुहणे विनियोग ॥

च्छुहस्तिसुतस्य लिङ्गोक्तम् ॥

च्छुहस्तिसुतस्येत्यगच्छुःस्तदेवतम् । सोमदेवतमित्यर्थः । वाश्रीगा-
यत्रौ पाद्मीवत्सग्रुहणे विनियोग ॥

अहम् (१) प्रजातिरुपेगात्मादेवता विष्टुप् ॥

अहम् परस्तादित्यस्याक्षरः । प्रजातिरुपेण स्वाक्षादेवता त्रितु-
प्छ्वन्द् । पाद्मीवत्सग्रुहण्य प्रथरणीश्चेषाऽन्येन शप्ते विनियोगः ।

(१) परस्तादेवतार्थः, प्रजा काप्ता वंनुहने बोध्य ॥

पत् पथमो दयालरम्भनैकीना ॥

अग्ना॒ ३ इ॑ पत्नीवन्नामेयम् ॥

अग्ना॑ ३ इ॑ पत्नीविलित॒ उजुर॑ मिदेवतम् । एका॑ धिका॑ चटमा॑ यच्ची
एकोना॑ सामपड़ित्वा॑ पात्रीवतपृष्ठहीमे॑ विनियोगः ॥ (२)

प्रजा॑ अति॑ प्राजा॑ पत्न्यम् ॥

प्रजा॑ पति॑ रूपा॑ सील्येत्यज्ञा॑ प्रजा॑ पति॑ देवतम् । कर्त्ता॑ विष्टुप् । प-
त्न्या॑ उद्गाता॑ समीक्ष्ये॑ विनियोग ।

हरिरस्य॑ क्षामे॑ ॥

हरिरसि॑ शारिया॑ जनरत्यस्य॑ यजुषकृत्वा॑ मे॑ देवते॑ । “ऋक्षा॑ मे॑ वै
हरीकृत्वा॑ मा॑ भ्या॑ एष्यै॑ न गृहणातीतिशुते॑” ॥ ऋगुष्णिक॑ । हरियो-
जनपृष्ठे॑ विनियोग । पत्र॑ मध्वे॑ त्वा॑ लिङ्गो॑ ज्ञानं॑ गति॑, गदतां॑ त्वा॑ य
ज्ञा॑, सावित्री॑ इसि॑ सावित्रम्॑ सुगमसी॑ सि॑ वैखदेव॑ हरिरस्य॑ क्षामे॑ ए-
त्यादिष्पृपया॑ गृहीती॑ उसील्येत्यसर्वत्राद्वै॑ विद्यगणव । तेनानेन॑ महेव॑
यजुष्यो॑ इजराणि॑ गणयित्वा॑ छन्दोविचार्य॑ नियेत्यम् । यथा॑ यज्ञो॑ ज-
सा॑ वक्तो॑ गायत्री॑ मित्यत्र॑ महेऽइत्य॑ वित्त ॥

हय्यै॑ यै॑ स्तो॑ लिङ्गो॑ क्षे॑ ॥

हय्यै॑ र्द्वनास्य॑, यस्तो॑ पञ्चसनिरत्येते॑ यजुषी॑ लिङ्गो॑ देवते॑ । हय्यै॑ रि-
त्यस्य॑ धानादेवता॑ सामग्रायत्री॑ । धानामिह॑ रियो॑ जनत्यपर्ये॑ विनि-
योग । यस्तो॑ भजणी॑ यम्॑ द्रव्य॑ देवता॑ धार्यै॑ पै॑ ड्वा॑ । धानार्ना॑ प्राण
भज्ये॑ विनियोग ॥

देवकृतस्या॑ नियानि॑ एट् ॥

देवकृतस्य॑ नियानि॑ एट्यज्ञ॑-पि॑ अनिदेवतानि॑ । माक्षान-

(२) अमो॑ वाग्मो॑ परिवर्तिक, काण्वसवानुद्वगा॑ । मन्त्रभेदोऽपि॑ यथा॑ ।
अमो॑ वाक्यै॑ समूर्द्धे॑ रक्षा॑ । स्मै॑ यज्ञ॑ रक्षा॑ ॥ ३ ॥

पाने विनियुक्तानि ॥

देवकातस्य चासुर्यनुष्टुप् ॥

मनुषकातस्य सामीश्चिक् । पितृकातस्य प्राप्तुर्यनुष्टुप् । आकलतस्य
चासुर्यनुष्टुप् ॥

एतमीं यजुर्जीगामी ॥

यथा हमेनः । शूहेन प्राजापत्या विष्टुप् ॥

संवर्चसेत्य च त्वष्टादेवता विष्टुप् ॥

उदकं पृथ्येव मधारमर्घने विनियोग । इन्द्र देवतायोः प्रागुक्त्या-
दिह नीतम् ॥ ३० ॥

समिद्वाविर्वच्छुदेवीं विष्टुपम् ॥

समिद्वाणी मनसेतीमामुचविष्टुदेवदेवां चिट् प्रक्षस्त्वा चक्षित्व-
प्रिपत्यत् । समिद्यजुहींसे विनियोग । संवर्चसेत्यभीक्षमवेच्च प्र-
जापतिर्वृणे समिद्यजुहींसे विनिधोग ॥

धाता लिङ्गोक्तव्यहुदेवत्या ॥

त्रिपट्यप्पदमनुष्टुप्तां । धाता रातिरित्येपा विष्टुपमिहोक्तव्यहुदेव
त्या लिङ्गोक्ता लिङ्गेनेव मन्त्रात्मरैकांक्ता व्यहश्चां देवता यथा मात्राधा-
धातृसविद्वप्रजा पतिदेवाविनिवष्टुविष्टुदेवतं त्यर्थ । समिद्यजुहींसे
विनियोग ॥

सुगा वो देवो ॥

सुगा वो देवाऽतीयमृगदेवी देवता । अद्वापि विष्टुविष्टुवर्षा-
ते । समिद्यजुहींसे विनियोग । अद्व चतुर्थीं दग्धात्मरम्भते काना ॥

योऽ २५ ॥ आवहो वयमामनेय्यौ ॥

विष्टुभावित्यत्र सम्बद्धर्थते । योऽ २ ॥ आवह उग्रतः, वयट० हि त्वा
प्रयतीता मे कर्वो पास्नेया अग्निदेवतं विष्टुप्रक्षस्त्वे । समिद्य-

चुहीमि विनियुक्ते देवा गातुऽत्यस्य तु सर्वं प्राशुक्तम् । अथ पुनः पाठात्प्रजापतिषो चृष्टिरिति विशेषः ॥

यज्ञ यज्ञमिपते लिङ्गोक्ते यज्ञषी ॥

यज्ञयज्ञाच्छ, एष ते यज्ञ इतीमि यज्ञषी लिङ्गोक्ते पाथम् यज्ञ-देवतं एकाधिका चतुर्मायत्री । द्वितीयं यज्ञपतिदेवतं । एकाधिका सामजगती । समिटयचुहीमि द्वयोर्धिनियोगः ॥

उक्तं० हि शुनः शेषो वारुणी॑ चिष्टुभम् ॥

उक्तं० हि राजेमास्त दहणदेवताम् । चिष्टुप्छन्दस्तां शुनः शेषकृत्पिरपश्यत् । वाचने विनियोगः । द्वितीयपादस्य व्यूहेन पूरणम् ॥

नमो वारुणम् ॥

नमो वहणयेत्येतद्यज्ञवीर्यं वहणदेवतं अपौऽप्तव्यक्तमष्टे वाचने विनियोगः ॥

अग्नेरनौकमाग्नेयी चिष्टुप् ॥

आसुरी गायत्री ॥

अग्नेरनौकमित्येषा कटगन्हिं वता चिष्टुप्छन्दस्ता अप्सु चतुर्गृहीतहीमि विनियुक्ता । तृतीयस्याष व्यूहेन पूरणम् ॥

समुद्रेते सौमी विराट् ॥

समुद्रद्रे ते हृदयमित्येषा कट्क सौमी सौमदेवता विराट्छन्दस्ता । यस्या दग्धाचरायत्तारः पादाः मा विराट् । वैराजेविराजिति वचनात् । कट्जीपकुंभम्भावने विनियोगः ॥

देवीरापः पडिकृबृहतो वा पूर्वीर्ष्वच्च आपउत्तरः ॥

देवीराप एष वो गर्भद्वितीयमृक्पद्गतिश्वन्दस्ता बृहतीश्वन्दस्ता वा पृष्ठाचिंशद्वरत्वाद्विकल्पः । प्रस्ताः पूर्वीर्ष्वच्चः अव्येष्टः उत्तरो-

ईचो देव सीमैयत इत्ययं सोमदेवताः । ऋजीपकुभस्य विसृष्ट्यी
पस्थाने विनियोगः ॥

देवानामारनेयम् ॥

देवानाएँ ममिदसीत्येतद्यजुर्गिन्देवता । समिदाधाने विनि-
युक्तम् । दैवीजगती ॥

एततु च्यत्साना महापठक्तिः ॥

एततुद्यमास्यइतीयम् कृ च्यवसाना अवसानत्रयोपेता महा-
पठक्तिष्ठन्दस्का । गर्भी देवता । मन्त्रशिङ्गात् । यस्माद्यात्मराः
पट्पादा स । महापठक्ति “पठष्टकाया महापठक्तिरित्युक्तीः,, प्रनूयं-
भायागर्भस्य नि रुद्धमाणस्याभिमन्त्रणे विनियोगः ॥

यस्यैते वशा ॥

यस्यैते च शिंयदत्यया कृत्वा वशादेवता । अनुष्टुप्कल्पः । मेवहो-
मे विनियोगः ॥

पुरुषो गर्भः ॥

पुरुषो विषुरूप इत्यत्या गर्भी देवता । ब्राह्मी अनुष्टुप् ।
गर्भसेवस्य स्विष्टकरामनुमेधहांमे विनियोगः ॥

मरुतो यस्य गोतमो मारुतीं गायत्रीम् ॥

मरुतो यस्येतीमासृच मरुहृतत्वां गायत्रीं गोतमगक्तिरप्यस्त् ।
गामित्रेन्द्रौ गर्भहोमे विनियोगः ॥

महीद्यौसेऽधातिधिद्युवाष्टथिव्याम् ॥

गायत्रीनित्यनुष्टुप्ते । मही द्यौरितीमामृचं गायत्रीकृत्यां

(१) निरुद्धमागस्य न्तर्वन्ता गर्भस्याभिमन्त्रणे विलेपोः । इति पट्खत्याः पा-
दो देख्यः ॥

द्यावापृथिवीदैवत्या मेधातिथिकृपरपश्यत् । गर्भेखागारैरभ्युहने
विनियोग । इत्यग्निष्टोमः । इतिशब्द समाप्तो । अग्निष्टोम समा-
प्तशब्दः ॥ ३१ ॥

अथ पोडगो व्याख्यास्यास्यतइति शेष । पोडगिनामसच्चा लक्ष्यन्ते ।
अथानन्तर पोडगिनमन्वाणामृथादिक व्याख्यास्यत इत्यर्थ ॥

आतिठ गातम ऐन्द्रीमनुष्टुभम् ॥

आतिठ संषहैनत्येतामृच इन्द्रदेवत्यामनुष्टुपकृष्टस्का गोतमकर
पिरपश्यत् । अत्रोपयामेत्यामुरीग्रायत्रो । पोडगीप्रहृष्टे विनिष्टोग
एष तद्यासुर्येनुष्टुप । साढने विनियोग ॥

युद्धवा हि सधुकृन्दा ॥

ऐन्द्रीमनुष्टुभमित्यनुवाचते । युद्धवा हि केग्नितीमामृच इन्द्रदेव
त्या अनुष्टुपकृष्टस्का सधुकृन्दा ऋषिपरपश्यत् । विकल्पेनवा युज्वा
हि केग्नितीमामृचमिन्द्रैवत्यामनुष्टुपकृष्टस्का सधुकृन्दाऋषिरप
श्यत् । विकल्पेन पोडशीप्रहृष्टेण एव विनियोग अत्र दितीय पठन्तर ।
तेन दृष्ट्यूना । यजुष पूर्ववत् ॥

इन्द्रमिङ्गोत्तम ॥

ऐन्द्रीमनुष्टुभमित्यनुवाचते । इन्द्रमिद्धरी वहता इतीमामृचमि
न्द्रदेवत्यामनुष्टुभमित्यनुवाचते । इन्द्रमिद्धरी वहतदतीमामृचमिन्द्रै
वत्यामनुष्टुपकृष्टस्का गोतमकरपिरपश्यत् । असा अपि पोडशीप
हृष्टेण एव विकल्पेन विनियोग । यजुष पूर्ववत् । अत्र चतुर्थं सप्ताच
शर । तैनैकोना ॥

यस्मान्नैन्द्रो चिष्टुप्परवक्ष्यरुपेण पोडगिन न्तुति ॥

यस्मान्नैन्द्रो चिष्टुप्परवक्ष्यरुपेण पोडगिन चिष्टुपकृष्टस्का परवक्ष्यरुपेण
पोडगिन चुतिरित्य । अथ पाडधी परवक्ष्यरुपेण स्फूर्यते । अतएव

योऽग्निं उपस्थाने विनियोगः च विषयानेत् स्तम्भः । अत्मादी-
मध्य समाप्ततात् । प्रथम्य चान्तरतात् । गीतमहितेतत्य तु संबन्ध-
य गाप्नाति । ऐश्वर्यिति प्रथमया निर्देशात् । खोडगिन उपस्थाने
विनियोगात्प्या । प्रथ चतुर्था इदं गाचरः । तेन वाचिका ॥

इन्द्रं चैन्द्रं वारुणो योऽर्थीदेवत्या वा यजुरन्ता ॥

चिदुदित्यगुप्तते ॥ इन्द्रय सम्बाहितेया शक्ति चिदुपृ इन्द्रा-
देवतेवत्या पाण्डितेवत्या वा यजुरन्ता । पस्तः पस्ते सह वाचिने-
स्त्रीत्यत्यजुरस्त्रीत्यत्येः । ऋविर्विषयानेत् । तृतीयत्यत्येः पाण्डो इदं-
गाचरो । तेन दृश्यविकार चिदुपृष्ठोऽग्नियदभिते विनियोगः पाण्डयी-
खमासः प्रथ इदं गाचरात्माणाम् आम् याद्युप्ते ।

अन्ते पवस्तु वैखानस आवेदीकायचीम् अ(१)

अन्ते पवदेतीमाद्यमनिदेवत्याग । यन्ती वैरतागसज्जस्त्वयिरप-
च्यत् । पतिपाद्यपहवे विनियोगः प्रथाद्वितीयो सत्ताचरौ । तत्पाद्य-
प्य स्वपाइति शूद्रं त पूरणम् । इतीये तु शूद्रस्यामं नास्ति । तं मैकोन्ता ।

उत्तिष्ठकुरुत्तिरैल्लीम् ॥

गायत्रीगित्यगुप्तते । उत्तिष्ठन्तो जमेतोमामृतं अन्तिदेवत्या गायत्री
कुरुत्तिस्त्वयिरपच्यत् । पतिपाद्यपहवे विनियोगः ॥

अद्यम् प्रस्करणः सौरीम् ॥

अद्यमित्येतामृतं गायत्रीं सौरीं सूर्यदेवत्या प्रस्करणं चापर
पश्यत् । पतिपाद्यग्रहवे विनियोगः ॥

तिस्रोऽपि यजुरन्ताः ॥

अन्ते पवस्त्रोत्तिष्ठन्तद्यमित्यास्त्रिस्रोऽपि यजुरन्ताः । उ-
चयामेति सामोर्यिक् ॥

(१) अन्तऽमाप्तिष्ठ देवित्यानेयौ । इति वाच्यसर्वानुहमनात् ॥

एष ते सामग्रायची पथमे हितीये उपयामधासुर्यत्वद्वप्तुः ॥
एव ते यजुर्चिद्वप्तुः तृतीये उपयाम चासुरीग्रायची । एष ते
सामग्रायची सर्वेषां मध्ये क्रमेण हेते यजुर्यी चक्षे, स्तोः पहले सा-
दने च क्रमेण विनियुक्ते । यजुरन्तारव्यतीते तेषां यजुर्यामपि स-
एव चक्रविरितिं भाष्यते । चम्भे यजुर्स्वेत्यस्ता अन्ते अभ्ये वर्चस्त्रिवि-
ति यजुः एवादिका सामग्रायती अनिदेवता अतिप्राप्त्यर्थे
विनियोगः । उक्तिष्ठनिमत्यस्ता अस्ते इद्वौजिडेति यजुः चागुण्य-
क् इत्यादेवता अतिप्राप्त्यर्थे विनियोगः । अदृश्यनिमत्यस्ता अ-
न्ते मूर्यभाजिडेति यजुः सामग्रायती । मूर्यो देवता अतिप्राप्त्यर्थ-
युक्ते विनियोगः ॥

उदुत्यन् देवानामाद्यम् ॥(१)

उदुत्यं जात्वैदसमित्येदा कर्क् देवानामाद्ये देशादप्ता भृपय इत्य-
र्थे । मूर्यादेवता । गवायनीलकृद्विति तु पागुलमेव । तत्र तु प्रस्त-
खस्त्रिविरिति तु देवादिति विशेषा अथ वा अदृश्य प्रस्त्रखं चोरोमि-
त्यत् सोरीज्ञावचोमिलेत्यद्वयमन्वयते । गवामधग्ने विषुपक्षस्य
ज्ञकेऽहनि प्रहप्रइषि विनियोग । अत्रोपद्यामेति चासुरीग्रायची ।
भृपये विनियोग । एष तदृति सामग्रायची सादने विनियोग ॥

**पांजिघोडे कुसुरविन्दुग्रंथे महापद्मिन्नप्रस्तारप-
द्वत्ती ॥**

पांजिघू, कमश्य, रडे रत्नालीमे छत्वा महापद्मिन्नप्रस्तारपद्मो
ग्रंथे गोदेवते कुसुरविन्दुकृपितपश्यत् । तथाजिघोडे ति महापद्मिन्न ।
“पद्मटका वा महापद्मिन्नरिति भावशात्” । अत्रां चाटाखरः पट्ट-
दा; चक्षि । तत्र इतीयस्य व्युहेनपूर्णम् । चतुर्थः समाप्तरेत्व ।

(1) वा चित्र कुत्तडभिं रसात्तद्वप्तम् । इति काष्ठवत्तर्मुदमेऽविकृ. पाठ. ॥

तिनैकोना । इडे रन्तइति प्रस्तारपद्ग्लिः यस्याः पद्मगद्वितीयो पा-
दो द्वादशाचरौ तृतीयचतुर्थावप्टाचरौ सा प्रस्तारपद्ग्लित्युच्छ-
ते । आद्यौ चेत्प्रस्तारपद्ग्लिः रति चतुर्थात् । अत्र चतुर्थो नवाचरस्ते-
नेकाधिका । सहस्रद्विंश्च गर्भविराचादावहोने निसुल्ते साहस्या
गोद्रीचक्रमणाप्राप्णे आजिष्ठेत्यस्या विनियोगः । इडे रन्तदूत्यस्या
कुमुखविन्दुकृपिगोदर्देवता दक्षिणे कर्णे यजमानकर्तृके जपे विनि-
योग ॥

विनः शास्त्रो भारद्वाजेन्द्रो मनुष्टुभम् ॥

वि न इन्द्रं सृष्टिमामृचं इन्द्रदेवतामनुष्टुभं भरद्वाजस्यापत्यशा-
मकृपिरपश्यत् गवामयने महाव्रतसज्जकेऽहनि प्रह्यहयेऽस्या विनि-
योगः । उपयामेति सामोर्चिक् । एष तइति सामग्रायची । सर्वभी-
पयामेत्यस्य विनियोगेष्य तदूत्यस्य सादने इति च्छ्रिय । व्युहैन कृ-
त्वं पूर्तिः ॥

वाचस्पतिं वै श्वकर्मणीं चिष्टुभम् ॥

ग्रामो भारद्वाजस्त्वयनुवर्तते वै श्वकर्मणीमिति द्वितीयांतनिर्देशा-
त् । वाचस्पतिं विश्वकर्मणीमितीमामृचं विश्वकर्मदेवतां चिष्टुभं
भारद्वाजः । शासकृविरपश्यत् । महाव्रतएष पूर्वदहिकम्येन ग्र-
हयहये विनियोगः आद्यपादो द्वादशकः । तेजैकाधिका । उपयाम
सामविष्टुप् । एष ते सामोर्चिक ॥

विश्वकर्मन्त्रैन्द्रो वै श्वकर्मणीम् ॥(१)

ग्रामोभारद्वाजस्त्रिष्टुभं इत्यचाप्यनुवर्त्तते विश्वकर्मग्रहविपेती-
मामृचं चिष्टुभं ऐन्द्रो इन्द्रदेवत्यां ॥ ८ ॥ ५ ॥ शा-
सकृपिरपश्यत् । यजुषोऽपूर्वमन् ॥

—(१)—ऐन्द्रजौ वै श्वकर्मणी—इति शास्त्रम्

षम् । महायुते तस्यैव अहं प्रहणि विकल्पेन विनियोगः । तथा च सूत्रम् । गृहं गृहाति वि नऽइद्र वाचस्मिं विश्वकर्मचिनि वातिथा द्वयदिति ॥

• अनन्ये त्वा देवार्पीप्यदाभ्यदेवत्यानि ॥

अनन्ये त्वा गायत्र्यन्तमित्यादीनि चत्वारि द्यज्ञूपि देवर्षीणि देवा एषा चतुर्वद्यत्वर्थ । तथा अदाभ्यदेवत्यानि । अदाभ्यमन्त्रोऽथ इष्ट-एषो देवतेत्वर्थ । तत्र सोपयामस्यात्मये त्वेष्वस्य प्राजापत्या बृहती तथा विधस्यैवेन्द्रायत्वेत्यच्च व्यूहेन प्राजापत्यांबृहती । सोपयामस्य विश्वेभृत्यत्वयिकाना सामर्जयती । अश्वपत्रे नियाभ्या आसित्य तत्त्वांगाद्यावधाने क्लीणे चयाणां विनियोगं अत्र गत्येकमुपयोगे-त्विगत्येवं, उपयोगं सर्वत्राविशेषाद्वयुक्ते । अनुष्टुप्द्वयच्च देवीज-गती उक्तारणे विनियोगः ॥

• ग्रीष्मीनां त्वा सौम्यानि ॥

अत्र देवार्पीपीत्यनुवर्तते । प्रस्त्रावाद् योग्यत्वात् । ग्रीष्मीनां मि-स्यादीनि विष्वेत्वा देवानामित्यत्तानि सोमदेवत्यानि । देवार्पीणि च भवति । तत्र तस्मै त्वा एत्तामीत्यत्तानामाधवने विनियोगा शास्त्रे तद्यथाभ्यहासी । उग्रित्यसित्यादीनां चश्चूनां स्तोममध्ये प्र-तिपत्तेषै । ग्रीष्मीनां । यजु पह्लिः । कुकूलगाणां सामग्रायची । भ-मदनाणां । यजु स्त्रियुप् । मदित्यत्तानां सधुत्तमानां सामग्रायची । शुक्त्वा अग्नायची कुकुभर्तः । रुप अग्नबृहती । एतत्पर्यत्तानामा-धवने विनियोगः । तस्मैत यजु पह्लिः । अदाभ्यहोमे विनियोगः उग्रित्यम् । सामोणिक् । वगी त्वं । आसुरी गायची । अघ्नत्सखा अग्निणिक् । एतेषामग्नां प्रतिपत्तेषै विनियोगः ॥ ३७ ॥

स रोत्यानन्देद्यानामार्पम् ॥

सचीत्यानगद्विनाश तमसा सर्वतो । सर्वेषां सचीत्यागमंशाणां देवाकृपयात्मव्यर्थः ।

इह रतिः पगुदैषतम् ॥

इह रति रहरभवित्येतद्यज्ञः पशुदैषतम् । पाजापत्ता दृहती भासाहायै पात्प्राहुतिहोमि विनियोगः ।

उपसूत्तन् मुच्चिणगामन्यो ॥

उपसूत्तं धर्ममित्येवा उद्युक्तिव्याख्यस्त्वा । अमिनिदेवता । प्रथमी नषान्तः प्रत्येकाहाकारेष स हतादेशाद्यता । हितीयोऽष्टाचर्हरत्तर्मेकाधिका । पात्प्राहुतिहोमएव विनियोगः ॥

सदाप्य दृहती यजमानानानामात्मस्तुतिः ॥

सचस्य चर्दिधरसीत्येवा दृहतीकृद्यस्ता यजमानानामात्मस्तुतिः । अतयः हि यजमानानामात्मास्तुते प्रमृता अभूमित्यादिता । अत प्रथमः सप्तकः इतीयएकाध्यकः । द्वीयो दग्धक्यत्यर्थो नवक । एवं पट्चिंशद्यत्तरत्वाददृहती । प्राप्ती दृहती । तत्र पादाचर्हमित्यमाचात् । सचस्यर्द्देवानि विनियोगः ॥

युवन्तं परच्छ्रेष्ठ ऐन्द्रोमत्यष्टिं च्यवसानाम् ॥

युवत्तमिभूद्यत्येतां इन्द्रदेवत्यां भत्यष्टिहस्त्वा भवसामव्ययुक्तां पद्म्ब्लेपकृत्विरप्यत् । दक्षिण्य इविद्युत्तिनस्याधीक्षं पाहृनिष्ठकमण्डे विनियोगः । अष्टवच्छरा अत्यष्टि । अत पट्चिंशद्यत्तराणि तेन दद्यूना ॥

आद्योऽहं ऐन्द्रापार्वतः ॥

युवत्तमित्यस्यापार्योऽहं ऐन्द्रापार्वतः इन्द्रापर्वतदेवता । सचीत्यानं समाप्तम् । अथ सोमवागे नैमित्तिकान्युच्यन्ते ॥

परमष्ठी नैमित्तिकान्याध्यायात् ॥

परमेष्ठगमिधीतत्त्वादीनि भावधायाग् पथायसमाप्तिपर्यंतानि
नैमित्तिकानि । सोमयागी वल्लभाशासु सासाबस्यासु यमाहे ॥५॥
मे प्रायस्तानी त्वर्ये । पथ तेषां साधारणमविमाह ॥

वसिष्ठस्याप्यम् ॥

तेषां सदेषां परकेष्ठगमिधीतत्त्वाद्यथायसमाप्तिपर्यंतानि वसिष्ठ-
परिविवर्ये ॥

लिङ्गोक्तदेवतानि चतुर्खिठ् ॥ शंत् ॥

तेषां नैमित्तिकाना मध्ये भाद्रयानि परमेष्ठगमिधीतत्त्वादिसक्ति-
कानि इमानि चतुर्खिं मदमाश्रयवाक्यानि चतुर्खिं गकु सोमावल्लासु
यज्ञाद्यविमाग्निमित्तासु नैमित्तिकाहुतिषु चतुर्खिं यदेवताणां भा-
षीनि । तत्तदथस्यापवस्था सोमस्य तत्तदेवतादपस्वीकृपराणि
च । तत्तदेवतामन् भाद्रा । तिग्रातङ्कद कल्पनेन प्रयुक्तते भगवत् “मातपथे
चं पट्टीयेन मनसमिधाम्” इत्याद्यासु सर्वासु कण्ठकासु परमेष्ठिने

स्वाहेति शुद्धयात्परमेष्ठो हि सतार्हं भवति पश्चापतिर्हि च त-
र्हि भवति पत्वा हि स तर्हि भवतीत्येव सोमस्य तत्त गताद्यस्या-
पवस्था तत्तदेवतादपता श्रूयते । पतः परमेष्ठिने काहुत्येव माद्यो-
पात्र मन् भाद्रा तेषां वसिष्ठकृपसिंहोऽशा देवताः । तदेवतरगत्यन्तया च
देशीजगत्यादेकं छम्द कल्पनोपस्थितिभावः ॥

ययोरेजसेव्येवा चिष्टुप् चेष्टगववाहणी विशुद्ध- वक्षापादा देवते इत्यर्थः पत्र इतीयः पादो दग्धात्तर । तेमेष्ठीना ।

सोमस्य रत्नफलस्य चमससस्य दग्धपत्र स्फंतस्त्रोपयुद्धकोपवेष्ठने विनि
ष्टोगः ॥

देवां दिवमाशीर्लिङ्गोक्तदेवता ॥

१. देवां दिवमग्नितीदं यजुर्यजमानाशीः यजमागस्याशीः
प्राप्यनाथां सिर्वाक्तदेवता । यज्ञदेवतेत्यर्थः । रसरूपस्य रौमस्य चमस-
स्यादन्यस्य स्तंनस्याभिगर्थने विनियोगः । इमांनि चत्वारि यजूंय ।
तत्र देवान् । सामानुष्टुप् । मनुष्यान् एकाधिका ऋग्गायज्ञी । पितृ-
न् । एकाधिका सामानुष्टुप् । यं कं च सामानुष्टुप् । अथ वा स-
गस्त्रेयं चत्वारिका । न तु चत्वारि ॥

चतुस्त्विंगद्घर्मदेवत्या पञ्चत्विष्टुद्वा ॥

चतुर्भिठं गत्ततवृत्त्येषा घर्मदेवत्या पञ्चत्विष्टुद्वा त्रिष्टुप्-
छन्दस्का वा । हाचत्वारिंगद्घरत्वाहिकल्पः । दृष्ट्यूनात्रिष्टुप् ।
दृष्ट्यधिकायहित्तर्वा । अतएव आपकात्पिङ्गलोलोऽपि छन्दः सु उत्तम-
घ्न्यात्तरछन्दसारम्भरासे अतुलाघरस्य यजुर्खन्दो विकल्पो ज्ञियः ।
अधिकायरं पूर्वं छन्दं ऊनात्तर वोत्तरमिति । ग्राहातरे महावीरभी-
दे आज्याहुतिहीमे इस्या विनियोगउत्तोऽस्मि ॥

यज्ञस्य यज्ञदेवत्या त्रिष्टुप् ॥

यज्ञस्य दोहृतीयं यज्ञदेवत्या त्रिष्टुप्छन्दस्का । कालाहुतिही-
मानन्तरं यजमानवाचने विनियक्ता ॥

आपवस्तु सौमीं गायत्रीं नैधुविः कश्यपः ॥

आपवस्तुमामृतं सौमीं सौमदेवत्यां निधुवस्य मुवः कश्यपकृष्ण-
रपश्यन् । अत नैधुविः कश्यपद्व्येव पाठः यतएवं प्रयतेरगित्यः
कश्यपः “कश्यपो नैधुवे कश्यपोनैधुविर्वच्चइति” । यूपस्त्रीपरिका-
काश्यपः ॥ इति प्राप्यवित्तानि समा-
कारोहणे उदगातृकर्तृके होमे विनियोगः इति प्राप्यवित्तानि समा-

(१) प्राणाय मेष्ट्यारम्य द्वावापृथिव्यम् । इत्यन्त काष्ठसर्वतुहमे नूवम्याः ॥
ऐडिकाया अत्र पाठः, स पाठः पूर्वोक्तव्यादत्र न डिल्सित ॥

अथ वाजपेयः ॥

अथ वाजपेयमन्देत तत्त्वं च लक्ष्यते । वाजपेयमन्त्राचामूष्या-
दिक्षा वस्त्रतदत्यर्थः । तत्र प्रथमं सर्वमन्त्रसाधारणमूविदयमःह ॥

बृहस्पतेरार्पितिन्द्रस्य च ॥

वाजपेयमन्त्राचामूष्या सर्वेषां बृहस्पतिन्द्रिः इत्य । उभादपि ल-
सुचितो जट्ठी भवतः स बृहस्पति. सर्वितारमीवेति तिनेन्द्रा यजते-
त्वुभयोः अवशात् । इत्यत्र वेति संहिताभाष्ये पाठः । तस्मिन्पृष्ठे
करपिर्विकल्पः ॥

देव सवितः सावित्री चिट्ठुप् ॥

देव सवितः प्रसुवेत्तिवा ऋक् सवितृदेवत्या चिट्ठुप् सर्वेषां कर्म-
ण्डा पुरस्तादाच्याहुतिर्होमे विनियोगः । इत्यमार्योऽचिट्ठुप् । अनि-
यताचरपादयुक्तात् । स्वाहेत्वेतद्यज्ञः प्रथकर्वन् ॥

ध्रुवसद्मैन्द्रायिं चीणि ॥

ध्रुवसद्मित्याहीनि चीणि यज्ञं विद्वदेवत्यानि । तत्र ध्रुवसदं ।
प्राज्ञापत्या चिट्ठुप् । परमुपदं त्वा । ध्रूहीनं यज्ञां पद्मित्तः, पूर्विति
सदं । ध्रूहीनं पायोऽपद्मित्तः । एष ते इत्यासुर्यगुट्ठुप् ।
न्ते । चपाणामैन्द्राणां सोमप्रह्लाणां ग्रहणे क्रमिष विनियोगः ॥

चपाए रसदेवत्याऽनुष्टुप् ॥

चपाएरसमित्येवा रसदेवत्याऽनुष्टुप् । चतुर्थस्यैन्द्रपहभ
विनियोगः चपाएमेति सामानुष्टुप् । एष ते चपासुर्यदृष्टुप्

ग्रहा लिङ्गोक्तदेवताऽनुष्टुप् ॥

ग्रहाङ्ग्राहुत्यर्थे इत्येवा लिङ्गोक्तदेवता चपाष्टुप् ।
देवते यर्थः । पश्चमस्य एवं ग्रहस्य ग्रहणे विनियोगः ।
वत् ॥

सम्पूर्णौ यजुषी ॥

सम्पूर्णौ स्वदत्तीमि यजुषी किञ्चोलेदते इति शेषः अथ संपूर्णौ
किञ्चोलो इति वा पाठः सोमयहसुरायावतयोर्देवते इत्यर्थः, अथ वा
किञ्चोलेदेवता इत्यजुषस्ते तद्येवगाहस्म विपरिषम्य सम्बद्धते ।
सम्पूर्णौ वित्यस्य धूतयोः प्रत्याहरणे । यजुषस्तुभो एते ॥

इन्द्रस्य रथः ॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसीत्यस्य रथो देवता । रथादप्यावहरणे विनियोगः
चासुरीगायत्री ॥

वाजस्य पार्थिव्यतिजगती ॥

वाजस्य तु प्रसवदत्तीयमृक् । पृथिवीदेवत्यापतिजगतीङ्गदस्का
धूर्गैः इत्यस्य रथस्य वेदिमध्ये नयने विनियोगः । इमस्यागदक्षरां
अतिजगतीलुच्यते । इयं तु दद्यना ॥

अन्त्यः पादः सावित्रः ॥

अस्या अन्त्यं अत्ते भवः पादसासां तो देवः सवितेत्यस्य लावित्रः
सवितृदेवत ॥

अस्तु तरञ्चदेवत्याऽनवसाना पुरञ्चिष्णिक् ॥

अपञ्चन्तारमृतमित्येषाक्षगङ्गदेवत्या अनवसानम् हित्या पुरञ्च-
िष्णिकङ्गदस्का । अद्यपीचये विनियोगः । यस्माः प्रायपादो दाद-
शाप्तर । दितीयावटाशरी सा पुरञ्चिष्णिक् इत्युच्यते । आश्चेत्युरञ्च-
िष्णिगिति वचनात् । अस्य अन्तादत्येवं व्युहेनाशाद्यपादे दादशापरपू-
रण । हितीयतृतीयो तु पूर्णोविव । मध्येवमानं नास्ति । देवौराप-
रति व्युहेन सामजगती आपोदेवताः । अस्तपीचये समुच्चयेन वि-
कल्पेन विनियोगः ॥

वातो वा तिस्त्रोऽञ्चस्तुतप्रञ्चिष्णिक्विष्टुजगत्य ॥

वातो वा, मनो वा, वातरठंडा, जबो यहत्वितास्तिसूक्ष्म. क्र-
मेणाद्यचिग्रिष्टुब्जगत्योऽत्यस्तुतयत्। प्रस्त्राभामिः सत्यं गते। प्रस्त्रहै-
तत्वाः एताः सत्यतिभाज्ञा देवता भवतीत्युक्तत्वात्। वातो वेत्युष्मिक्षक् र-
थे दक्षिणात्यव्याङ्गने विनियोग। वातो वेतीयमेकाधिका चारी-
उच्चिक् पादानामत्तरसङ्ख्या। नियमेऽप्यत्तरसङ्ख्या तथात्वात्। त-
दुक्तम्। अत्तराण्डे व सर्वक निमित्तं बलवत्तरम्। इथादिप्रतिपत्तानां
पादहृत्ताप्तरैर्कृचाभिति, वातरठंडा इत्यत्र प्रथमदितीयो हादशको।
दितीयो व्यूहैनैकादशकः चतुर्थं च स्तोऽप्येकादशकइति। तथाऽर्थं
चिष्टुवेव कृतः। हो तु जागतो यत्ता “साज्जागते, जगती चैहुमे
चिष्टुविल्युत्तात्वात्”। जबो यहत्वितायो हादशकः। दितीयतृतीया-
स्त्रिकादशको चतुर्थं यत्तुर्दशकइति। तेनादापत्त्वा रिंशदत्तरत्वादियं ज-
गती। अनियताचरपादत्वे पादाप्तरेत्यात्वात्॥

वाजिनोऽन्वाः ॥

वाजिनो वाजजितेत्यस्याप्तदेवता। सामजगती एच्यानां-
पाहीयत्यत्त्वेवधुपणे विनियोग॥

देवस्याहं लिङ्गोत्तानि ॥

देवस्याहठं-सत्युरित्यादीनि हृष्टस्तर्त्तीजजिनो वाजं लोपमित्यत्ता
नि लिङ्गोत्तानि देवस्याहं देवस्य व्यूहैन चाग्नवृहती
आद्याणकर्त्ते के वाजपेये व्याधाणो रथचक्राहरणे विनियोगः। इती-
यस्य सामजगतीचत्तियकर्त्तृके वाजपेये व्याधाणो रथचक्रारोहणे वि-
नियोगः। द्वतीयस्य व्यूहैन प्राजापत्या चिष्टुप्। मात्राण्डवाजपेये
व्याधाणो रथचक्रादवतरणे विनियोगः। चतुर्थस्य एकाधिका साम-
जगती। चत्तियज्ञे रथचक्रादवरीहणे विनियोगः। दृहस्यते क्षारं

प्राजापत्या चिष्ठूर् । त्राद्वयस्त्रे दुन्दुभिषादने विनियोगः । इन्द्रं शाङ्कं सामपदितः । चत्रियस्त्रे दुन्दुभिषादने विनियोगः । पथा वा त्राद्वयोषपिण्डक् । त्राद्वयस्त्रे मण्डा हगदुन्दुभयतारणे विनियोगः । देवाह । व्यूहेन प्राजापत्या चिष्ठुप् । यजमानस्य यज्ञयुक्तरथारोहणे विनियोगः ॥

वाजिनोऽच्छाः ॥

वाजिनो वाजितद्वयस्त्राघ्वा देवता । सामग्रती यजमानवाचने विनियोगः ॥

एव स्य हे दधिक्रावा वामदेव्योऽच्छदेवत्ये जगत्यौ ॥

एवप्य वाजी । उत्तमास्य । इतीमे हे ऋषो जगत्यौ चम्भदेवत्ये दधिक्रावा वामदेव्योऽपश्यत् । आस्याहृतिइमे विनियोगः । अनुभवं चये वा प्रथमायायतुर्यं पादो दग्धाकर तस्य व्यूहाभ्यां पूरण । इतीदायायतुर्यस्य व्यूहेन पूरणं । स्त्राहेति यज्ञ पूर्णक् ॥

शन्त्रो वसिठो विराजम् ॥

चम्भदेवत्यामित्यनुवर्त्तते गर्वा गवत्तितीमा विराट्कृत्स्कर्त्त्वं सिष्ठ-ऋषिरपश्यत् । अस्या अप्यग्नाएव देवता । होमेऽनुमग्नेवा (१) विनयोगः । यस्या दग्धाकरायत्वार पादाः सा विराट्पठितः, वेराजैविराचित्युक्तेः । अव तु प्रथमएकादग्धाकरः तत्त्वेकाधिका ॥

तेनो नाभानेदिष्ठो जगती ॥

चम्भदेवत्यामित्यनुवर्त्तते ते न, अर्बलइतीमा अम्भदेवत्यां जगती ना भानेदिष्ठत्त्वपिरपश्यत्होमेऽनुमग्नेवा विनयोगः ॥

वाजेवाजेवत इतीमा गृष्मदेवत्यां चिष्ठुभम् वसिष्ठोऽपश्यत् । अ-

(१) होम वाचने वा । विनयोगः । इतिपद्धतिराडः ॥

अदेवत्यामित्यदाप्यनुवर्त्तते । शोभैत्युम्भृत्यैवः विनियोग । अदात्य
वादत्य अहूहेत् पूरणम् ॥

॥ आमा प्राजापत्याम् ॥

वसिष्ठस्त्रिष्ठभमित्यमूवत्तने । आमा बाजवैतीमास्त्र एजापति-
देवत्या वसिष्ठस्त्रिष्ठविरपश्यत् । यज्ञमात्रम् तेवारचर्चाक्षमे विनिया-
त् ॥

बाजिनोऽस्त्रा ॥

बाजिनो बाजितदत्यत्य यजुषोऽस्त्रा देवता आषीऽस्त्रिक् । यज्ञ-
युक्तात्मानो वार्हस्यत्वर्चर्चवद्भूपते विनियोग ॥ ३४ ॥

आपश्युषायुर्ज्ञेन प्राजापत्यानि ॥

आपये स्वाहेत्यादीनि द्वादश यजूहृषि । आयुर्यज्ञेनेत्यादीनि च
षट्यज् वि प्रजापतिदेवत्यानि ह मे वाचने वा विनियुक्तानि । प्रथम
इतीयोदैवी पठिता तृतीयाया यजुगायची । क्रतवैष्टीपठिता ।
वसवै देवपठिता भहपूर्वतये । दैवोजगती, भहक्षे दैवोजगती । मु
गधाय यजु पठिता, विनर्थं गिने । यजुस्त्रिष्ठुप् । अरत्याय । यजु-
मृहतो । भुवनस्य । यजुषूहृषि । अधेष्ठये दैवीजगती षष्ठा पा-
क्षापत्या गायत्रीहस्त ॥

प्रजापते स्वरमृता यज्ञमानः ॥

प्रजापते प्रजा स्वदेवा । अस्ताप्यभूगत्येतदा यज्ञमानोदेव
ता । प्रजापतयैज्ञैहती यूपारोहणे विनियोग । अहैवा यजुगाय-
ची गोधूमचर्चलात्मानने विनियोग । अमृता यजुगायची शीष्टर्षा
यूपस्यात्क्रमणे विनियोग ॥

असुम्भे दिशः ॥

अस्त्रे वापदेवत्यस्त्र दिशो देवता । अहूहेत् सामजगती दिगासी

क्षते विनियोगः ॥

नमः एविवी ॥

नमो साचे इत्यस्य यृषिवी देवता सामोषिक्भूम्यवेच्छे विनियोगः । व्युहेन सामजगतो । दिव्योपचिग्रा ।

इथमासन्दी ॥

इयं ते राहिण्यासन्दीदेवता । देवोयुहतीमासर्वा चर्मास्तरजे विनियोगः ॥

यन्ता सुन्यन् ॥

यत्ताऽसि यमनश्चाच्च सन्वन्देवता । यजमानस्तोषविश्वे विनियोगः । व्युहेन कर्महसी ॥

वाजस्य प्राजापत्यं त्रृचं वैष्टुभम् ॥

वाजस्येभं प्रसवः । वाजस्येभां । वाजस्य नु प्रसवैतीदं त्रृचं प्रजापतिदेवतं विष्टुप्छन्दस्त् । संस्कृतश्च सर्वैषधस्य होमे विनियुक्तम् । वाजस्येभमित्यस्य इतीयपादो व्युहेन पूरणीयः प्रथमाया द्वितीयाया चतुर्थीद्वादशाच्चरः । तृतीयायास्त्रृतीयय । तेन सर्वाधिकएकोक्ताः ॥

सोमन्त्रृचं तापसः ॥

सोमं राजानं । अर्यमर्ण, अन्ने अच्छेतीदं त्रृचं तापसस्तविरप्यग्नात् । सर्वैषधहोमएव विनियुक्तम् ॥

आदा वैश्वदेव्यनिष्ठताऽनुष्टुप् ॥

अथ त्रृच्छाद्या मं म राजानमित्येषाक्तक्षिण्डेवदेवताश्चनिष्ठता सध्ये विष्टुप्छन्दप्रयोगश्चाच्च अनुष्टुप्छन्दस्त् । अत तृतीयः सप्तक । तेनैऽप्ताना । अथ वा छड्यदेवतत्वाद्वैष्टुपीत्युल्लं । तथा च यस्त्वा, “यत्तु किञ्चित्तुष्टुहदेवतं तदैषदेवानां स्याने युव्यताऽति” । तेना-

न सोमागच्छा दिव्यविषयसूर्यबृहद्बृहस्पति देवता इत्यर्थः । अतएव सं-
हिताभाष्ये । मोमं राजा गमनुष्टुप् लिङ्गोऽदेवतेत्युल । काएवसंहिता-
भाष्येऽपि लिङ्गोऽदेवत्यानुष्टुपिति ॥

द्वितीया लिङ्गोऽत्तदेवता ॥

अगुष्टुपित्यनुवर्तते । परम्य च यूचम्य द्वितीया अर्थमण्डित्याइनुष्टुप् ।
लिङ्गोऽत्तदेवता ॥ । अर्थमवृहच्छानीद्रवायुविषयसूर्यसहस्रतीदेवतांत्यर्थः ॥

तृतीयाऽग्नेयो ॥

अगुष्टुपित्यनुवर्तते परम्य च यूचम्य तृतीया अग्नेयस्त्रित्येषाइनु-
ष्टुपित्यनिदेवत्या ॥

प्रथमो लिङ्गोऽक्ता गायत्री ॥

प्रथमो यज्ञलित्येषा लिङ्गोऽत्तदेवततर्थमपूर्ववृहस्पतिः गृहेष्वते-
त्यर्थः । गायत्रीकाम्त्वा । सर्वोपर्यात्वं वृहोमि विनियोगः अथ प्रवर्मण
शूहेन पूर्तिः ॥

सरस्वत्यै सुनन्वन् ॥

सरस्वत्यै वाचइत्यस्य सुन्वन्देवता पाजापत्याइनुष्टुप् । देवत्यत्वे-
त्यर्थ तूहम् । वृहोमश्चेष्य यजमानाभिषेके विभियोगः ॥

अग्निःसप्तदश लिङ्गोऽक्तदेवतानि ॥

अग्निरेकाचरैत्यादीनि प्राजापतिः सप्तदग्नाचरैत्यत्तानि
लिङ्गोऽक्तदेवतानि परम्य तेवविषयसौमादिदेवतानीत्यर्थः । चौमि वा-
चमे वा एवा विनियोगः । तत्त्वाग्निरेकाचरैत्यएकोन्माभरग्नायत्री ।
अग्निदेवता । अग्निनो देवता । सामचिष्टुप् । विष्णु । एकोन्मा-
भरग्नायत्री । विष्णुदेवता । सोमः सोमा देवता । सामचिष्टुप् ।
पूर्वा । पूर्वादेवता । एकाभिकाभरग्नायत्री सवितादेवता गाय-
त्री । महतः महतीदेवता भरग्नपूर्वक् । वृहस्पतिः वृहस्पति-

देवता एकाधिकाभग्गायत्री । मित्रः मित्रोदेवता सामपद्धितः ।
वरुणः वरुणोदेवता । कठग्गायत्री । इन्द्रः इन्द्रोदेवता । एकाधिका-
भग्गायत्री । विश्वोदेवा । विश्वेदेवसाः सामपद्धितः । वसवः ।
वसवोदेवताः सामजगती । रुद्राः । रुद्रोदेवताः । एकोन्ना-
सामजगती । चादित्या चादित्योदेवता । एकान्नासामजगती । च-
दितिः चदितिदेवता । सामचिटुप् । प्रजापतिः । प्रजापतिदेव-
ता एकाधिकासामजगती । इति वाचपेय सुमासः ॥ ३५ ॥

अथ राजसूयः ॥

इत्यत्रतिथेष्य । राजसूयपदेव तमन्त्रा लभते ॥

वरुणस्याप्तम् ॥

राजसूयमस्त्रायां सर्वेषां वरुणप्रधिरित्यर्थः ॥

एष ते पार्थिवम् ॥

एष ते निकर्त्तद्विरायज्ञः पृथिवीदेवतं । सामोपिष्ठक् । इविष्ठ-
ज्ञोमे विनियुक्तम् ॥

अग्निनेत्रेभ्यो देवार्थमाष्टायांतृदशाद्यानि दैवानि ।

अग्निनेत्रेभ्यद्विरायज्ञानि । दैवानि दश च अग्निः दैवानि दैवदेवत्यानि । पश्च-
वातीयहोमे विनियुक्तानि । अग्निनेत्रेभ्यः सामोपिष्ठक् । यमनेत्रेभ्यः
चासुरीगायत्री विश्व देवनेत्रेभ्यः सामानुष्टुप् । मित्रावरुणनेत्रेभ्यो
देवेभ्यद्विरायज्ञिन्यज्ञे कठग्गायत्री । महेत्रेभ्यो देवेभ्यद्विरायज्ञिन्यज्ञे
तु । चासुरीगायत्री । सामनेत्रेभ्य । एकाधिका भग्गायत्री । ये देवा
अग्निः चासुरीगायत्री, ये देवा यमनेत्रा । सामानुष्टुप् । ये देवा वि-
श्वदेवनेत्रा । एकाधिका सामानुष्टुप् । ये देवा मित्रावरुणनेत्रा
उत्तरासद्विरायज्ञिन्यज्ञे । एकाधिका कठग्गायत्री । ये देवा भरन्नेत्रा
उत्तरासद्विरायज्ञिन्यज्ञे सामानुष्टुप् । ये देवा सोमनेत्राः । साम-

पदितः ॥

भग्ने महसु देवव्यवा देववात्म भारतवाग्नेयीम्-
नुष्टुभम् ॥

भरतपुज्ञो देवव्यवा देववात्मयेति हावृष्टो अपश्चता हृष्टलो उ-
खुकादने विनियोगोऽस्याः । चक्र द्वितीयं सातावरस्तो नैकोना ॥

उपाएश्वील्लीणि रक्षीप्राप्ति ॥

उपाए गोवीयेत्यादीनि लीणि यजूष्टिः रक्षीप्राप्ति ॥ रक्षो-
प्राप्ति देवता । उपाए गोरित्यस्य आसुरी गायत्री । हीने विनियो-
गः । रक्षसां त्वा । यजुर्यप्तिक् स्तुवनिरसने विनियोगः । पवधिप्रमा-
यसुर्गायत्री भागमने विनियोगः पवधिप्रमामुः । दैवीपद्मिः, अ-
सो हतो यजुर्बृहती । अनथोर्मन्त्रयोः प्रत्यभिष्ठारे विनियोगः । तत्रा-
मुम्प्रावित्यनयाः पादयो स्थाने गदुनामोऽरप्तम् ॥

सविता हे यजमानः ॥

मविता त्वा, इम देवा इत्यनयोर्यजमानो देवता यजमानस्य
दत्तिष्ठं खाह्गं गृहीत्वा अव्यर्जिते विनियोगः । सविता त्वा अति-
जाती । इतन्देवा अत्यष्टिः ॥ ३६ ॥

अपो देवा अपो विष्टुप् ॥

अपो देवा मधुमतीरितीयमृक् । आपी भाषोऽस्या देवता इत्य-
स्य विष्टुप्कृष्टः । दिसीयो दशापरः । तेनेकोना । सारजसीना
अपी अहृष्टे विनियोगः ॥

‘षष्ठ्यजमित्तिङ्गीक्ता ॥(१)

अन्त सप्त्यजमित्तिरित्यादीनां खाहाकारात्तानां पूर्वपूर्वमन्त्या-
स्यां गृहीयमाणाप्यप्य चतुर्गृहीतहोमे विनियोगः, उत्तरोत्तर-

(१) कार्यतर्यानुकूले देवतानीत्यनिकः पादः नेत्रः ॥

भग्नाचामपां पहवे तत्त्वं इप्पक्षलमिः । सामानुष्टुभी । हुमसेमो इति
अमुरगायत्र्यो । अर्थं तत्त्वं सामोपिष्ठहो । चोलस्तीस्य । आमुरो-
गायत्र्यो । आपः परि । आगायत्र्यो । अपां पतिः सामानुष्टुभी ।
अपां गर्भः आमुरगायत्र्यो । सूर्यतत्त्वसः तत्त्वमानुष्टुभी । सूर्य-
चंसस्य । सामानुष्टुभी मादः तत्त्वमानुष्टुभी । वज्रचित्तस्य अ-
मुरगायत्र्यो । वाग्नस्य आमुरगायत्र्यो । ग्रन्थिहास्य । सामोपिष्ठ-
हो । जगभृतस्य आमुरगायत्र्यो । विष्वभृतस्य पामुरगायत्र्यो । आपः
क्षराजस्य । सामानुष्टुप् । मरीचीनां सर्वाङ्गपृष्ठं संसर्गे विनियोगः ॥

मधुमतीरनाधृटाऽधापे ॥

मधुमतीर्मधुमतीरनाधृटाः सौदर्त्येनै यजुषी भाषे अग्नयोर्द-
ष्टो देवताऽत्यर्थः मधुमतीरित्यस्य एकोनामामजगतो । धृटाऽध-
सख्यनामपामोदुख्वरे पात्रे समावेके विनियोगः । अनाधृटाऽत्यस्य
आमचिष्टुप् । समाचिलानामपां मैत्रायदस्यधिष्णम् पुरस्मद्दाह-
ने विनियोगः ॥

सोमस्य चर्म ॥

सोमस्य त्विविदसीत्यस्य चर्मं देवता । आमुरोगायत्री । व्याघ्र-
मौसुररथे विनियोगः ॥

अग्नये लिङ्गोक्तं ति ॥

अग्नये स्वाहैत्यादीनि इदं गयजूषि लिङ्गोक्तदेवतानि पार्थिवै मै
विनियुक्तानि । अयाचां दैवीपश्चितः सरव्वत्ये । यजुर्गायत्री । पूष्ये
दैवीमृहती । । हहस्यतये । दैवीमगती । इष्टायेत्यादाः घट्देवे प-
र्क्षयः पवित्रे स्यात्यस्य तृतीम् ॥

अनिभृटमापम् ॥

अनिभृटमस्तीत्येत्येत्यत्त्वम् । एकाधिका मामजगती । अपां उ-

त्वद्देव विनियोगः ॥

सधमादो वारुणी शिष्टुप् ॥

सधमादो द्युक्तिनीरितीयसूक्त् यज्ञदेवता। शिष्टुपहन्त्स अथ
इतीयचतुर्थोर्ध्वंहेन पूरणम्। अभिदेवनीवेषु पात्रेष्वपां व्याजयने
विनियोगः ॥

चत्रस्य चतुर्थं तार्थपांहार्धीवासोर्णीषाणि ॥

चत्रस्योल्लवमित्यादीनां चतुर्था यज्ञपां क्रमैष तार्थपांहार्धीवासोर्णीषाणि देवता। चत्रस्योल्लव तार्थदेवता। यज्ञर्गायत्री। तार्थ-
परिधाने विनियोग, चत्रस्य जराज्वसीत्यस्य पांहार्धदेवता। देवीजग-
ती। पांहार्धपरिधाने विनियोग, चत्रस्य योनिरित्यस्यार्धीवासोदेवता।
देवीजगती। अधिवासप्रतिमाके विनियोग। चत्रस्य नाभिरसोत्यस्योर्णीष-
परिधाने परिहरणे वा विनियोगः ॥(१)

इन्द्रस्य धनुः ॥

इन्द्रस्यवार्चस्मसीत्यस्य धनुर्देवतां। अग्नुपपातने विनियोग।
प्राजापत्याग यज्ञी ॥

मित्रस्य वाहू ।

मित्रप्यासोत्यस्य वाहूदेवते। यज्ञर्दूर्धती। धनुः कोट्योर्मालांने वि-
नियोगः ॥

त्वया धनुः ॥

त्वयाऽय हत्यमित्यस्य धनुदेवता देवीजगती। यज्ञमामाद
धनुः समर्पणे विनियोग ॥

(1) तार्थं नाम स्मैस बहक्त षूताभ्यरुद वा, पांहार्ध रक्षार्थी, अर्धीवास ह-
अनुरुद इत्येतेऽर्थी सम्यक् महीधरावर्णं प्रतिपादिताः ॥

द्वा पश्चामियषः ॥

द्वासोत्तादीनां दिग्भ्य पातेत्वत्तानां पश्चां यजुषां इष्वां देव-
ताः । द्वाऽसि, रजाऽसि, चुमाऽसीति चयायां देवनुष्टुप् द्वर्सा
स्त्रामिष्यामादागे क्रमेष विनियोगः । पातेनं प्राप्तं । देवीपद्मिति
पातेनं प्रत्यक्षं यजुर्गायत्री । दिग्भ्यः देवीहती । क्रमेष तिमुषा-
मिष्यां समर्पणे विनियोग ॥

आविः प्राजापत्यम् ॥

आविर्मर्याद्वयेत्तद्वजापतिदेवतं । देवीनहती । दाष्ठे दिग्यो-
गः सप्तानाम् ॥

पराणि लिङ्गोक्तानि ॥

चणात्पूर्वोक्तादाविर्मर्यां इत्येतत्पराणि प्रथमानानि पा-
वितोचनिस्त्यादीनि शिङ्गोक्तेवतानि । अग्नीदाविलिङ्गोक्तादे
वतानि । प्रावितोचनिर्यजुर्बृहस्ती । आविते । प्रामुख्यं नुष्टुप् । प्रावि-
ता । यजुर्बृहती । सर्वेषां वाचने विनियोगः ॥ ३३ ॥

अवेष्टा मृत्युनाशनम् ॥

अवेष्टा दन्तगूकाद्क्षेतद्यजुर्मूलुगाशनं । देवीजगती केशवास्थी क्षी-
हायसपच्छेपे विनियोग, प्राजापत्यं यजुर्मृत्युनाशने विनियुक्तमिति-
अग्नु संहितामात्रे ।

प्राची पञ्चानां यजमानः ॥

प्राचीमासोहेत्यादीना वर्चो द्रविष्मित्यत्तानां पञ्चानां यजुषां यज
मानांहेत्या । वाचने विनियोगः । प्राची व्युहेन प्राजापत्याजगती ।
हृषिष्या । ऋचां पटित्ता, गतीची । व्युहेन प्राजापत्या जगती ।
उदीची । ऋचां पटित्ता, । गत्ता । ग्राहीष्येष्यक् ॥

प्रत्यक्षं मारुतम् ॥

“ प्रत्यस्तन्मुचेरित्येतदा सुरस्वतं ॥ प्राजापत्यागायषी । पादेन
स्त्रीसनिरसने विनियोग ॥ ”

स्त्रीरोजोऽसि रुद्रः ॥

स्त्रीयोः पाहि । श्रोजोऽसि, सहोऽसीत्यतयोर्युपीरुपीरुपीरुपी
स्त्रीरित्यस्य दैधीष्ठिती रुद्रम्बाध पद करणे विनियोगः श्रोजोऽसीत्य
त्यस्य यजु पड़क्ति रुद्रम्ब्य गिरसि करणे विनियोगः ॥

हिरण्यरूपौ मैव वर्णणी विष्टव्यजुरल्ला ॥

हिरण्यरूपा उषसइत्येषा कटक्मित्रावरुणदेवत्या विष्टुप् । अ-
थ दितीयो दशाचरेष्टो नैकीना यजुरल्ला । असाधने गिरोऽसीत्येत-
यत्तु तप्य दैक्षोजगतो रुद्र । वाङ्मोहदृप्रहणे विकल्पेन्द्रम्बुष्यवी-
र्विनियोग ॥

सोमस्य सुन्न्यन् ॥

सोमस्य लेत्यादीनां वृषभानां राजेत्यतानां सुन्न्यन्यत्रमानो
देवता । अभियेते विनियोग । अत्थाभिविष्टाभि चत्राया चत्रपत-
ैधीत्यनयोर्यतुर्विष्टपि नत्वेच्चनुवङ्गः । अनुष्ठास्य च वैदिकत्वाभ्यन्तरा
चरगच्छ गणन कार्यं तत्र सोमस्य त्वा व्यूहदृश्य चउग्रस्त्वती । अग्ने-
र्भाजसा व्युहेन सामजगती । सूर्यस्य वच्चसा सामजगती । इत्य-
स्त्रेविद्येष मासजगती । इमन्देवाइत्यत्र तु पाणुत । अत्थाभियेते वि-
नियोगदृति विशेष ॥

प्रपञ्चतस्याप्नी विष्टुप् ॥

प्रपञ्चतस्ये विष्टुप् रुद्रः अवदेवत्या विष्टुप् । कण्डूतयस्याभिपैकेष
प्रतिष्ठाने विनियोग ॥(१)

विष्णोरुद्रीषि लिङ्गोक्तानि ॥

(१) प्रष्ठेन इति इदमतिशाय ॥

विश्वोर्विकमन्तमसीत्यादीनीक्षिष्य यजुंदि किञ्चीत्तानि । यज-
मानदेवतानीत्यर्थ । आयस्य प्राजापत्यागायत्री । ततो हैवीकरणी ।
ततो देवीचिष्टप् यजमानस्य एमंचि चिरिकमसे विनियोगः । अ-
वाहां क्रमेष ॥

**प्रजापते न प्राजापत्या विष्टुव्यजुष्मध्याऽयमसुष्य-
दशुः ॥**

प्रजापते न खदित्येवा चिष्टुप् । प्रजापतिदेवता तथा यजुर्मध्या अ-
भ्यास्त्रिष्टभो मध्येदतीयचतुर्थपाद्योरत्तराते यजुरस्तीत्यर्थ । किं-
न्ता पशुरिच्यपेनायामाह । अथमसुष्य यजुः पथमसुष्य पिता सावस्त्र
पितैत्येताथदेव तथा यजुर्मध्ये पत्तोत्तद्यर्थ । अत्र प्रजापते न इति चि-
ष्टुभि प्रथमः पाद्या अहेन चूरणीय । चतुर्थक्षु दग्धात्मरः । तेनैको-
ना । गामादायंहोमे विनियोगः ॥

कद्रू यद्रौद्रम् ॥

कद्रू यत्त इत्येतद्वैदेवतं । सामचिष्टुप् अभिमेकोदक्षिणाचाचामा-
न्नाप्रीये होमे विनियोगः ॥ ३८ ॥

इन्द्रस्य लिङ्गोत्तानि ॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसीत्यादीनि समिन्द्रियेत्यत्तानि सिङ्गीत्तादेवतानि ।
तत्र इन्द्रस्य वज्रोऽसि रथोदेवता । यजुर्गायत्री । यथारथावतारपि
विनियोग । मित्रादरथयोर्भिर्वस्य रथोदेवता । सामाग्रुप् ।
रथयोजने विनियोगः । अथथायैत्वा । सामोच्छिक् । रथो देवता ।
यजमानस्य रथाहोडपि विनियोगः । मरता । खुरोदेवता । यजुर्वृह-
ती । दक्षिणधृर्यप्राजने विनियोगः । आपाम यजमानोदेवता । य-
जुर्गायत्री । गवां मध्ये रथस्यापने विनियोगः । समिन्द्रियेण । य-
जमानोदेवता । देवीपञ्चत्रिंशि यजमानस्य धनुरुत्तात्यो गोदपस्तर्यने

विनियोगः ॥

१ मा ते संवरणः प्राजापत्येन्द्रीं लिष्टुभम् ॥

२ मा तद्वैद्वत् ते वयमितीमालूचमिन्द्रदेवता लिष्टुपद्मस्त्रा प्राजापत्तेरपत्वं साधारणस्त्रिरपश्चत् । पञ्च प्रथमो दशकः । वितीयो इष्टम्यकः । द्वतीय एकादशक ॥ चतुर्थी शूद्रेनेकादशकारति । रथप्राप्तं पात्यदेवे खापने विनियोगः ॥

अग्नये लिङ्गोक्तानि ॥

अग्नवे गृहपतयरत्वादीनि अत्तारि यजूषि लिङ्गोक्तदेवतानि रथविमोचनीयहीमि विनियुक्तानि । अग्नये । सोमाव यजुः पडित्तः महतां, इम्द्रस्येति, प्राजापत्ते गावश्यो ॥

एथिवि मातर्भूमिः ॥

एथिवि मातरित्वप्यभूमिहेतुता । भूम्बवेत्वे विनियोग चाहय-
शुद्धप् ॥

३ हठ० सो वामदेवः सौरी५ सप्रपञ्चपरब्रह्माभिष्ठा-
यिनीमतिजगतीम् ॥

हठ० स शुचियदितीमामृतं सूर्यदेवतां सप्तपञ्चस्य परम्पराद्यो-
द्यमिष्ठायिनीमभिष्ठा चीमतिजगती॒द्वैद्वत्रा वामदेवक्षणिरपश्चत् ।
रथाद्वरोऽह्येऽप्या विनियोगः पञ्च प्रथमहीयो इष्टम्यको । द्वती-
यएकादशकः चतुर्थीयतुदंशकारति । तेन जगतीमतिकामतापतिज-
गती । एकाचराधिहा जगतीत्यर्थं । न तु दापस्त्रागदकरा ॥-

४ दूयच्छतमानो ॥

५ दूयदमैत्यस्य युड्डसोत्पत्त्वं च गतमानो देवते । गतमानयोहप-
थम्यने विनियोगः । दूयदसीति दूयजुषी इष्टम्यादै सामग्र्यश्यो ।
गतमानयोहपत्पत्त्वने विनियुक्ते ॥

ऋग्सिंहशाखा ॥

ऋग्सूर्जमित्यस्य शाखादेवता । गायपत्ना गायत्री । गायीप-
चार्यने विनियोगः ॥

इन्द्रस्य बाहु ॥

इग्नेय बाहुदत्यस्य बाहुदेवता । शूद्रेन रुद्रायत्री । प्रयत्नायां यज-
मानवाहूरवहरते विनियोगः ॥

स्त्रीनामस्यासन्दो ॥

स्त्रीनामस्त्रीत्यप्यासन्दोदेवता । देवीजगती पासन्दीनिधाने
विनियोगः ॥

चक्रघाषीवासव् ॥

चक्रस्य यानिरसीत्यधीवासीदेवता । अधीवासप्यास्तारणे वि-
नियोगः देवीजगती ॥

स्त्रीनाम सुन्वन् ॥

स्त्रीनामस्त्रीदेवता । एकाधिकार्त्त्वायत्री । यजमा-
नस्यासदामुपवेशने विनियोगः ॥

निषसोऽशुनः शेषो वारुणीं गायत्रीम् ॥

निषसादेतोमामृत वरपदेवतां गायत्रीं शुनः शेषोऽशुनिरप्यत् ।
अत्र प्रथमाऽष्टकः द्वितीय पट्टकः । तृतीयः सप्तकः । तेनियं वर्तमाना
गायत्री । यस्यासु पट्टसप्तकाष्टकाः सा वर्तमानेति वचनात् ।

अथ वा काकुम्भती सब्जां गायत्री । यस्या एका पादः पठवरं सा
काकुम्भतीत्युच्चते । षट्केकाकुम्भतोति पिङ्कीले ॥ यजमानस्यो-
रसभालश्चने विनियोगः ॥

अभिभूरस्यचा यजमानी वा ॥

अभिभूरमीत्यस्य यशुदी अश्वादेवता यजमानी वा । सामीचि-

क् । भक्ताणां यजमानहस्ते आवपे विनियोगं ॥

ब्रह्मेदत्वमामत्वणानि पञ्चलिङ्गोक्तानि ॥

ब्रूद्धैःस्त्वं बृद्धा सीत्यादोनि पञ्चसहस्राण्याम्बन्धणानि सिङ्गीकृदेव-
तानि । ब्रूद्धनिति ब्रूद्धदेवतात्वं बृद्धा सीति प्रतिवचनानि यजमानदेव-
तानीत्यर्थं प्रश्नप्रतिवचने विनियुक्तानीत्यर्थं तत्र बृद्धवित्यस्य बृद्धादे-
वता दैव्युच्छिक्षण्डं । बृद्धामन्वये विनियोगः । त्वं बृद्धाऽसि मवि-
ताऽसीत्यस्य यजमानोदेवता । आसुर्यनुष्टुप् । त्वं बृद्धाऽस्ति वर्हणी-
ऽसि यजुस्त्रिष्टुप् । त्वं बृद्धासीद्रोऽसि यजुष्टुहस्तौ । त्वं बृद्धाऽसि-
रहूद्रोऽसि । यजुष्टुपदिग्ना । त्वं बृद्धाऽसीत्यतावदेवपञ्चमे प्रतिवचनं ।
तत्र देवी बृहती । सर्वेषां यजमानो देवता । बृद्धाणप्रतिवचने वि-
नियोगः ॥

इन्द्रस्य स्फूर्त्यः ॥

इन्द्रस्य । वज्रोऽसि तेज गे इत्यस्य सूफ्यो देवता । यजुष्टिष्टुप् ।
यजमानादीना स्फूर्त्यमर्पणे विनियोगः ॥

अग्निः पृथुरामेयम् ॥

अग्निः पृथुरामेय । अग्निः पृथुरित्येवद्यजुरग्निदेवतं । धूतभू-
मो हिरण्यस्त्रीपरि चतुर्गीतहोमे विनियुक्तां प्राजापत्यानिष्टुप् ॥

स्वाहाकृता अच्चा ॥

स्वाहाकृताः सूर्यस्येत्यस्याचादेवता । सामविष्टुप् । भवनिवापने
विनियोगः ॥

सवित्रा लिङ्गोक्तादैवतम् ॥

सवित्रा ग्रसविनेत्येतत्सिङ्गीकृदेवतं । सवित्रादिदेवतमित्यर्थः । अ-
. चेनात्यष्टुप् । दग्धपेत्रे ग्रससहस्राणां याद्यणां समर्पणात्प्रा-
गुषारते विनियोगः ॥ ३८ ॥

अथ चरकसौचामणी ॥

अस्यात् इति ग्रेषम् अथानतरं राजसूयै कदेशभूत चरकसौचामणी अस्य-
ते । सौचामणी तत्त्वाद्वा इत्यन्ते । चरकसौचामणी मन्त्राणां लक्ष्या-
दिकमभिधीयत इत्यर्थं राजसूयान्ते विहितसौचामणी चरकसौचाम-
णीति सख्ता ॥

अन्तिनोरार्थम् ॥

अस्यामन्त्राणां मञ्जिना यृदी इत्यर्थं ॥

अन्तिभ्यां चौणि लिङ्गोक्तानि ॥

अञ्जिभ्यां पच्चस्तेवाद्वौनि चौणि यजूटे० पि लिङ्गोक्ताटेवतानि । सु-
रादेवतानीत्यर्थं, भोदनस्त्र विष्टटचूषणां च सप्तगे विनियुक्तानि ।
अञ्जिभ्या । यजुर्गायत्री, सरस्वत्ये यजुर्हण्यक् इन्द्राय । यजुर्बृहती ॥

वायुः सौमी गायत्री ॥

वायु पूत॒इत्येवा सौमदेवत्या गायत्री । अत्र दत्तीय समाकासीनै
कोना । यक्षारश्चूडेन पूरणमिति केचित् । कुम्भे परिस्तु व्यावने वि-
गियोग ॥

कुवित्तुचर्ठं, सुकीर्तिः काच्चीवतः ॥

कुविद्वित्येतत्तद्वचं काच्चीवतोऽपत्य सुकीर्तिरप्यशत् ॥

आद्या सौम्यनिरुक्ता चिष्टुप् ॥

अञ्जिन् दृचे आद्या कुविद्वित्येवा चिष्टुप चनिरुक्ता सौमदेव-
त्या । भज्ये सौमपदपयोगरहितेत्यर्थं अहोऽप्या विनियोग अत
द्वितीयस्य व्युडेन पूर्णं । अत्रोपयामेति यजु । तप्य यहो देवता
एकप्राप्तहणपते इविगत्यवरा सामविष्टुप । यहये विनियोग ।
अथाचां प्रह्लादां प्रह्लादपते सु चौष्टीतानि यज्ञं प सौपदामानि ।
तत्र प्रथमस्य यजुस्तिष्टुप । द्वितीयस्यासुर्यं यज्ञुष्टुप । दृतीयस्य सामो-

चिक् । चयाणां अद्वाणां पहले क्रमेण दिनियोगः ॥

युवतीनुष्टुप् ॥

यव सुरामसिव्ये पाइनुष्टुप् छन्दका पहस्य पुरोनुषाकात्मेन विनियुक्ता । अथ चतुर्थो ष्ठूहेन पूरणम् ॥

पुत्रमित्र विष्टुप् ॥

पुत्रमित्र पितरविव्येषा विष्टुप् । पहवागी याज्ञात्मेन विनियुक्ता । अत्र द्वितीयो दृग्कस्त्रतीयस्य ष्ठूहेन पूरणम् ॥

अश्विसरस्वतीन्द्रेवत्यऽश्विसरस्वतीन्द्रेवत्ये ॥

युवं सुराम्, पुत्र भेदेतीमि हे कृचीयाज्ञपुरोनुषाके अश्विसरस्वतीद्विवतारत्यर्थ । अस्य सूतम् इ पाठोऽध्यायसमाप्तिसूचनार्थः ॥ ४५—
इति श्रीतिरन्तिर्लिखितसम्बाटस्य पतिलिंगत् क्रतुक्तमहायाज्ञिक श्री-
श्रीपाज्ञापतिसुतयाज्ञिकश्रीटेष्वत्ते सर्वानुकमणिकाप्याख्याने प्रथमोऽ-
ध्याय समाप्त ॥ इति राजसूय चमाप्तः । (१) श्रीश्वेतगायत्रमः ॥ अथ

(१) भव केष चित्कारवशर्व यसर्वानुकमणिकेषु सहितोपुरुत्केषु च दशमोऽध्यायसमाप्ता वनुषाक्षुत्राणि ननु ग्रह्ययोगिन्त, करणात्मया १३ दशमध्यायात्ते १४ उक्ताक्षुत्राणि लिरयन्ते ॥ प्रथमोऽध्यायसारभ्य तु तीयाऽध्यायपर्यन्तमनुषाक्षुत्राणि लिंगितानि, इदानी । च तमोऽध्यायादशमध्यायपर्य तानि लिरयन्ते । एदन्तस्त्रोमहीनाऽध्यायस्त्रऽयाकू यै त्रै क्रक्षामयोक्तत्वत्रो इतठक्षुत तवैषा ते पञ्चवत्य रेष्वत्रै गायव्रथतुष्की च नन्तरा च दित्यारत्वग्नी चतुर्थे दशैकलपदाश्रुत् । ४ । १० । ४५ । अग्नेत्तनुवृत्तत्वऽआपत्ये इवाऽप्यै तपाप्नी दे इ-द्वयोऽपवृत्तत्वो युज्ज्व ते म-
नो नवदेवस्यत्वा पठव देवस्य त्वा पठव विष्मूरति पञ्चस्योत्तरसित्तरेषु विवरणो
पठव दशानुषाके पठव पठचाशत् । ५ । १० । ४५ । देवस्य त्वा सोमोपवीरत्पद्मौ
नमस्ते सप्त सन्ते गम सप्तद्वयच्छ षष्ठकौ हविष्मतीरिमात्मसेष्ट हृदे त्वा सप्त दे-
वस्य त्वा १५२ वष्टै१५३४ पठचाशत् । ६ । ८ । ४० । वाचस्पत्य तिर्त्तोऽप्यवदेनः प-
ठव ये देवाध्यतत्वऽइ-दायत्वा दे मूर्द्दन दिवस्तिस्त्रो यस्ते पथव इन्द्राण्डामापत-
माया य उभोमातर्थर्थभी धुनो विष्मूरते वेष्वास्त्रऽन्द्र महत्वो मृदृक्षत्रै महत्वापेजसे स
जोषाऽइ-द्रमैहाऽइ-द्रो मही॒ऽग्नश्रेष्ठ त्रै सप्ता मैदा विर्द॑० शात्वर्थव रिर्द॑० शत् । ५५

सर्वेषां च यत्मन् वाणां स एधं रणमृथिमाह ॥

अध्याग्निं प्रजापतिरपश्यत् ॥

अथानक्तरं प्रजापतिकृपिरग्निं अग्निसञ्ज्ञकम् कामोपश्यत् । अ-
द्वाग्निपदेन तन्मन्त्रा लक्ष्यन्ते । तेन युज्ञा न इत्यत्पारभ्याप्टी अध्याया
अग्निमन्त्राः । तेषां सर्वेषां प्रजापतिकृपिरिल्लर्थं अत्र ग्रन्थे दग्धपूर्णं
मासाग्निटीमाटिपदैस्तानमन्त्रा लक्ष्यन्ते इतिकात्यायनाभिमत । यतः
तत्र एत परमेष्ठीप्रजापत्यो यज्ञमपश्यद्गर्भपूर्णमासाविति श्रुते सति प-
रमेष्ठीप्रजापत्यो दर्शपूर्णमासमन् वाणाकृपिरिति दर्शपूर्णगामपदस्य
तन्मन्त्रपरतां सूक्ष्मिततान् । भगवत् सर्वत्र कर्मयहौस्तान्मन्त्रा लक्ष्यन्ते ।

साध्या वाऽपश्यन् ॥

अग्निभित्यनुष्ठान्ते । अथ च साध्या कृपय प्रजापतेः प्राणभृता अ-
ग्निमपश्यन् । दुष्टवन्तः अतोविकाश्य अग्निमन्त्राणां प्रजापतिकृष्णिः
साध्या वा कृष्णवद्विति प्रतिचिति कृष्णमेदं वक्षमन्ते । पश्चचितिकात्य-
माह ॥

सोऽग्निः पञ्चचितिकः ॥

२२ । ५० । कदाचनतिस भ्रद्वै वाममय सान्तोऽसि सुशम उसीत्यकै का बृहस्प-
तिसुतस्य चतुर्खो हरिरसि द्वे युद्धवाद्यात्तदेन्द्रामेदित्येकका यस्मान्त द्वे ऽअग्नेऽग्नाशृणु-
यत्वे पवस्थो ततपञ्जोनसाऽग्नदृथमस्यो दृथ्य चित्रं देवा । उविग्नो वाचस्पति विश्वकर्मन्द्व-
दिषा वाऽवातो विश्वकर्मन्द्वदिषा वद्वन्द्वकै का ऽअग्नये त्वा चतुर्खोऽप्नमे द्वाविर्द०
शोत्रद्विर्द० शत । ग्रागाय मे गङ्गादृथ्यज्ञव समिन्द्र णोऽप्न माहेष्वतस्तद्विर्द० शत । २ । ७ । ५६ ।
देव सवित षड्हिन्द्रस्य वज्र सत्रदेवस्य च व्रयोदशाप्ये पठन वानस्येमभग्निरेत-
क्षरेण चतुर्खो दशमे षट्क्यथत्वादिर्द० शत । २० । ५३ । एषतऽग्नादेवाध्यतु-
कै सविता त्वा तिर्ह सोमस्य त्वाप्य षड्हेता सप्ता सोमस्य त्वा षट्क्यथस्य वज्रः
पठन स्येता । तिं षट्क्यावेत्रा द्वे ऽअधिभ्या चतुर्खयुपूर्कादशमे दशा सत्र चत्वारिं द्वैशः
त् । २१ । १० । ५४ । इत्यनुवाकसूत्राण ॥

अथमनिः प्रजापतिर्पटपान् माध्या वा दृष्टवशः सोऽग्निपत्तिचितिका वर्तते । पञ्चचितयो यस्यासो पञ्चचितिका, अथ प्रतिचित्युष्टिम-
दमाह ॥

प्रथमा चितिः प्रजापतेः ॥

प्रथमचितिमन्त्राः प्रजापतेरार्यमिति श्रेष्ठः । “प्रजापतिः प्रजामां चि-
तिमपश्यत्प्रजापतिरे व तस्याश्राप्येवलिति युतेः” ॥

द्वितीया देवानाम् ॥

आथ द्वितीयचितिमन्त्राणां एव चक्रप्रवृत्त्यर्थं । देवा द्वितीयां चि-
तिमपश्यत्प्रजापतिरुतेः ॥

तृतीयेन्द्रपत्नीर्विश्वकर्मणः ॥

अर्पमिति श्रेष्ठ । लघोयचितिमन्त्राणां इग्नामी विज्ञकमां दिल्लिते
वय चक्रप्रवृत्त्यर्थं, इग्नामी च विश्वकर्मा च तृतीया चितिमपश्यत्प्रजाप-
त्यादिरुतेः ॥

चतुर्थ्यैषीणाम् ॥

अर्पमितिग्रेषः । चतुर्थ्यचितिमन्त्राणां पञ्चयएवर्षयः “ऋषयस्तु-
धीं चितिमपश्यत्प्रजापत्यादिरुते ॥

पञ्चमी परमेष्ठिना ॥

अर्पमिति ग्रेषः । पञ्चमचितिमन्त्राणां परमेष्ठीकर्त्तविष्यर्थं । “प-
रमेष्ठो पञ्चमाचितिमपश्यत्प्रवृत्त्यादिरुते” ॥

अथ प्रतिकर्मदर्शिनः ॥

अथ साधारणकर्त्तव्यमिधानानन्तरं प्रतिकर्म कर्मकर्म प्रति ये
हयिनो द्रष्टार संस्कृते नैता न साधिवाखपश्यत्प्रवृत्त्यादिकाः । प्राति-
क्षिकमन्त्राणां गृहयस्तेऽभिधीयत्वादिग्रेषः ॥

युञ्जानोऽष्टौ साधिवाखि सविताऽपश्यत् ॥

युज्ञान प्रथममित्यादीन्यष्टो यजूंपि अष्टो कण्ठिकाः साधिताख्य-
सविष्टदेश्यान् सवितीवापश्यत् । द्रुष्टदान् “सवितीतानि साधिताख्य-
चक्रादिग्रन्थुते” । उग्हासगारणम्यादो अटगृहीतहं मेऽष्टागां विनियो-
गः । सविताणी त नपु सविनिर्देयोऽष्टामिर्द्यु भैर्जु रोतौति चुग-
चो यजुङ्गामिप्रारेण ॥

आद्या हतीया वाऽनुष्टुप् ॥

युज्ञानइत्यष्टानां गच्छे आद्या युज्ञानइत्येवा दत्तीया, युक्त्वाय च
वितीयेषा चानपृथुप् आद्याया दत्तीयः सप्ताम्बरः चतुर्मध्य व्युहेन पूरणं
ह रीयायां दितीयः सप्ताम्बरः तेनैकोने हे अपि ॥

चतुर्वीयष्ट्यो जगत्वी ॥

युज्ञते इतीय चतुर्वीय यत्य द्वितीय महाद्वार तेनैकोने हे अपि
चतुर्वीयिष्टथो जगत्वी । युज्ञते इतीयं चतुर्वीय, यत्य प्रयत्नमिति यही,
एते हे जगत्वी पप्त्वाः प्रयमम्य व्युहेन पूरणं । दितीया गायत्री, यु-
ज्ञते मनसेगीय दितीया गायत्रा । अत दत्तीय पञ्चाम्बर तेनैय गड्कु-
मनी गायत्री मञ्ज्ञामवति एकमात्रपञ्चके छादगंकुमती भवती पञ्च-
मीष्टिष्टुप्, युज्ञे वामितीयं पञ्चमीष्टिष्टुप् । चाचाचद्वीयचतुर्वीयानां
व्युहेन पूरण । सप्तम्याम्बृ प्रागुक्तम् ॥

इमं नो यज्ञारक्ते गायत्र्यनवमाना ॥

इमं नो देव सवितरित्येतदवसानान्तं यजु व्युहेन प्रजापत्या
जगती । अत्य यजुषोऽर्थो, ऋचा स्तोत्रमित्येवा गायत्री अनवमाना
पञ्चसानरहिता । साऽपि यज्ञुरक्ता अस्या अल्पे व्याहृतिपृथक्
यज्ञु । अत देवस्य त्वेत्यस्य प्रजापतिसाध्या वा कृपय अभ्याक्षने
विनियो गोवेति दिग्गेष ॥

आददेऽस्मिः ॥

भाद्रे गायचेषेत्यस्य। किंदेवता एषि धृतिच्छन्द । ७६ । अभ्याइ
हामि विनियोग ॥

इस्तेऽनुष्टुप्व्यजुरन्ता ॥

इस्ताऽधाष्टयेत् यमदुष्टुप् यजुरस्ता । अस्या अस्ते आनुष्टुमेनेति
यजु । तस्य यजुस्तिष्टुप्कृत्य ॥ ११ ॥ हस्ताऽत्यस्यास्तृतीयचतुर्थयोः
स्यौहेत पूरणं । अभ्युभिमन्त्रणे विनियोगः । अस्या अस्यभिरेष
देवता । अभ्यरित्यस्म पूर्वसूचादनुइत्तेः ॥ १२ ॥

प्रतूर्तन्त्रामानेदिष्ट आम्बीमास्तारपडिक्षः ॥

प्रतूर्तं वालित्रितीमास्त्रच अज्ञदेवत्या आम्तार ॥ हक्तिकृत्यस्त्रां
नामानेदिष्टकृपरपश्यत् । यस्याग्रम्यो पाठो द्वादशको आद्याद्विती-
यादष्टकी साम्हारपडिक्षि । “अन्त्यो चेदास्तारपडिक्षारित्युक्ते 。” अ-
ग्नाभिमन्त्रणे विनियोग ॥

युज्जाथां कुथिगीर्हभर्ति गायत्रीम् ॥

युज्जाथाऽपि रामभिमत्येषा जहच गर्हेभद्रेवता गायत्रीकुत्रितपिर-
पश्यत् । गर्दभाऽभिमन्त्रणे विनियोग ॥

योगेयोगे शुन श्लेष्टाजीम् ॥

गायत्रीमित्यत्रानुवत्तेने । य गीर्हेष्टाजीमास्त्रच अज्ञदेवत्यां गायत्री-
कृत्यस्त्रां गृन श्लेष्टपिर ॥ अत् अनाभिमन्त्रणे विनियोग ॥

प्रतूर्तस्तिष्टुविराह्मूलपायज्ञुर्गम्भी ॥

प्रतूर्तस्तिष्टुवकामन्त्रितीध विराह्मूलपायज्ञुर्गम्भी । यजुर्नर्थे अ-
दृष्टयोरन्तराने यस्या सा यजुर्गम्भी । यस्याकृत्यस्त्रयः पाठः एका-
दशान्तर । एकादशान्तर । सा विराह्मूलपा एकादशित्यस्त्राऽष्टकाय
विराह्मूलपेत्युक्ते । अत्र “हत्यो द्वादशान्तर तेनेकामिका” अस्याः
पूर्वोर्हस्य अश्वस्य प्रायुत्कमणे विनियोग यजुर्गम्भेष्युक्ता कि तद्यज्ञुरि-

त्वपेचायामाह । उक्त यजुः उर्वता रितं वीहोत्तेतादत्यरिमाणमस्या मध्ये
यज्ञुरित्यव्यं रासमोहकमणेऽस्य विनियोगः देवीजगती ॥

शृथिव्यास्त्रीख्याग्नेयानि ॥

शृथिव्याः मध्यस्यादित्यादीनि श्रीख्यमिटेदत्त्वाऽनि यजूंपि ।
शृथिव्याः पासुरीगायत्री । अजस्य प्रागुत्क्रमणे विनियोगः, अग्निं
पुरीषमद्विरक्षदच्छेमहत्यस्य सामग्रायत्री । पिङ्गं पति गमने विनि-
योगः । खद्भरिष्यागहत्यासुर्यनुष्टुप् । अनहृष्टपुरुषेत्ये विनि-
योगः ॥

अन्वग्निराग्नेयी त्रिष्टुभं पुरोधमः ॥

अन्वग्निरुपमानित्येतामृचमग्निदेवत्यां त्रिष्टुभपुरोधसत्त्वस्य-
र्योऽपश्यन् । वल्मीकिवन्नाच्छ्वद्रेष पिंडेत्ये विनियोगः । अत्र प्रथमा-
पादस्य व्युहेन पूरणम् ॥

आगत्य मर्योभुव आश्वोमनुष्टुभम् ॥

आगत्य वाजीतीमागृचमस्तदेवतामनुष्टुभं मर्योभुवक्षमयोऽपश्य-
त् । अस्ताभिमन्त्रणेऽस्या विनियोगः अत्रापि प्रथमस्य व्युहेन बूरण-
म् ॥

आक्रूस्यानुष्टुप् ॥

आक्रम्य वाजिद्रित्येषाऽनुष्टुप् । अस्तदेवत्या पाशी पदानुवृत्तेः ।
अस्तपादेन विष्णस्याधिष्ठापने विनियोगः ॥

द्यौस्ते हुइतो ॥

द्यौस्ते पृष्ठमित्येषा वृहती । अस्तदेवत्या । अस्तस्योपरिपाणिं धा-
रयतवत्तारणे विनियोगः । द्यौस्ते पृष्ठमित्येषा आर्यो वृहती । पाशा-
नामनियताचरत्वेऽपि पट्टिंश्वदत्तरत्वात् । अद्युक्तेन द्वन्द्वः पूर्तिः ॥

उत्क्राम विराट् ॥

प्रताप्याग्नीत्यनुवर्तते उटकाम महसत्येषा प्राप्तदेवत्या' विरा-
ट्कृत्यस्ता । यस्यादगाचरयत्वारः पादाः साविराट्पञ्चः,, वैरा-
जैविराडित्युक्ते:" अत द्वितीयएकादशकः । तीनैकाधिकाः प्रश्नस्तो-
तकमणे विनियोगः॥

उटकमीच्छिष्टप् ॥

आग्नीत्यनुवर्तते । उटकमीद्रविणोद्भूतीयमूर्क्षपञ्चदेवत्या । विषट्
प् ग्रन्थाभिसंख्याणे विनियोगः ॥

आत्मा हे गृत्समदशाग्नेयो ॥

आत्मा जिधर्मि आविश्वत् इत्तौमे हेऽक्षर्चौ अग्निदेवत्ये गृत्समद-
कृपिरपश्यत् । आत्मेत्यस्तास्त्रिष्टुपकृतः प्राविश्वत्यस्ता अपि
विष्टुपकृतः विष्टुपदानुहत्ते: अथ “यत्त्रिष्टुभौ तेनेन्द्रियतिश्युतेष” ।
व्यूहेन कृतः पूर्णं द्वितीयस्याः ग्रन्थपदे मृत्युण्डस्योवरि आज्ञा-
द्वुतिहोमे विनियोगलभयोः ॥

परिसोमको गायत्रीम् ॥

आग्नेयोपदमनुवर्तते । परिवाजपतिरितीगामृष्मग्निदेवत्यां
गायत्रीकृत्यस्तां सोमकृपिरपश्यत् । अभ्युपि षण्डपरिलेखने वि-
नियोगः । अत द्वितीये व्यूहः ॥

परित्वा पायुरनुष्टुभम् ॥

आग्नेयीपदमनुवर्त्तते परित्वाऽग्ने पुरमितीगामृष्मग्निदेवता-
मनुष्टुपकृत्यस्तां पायुषपिरपश्यत् । षण्डपरिलेखने विनियोगः ॥

त्वमने गृत्समदस्त्रिष्टुभम् ॥

आग्नेयीत्यनुवर्तते । त्वमने द्युभिरितीगामृष्मग्निदेवत्या
त्रिष्टुपकृत्यस्तां । गृत्समदकृपिरपश्यत् । भव पर्यमान्त्यौ एकादश-
को द्वितीयहतीयी नवाचरौ । एवं चत्वारिंशदक्षरा इयं पदः

ज्ञाने । यदा च छत्रौयचतुर्वौ दग्धाज्ञरो क्रियते तदेयं विराट्स्थाना
चिष्टुब् भवति । द्वो या वैराज्ञो नवकम्भैषु भव विराट्स्थानेत्युक्तस्वात् ।
सधा च कर्षसंहिताभाष्ये : त्वामग्नैरतिग्रामदः प्राम्नेयी चिष्टुपृ-
ति । सर्वजनतोमित्यपि पाठोऽस्त्वेष । चट्टवेदानुकमण्णामपीयं ज-
गत्येषोक्तास्ति । तदा त्वस्यां सह खगद्वा भञ्ज्यते तृष्णमग्नैत्येषं सत-
भिष्यूँहैः । सप्ताहराणि संपद्यन्ते । ततप दिव्युभिरित्येको व्यूह एवं
जगत्तरो मम्यदातं । सधा च छन्दोगानां खगद्वं त्वतुगम्भं पूरणै-
ति । तदात्मसने गृह्णसदो जगतीमित्यपि पाठो भवत्येव । पिण्डप-
रिलेखुनेऽप्या अपि विनियोगः ॥ २ ॥

पृथिव्याऽचाम्नेयम् ॥

देवस्य त्वेत्यस्य प्रागुक्त । अथ प्रजापतिरक्षपि: पिण्डखनने विनि-
योगैति विशेषं पृथिव्याः सधस्याद्वितीतप्यणुरभिदैनाम् । व्युहेना
त्यष्टिक्षन्दः । अभ्यु पिण्डखनने विनियोगः ॥

अपां पुष्करपर्णैऽ स्वराट्पडिक्तः ॥

अपां पृष्ठमसीत्यस्याः पुष्करपर्णं देवता । स्वराट्पडिक्तिक्षन्दः । दृ-
व्यधराधिकं सर्वं छन्दः विराहित्युच्यते “इभ्यां विराहस्त्राजावित्यु-
क्तेः ।” आद्यो पादी दग्धको । अंत्यावेकाङ्गकाविति पडिक्तिदृश्यं चराधि-
काङ्गाद्विराहत्वं युक्तं । तथा च छन्दोगानां दृश्यधिका स्वराहिति । अ-
स्याः कण्णाजिनस्योपरि पुष्करपर्णास्तर्णे चगाणां पादानां विनियो-
ग । दिवी मात्रयेवस्य चतुर्थपादस्य विमार्जने ॥

अम् हे अनुष्टुभौ क्षणाजिनपुष्करपर्णे ॥

अम् च स्थः, संवसाधामितीमि हे क्रचावतुष्टुभौ अनयोः क्षणाजिनपुष्करपर्णे देवते । क्षणाजिनपुष्करपर्णयारभिमर्गने विनियोग

पुरीयोऽस्मिन् ॥

पुरीयोऽसि विश्वभारा इत्यस्यामिदेवता पिण्डाभिगर्जने विनियोगोऽप्य । इत्यं प्रतिष्ठागायत्री । अत प्रथमोऽष्टक इतीय सप्तम सूतो य यद्दक । “यशो सप्तवटचिति प्रतिष्ठिति पिंगलः” । काव्यायनोऽपि । यस्यासु षड्मप्तकाष्टका । सा षड्माना विपरिताप्रतिष्ठिति । क्षत्कागानांच । अष्टमप्तकाष्टिति प्रतिष्ठिति ॥

त्वामग्ने तृचं भरहाजभाग्ने यम् गायत्रम् ॥

त्वामग्ने पुण्डरात् । तमुत्वा इध्यङ् गमुत्वा याथ, इत्येतत्तुष्टमग्निहैवतम् गायत्रीत्कृत्कृत्तम् भरहाजत्तप्रिप्रयत् । पिण्डप्रतिष्ठाप्ति विनियुक्तं । तमुत्वा इध्यङ्गङ्गस्त्रा घूहेन भूरणम् । तमुत्वा गायत्रीत्यापि ॥

सोऽहोत्तर्देशयत्रादेवतात्प्रतिष्ठाम् ॥

प्रतिष्ठानेयपदमनवर्त्तने । तदामग्नेयोभिनिविपरिष्णय सम्बद्धते ॥

**सोहोत्तरः स्वऽउलोकद्वृतीमाष्टमग्निदेवत्यां
प्रतिष्ठाम् ॥**

देवयवादेवयात्प्रयेतीमी हातवरी अपश्चाताम् ॥

निहोता गृत्समद् ॥

प्रिष्ठमग्नेयप्रतिष्ठानेयपदमनवर्त्तने निहोता होत्पदमदतीगा
मृत्तम् अग्निदेवत्या चिष्ठ्यकृत्कृत्तम् गृत्समदस्तप्रिप्रयत् ॥

सठ० स्त्रीदस्य प्रस्तुरायो वृक्षतीम् ॥ १५ ॥

सठ० स्त्रीदस्येतीमामृत्तम् च प्रमहेवत्यां षृङ्खलीं प्रस्तुरादकृत्प्रिप्रयत् । अपाप्याग्नेयपदमनवर्त्तने । यकारविकर्मेण लृतीये हात-
गाजरपूर्ति । त्वामग्नेत्यादिपद्मस्त्रा पुक्तरपर्षो पिण्डनिधाने
विनियोगदृति केचित् ॥ १५ ॥

अपो देवीः सिंधुदीपऽशापी न्यद्कुमारिणीम् ॥

अपो देवीरित्यस्या न्यद्कुमारिणीहड्गीकृत्वा अपो देवता मि-
म्भूदीपकृत्यिरपग्न्यत् । यस्या दितीयपादोऽदादगात्रः तस्य व्यूहेन
पूरणम् । हीयो नवात्रः अभ्ये अपासवनयनेऽत्या विनियोगः ॥

सन्ते चिद्रप्पार्थिवोऽर्द्दे वायव्योऽर्दः ॥

सन्ते वायुरित्यस्यास्त्रिष्टुप्लन्द । अस्याकृचोऽर्दः पार्थिवः पृथि-
वीदेवतः अपर्णोऽर्दे वायव्यः वायुदेवगः अवटमध्ये वायुपक्षेपि विनियो-
गः । अत चतुर्थेऽकादशकः । तस्य व्यूहेन पूरणं वा एकोना वा ॥

मुजातोऽनुष्टुप्वाग्नेयी ॥

सुजातो ल्यातिपेतीयमनुष्टुप्वग्निदेवत्या क्षणाजिनपुष्टकरपर्णयो-
रन्ते ग्रहणे विनियुक्ता । अत दितीयोनवकस्त्रोनेकाधिका ॥

उदुतिष्ठ विश्वमनाः पश्याद्बृहतीम् ॥

आग्नेयीसनुवर्त्तमान आग्नेयीमिति विपरिष्यग्ने अर्थवशाद्विभक्ति
विपरिष्यग्नेतिन्यायात् । एवं सर्वत्र ज्ञेयं । उदुतिष्ठ स्वधरेतीमामृ-
ष पथ्यावृहतीकृत्वां विश्वमनाकृत्यिरपग्न्यत् । चतुर्थं वृहती तृतीयो
द्वृहतीकृत्वात् वृहतीत्युच्यते । पश्यापूर्ववैतृतीय
इति पश्यालक्षणत्वात् । पिण्डमादायोत्यापनि विनियोगः । अतादयो-
व्यूहेन पूरणम् ॥

ऊदृध्वं करण्डपरिष्टाद्बृहतीम् ॥

आग्नेयीमित्यर्त्तते ऊदृध्वंकपुण्डिमामृतमग्निदेवता सुपरिष्टा-
दबृहत्युच्यते । अत्येदुपरिष्टाद्बृहत्युच्यते । “अन्यथेदुपरिष्टाद्बृ-
हतीनुक्ते” । पिण्डस्य प्राक्प्रयहणेऽस्या विनियोगः ॥

स जातस्त्रितस्त्रितुभम् ॥

अग्राभिसन्नपि विनियोगः अत्राप्याग्नेयीत्यनवर्त्तते अत्र द्वाष्टोऽ
प्रीक्षणा स्तुयते । अत्र प्रथमतृगीययोर्वृहेन पूरचम् ॥

स्थिरो रासभेद्यनुष्टुप्विष्णवा ॥

स्थिरो भवेतीयस्त्रक्रासमेयी रासभद्रेवत्वा अगुण्टुष्टवा उष्णिष्वावा ।
चिश्चट्टसरत्वाहिकम् । अत्राद्यायोः पाद्योर्यणादेश्च्युङ्मध्यवेऽपि वै-
कल्पिकं दृष्ट्यधिकोष्ठिष्वामाह । अतएव ज्ञायते । व्यूहेन पूरणी
संभवत्यपि एकदृष्ट्यधिकन्यूनत्वादिना कुन्दीन्तरं दिवाख्येन कल्पते इ-
ति । रासभाभिसन्नपि विनियोगः ॥

गिरो भवाजी पर्याप्तहती ॥

गिरोऽभव प्रजाप्यहतीयमजदेवत्वा पर्याप्तहतीकुन्दख्ला । अत्र
प्रथमः सप्तकः । दितीर्णोऽष्टकः । हतीर्णोऽष्टकः । चतुर्थीऽपि व्यू-
हेन दण्डकहति । अगुण्टुष्टहतीविति संहिताभाष्ययोः । अग्राभिस-
न्नपि विनियोगः ॥

प्रैतुलिङ्गोक्ता महापड्क्तिसञ्चयसाना ॥

प्रैतु वाजीत्येषा लिङ्गोक्तदेवता महापड्क्तिकुन्दख्ला । च्यवसाना
अवसानतयोपेता । आद्यावर्द्धचतुष्पदेवत्यौ । हतीर्णोऽर्णो रासभद्रे-
वतहति लिङ्गोक्तगच्छर्वा । अत्र हतीधचतुष्पदेवत्यौ व्यूहेन पूरणीयो । एवं
पड्क्तिं पादा पद्माक्षराः सन्ति अतो महापड्क्तिरेण । “पड्टका-
या महापड्क्तिरित्यक्ते” आद्यावर्द्धचतुष्पदेवत्यौपरि पिण्डप्रथमे वि-
नियोगः हपाग्निमित्यस्य ऊरस्त्रीपरि पिण्डधारणे विनियो-
गः ॥

चरने गायत्र्येकपदानेयो ॥

चरनपायाहीतीयमेकपदागायत्री भग्निदेवत्वा । उरात्पिण्डस्य
प्रथाहरणे विनियुक्ता ॥

कृतमनिमाग्नेये ॥ १

कृताठं सत्त्वं । अग्निं पुरीष्यग्निते यज्ञपी आग्नीये अग्निनि-
टेवते । कृतमिति प्राजापत्यागायत्री । अजम्योपरि पिण्डप्राप्तहमि-
विनियुक्ता । अग्निं पुरीष्य । सामग्रायत्रीपत्रष्टा पुरुषेष्वेष्विनियो-
गः ॥

ओपघयस्त्विष्टवनुष्टुभावोपघिदैवत्ये ॥

ओपघयः प्रतिमादध्यं, ओपघयः प्रतिग्रभूषीतीसीमि ऋचो क्रमेण
चिष्टुवनष्टुप्रकृत्यस्के ओपघिदैवत्ये । परिवृत्तमध्ये पिण्डनिधानेदभ-
यो ग्राघ प्रथमायाद्वितीयो हादगक लृतीयादगकः प्रथमायावेका-
दगको । तेन पूर्णेव चिष्टुप् । द्वितीयो हादगकः लृतीयादगकः
प्रथमायावेकादगको । तेन पूर्णेव चिष्टुप् । द्वितीयाया पण्मो नव-
क्र अन्ये पट्का तेनैकाधिका । परिवृत्तमध्ये पिण्डनिधाने विनियोगः
उभयोः ॥

व्यस्यन्नारनेयोऽर्द्धच्चः ॥

व्यस्यन्विग्राहत्ययमर्द्धच्चोऽग्निदेवतः ॥

विपाजसोत्कौलं कात्य आग्नेयोऽनि चिष्टुभास् ॥

विपाजसा पृथुनेतीमामृतमनिदेवत्वा चिष्टुप्रकृत्यस्को कात्यः
कतस्य मुत्रउत्को नक्षपिरपग्रत् । योक्त्वाभद्र्य पिण्डस्य विर्माचने
विनियोगः ॥ ४ ॥

आपो ह्यापठं सिन्धुद्वीपस्तृचं गायत्रम् ॥

आपो हि उतीद त्रुच अव्वेदत गायत्रीकृत्यस्क मिन्धीपक्षिर
पश्यत पर्णीकायायपक्षोदकष पिण्डस्योपर्यासेके विनियुक्तम् ॥

मित्रउपरिष्टाट्टुहती सैत्री ॥

मित्र सर्ठं मृज्ये तिग्निं देवता उपरिष्टादृष्टीकृष्टं अजनोमग्निः

पिण्डस्य संसर्जने विनियोगाऽस्याः अत्र चतुर्थी सप्तकः । तेषैको-
ना यकारव्यूहो या ॥

रुद्राऽचनुष्टुब्बौद्धी ॥

रुद्राः मठ्ठ० सूज्ये भीयमनष्टुप्छन्दस्का रुद्रदेवत्या शक्तरापीरमा-
श्मघृणीं पिण्डस्य संसर्जने विनियुक्ता ॥

सठ० सृष्टां हे मिनीवालीदेवत्ये ॥

मठ्ठ० सृष्टां मितिहे कर्त्तौ भिनीवालीदेवत्ये अनुष्टुप्छन्दस्के अनुष्टु-
प्यदागुपतंते । पिण्ड सयवने विनियोग उभयो । समृष्टामित्यत्र हिती-
यद्वतीयौ सप्ताचरौ । अन्यावष्टकौ । तेनद्व्यूना । व्यूहो या । सिनो
वासीत्यत्र हितीयस्य व्युहेन पूर्ति । उखामादित्या । अनुष्टुप्तियनुष्टु-
प्तां । उखा क्षणात्विगायमनुष्टुप्तादित्या । अटितिहेवता । पिण्डमंय
वनएव विनियुक्ता अत्रापि प्रथम सप्तक तेनैकोना । यकारव्यूहो,
या ॥

मखस्य मृत्यिगडः ॥

मखस्य शिरोऽसीत्यस्य मृत्यिगड़ी देवता । यजुर्गीयत्वे मृदादर्थे
विनियोग ॥

वसवस्त्वा लिङ्गोक्तानि सर्वेच ॥

वसवस्त्वा क्षगर्वत्वित्यादीनि लिङ्गोक्तान्देवतानि उखादेवतानीत्यर्थ
नके घञ्जमत्र किं तु सवन वसवस्त्वाच्छृण्टलित्यादीनि लिङ्गोक्तान्देवतानीत्यर्थ-
वसवस्त्वा धूपयतु वसवस्त्वाच्छृण्टलित्यादी । तत्र वसवस्त्वा । एका,
धिका ज्ञात्त्वा अनुष्टुप् । उखात्सप्तथमने विनियोग । रुद्रास्त्वेत्या
श्चपार्पीयनुष्टुप् । एकाधिका । पथमवाच्वप्त्वाने विनियोग, भा-
दित्यास्त्वा ज्ञात्त्वा अनुष्टुप् । उत्तरधात्वाधाने विनियोग विश्वेत्वा
एकाधिका ज्ञात्त्वा वृहत्तो । सभीकरणे विनियोग ॥

अदित्ये रास्ता ॥

अदित्ये रास्ता देवताः । यजुर्गायची । वर्तिकरणे विनियोगः ॥

अदितिरौखम् ॥

अदितिष्ठे विस्तमित्यस्य उखादेवता यजुर्वृहती । उखाया विल-
सालंगे विनियोगः ॥

कलायादित्योप्णिगण्यगनुष्टुव्वा ॥

कलायसामितीयमूक् अदितिदेवत्या उप्णिक्ळदस्ता । भिष्पत्राया
उखायां भूमो निधाने विनियोगः । अत्र दृतीयथतुर्दशकः । तेन दृश-
धिकोणिक् । भगुष्टुव्वा तदा च पुनिभ्यः पायच्छतृष्टुतिवतीयः पादो
व्यूहेन पूरणायः उप्णिगनुष्टुव्वेति संहिताभाययोः पाठोऽस्ति । अ-
थ वसवस्त्वा धूपयंत्वित्यादीनि सप्त यजूःपि उखायां धूपने विनियु-
क्तानि । तेषां देवतां खा प्रागुक्ता । इन्द्रास्यचीच्यन्ते वसवस्त्वा कृत्या य-
जी । रुद्रास्त्वा । व्यूहेनकृत्या यजी । आदित्या कृत्यायजी । विश्वे-
त्वा । व्यूहेन सामजगती । इन्द्रस्त्वा यजुरुषिक् । वरुणस्त्वा यजुर-
नुष्टुप् । विष्णुस्त्वा । यजुरुषिक् ॥

अदितिरायटम् ॥

अदितिष्ठा देवीत्येत्यज्ञुरवटदेवतम् । व्यूहेन प्राजापत्याचिष्टुप्
ग्रहस्त्रखनने विनियोगः ॥

देवानां पञ्चौखानि ॥

देवानां त्वा पद्मीरित्यादीनि पञ्चौखानि । एपामुखादेवतीत्यर्थं ।
गच्छ देवानां त्वा । प्राजापत्या चिष्टुप् । उखावधाने विनियोगः ।
घिष्पत्यास्त्वा । प्राजापत्याचिष्टुप् उखाया आदीपने विनियोगः वद्ध-
नीः कृत्युहती, ग्रास्त्वा । सामजगती । जनयस्त्वा कृत्यं । पद्मिः
वरुनीरित्यादीनां चयापामुखामीक्षमाणस्य जपे विनियोगः ॥

मिवस्य विद्वामित्री गायत्रीम् ॥

मिवस्य र्षभचीधृतरत्नोमामृतं मिवदेवत्वा गायत्रीं विग्रहामिवस्य
विप्रग्रहत् । मुनः मुनः अवश्वत्रस्तेषु विनियोगः ॥

देवस्त्वा सावित्री बृहतो ॥

देवस्या मवितेस्तेषु सविष्टदेवस्या बृहतीष्टदस्त्वा । अपर्णोदापेऽ-
स्या विनियोगः । पर्यथमानेत्यस्त्रीष्टाया उत्तामत्वकरते । एकार्थ-
का पर्येद्बृहती इयं । पाठामनियतापरब्लेष्ट्यत्तरार्था तामस-
हृत्याकल्पात् ।

उत्ताय पूर्वोर्हर्चुष्टौखुड्डत्तसरी मैत्रः ॥

हृहतीष्टनुवर्तते । उत्ताय बृहती भवेतीयं बृहतीष्टदस्त्वा । ए-
स्या पूर्वोर्हर्चुष्टौखुडः । उखुडेवतः । उखुडोदमने विनियुतः । मिषे-
तामात्तद्यमुत्तरीर्हर्चुष्टौ मैत्रः मिषदेवतः । काञ्जिंषित्याने चमायाः
कायपते विनियोगः । एव पथमोदकः । द्वितीयसप्तसः तु गृह्णी ष्टु-
ष्टेनादकः । रुतीयो ष्टुहेन दादगकः चतुर्थीष्टकदूतिष्टुर्चुष्ट बृह-
ती । दसचम्बामेष्टुष्टविस्यादीनि उत्तारिष्टयज्ञूष्टि उखुडेवतानि
अज्ञापयसोदमेषु विनियुतानि । असवस्या । उत्तरायत्री । दद्र-
क्ष्या । प्राज्ञापयस्यामुट्प । पादिष्ट्याम्ब्या जग्नायत्री । विष्टुदे ता-
पामजगती ॥ ५ ॥

आकृतिं लिष्टोत्तान्योदयमस्यानि ॥

आकृतिसग्निं प्रयुजिष्यादीनि ष्टुर्ज्ञूष्टिलिष्टोत्तदेवतानि । ए-
स्या दिष्टमतोष्टदेवतानीष्टदेवतः । तथा ष्टोदपमष्टमप्रमाणिति । आलि-
कोदृष्टमचहोसि विनियुतानि । आकृतिं यत्तुः पठ्टिः । मेष्टो मि-
ष्ट । ष्टुष्टिष्टुप् । वित्त । यत्तुर्जगती । प्रज्ञापतये । दण्डः पठ्टिः
विष्टो देवस्त्रेष्ट्यस्य तु प्रायुषं छर्चा उप्रिष्टपकरते उकः पाठामा-

ग्रन्तिकरण प्राज्ञपात्यादिकर्त्तव्यं चोद्गमण्डीमे विनियोगदत्तिवि-
शेषाः ॥

मास्त्रौख्यौ गायत्रीचिटुभौ ॥

मा सु भित्या । दृढं हृष्ण देवित्येते कर्त्त्वी चोख्यो उत्तरादेवत्योक्तमे-
ष गायत्रीचिटुप्रकृत्यस्त्रौ ॥

अग्निश्च पादशानेयः ॥

मास्त्रित्यस्यामृचिप्रग्नियेदकरिष्यथहृत्यं पादोनिदेवतः । मा सु
भित्यादत्तिहृष्योरुख्याधित्रपदे विनियोगः ॥

इर्तनः सोमाहुतिरामेयीं गायत्रीम् ॥

इर्तनः सप्तिरितीमामृचमनिदेवत्यां गायत्रीछन्दस्त्रां सोमाहुति-
र्कृष्णिरपश्यत् । कार्मुकसमिदाधानेऽस्या विनियोगः । अनाद्योर्ध्वं
हेतु पूरणम् ॥

परस्या विरुपाङ्गाङ्गिरसः ॥

गायत्रीमित्यनुवर्त्तते । परस्याऽप्रधीतीमामृचमनिदेवत्यां गायत्री-
छन्दस्त्रां अङ्गिरसोऽपत्वंविरुपकृष्णिरपश्यत् । वैकंकात्समिदाधानेऽ-
स्या विनियोगः द्वितीयस्य व्यूहेतु पूरणम् ॥

परमस्याऽग्राहणिरनुष्टुभम् ॥

परमस्यादत्तीमामृचमनिदेवतामनुष्टुप्रकृत्यस्त्रामारणिकृष्णिरप-
श्यत् प्रोदुम्बरसमिदाधाने विनियोगः ॥

यद्वने हे जमदग्निः ॥

अनुष्टुभमित्यनुवर्त्तते, यद्वने, यद्वनीत्यृग्दद्यमनिदेवत्यं अनुष्टुप-
कृत्यस्त्रां जमदग्निकृष्णिरपश्यत् । यद्गन्तात्यस्या परश्वकृत्यसमि-
दाधाने विनियोगः । अन चतुर्थः सप्ताचरः तत्र व्यूहो वा एकोना
या, यद्युपेत्य साधाशयसमिदाधाने विनियोगः । तत्र प्रथमचतुर्थयोः

व्यूहेन पूरणम् ॥

अ हरहनं भाने दिष्टस्त्रिष्टुभौ ॥

अहरहरप्रयाव, नाभा पृथिव्याइतीमे क्रचो चिष्टुप्छन्दस्के अग्नि-
देवत्ये नेदिष्टस्त्रिविरपथ्यत् । अथवा नाभानेदिष्टस्त्रिव षष्ठात्मरह
विनाम । प्रतूर्त्तं नाभानेदिष्टस्त्रिव तथा दर्शनात् । चट्टलिगत्वा तु
चिष्टुभादिति दिष्टस्त्रिवाक्षाप्त्यते । पलाशसमिदाधानेऽभयोविनियोग
नाभा पृथिव्या इत्यप्यां द्वितीयतुर्थों पादौ जागतौ । तथाप्येषा चिष्टु-
देव । जगतौ हौ तु जागतौ वस्त्राः सा जागतीजगतीचैषुमे चिष्टुदि-
तिपरिभाषणात् ॥

या सेनाऽचनुष्टुभ ॥

तथा सेनाइत्यादा सर्वोक्त्वोऽनुप्रकृत्यस्ता । सर्वाश्रावनेय पर-
स्याभधीत्यादा सर्वा समिदाधानकारणमन्वरपा क्रचोऽग्निदेवत्याः
तथा सेनाइत्यस्या प्रथमं सप्तक । द्वितीयचतुर्थों नवकौ द्वतीयो
इष्टक । दृश्याभ्या । तथा प्रथमं पठक द्वितीय सप्तक । अत्र व्यूहो
या । अन्त्यादप्टकौ । दृश्यूना । ये जनेषु । द्वतीये व्यूह, सठेणित ।
अथ षट्क । द्वितीयतुर्थों सप्तकौ । चतुर्थों नवक । उदेषा । द्वि-
तीयचतुर्थों सप्तकौ । दृश्यूना । पूर्वं या सेनाऽचनुष्टुभइत्युक्त, तथात्वा
या विशेषमात्र ॥

अन्त्योपरिष्टाद्वृहती ॥

या सेना इत्यादीनामन्ते भवति प्रत्यया अववा अभ्यायस्यांत्या अ-
नुष्टेऽक्षसंघेत्योपरिष्टाद्वृहती, अस्या अन्त्य एवदी द्वादशक आ-
द्यास्योऽष्टका सौपरिष्टाद्वृहती । "अन्त्यश्वेदुपरिष्टाद्वृहतीत्यु-
क्ते,, एताक्षसमिदाधानेऽस्या विनियोग । न त्वनुष्टुप् । या सेनाइत्या
दीना क्षपिरग्निकृतवाभ्यस्यानुकालात् । ६ ॥

दृश्यानो वत्सप्रीस्त्रिएषुभैर् रौक्मीम् ॥

दृश्यानो रुक्मिणीमामृचं विष्टुप्लृन्दस्कां रौक्मीं रुक्मिणीवत्तां वत्स-
प्रीकृत्विरपश्यत् । रुक्मिणीतिमोचने विनियोगीऽस्याः । अत्र ग्रथमस्य
व्यूहद्येन पूर्णम् । द्वितीयोऽन्यकः तेनैकोना ॥

नक्तीपासा कुत्सऽआग्नेयीम् ॥

विष्टुभमित्यनुवर्त्तते । नक्तीपासा समग्रेतोमामृचगम्निदेवत्वां
विष्टुप्लृन्दस्कां कुप्लकृत्विरपश्यत् । नक्तीपासेत्यर्हस्येष्ट्वामुखा-
परिप्रहर्ते विनियोगः, आदा आग्नेयस्य पादस्थोऽस्त्राहरणे । देवाऽप-
ग्निमित्यस्य पादस्थासन्द्यासुखानिधाने ॥

विश्वा श्यावाम्बः साविच्चीं जगतीम् ॥

विश्वा रूपाणीतीमामृचं सविश्वदेवत्यां जगतीऽन्दस्कां श्यावाय
कृत्विरपश्यत् । द्वतीयपादे व्यूहः । अस्याः शिक्षपाशप्रतिमांके वि-
नियोगः ॥

सुपर्णः कृतिश्चतुरवसाना गारुदी विष्ट्री ॥

इष्टपर्णोऽसि गरुदानितीयमृक् कृतिश्चन्दस्का चतुरवसाना अवसा-
नस्तु चायुक्ता गारुदी गरुदमदेवता । विष्ट्री विष्ट्री विष्ट्रीपनयन-
कार्ची । अगीत्यच्चराकृतिः । अत्र चिसमत्यच्चराणि सन्ति । घट्श्वृह-
स्यानानि सन्ति । तैय छतेरैकोनाशीत्यकरेयं संपद्यते । अस्याः स-
शिक्षप्रस्थाने गारुदप्रहर्ते विनियोगः ॥

विष्णोऽस्त्रिङ्गोक्तानि ॥

विष्णोः क्रमोऽसि सप्तद्वैत्यादोनि दिशीऽनुविक्रमस्वेत्यत्तानि य-
ज्ञूः विलिङ्गोक्तदेवतानि । उत्थानिदेवतानीत्यर्थः । “यः सविष्णुर्यज्ञः
स य स यज्ञोऽयमेव सवीऽयमनिरुख्यायामिति” श्रुतेः । विष्ट्रुक्तमणे
एषां विनियोगः । अयाणां सर्वेषां व्यूहेन कठमृहतीऽन्द । चतुर्थस्य

प्राजापत्याबृहती । दिशीन्विति यजुर्णिक् । दिशाभीषणे विनि
योग ॥

अक्रांदद्वत्प्रीरामेयीं चिष्टुभम् ॥

अक्रांददग्निरितीमामृत मनिदेवत्या चिष्टुभम् वसपीकृपिरपश्यत् ।
अन्ने पिण्डवत्प्रायुद्कृपचहये विनियोगः । चतुर्थस्य व्युहेन पूरणम् ॥

अग्नेऽङ्गधर्द्वृहती ॥

अग्नेऽभ्याष्टर्तिचित्यस्या जार्द्ववृहतीकृत्य, यस्यास्त्रय पादो हाद-
शकाः सोदर्धवृहतीलुच्यते । “चिजागतोद्भवृहतीलुक्ते” । अग्ने ल
तीयो दयकस्तस्य व्युहृहयेन पूरणम् इयमनिदेवत्या आग्नेयीत्युवृ-
त्ते । अग्नेरवहरणे विनियोग ॥

आग्ने महावृहती ॥

आग्नेयीत्युवृत्ते । अग्नेऽप्तिरितीयसृक् । अनिदेवत्या म-
हावृहतीकृत्यस्का । यस्या एक पादो हादशाखर । अग्ने चतुर्तोऽष्टा-
शरा सा महावृहती चिष्टुबुच्यते । “चत्वारोऽष्टका जागत्यमहा-
वृहतीलुक्ते” अग्नेऽप्तिरित्याष्टपादस्य व्युहेन हादशाखरपूरण ।
अग्नेरवहरणे विनियोग ॥

पुनर्गायच्यौ ॥

पुनरूज्ञां सहरव्येतीमि ऋचौ गायत्रीकृत्यस्के । अनिदेवते । आ-
ग्नेयी पदानुवृत्ते । अग्नेरवहरणएव विनियोग । पुनरित्यस्या
अस्त्रय व्युहेन पूरणम् ॥

आत्वा भ्रुवोऽनुष्टुभम् ॥

आग्नेयमित्युवृत्तेने । आत्वा हार्षमितीमास्त्रममुष्टुभमनिदे-
वता भ्रुवकृपिरपश्यत् । अभिमन्त्रणेऽस्याविनियोग ॥

उदुत्तमर्थः शुनश्चिपी वारुणीं चिष्टुभम् ॥

उद्गतमनितीमा मूर्खं वदयदेवतां चिष्टपश्चन्दस्कां शुनः प्रेपश्चपि
रपश्यत् । पाणीभीचने विनियोगः स्तुर्यस्य घूर्हेन पूर्तिः ॥

अग्ने चितऽआग्नेयीम् ॥

चिष्टुभवित्यनुवर्तते । अग्ने वृहवितीमामूर्खं अग्निदेवत्वां चि-
ष्टुभं चितनश्चपिरपश्यत् । अग्नेः प्राग्दधिष्ठापपश्येऽस्या विनियोगः
आदांश्चयोर्घूर्हेन पूरणम् ॥

इठः-सऽउक्ता जगतीह यजुर्लता ॥

इहानिप्रकरणे हंस शुचिष्टदितीयपृथक्जगतीश्चन्दस्कां शुत्या
चत्वां । कीदृग्मी । यजुर्लते यस्या सा तथा । राजसूयप्रकरणे त्विष्म-
तिजगतील्लता न तत्र यजुर्लता । कुत् । एतामतिष्ठन्दः संपत्तिति-
श्चैवृहदित्यस्यावयवस्थापृथक्यज्ञरभावात् । अत तु “भैश्वर्मुपावहर-
तीति प्रत्यक्षजगत्या जगती इमांसोकानमुतोषाचोष्यश्चनुर्ते” इठः सः
शुचिष्टदितीयूते । वृहदिति निदधातीत्यस्यावयवस्थपृथग विनियो-
गाद शूयते । तेनाच जगती यजुर्लतेति युक्तमेषांतः । द्वतीयस्य घूर्हेन
पूरणम् किञ्चाद्यजुरित्वपेत्तायामाह ॥

अन्ते वृहद्याजुः ॥

हसः शुचिष्टदित्यस्याऽभस्ते वृहदित्येतावदशुः । इठः-सऽस्यस्या
अग्नेरवहरणे विनियोगः वृहदित्यासद्वाऽग्निधाने ॥

सीद त्वमाग्नेयी चिष्टुप् ॥

सीद त्वं मातुरित्येषा अग्निदेवत्वा चिष्टुप् । उपस्थाने विनियो-
गः आदादयोर्घूर्हेन पूर्तिः ॥

अन्तरग्नेऽनुष्टुभौ ॥

आग्नेयीषद्मनुष्यर्तते । अन्तरग्ने रुचा, गिर्वी भूषेतीमि कर्त्त्वौ अ-
ग्निदेवते अनुष्टुभौ । उत्थानेहपस्थाने विनियुक्ते । अतरित्यस्या आ-

थो व्यूहेन पूरणीयो । शिव इत्यस्य द्वितीयचतुर्थो च ॥ ७ ॥

दिवस्यर्थार्थेयं चैषुभम् हातश्च वत्सप्रीभर्त्तुंहनः ॥

दिवस्यार्थं प्रथममित्येतद्वादशचे परितदेवतं चिष्टुप्छन्दस्तं भलं-
दतस्य पुचो वत्सप्रीकर्त्तव्यपर्यगत् । उखाऽनेतपस्यानेऽस्य वादशर्चस्य
विनियोगः, इत्यात्मएतमित्यस्य व्यूहेन पूरणम् । विद्यात्मैति, दशा-
चरः, समुद्रे त्वा व्यूहः, आरोदसी भावुनेत्यत्र च । विभात्यप्ये । मत्ते
ष्ववितः दशाचरः, समुद्रे त्वा व्यूहः आरोदसी भावुनेत्यत्र । वि-
भात्यप्ये । मत्तेष्ववितः । दृश्यात्मो रक्षा, भस्य द्वितीयो थो दशकः, आ-
त्मभज, त्वामग्ने दद्योः । अस्ताद्वीति व्यूहेन ज्ञातेऽपि दशकः । एतेषु
पादेषु व्यूहः ॥

**समिधाविन् विरुपाक्षऽप्राह्णिरसऽप्सानेयं गायत्री-
म् ॥**

इतिसूत्रमिहकेचित्र पठन्ति समिधाविनमित्यस्याकृत्यादेः प्रागुत्त-
त्वात् । उरव्येऽर्थोऽसमिदाधानेऽस्या विनियोगे वनीयाहने । अत दि-
क्षपात्रक्षत्विस्त्रविरुपदति नाममेवात्पुम् पाठइत्यप्तैः ।

उदुत्वा तापसोऽनुष्टुभम् ॥

उदुत्वा विश्वेदेवादतीमामृतमग्निदेवतामनुष्टुभम् तापसक्षविर-
पश्यत् । सासदीकस्यीस्याऽनेत्यसने विनियोगः च द्वितीयद्वती-
ययोर्थ्यहः ॥

प्रेदनुष्टुप् ॥

प्रेदग्रहत्यस्या अनुष्टुप्छन्दः । अग्निदेवतापाग्नमने विनियोगः
अत्रापि द्वितीयचतुर्थोर्थ्यहः ॥

प्रग्रायमाग्नेयों वासस्त्रिष्टुभम् ॥

प्रग्रायमविनरितीग्नामृतमग्निदेवतां चिष्टुप्छन्दस्तं वसिष्ठकर्त्तव-

रपश्चत् । समिदाधानेऽप्या विनियोगः ॥
आपो देवीरापी ॥

चिष्टुप्पदमनृष्टते । आपी देवीरित्येषा आपी अव्येषता । चिष्टुप् ।
भक्तानोऽप्सु प्रस्त्रेषे विनियुक्ता । प्रथमो हाटयाचरः ॥

अस्त्रगते विरुपामाइनेयीं गायत्रीम् ॥

अप्स्त्रगतीमामृचं अग्निदेवतां गायत्रीकृत्यस्त्रां विरुपकृत्यिरप-
श्यत् । भक्तानोऽप्सु प्रस्त्रेषे विनियोगोऽप्याः । अत्र प्रथमे व्यूहः ॥

गर्भोऽग्निं तिस्त्रोऽनुष्टुभः ॥

गर्भो अस्त्रीष्टवीनामित्यादास्त्रिस्त्रकृतीऽनुष्टुप्कृत्यस्त्राः । अग्निं
देवताः । आपनेयीपदानुवृत्ते । गर्भोऽत्यस्त्राप्सु भक्ताप्रस्त्रेषे विनियोगः ।
प्रस्त्रेष्ट्यनयीरनामिकया भक्ताने विनियोगः । गर्भोऽत्यादे व्यूहः
हितीयः सप्तकः पुनरुज्जां महरथेत्यनयीः प्राणुलम् ॥

बोधा मे दीर्घतमास्त्रिष्टुभम् ॥

बोधामद्यतीमामृचं चिष्टुमे दीर्घतमाकृत्यिरपश्चत् । उपस्थानेऽप्या
विनियोगः । चतुर्थं व्यूहः ॥

स बोधि सोमाहुतिरापनेयीं यजुर्लां गायत्रीम् ॥

स बोधि स्त्ररितीमामृचं अग्निदेवतां यजुर्लता गायत्रीकृत्यस्त्रां
सोमाहुतिकृत्यिरपश्चत् । उपस्थाने विनियोगः वृतीये व्यूहः ॥

यजुर्वेष्वकर्मणाम् ॥

सर्वोधीत्यस्याश्रगते विश्वकर्मणे स्वाहेत्यतद्यजुर्विष्वकर्मदेवतम् ।
प्राययित्तिहामे विनियुक्ता । देवीजगती ॥

पुनस्त्वा चिष्टुबाधनेयीम् ॥

पुनरुज्जाऽदित्या इतीयमृक् चिष्टुप्कृत्यस्त्रा अग्निदेवता । समि-
दाधाने विनियुक्ता । अचाद्यसुर्दग्नकः । दितीयएकादग्नकः । चतुः

र्थएकादशकः । दृष्टिका ॥ ८ ॥

अपेत लिङ्गोक्तवहुदेवत्या ॥

चिष्टुवित्यगुद्धत्ते । अपेत वीतेतीयमृक् चिष्टुप्रकृदस्का । लिङ्गो-
क्ता बहवो देवता यस्या, स लिङ्गोक्तवहुदेवत्या गार्हपत्यव्यूहने विनि-
युक्ता दृतीये व्यूह ॥

सञ्ज्ञानमूर्पदेवत्यम् ॥

सञ्ज्ञानमित्यूपदेवत्यं यज्ञ । प्राजापत्यावृहती । कपनिधापेऽस्य
विनियोगः ॥

अग्नेः सिकता ॥

अग्नेभ्यासीत्यस्य सिकतादिशता यजुस्त्रिवृष्टुप् । सिकतागिवापे
विनियोगः ॥

चितः परिचितः ॥

चितस्य परिचितइत्यस्य एपरिचितोदेशता सामोणिक् । परिचि-
तां परिश्ययेव विनियोगः ॥

अथठ० सं पञ्चर्चमाग्नेयं चैष्टुभं विश्वामित्रः ॥

अथठ० सो अग्निः, अग्ने यस्ते दिवि, अग्ने दिवोऽश्येण, पुरीषासः,
इडामग्नइत्येतत्यच्चर्चमग्निदेवत्या चिष्टुप्रकृदस्का विष्णुःसित्तर्विष्णु-
पश्यत् । आश्रामां चतस्र्यामर्दबृहतीगामुपधाने विनियोगः, इडाम-
ग्नइत्यस्यास्त्रिवृश्युपधाने विनियोग, यदीषधीविति नवाखरो व्यूह-
हयेनपूरणीय । येनांतरिचमिति चैकेन । अच्छादेवानिति च, या रो-
चने, यायावस्तादिति च ॥

चतुर्थनुष्टुप् ॥

अस्मिन्पश्युच्च चतुर्थीं पुरीषासइत्येषाऽनुष्टुभोऽपवादः । अष्टमवर्षे
व्यूह इडामग्नइत्यव दृतीयचतुर्थीयोव्यूह ॥

अयं तेऽनुष्टुप् ॥

अयं तद्व्येषाऽग्निदेवत्याऽनुष्टुप्छब्दस्का तिरग्ंच्युपधानेऽस्य विनियोग । आग्नेयपदमनुवर्त्तते । इदमपि पुनरुत्तमं सूचं । अयं ते इत्येतस्या पूर्वसुक्तलालात् ॥

चिदैषके ॥

चिदसि, परिचिदसीर्येते यजुर्पी ऐषके इपटके देवते । पूर्वयो-
क्षिरश्चोरुपधाने विनियोग, चिदसि प्राजापत्याऽनुष्टुप् । परिचि-
दग्निकर्त्तव्यगायधी ॥

लोकं लिगीक्ताऽनुष्टुप् ॥

लोकं पृष्ठेतीयमूक्लिङ्गीक्तदेवता अनुष्टुप् । कोकंपृष्ठेयोऽस्यादे-
वते त्यर्थं । द्वितीये त्वंशब्दे व्यूहः । लोकपृष्ठाभिमन्त्रणे विनियु-
ता ॥

ताऽच्यस्याप्तिं प्रीयमेष्टएन्द्रः ॥

अनुष्टुप्दिव्यनुवर्त्तते । ताऽच्यस्य सूददोहसऽइतीमासृचमन्त्रेवता-
नुष्टुभं एन्द्रः इद्रस्यामुच्च प्रीयमेष्टसक्तपिरपश्यत् । सूददोहसाधिव-
दने विनियोगोऽस्या ॥

इन्द्रं जेता माधुच्छन्दसऽएन्द्रः ॥

अनुष्टुभमित्यनुवर्त्तते । इन्द्रं विश्वाऽइतीमामूर्चं इन्द्रदेवत्यामन-
ष्टुभं मधुच्छन्दसोऽपत्यं जेताश्चपश्यत पुरीषनिवापेऽस्या विनि-
योगः ॥

समितं चतस्रो हृव्यग्निदेवत्या उविष्णुपरिष्टाहृवृद्-

हत्युष्णिक्पद्मक्तयः ॥

समितं सकन्येष्या । सवां । अग्ने त्वं पुरीषो, भवतन्नित्येतायत

स च चो दृश्यनिदेवताः द्वाषमनीदेवते यासां ता दृश्यनिदेवताः । य-
थाक्रममुण्डिगुपरिष्ठाद्वृष्ट्युणिक् पट्टयः । समितभेतस्या उणिक्
क्षन्दः एकाधिकाण्डिणिक् । अनियताचरपादल्लिङ्गचरापामष्टाविंश-
तिसंख्यत्वात् । सर्वोमित्यस्या उपरिष्ठाद्वृष्ट्यती । अथ द्वितीयसम्भवः
छतीयो नवक, चतुर्थस्तथो दृश्यकाइस्येकाधिका । अग्ने त्वं उणिक् इयं
एकाधिका । आप्युणिक् अनियताचरपादल्लिङ्गचरैस्यात्वात् ।
भवतं नः पट्टिः । इयमायाऽपर्यपट्टिः अनियताचरपादल्लिङ्ग-
चरैस्यात्वात् । उख्यस्यात्मनेग्नाहिंपत्यचितो स्यापने चतसृशां विनियो
गः ॥

मातेवोरवास्तुतिस्त्रिष्टुप् ॥

मातेव पुञ्चमितीयमृगुखाया-स्तुतिः उखेव देवतेन्द्रियः चिष्टुप् ।
उखायाः । गिक्यः हिमोचने विनियोगः । अथ द्वितीयो नवकः ।
चतुर्थो द्वादशकः ॥ २ ॥

असुन्वन्तं नैकृतं तृचं चैषुभम् ॥

असुन्वन्तामयज्ञमानं, नम सुते । यस्यास्ते ओरमित्येतत्तद्वचं निर्ज्ञति-
देवतयं चिष्टुप्क्षन्दस्तं नैकृतीनामुपधाने विनियुतां । प्रथमायाऽस्त-
तीयो दृश्यकः द्वितीयाय । द्वतीयो दृश्यक, द्वतीयायाः प्रथमो दृश्यकः
तृतीयचतुर्थो द्वादशको ॥

यन्ते यजमानदेवत्या ॥

चिष्टुप्यदमत्रानुवर्तते । यन्ते देवीहितीयं यजमानदेवत्या चि-
ष्टुप् । गिक्यरुक्मपाशेष्टवाऽसन्दोनां निरसने विनियुक्ताः, अत द्विती-
यादिपादतयं व्युहृत्यैव पूर्णम् ॥

नमो विराट्भूतिदेवत्यैकपदा ॥

नमो भूत्या इत्यैकपदा विराट्भूतिदेवत्या दशाघरा चिं विरा-

हिरयच्चते । चतोर्व छ्युहेत पूर्वारत्याने विनियोगः ॥

निवेशनऐद्रीं चिट्ठुभं विश्वावसुर्देवगन्वव् ॥

निवेशनः सङ्गमनश्चतीमायूर इन्द्रदेवला चिट्ठुभं विश्वावसुर्देवग-
न्ववोऽपश्चत् । गामाहारि भवत्य गाहंपत्यचितिष्पस्यानेहपश्चाने
विनियोगः । द्वितीये व्युहः ॥

सीरा हे सीरदेवत्ये वुधसौम्यो गायत्रीचिट्ठुभौ ॥

सीरा युज्जति, युग्मलसीरा इतीमे चत्तो भीरदेवत्यो कमेष गा-
यत्री चिष्टुभौ भीमपुचो वुधक्षयिरपश्चत् । यज्यमानस्य सीरस्या-
भिमन्वले विनियुक्ते । युग्मलसीरेत्यत्र हितीयचतुर्थ्योर्ध्युहः ॥

शुनं चतस्तुः सीतादेवत्याः कुमारहारितो हे चि-
ट्ठुभौ तृतीयापङ्कित्यतुर्थ्यनुष्टुप् ॥

शुनं सुफासा, घृतेन सीता, सांगल, कामद्वामदुष्टे । एतायतस्तुः
सीतादेवत्याः कुमारहारितभिरपश्चत् । व्यास चतस्रपु शुनं सुफासा,
घृतेन सीता एते हे त्रिष्टुप्ष्वन्दस्के । तृतीया नाइस्तमित्येषां पक्षि-
क्ष्वदस्त्वा । चतुर्थीं कामं कामदुष्टे इत्येषां अतुष्टुप्ष्वन्दस्का । मर्दी-
सां क्षर्षणे विनियोगः, घृतेन सीतेति दादगात्तर । तेनैकाधिका ।
साइसम् सामकः । तेनैकाना प्रफल्यं व्युहः । इन्द्राभिर्भ्यां व्युहः । प-
जाभ्यः सप्तकस्त्रीनैकोना ॥

विसुच्यद्वचमानडुही गायत्री ॥

विसुच्यद्वमित्येषा अगुहुहेवता गायत्री । चतुष्टुदिसोके विनियुक्ता
एकाधिका चार्यगायत्री । पादानामनियताघरत्वेऽपि चतुर्विश्व-
रत्वात् ॥

सजूर्लिङ्गोक्तदेवतम् ॥

सजूर्ष्वद्वत्येतद्यजुसिङ्गोक्तदेवतम् । कुण्डलस्ये चतुर्गृहीतहोते वि-

नियुक्तः । चाद्यीप्रसुष्टुप् । पद्मः उषा अग्निनौ सूरी वेष्वानररथेति
लिङ्गोक्ता देवता ॥ १० ॥

**याओपधीः सप्तविठ्ठ० श्वतिमनुष्टुभञ्जीपधिस्तुतिमाथ-
वर्णो भिषक् ॥**

याऽप्योपधीः पूर्वजाताइत्यादा, योऽप्यसां अभिदासतीत्यन्ताः सप्त-
विठ्ठ० तिसंख्या अनुष्टुप्छन्दस्का आपधिस्तुतिमीपधिदेवत्या अर्थवैषः
मुचो भिषक् सञ्ज्ञकृष्टपरपश्यत् । अनुष्टुभैतितिर्तीयावहुवचनेम् ।
तद्विशेषणम् तु सप्तविठ्ठ० तिमिति हितीयैकवचनं “विंश्यादा. सदैक-
त्वैतिवचनात्” । वीरधः पारिष्ठवः, उच्छ्रुत्या, धनं सनिध्यन्तीनां ।
अतिविद्वाः स्तेनैवेति, नवक ओपधीः प्राप्तुच्चवृद्यत्किञ्च, माकं
यद्दम, साक वातस्य । हहस्यतिस्तानो मुचन्तु, एते मतमाक्षराः एतेषु
व्यूहः । असंगवेएकोन क्लन्द । आदा. पञ्चन्दश मर्दैपधवपने विनियु-
क्ताः अवशिष्टानो हादशनां मुचन्तु मा शपथ्यादित्यादीना क्वापि वि-
नियोगी नास्तीत्याह ॥

भुञ्जन्तु वधुद्वीटग्रानारभ्याधीताः ॥

, मुचन्तु मा शपथ्यादित्यादा हादशर्चैनारभ्याधीतः वस्तुकृषि-
दपश्यत् । कञ्चन कर्म विशेषमारभ्याधीता, अनारभ्याधीताः । नभार-
भ्याधीता अनारभ्याधीता, आसा कुचापि विनियोगी नास्तीत्यर्थं,
मुचन्तु मा । अथो वक्ष्यात् । बृहस्पतीति सप्तकः । अस्यैति हे । मा
वः । शब्देमस्तु । उपधयदृतिनवकः । सोमेनेति सप्तकः । भर्गसदृति
नवकः, त्वांगभर्वा । महस्व । सहस्रपाप्मा, दीघीयुक्ते, दशकः तेन
दृश्यधिका । त्वमुच्चमा । अत एतेषु पादेषु यथासंभवं व्यूहः । तदम-
भवे क्लन्दसी ग्नूनता ॥

मा मा हिरण्यगर्भं कायीं चिष्टुभम् ॥

मा माहि एसीदिक्षीमानुचं कार्यी कायदेवत्यां चिष्टुभम् हिंरण्य-
गर्भकृष्णिरपश्यत् । द्वितीये व्यूहः पुरस्ताक्षोगेष्टकोपधाने विनियोगो-
इत्या ॥

अभ्यावर्त्तस्खोणिगामनेयी ॥

अभ्यावर्त्तस्खेतीयस्त्रक् उषिक् अग्निदेवत्या । अन्यएकादशकस्त्रेनै
कोना । दक्षिणतो सोगेष्टकोपधाने विनियुक्ता ॥

अग्ने यदृगायत्रो ॥

आग्नेयीत्यनुवर्त्तते । अग्ने यत्ते शुकमितीयस्त्रक् अग्निदेवत्या गा-
यत्रीकृष्टस्त्रा पद्याक्षंगेष्टकोपधाने विनियुक्ता । अत्र प्रथमो नवकः
त्वेनैकाधिका ॥

इपं चिष्टुप् ॥

इपमूर्जमित्यस्यास्त्रिष्टुप्कृष्ट आशीर्देवता । पाव॑यस्योत्तरतो
सोगेष्टकोपधाने विनियोगः चतुर्थस्य सिक्तुतापातने । अत्र प्रथमल-
तीययोऽव्यूह ॥

अग्ने तव पावकोऽग्निराग्नेयेष्टुचम् ॥

अग्ने तवेति पद्यस्त्रम् अग्निदेवतम् पावकोग्निराग्निरपश्यत् सिक
तावाये विनियोगोऽस्यपद्यस्य ॥

प्रथमे विष्टारपड्क्तिः ॥

यस्या द्वितीयद्वतीयो पादो इदृगकी आद्यतुरीयावषट्की । सा
विष्टारपड्क्तिः । “मध्यमो चेष्टारपड्क्तिः” रितिवचनात् । बृहद्वानो ।
अस्य व्यूहेन पूरणम् । पावकवर्चाइत्यर्थं नवकस्त्रेनैकाधिका ॥

तिस्रु सतोवृहत्यः ॥

जर्जो नपात् । इत्यन्यन्ये, इष्टकत्तीर इत्येतास्त्रिस्त्रकृष्ण । सतोवृ-
हत्य । यस्या प्रथमलतीयो इदृगकी इतरावषट्को सा सतोवृहती-

“अथुजी जागतौ सतीभृहतीत्युक्ते;” त्वेऽप्यइत्यत्र व्यूहः। अस्मि राये ।
इत्यत्र च ॥

उपरिटाज्ज्योति.पटी ॥

अस्मिन्नेव घडृचेषष्टी कृतावानमिलेपा वर्णुपरिटाज्ज्योति-
क्षम्बद्धका । असा ऋचस्वयः पादा हादगाच्चरायतुर्धोऽष्टाचतुरः। सो-
परिटाज्ज्योति“ अतोऽष्टकस्तातो ज्योतिरित्युक्ते;” अच शुभकर्त्त्वं हैव्यं
मानुपइत्यतयोर्थ्युहेनपूरणम् ॥

आप्यायस्त्र गोतमः सौमीर्गीयन्नीत्रिष्टुवुप्तिः ॥

आप्यायस्त्र समेतु । सन्ते पर्यासि । आप्यायस्त्र मन्दितमेलेतास्ति-
स्त्रक्षुचः सौमीः सौमदेवताः । कमेण गायत्रीत्रिष्टुवुप्तिक्षम्बद्धका
गोतमक्षयपरपश्यत् । आदधीराप्यायस्त्र, सन्ते पर्यासीलेतयोः सिक-
तानामाप्यायने विनियोगः, व्रतीयस्या विनियोगउक्तो नास्ति । वि-
ज्ञतः सौमेत्यत्र व्यूहः । संयूष्टयानीत्यत्र हीव्यूही । दिवीत्यत्र च ॥

आतेऽवत्सारः ॥

आते वस्त्रो मनश्चत्येतामयत्सारक्षम्बिरपश्यत् ॥

तुभ्यंता हे विरूपः ॥

तुभ्यंता, अग्नि प्रियेचितीमि हे वर्चो विरूपक्षम्बिरपश्यत् । ति-
स्त्रो गायत्र्य आमेयः, आते वत्सतुभ्यंता, अग्नि, प्रियेचितीमास्ति
स्त्रक्षुचोऽग्निं देवता गायत्रीक्षम्बद्धका । तिसृष्टामपि वयने अग्नि-
भ्यः प्रद्विष्टमाणेभ्योऽनुवृहीतिप्रेपितप्त्वा हीतरनुदानने विनियोगः ।
परमाच्चित् । अयं सप्तकः । तनैकोना ॥ ११ ॥

मयि ककुवाग्नेयी ॥

मयि गृह्णामीतीयमृक्कुपक्षम्बद्धका अग्निदेवता । यस्यास्तिप-
दा मध्यमो हादशक । प्रथमद्वतीयावष्टको । सा ककुवुल्लिङ्गुच्छते ।

“मध्यमचेतकुविति” वचनार्थ । अत तु मध्यमस्य तु देशकस्त्रैन दृश्य-
धिका यजमानजपेऽस्या विनियोगः ॥

ब्रह्मादित्यदेवता लिष्टुप् ॥

ब्रह्मयज्ञानभिल्येषा चिष्टुप्छन्दस्त्वा । आदित्यदेवतां च । द्वती-
ये व्यूहः । एकोनता या । रुक्मीपधाने विनियोगः ॥

हिरण्यगर्भीं हिरण्यगर्भः कायं लिष्टुभम् ॥

हिरण्यगर्भः संमवत्तेतीमास्त्वं चायदेवतां चिष्टुभं हिरण्यगर्भः-
चट्टविरपश्यत् । हिरण्यपुरुषोपधानेऽस्या विनियोग । चतुर्थे व्यूहः ॥

नमोऽस्तु सार्पं तृचमानुष्टुभम् ॥

नमोऽस्तु सर्पेभ्य इतीदं वच सर्पदेवतम गुष्टुप्छन्दस्त्वां । यज्ञमान-
स्त्रीपस्याने विनियुक्तां । नमोऽस्त्रिलंयं यहस्तरः व्यूहेन सप्ताचरः ।
तेनैकोना । सर्पेभ्य इत्यत्र पुनर्यकारव्यूहो वा, याऽप्यवृद्धति नयकस्ते-
नैकाधिकां ॥

कणुष्व पञ्चं प्रतिसरा राज्ञोऽमादेवानामार्पम् ॥

कणुष्व पाजइत्याद्याः पञ्चतत्त्वः प्रतिसरा राज्ञोऽधनाः राज्ञसाम्रांत्य-
स्त्रैरपेण सरतीति प्रतिसराः अतएव रजोऽहननसम्बन्धात् राज्ञो-
धनाइत्यासां संभाः । देवानामार्पम् । देवा आसामृपयदृश्यर्थ । “एतदै-
देवा अविभयुरिति देवान्प्रकल्पत एतां राज्ञोऽमान्प्रतिसरानपश्य, क्ष-
णुष्वपाजइत्यादित्यवषात्” ॥

सर्वास्त्रिष्टुभ आनेयी वामदेवद्वापश्यत् ॥

कणुष्वपाज इत्याद्याः सर्वाः पञ्चापि चिष्टुप्छन्दस्त्वा अस्त्रिन्देय-
ताः वामदेवय चट्टविरपश्यत् । यकांरः पूर्वोक्तैर्देवैक्षिपिभि, संमुखया-
ये पुरुषे पञ्चश्चहीतहोमे सर्वासां विनियोगः । याऽह राजेव । छ-
ष्वी अनधीर्यूहः । तपूर्णघने द्वो व्यूहो उद्गमे अस्त्रिचान् । अनयो-

वर्ष्येहः । नीवा तं । उद्धर्वी भवेत्यत्र च । आविदित्यरहो ॥

आगनेष्वा यजुराग्नेयम् ॥

प्रवर्तेद्वा इत्येतद्विनदेवतम् यजुःपठत्तिः कार्मर्यसुगुपधाते विनियोगः । अविनर्महेत्यस्याः प्रागुल्ल सर्वम् ॥

इन्द्रस्यैद्रम् ॥

इन्द्रस्य त्रौजसेति यजुरिन्द्रदेवतम् । यजु पठत्तिः । शौदुम्बरस्य-
गुपधाने विनियोग ॥

भुवस्त्विगिरा आगनेथी लिष्टुभम् ॥

भुवो यज्ञस्येतीमामृतं अविनर्देवतां लिष्टुभम् लिगिराज्ञविरप-
ञ्जत् । शौदुम्बर्यो सुवडपधानएवास्या अपि विनियोगः ॥ १२ ॥

ध्रुवास्यूद्धर्ववृहती ॥

ध्रुवासि धर्वयेतीयस्कृ उद्धर्ववृहती, यस्यास्त्रयः पादा इदय-
का । सीद्धर्ववृहती । “चिजागतोद्धर्ववृहतीत्युल्लेष्टुः” । अथ प्रथमस्ययो-
द्यस्कृ द्वितीयो इदयकः । त्रीयो इदयकाऽति । व्युहेन इन्द्रः पू-
र्त्तिः ॥

प्रजापतिरनुष्टुप् ॥

प्रजापतिष्ठेतीयमनुष्टुप् । आद्यौ नवकी । चतुर्थैः सप्तकैः ॥

भूरसि प्रस्तारपठत्तिः ॥

भूरसीत्यस्याः प्रस्तारपठत्तिः इन्द्रः । यस्या आद्यौ हादयकी । अ-
स्त्वादष्टको सा प्रस्तारपठत्तिः । “आद्यौ चेत्प्रस्तारपठत्तिरित्युल्लेष्टुः”
अथ आद्यएकादयकः द्वितीयस्ययोदयकः तृतीयचतुर्थैः प्रथमस्य
रूपति एवं चत्वारिंशदयैषा ॥

आसाए ख्यमातृष्णादेवता विश्वस्माएतस्य च य-
जुपः ॥

आसां ध्रुवासीत्यादिचतस्तृष्णामृतां विष्णसै प्राणायेत्येतत्ता यजु-
ष्य ख्यमातृष्णादेवता । ख्यमातृष्णोपधाने सर्वेषां विनियोगः । वि-

अ एकाधिकास्मै प्राप्तीं अनुष्टुप् ॥

**कांडाल्कांडादानुष्टुभं दृश्यूचमग्निना हृष्टम् दूर्वेष्टक-
दैवतम् ॥**

काण्डाल्कांडा॒त्, या यत्ने॒त्वेतदृश्यूचमग्निय दूर्वेष्टकैवतमग्निना॑,
दृष्टं अग्निरस्यकृपित्यर्थः । तस्यास्ते इत्यत्र शूहः । दूर्वेष्टकोपधा-
ने विनियोगः ॥

यास्तऽशाग्नेयं दृश्यूचमानुष्टुभमिन्द्राग्निभ्यां हृष्टम् ॥

यास्ते अग्ने, या वो देवादत्येतदृश्यूच कर्मदय अनुष्टुप्छन्दस्त्रिमि-
न्द्राग्निभ्यां हृष्टः । इद्वाग्नी अस्य कृपित्यर्थः । अथ दिवमातत्व-
ज्ञतीति नवकः । तेनैकाधिका । गोव्यखेत्यत्र शूहः । हियजुषउप
धाने विनियोगः ॥

विराङ्गयं लोकः ॥

विराङ्ग्नीतिरित्यस्याय सोकोदेवता । यजुरग्नुष्टुप् । रेतः सिगु-
धाने विनियोगः ॥

स्वराङ्गसौ लोकः ॥

स्वराङ्ग्नीतिरित्यस्यासौ लोकोदेवता । यजुरग्नुष्टुप् । रेतः सि-
गुपधाने विनियोगः ॥

प्रजापतिद्वा वैश्वज्योतिष्ठम् ॥

प्रजापतिद्वित्येतद्यजुर्वेष्टज्योतिष्ठम् । विश्वज्योतिरस्य देवतेत्य-
र्थः । शूहः गङ्करीहन्दः । विश्वज्योतिष्ठपधाने विनियोगः ॥

मधुश्चतुर्तुदैवतम् ॥

मधुष्टुदैवतं । मधुय माधवयेत्येतद्यजुर्वेष्टतुदैवतं अथ पटोचार-
गतमधराष्ट्रि सन्ति तेनाग्नियताचरत्वाच्छन्दसोऽभावः । ऋतव्योप-
धानेऽस्य विनियोगः ॥

‘अश्रादाऽसि सविताऽपश्यत् । देवा वाऽपश्यन्निष्टका-
दैतम् ॥(१)

अथादासि इतीमामृचं इष्टकादैतत विराङ्गुष्टपश्चन्दस्का स-
वितापश्चविरपश्यत् ॥

अथाथौ एकादशाचरो तृतीयोऽपि अहूहेनैकादशकः । तेनैव
विराङ्गुष्टप् । “दशकास्त्रयो विराङ्गेकादशका वेति” वचनात् । अथा
दोपश्चानेच्चा विनियोगः ॥ ३ ॥

मधु वाता वैश्वदेवं तुचं गायत्रे गौतमः ॥

मधु वाताऽत्येतत्तु विष्णुदेवतं गणयत्रीष्टन्दस्कं गौतेष्टपश्चविरप-
श्यत् । दधिमधुहृतैः कूर्मोऽच्छन्तेऽप्य दिनियोगः । अत्र माघीर्ण इत्यत्र
च्यूह । मधुमौष्ठ्रस्तु सप्तक । तिनैकीना ॥

अपां गंभमपड़क्ति ॥

अपां गम्भदित्यस्या पह्लिः कल्पः पत्र तृतीयो हातशकः अन्ये
दशकाः । तेन दृश्यधिका खराट्पह्लिरिय कूर्मोपधाने विनियोगः ॥

चौत्सुन्द्रास्तिष्ठुप् ॥

चौत्सुन्द्रानित्यस्यास्तिष्ठुपश्चन्द । अत्र पथमौ दशकः तृतीयोहा-
दशक अन्यौ एकादशकौ ॥

कौर्म्यं दृश्यत्तम् ॥

अपां गंभन् चौत्सुन्द्रानित्येतत् ऋत्यधं कौर्म्यं कूर्मदेवतम्
कूर्मेय “प्रजापतिरादित्यो वेति भंहिताभाव्ये” चौत्सुन्द्रानित्यस्य कू-
र्मकः ने विनियोग । तृतीयाऽप्य मही धौरिति कूर्मोपधाने विनियु-
क्ता । तस्या ऋत्यादिप्रागुत्तम् ॥

भ्रुदाऽसि चिष्टप् ॥

(१) अवाहासि दे सविताऽपश्यते । काऽपश्यन्निष्टकादैतते विराङ्गुष्टपौष्टिः
काऽपश्चासीष सवन्नुहमराठो वेष्य ॥

भ्रुवाऽसि धरणेतदत्यस्यास्त्रिष्ठुप्छन्दः उखोपधानेऽस्या विनियोगः । प्रथमो हादयकस्तेनैकाधिका ॥

इषे बृहती ॥

इषे रायदत्यस्या बृहतीश्चन्दः उखोपधानेव विनियोगः । अस्या दयकः । अन्योऽपि व्युहेन दयकः हावष्टकौ । तेनैषमार्पीबृहती पादाचरनियमाभावेऽपि ॥

ओखं दृव्युचम् ॥

भ्रुवाऽसि, इषे रायदत्येतदव्युचमोखं उखादेवताम् ॥

अग्ने युक्त्वाग्नेयन् दृव्युचक्षायचम् ॥

अग्ने युक्त्वाहीत्येतदव्युचमग्निदेवताम् गायत्रीश्चन्दस्तः । उखायौ सुवाहुतिहोमे उपस्थाने वा विनियुक्ताम् ॥

आद्यायां भरहाजः ॥

आद्यायाः अग्ने युक्त्वाहीत्यस्याः भरहाजकृषिः ॥

द्वितीयस्या विरूपः ॥

द्वितीयस्या युक्त्वाहीत्यस्याः विरूपकृषिः । अत तृतीये व्यूहः ॥

सम्यक्षिष्ठुव्युलिङ्गोक्तदेवता ॥

सद्यकस्त्रदत्तीतीयमृक्षिष्ठुप्छन्दस्तः सिङ्गोक्तदेवतामुखे हिरण्य-
ग्रक्षमासने विनियुक्ता ॥

कृत्वे त्वा बृहती ॥

ऋते त्वा रुचेत्वेतीयं लिङ्गोक्तदेवता हिरण्यग्रक्षदेवतेत्यर्थः । बृ-
तीश्चन्दस्तः । व्युहेनैषमार्पीबृहती । पादानामत्तरनियमाभावात् ।
खण्डय घटस्थानेषु हिरण्यग्रक्षमासने विनियुक्ता । ऋते त्वेत्यस्य
ददिष्णनासिकायाम् । रुचेत्वेति सम्यायां । भावे त्वा ददिष्णत्तुषि
अमूर्दिदं । ददिष्णयोर्बै ॥

अनिर्जीवितिष्ठोप्याक् ॥

लिङ्गोक्तदेवतेत्यनुवर्तते । अनिर्जीवितिष्ठीयमृक्तचिष्ठिक्कृष्टस्ता । आथप्रार्द्धोस्तरथाते हिरण्यगक्षपासने विनियोगः, सहस्रदाइत्य-
स्थपुरुषयिरसउपदृश्यहणे । दावायावष्टकौ । तृतीयस्थ व्यूहेन दावशात्तर-
पूरणम् ॥

आदित्यं गर्भं पञ्चचमानेयं चैषुभम् ॥

आदित्यं गर्भं पयसा । वातस्य जूतिम् । पजस्त्रमिन्दुम् । वरुचीत्व-
षट्, योऽप्यनिरमेदित्येतत्पञ्चर्चं अनिदेवत चिष्ठुपकृष्टस्तं । आदित्यं
गर्भेनित्यस्यां पुरुषयिरसउपधाने विनियोगः, वातस्य जूतिमित्यस्य-
पञ्चयिरसउपधाने । पजस्त्रमिन्दुनित्यस्यां गोः शिरसउपधाने । वरु-
चीनित्यस्यां अवियिरसउपधाने । योऽप्यनिरित्यस्याजयिरसउपधाने
विनियोगः । अब पञ्चर्चं धरने माहिएसीः । पजस्त्रमिन्दुं अनयोर्बू-
हः । मा माहिठंसी । दृश्यक, योऽप्यनि. व्यूहः । योकाद्वादशकौ,
विष्टंदेवानामित्यस्यास्तु पञ्चादि प्रागुक्तं । (१)प्रचार्द्वचंश सुवाहु-
स्तीहोमे विनियोगइतिविशेष ॥

इमंमा पञ्चचमानेयं चैषुभमेव हेद्वे चांते यजुषी ॥

इमं माहिएसीः । इमं मा हिएसीदहिपादं । इमएसाहस्रम । इम-
भूर्णांयुः । चजो छात्वेतत्पञ्चर्चंमनिदेवत चिष्ठुपकृष्टस्तमेव न तु
मयुक्ते शुद्धचक्षतित्यादीन । मत्तराणि मध्ये गणयित्वा धिककृष्टोऽन्तर-
शंका कायेंत्येवकारार्थ । पञ्चानामप्यूचामस्ते प्रत्येकं हेदे यजुषी । म-
युक्ते शुक् । यदिप्यस्तत्तद्वादिके । उपधाकमेण पुरुषावियिरसामुप-
स्थाने क्रमेण पञ्चानामूचां सयज्ञका । एवं विनियोग । इममाहिठंसी-
हिपादं । दृश्यक, तेन चित्वान व्यूहः । मयुक्ते । देवीजगती । योग्य

य यजुर्वृहती । गौरन्ते दैवीजगती । गवयन्ते यजुरमष्टुप् । उद्भवते । दैवीजगती । गरभन्ते यजुरनुष्टुप् यज्ञिद्यत्यज्ञवृहत्येव सर्वं च । व्यथमान । अजो ध्यानेः व्यूहः । सोऽध्यपरदशकः । इमप्साहस्रमित्याचासु तिस्रुषु अवसानद्यात्पराणि चीणि यजूषिः । गवयमारण्य, उद्भमारण्य । गरभमारण्यमित्यादीनि, गवयं, शरभ । इमे सामविष्टुभौ । उद्भवृक्षगुप्तिक ॥

त्वं यविष्टोशनाः काव्यचानेयीमनिरुक्तां गाथवीम् ॥

त्वं यविष्टेतीमामृतं अविनदेवतामनिरुक्तां मध्येऽग्निपदनिरुक्तिरहिता गायवीं कूर्विरपव्यमुगता कृपिरपग्नत्, प्रथमे व्यूह, चित्योपस्थानेऽस्या विनियोग ॥

अपां त्वा विष्टतिरैष्टकानि ॥

अपां त्वेऽग्नित्यादीनि पाह्लिनत्वा छन्दसेत्यनानि विश्वियजूषिः इष्टकादेषतानि । अपस्थानामुपधाने विनियुक्तानि । अपालेमन् । १ ॥ पात्वोदमन् । २ ॥ यजुरनुष्टुभौ । अपां त्वा भेषान् । यजुर्वृहती ॥ ३ ॥ ज्यातिभिः । यजुः पद्मिः ॥ ४ ॥ अयने । यजुर्वृहती ॥ ५ ॥ अर्णवे ॥ ६ ॥ समुद्रे ॥ ७ ॥ सरिरे ॥ ८ ॥ यजुषस्त्रिष्टुभः । चये । यजुर्वृहती ॥ ९ ॥ सधिष्यि ॥ १० ॥ सदने ॥ ११ ॥ सधस्त्ये ॥ १२ ॥ यजुः पद्मलयः । योनौ ॥ १३ ॥ यजुर्वृहती । पुरीषे ॥ १४ ॥ पाथसि ॥ १५ ॥ यजुः पञ्चकी । गायचेष ॥ १६ ॥ चैष्टुमेन ॥ १७ ॥ जागतेन ॥ १८ ॥ यजुर्जंगत्य । आसुष्टुमेन ॥ १९ ॥ आसुर्यनुष्टुप् । पाह्लिन त्वा ॥ २० ॥ यजुषस्त्रिष्टुप् ॥

अयं पुरः पञ्चाशत्प्राणमृद्देवत्यानि ॥

अयपुरोभुवदत्यादीनि वाचं गत्त्वामि प्रजाभ्यदत्यन्तानि पश्चाग्न्यजूषिः प्राणमृतामुपधाने विनियुक्तानि । एपां छन्दोऽस्युच्यते । अ-

यंपुरः । यजुर्गायची ॥ १ ॥ तस्य प्राणः । यजुरतुष्टुप् ॥ २ ॥ वस-
सः यजुर्णिष्क् ॥ ३ ॥ गायची । वासन्ती ॥ ४ ॥ गायच्ये ॥ ५ ॥
गायवात् ॥ ६ ॥ देव्यस्त्रिष्टुपा, उपाल्जो देवीपठक्तिः ॥ ७ ॥ चि-
वत् । देवीजगती ॥ ८ ॥ वमिषः देवीपठक्तिः ॥ ९ ॥ प्रजापतिकर्त-
गायची ॥ १० ॥ अथ दत्तिष्ठा, यजुर्हृषती ॥ १ ॥ तस्य मनो । य-
जुर्हृषती ॥ २ । श्रीप्तो देवीपठक्तिः ॥ ३ । चिष्टुप् । देवीवृहती ॥ ४ ॥
चिष्टुभः, देवीपठक्तिः ॥ ५ ॥ स्त्रारात् यजुर्गायची ॥ ६ ॥ अकार्यगात्
यजुरतुष्टुप् ॥ ७ ॥ पञ्चदगत्यजुर्गायची ॥ ८ ॥ भरहाजो यजु-
र्गायची ॥ ९ ॥ प्रजाऽस्त्रिष्ठायची ॥ १० ॥ , अथ प्रसात् ।
यजुर्वृहती ॥ १ ॥ तस्य चतु । यजुर्वृहती ॥ २ । वर्षाः देवी-
पठक्तिः ॥ ३ जगती देवीपठक्तिः ॥ ४ जगत्याऽप्तस्त्रम् । यजुर्गा-
यची ॥ ५ । ऋक्समात् देवीपठक्तिः ॥ ६ । शुक्रात् देवीचिष्टुप् ॥ ७ ।
सप्तदगत् । देवीजगती ॥ ८ । जमदग्निं, यजुर्गायची ॥ ९ । प्रजाप-
तिः । कृत्यायची ॥ १० । इदमुत्तरात्स्त्रा । यजुर्गायची ॥ १ । तस्य
श्रीवं यजुर्गायत्रो ॥ २ । शरच्छ्रोत्रो । यजुर्वृहती ॥ ३ । अनुष्टुप् ।
यजुर्गायची ॥ ४ । अनुष्टुभः ऐडम् । यजुर्गायत्रो ॥ ५ । ऐडात् । देवीवृह-
ती ॥ ६ । मयिनो देवीजगती ॥ ७ । एकविठ० शात् । देवीजगती ॥ ८ ।
विष्णा । देवीचिष्टुप् ॥ ९ । प्रजापतिः, कृत्यायची ॥ १० ॥ इयमुपर्दि ।
देवीजगती ॥ १ । तस्यै । देवीपठक्तिः ॥ २ । हेमती । देवीपठक्तिः ॥
३ । पठक्तिहेमतीदेवीपठक्तिः ॥ ४ । पञ्क्त्यै । यजुर्गायची ॥ ५ ।
निधनेवत् । यजुर्वृहती ॥ ६ । आययणात् । यजुस्त्रिष्टुप् ॥ ७ । चिष्व-
त् । सामीष्यिक् ॥ ८ । विष्वकर्मकृपि । यजुर्गायची ॥ ९ । प्रजाप-
तिकर्मायची ॥ १० ।

लोकं ताऽदन्तं तिस्तः प्रतीकोक्ताः ॥(१)

लोकं पृष्ठं च्छिग्रहं पृष्ठं । ताऽपस्थ सूददोहसः; इग्रहं विज्ञा इत्ये
तास्तिस्त्रक्तचोऽपि प्रतीकोल्लाः । प्रतीकेनादिमात्रेणोल्लाः सत्यः स-
कलाः प्रयोगकाले चेयाः, लोकं पृष्ठेत्पश्चाः । लोकंपृष्ठाभिमन्त्रे
विनियोग । ताऽपस्थेत्पश्चाः सूददोहसाधिवदने । इग्रहं विज्ञाहत्पश्चाः
पुरीवनिवपने ॥ (१)

एवर्ठं सर्वं ॥

यत्र लोकं ताऽग्रहमित्येवं संहितायां पठ्यते । अनङ्गान्वयहत्पश्चां कं
डिकार्या । यन्त्रीराहित्यस्याः । नवविठंशत्या स्तुवतेत्पश्चाध्यायाते
तत्र सर्वं । एतास्तिस्त्रक्तचः प्रतीकोल्लाः सकला चेयाः ॥ ३४ ॥

**इति प्रथमा चितिः ससाम्ना । अथ द्वितीया चि-
तिः ॥**

अभिधीयतरतिग्रेषः द्वितीया देवानामित्यस्य विषयोप प्रदर्शना-
र्थमिदमुल्लम् ॥

भ्रुवच्चितिः पठचाश्विन्यः ॥

भ्रुवच्चितिभ्रुवयोनिः । कुलायिनी । स्वैर्हस्तेः । पृथिव्याः पुरीषं ।
अदित्यास्त्वाष्टेऽत्येताः पञ्चक्त्रष्ट्राश्विन्यः अश्विदेवत्याः आश्विनी-
नामुपधाने क्रमेणविनियुक्ताः । आसां छन्दं प्लाष ॥

तासां प्रथमा विराट्तत्पत्तिष्ठिष्ठुभो यजुरल्लाः ॥

तासां पञ्चानां प्रथमा भ्रुवच्चितिरिलेपा विराष्टुष्टुप् । “दग्ध-
कास्त्रयो विराष्टेकादग्धकावित्युले” । कुलायिनीत्याद्याद्यतस्त्वस्त्रिष्ठु-
भः । पञ्चापि यजुरल्लाः । पञ्चस्त्रयग्निनार्घर्यौदत्येत्यजुरल्लते अस्त्री-
त्यर्थः । अस्य यजुर्यः । सामग्रायशीछन्दः भ्रुवच्चितिः आद्यतृतीया-
येकादग्धको । द्वितीयो दग्धकः । स्तोने सीद स्वैर्हस्तेः । स्वावेशा ।

एव शूद्रः परिवास्या मार्पीचिदुप एकाधिकः । प्रादानामनिय-
तावरसेष्टवरैस्तथोत्तात्

११ शुक्राष्टव्यम् ॥ १ ॥

“ शुक्रव शुद्धिवेत्तेत द्युर्जुर्वत्तयां । जटुदेवतम् । ” वाच्हुपिमुषस्त्रीय
त्तु “ क्षतव्ययोहपधाने विनियुक्त , अवद्यधिकं ग्रहदयमधराणि स्त्रित
स्थानादये शूद्र कर्तव्य । तथाचेयमपलक्षिः सप्तवते ॥ १ ॥

२ सज्जू पञ्च विश्वेषा देवानामार्पम् ॥ २ ॥

३ । सज्जूर्हतुभिरित्यादीनि पञ्च एजंषि विश्वेषा देवानामार्प विश्वेद-
वा दद्यां वहवयदत्यव्य ॥

ताएव देवताः ॥

विश्वेदेवा एवैरां वज्रयदेवता इत्यव्य । वैश्वदेवीनामुपधाने ऋ-
मेण पञ्चाना विनियोग । पञ्चानामपि मार्षीठण्डिकुद्धद् । अधि-
का ॥

प्राणम् से पञ्च वायव्यानि ॥ ३ ॥

प्राणम् मे याहीत्यादीनि वज्रयज्ञवि वायुदेवतानि । प्राणमृता-
मुपधाने क्षमेष विनियुक्तानि, प्राणम् मे । ३ । देवीपवत्ति ॥ ३ ॥ ४ । अपा-
न देवीपवत्तुप । ५ । व्याम देवीपवत्ति ॥ ५ ॥ ६ । विष्वमे । यजुरुत्त-
ड्टुप । शोर्यं यजुर्गायत्री ॥ ६ ॥ ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ ।

अप विश्वेतादोनि पञ्चापानि । अवदेवतानि प्रपञ्चानामुपधाने

क्षमेष विनियुक्तानि । अप विष्व । देवीवृहती ॥ १ ॥ २ । औषधी देवीप-
वत्ति ॥ २ ॥ दिपातदेवीवृहती ॥ ३ ॥ व्यतुष्पात ॥ ४ ॥ देवीपवत्ति ॥ ४ ॥
५ ॥ दिवी । देवीकगती ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

मूर्धा वयएकोनविष्टतिलिङ्गोक्तदेवतानि ॥ १५ ॥
वयञ्चानामुपधाने क्षमेष विनियुक्तानि । मूर्धा वय । यजुर्गुण-

चतुर्दश यजुठेषि प्राणदेवत्यानि ॥ ४५ ॥

मूर्खसि राघवो राजित्यनयोः प्रागुक्तिरौरुष्यरौण्डिहोः प्रत्येकं स
सधाविभीतिं चतुर्दशं यजुठेषि भवेति । तांनि च प्राणदेवतानि ।
“प्राणा वै बालखित्या इतिश्रुते” वर्जनखित्येष्टकादेवत्यानीत्यर्थः । बाल-
खित्यानामुपधाने विनियुक्तानि । अथवा अचैविकल्पोगम्यते एक्यजु
श्यव्यूहो रिक्तायोगात् । तत्त्वायमयोः । इमानि चतुर्दशं यजुठेषि नाम-
स्थुष्यरौण्डिहोः । कुतः एष ग्रन्थस्य पूर्वकृष्ट्यग्नियोगात् । तदा च

प्रथमराणा देव्यनुष्टुप्, चतुर्चतुराणा देवीवृहती । पठचतुराणापद्धतिः
रिति । सोकंष्टुप्, ताप्रस्थं, इग्नेविष्टो इति तिसोऽप्तं प्रतीकोपासाः
तासां प्रथमावहिनियोगादि ॥

इतिष्ठतीयो चितिः ॥ १६ ॥ तत्त्वादीनिष्ठादा
प्रथ चतुर्दशी ॥

चितिरभिधीयत इतिष्ठेषः । चतुर्वेच्छेषोषामित्यस्य विष्टयोपपद्ध-
र्त्यायेतदुक्तम् ॥

आशुराष्ट्रदश ॥ १७ - ४६ ॥ श्रुत्युपासनः ॥

आशुस्त्रिवृदत्यां हीन्योष्टादेश्येयजुठिः भोरुषरित्यस्य देवीपद्धतिः । १।
भास्तः । देवीचिष्टुप् । २। व्योमां देवीचिष्टुप् । इन चतुर्वेच्छाः देवीजि-
गती । ३। चतुर्षां भूत्युमोहिन्युपधाने विनियोगः । प्रत्यक्षिः । ४। तपोदे
वीजगती । ५। तथोदेवीचिष्टुप् । चमीकर्त्तः । देवीजगती । चतुर्वेच्छाः देवी-
पद्धतिः । ८। संभरणः । यजुरुष्टुप् । ११। योनिदेवीजगती । १२।
शर्मा । देवीनि पदुप । १३। भोजन्निष्ठाः । देवीपद्धतिः । १४।
क्षतुः देवीचिष्टुप् । १५। पर्तिष्ठादेवीजगती । १६। चिष्टुप्त्वा । य
जुः पद्धतिः । १७। नाकः देवीपद्धतिः । १८। विष्टकः । १९। यजु-
वृहती, चतुर्वेच्छाः । यजुग्यिष्ठी । २०। प्रत्यक्षिरष्टादशहृत्यादीनां चतुर्दश-
मार्दपष्ठोपधाने विनियोगः । २१। यजुरुष्टुप् । २२। यजुरुष्टुप् ।

मात्र अनेदृश्य ॥ २ ॥ शिष्य । ३ ॥ वृद्धि । ४ ॥ मीरा ॥ ५ ॥ वृद्धि
६ ॥ अनेदृश्य अग्नेभागीर्मित्यादीनि देशयज्ञविष्णु । अग्नेभागीर्मित्या-
जापत्याहृहती ॥ ७ ॥ इन्द्रस्य । ८ ॥ सामचिष्टप् ॥ ९ ॥ वृच्छसा । सामजग-
सी ॥ १० ॥ मित्या । कर्त्तव्यहृहती ॥ ११ ॥ अग्नेरित्यादीना चतुर्वर्षा मूल्यमोहि
व्युपधाने विनियोग ॥ १२ ॥ वृमूर्माभाग ॥ १३ ॥ आदित्यानां । सामजग-
त्यो ॥ १४ ॥ अदित्यै पाजापत्याहृहती ॥ १५ ॥ देवस्य ऋत्या पठत्स्त्री ॥ १६ ॥
व्यवाना । व्यूही । कर्त्तव्यहृहती ॥ १७ ॥ कर्त्तव्यां व्याह । कर्त्तव्यहृहती ।
अग्नेभागीर्मित्यादिष्ठार्षा षट्पद्योपधाने विनियोगः ॥

एकथा सप्तदृश्य ॥

एयाऽसुखतेत्यादीनि सादृश्यज्ञविष्णुदग्नसृष्टीनामुपधाने विनि-
युक्ता नि ॥

सर्वाणि लिङ्गोक्तदेवतानि ॥

सर्वाणीति आशुरित्यादीन्यदृश्य, अग्नेरित्यादीनि दृश्य, एकथे-
त्यादीनि सत्तदृश्यएतानि । १ । लिङ्गोक्तदेवतानि । आशुरित्यादीना चि-
वहस्त्रोभादधी देवता । अग्नेरित्यादीना च अथवा सवधामुपधीय-
माना इष्टका एव देवता ॥

असहस्रतत्त्वयम् ॥

सहस्र सहस्रदेवतदृश्य । कर्तुदेवतं पथऽप्तुष्टोतर्क्षशतमत्त-
राणि । एतावत्परिमाणस्य कर्त्तव्योभावादृच्छर्वानास्ति । तदुक्तं ।
यज्ञुपामनियताचरत्वादेकेषा कर्त्तव्यान विद्यतइति ॥ १ ॥ एकाग्राऽप्तुष्टोत-
त्वादीना कर्त्तव्यस्तुच्छते । एकथा ॥ सामचिष्टप् ॥ २ ॥ तिमूर्मि ॥ व्यूहे-
नमसामजगती ॥ ३ ॥ पृष्ठमि ॥ सामजगती ॥ ४ ॥ सृष्ठमि ॥ सामचिष्टप् ॥ ५ ॥
नवमि ॥ पाजापत्याहृहती ॥ ६ ॥ एकादुष्यग्नि ॥ सामजगती ॥ ७ ॥ वृष्योदय-
मि ॥ सामजगती नीपवदयमित्युक्तिका ॥ ८ ॥ सामदयमि ॥ कर्त्तव्यहृह

रश्मिनैकोन्नचिट्ठ० शत् ॥

रश्मिना सत्याचेत्यादीन्वेकार्थविश्वाजंषि स्त्रीमध्यागानामुपधाने
विनियुक्तानि । तथा । रश्मिना । प्रतिनामा । यजु पहली, भवित्वा य-
जुर्वृहती । ३ । सन्धिना । ४ प्रतिष्ठिना । ५ । यजुर्जगत्वा । विष्टमेन य-
जु पहलि, ६ प्रवद्या दैवीजगती, ७ यजुर्या । यजुर्वृहती । ८ उद्यि-
जा यजु । पहलि, ९ पकेतेन । यजुर्जगती । १० । सन्तुता । सामीच्छि-
क, ११ सठ० सर्वेष । यजुस्त्रिष्टुप् १२ एडेन । यजुस्त्रिष्टुप् । १३ । उ-
भासेन । यजुस्त्रिष्टुप् १४ वशोर्धसां । १५ । अभिजिता । १६ । यजुस्त्रिष्टु-
भो, प्रतिष्ठासि १७ यजु पहलि, १८ यजुर्पदसि १९ यजुर्वृहती । सं-
पद से २० यजुर्नुष्टुप् । तेजीसि । २१ । दैवीकर्णती, विष्टदेवि २२ । प-
वृदसि । २३ । विष्टदसि २४ । सवृदसि । २५ । पाकमीऽसि । २६ । यजुर-
नुष्टुप्, चटकमीऽसि । २७ । यजुर्वृहती । उरकमीऽसि । २८ । उत्का-
मितरसि । २९ । यजुर्नुष्टुभो । अधिष्ठिना । ३० । यजुर्वृहती ॥

‘रात्र्यसि पञ्चे॥’

रात्र्यसीत्यादीनि पञ्चष्टज्ञुषि । नांकसदामुपधाने ‘विनियुक्तानि’ ।
तथा रात्र्यसीत्यस्या पष्टोदयोज्जर्ण ग्रहमवराणि । विराडसि । ऐने-
वा विश्वगतमवराणि । सम्बाडसि । ३४ । समविश्वशतमेवाश्राणि ।
स्वराडसि । ३५ । अयोविश्वशतमवराणि । अधिष्ठपत्तुष्टसि । अयोविश्व-
विश्वशतमवराणि । एतेषु रात्र्यसीत्यादिषु, पञ्चसु छत्वोनास्ति एता
दत्तदिमः लक्ष्यः क्षम्भिर्नामावात् । तदुत्ते यजुषामनियताप्तरत्वादे-
केषां क्षम्भी न विद्यतइति ॥

अयं पुरपञ्च ॥

४१ अयं पुरो इरिकेश्वर्यादीनि पञ्चयज्ञुषि । पञ्चवृहानामुपधाने
विनियुक्तानि । तत्रायं पुरे इयं हा नवत्वशरा विज्ञति । अयं इविषा

इयं व्युहेन चतुरथीत्यचराप्रकृति, अयं पश्चात् । इयमग्नीत्यचराकृति । प्रथमपत्रात् । इयं सप्तसप्तत्यचरा तत्त्वैकाधिका अतिधत्तिः । अयमपरि । इयं व्युहेनाग्नीत्यचराकृतिः । एतानि सर्वाणि लिङ्गोत्तरदेवतानि एव शब्दैत्यारभ्यायमुपयोर्विशुरित्यकानि एतानि सर्वाणि यज्ञं विं लिङ्गोत्तरदेवतानि । उपधीयमनेष्टकैव एतेयां देवताइस्मैः ॥१८॥

अग्निर्भूमियोऽनुवाकः ॥

अग्निर्भूमियोऽनुवाकः । ककुदित्ययमनुवाकस्तत्रा शोचिष्टदीदिवइत्यंते । आग्नेयः अग्निदेवता । अचैव कर्तेष छन्दोऽस्माह ॥

मण्डस्तुचो गायत्रः ॥

गायत्रीषासुपधाने विनियुक्तः । अग्न यति पूर्णिया इत्यस्य व्युहे परत्व ॥

द्वितीयस्त्रियुभोऽभुवः ॥

अस्त्रियनेवानुवाके । भुवो यज्ञस्य अयातामनिः । अवीचाम कवयैत्यवं द्वितीयस्त्रियुभोऽभुवः । विष्टुभानुपधाने विनियुक्तः । द्विवि मूर्दनं । अवीध्यनिः । अवीचाम एष व्युहः ॥

३० दृतीयो जगतीयस्त्रियमिह ॥

अस्त्रियनेवानुवाके । अयमिह । जगतीय गीया । स्वोमने अस्त्रियस्त्रियं दृतीयस्त्रियुभो जगतीयस्त्रियुभो । ॥ ३० जगतीनामुपधाने विनियुक्तः । होता यजिह । वनेषु विष्टु व्युमदिमाति । स्वामने अस्त्रियस्त्रियः । त्वमाङ्गु । एष व्युहः ॥

चतुर्थानुष्टुभः ॥

॥ ३२४ ॥ ३५ ॥

३१ सप्तवायः, सठः, सप्तितु, । स्वो विष्टुवस्त्रमित्यवं चतुर्थस्त्रियस्त्रियः । भग्नुष्टुभामुपधाने विनियुक्तः ॥

सखाय. सम् ॥(१)

अथ सखाय सम् । एव ऐसीमें, चनयोर्बृहः । वर्षिष्ठाय । सप्तकः, अग्ने विष्णानि । सनो वसूनि चनयोर्बृहः ॥

पञ्चमः प्रगाय एना वः ॥

अस्मिन्द्वनुषाके एना वृत्ययं प्रधमसूत्रः प्रगायसन्ज्ञः । इयोऽस्ती-
चो । प्राग्यद्यप्यनेन कृतुच्यसम्यादनं प्रगायद्यत्युच्यते । तत्प्रकार-
माह ॥

तत्र पूर्वा वृहती सतोवृहत्युत्तरा ताभ्यां तिस्रो वृ-
हत्य. सम्पादिता ॥

तत्र एना वृत्यर लक्षे पूर्वा एनावद्यति । उत्तरा स्योजतद्वती
यसतोवृहती । यस्यास्तृतीय पादो हादशाचरं सा वृहती “छती-
यो हादशकृत्यात्” । यस्याय प्रधमतृतीयो पादो हादशाचरो ।
द्वितीयत्तुर्थावदाचरो । सतोवृहती । “चयुज्ञो ज्ञागती सतोवृहती-
युक्ते” ताभ्या वृहती सतोवृहती । ताभ्यां तिस्रो वृहत्यः वृहतीकृद्व-
स्ता कृत्य सहिता पाठएव सपादिताः कृताः । तत्रायं प्रकार ।
एना वो अग्निं नमस्ओज्ञो न पातमः पुवे । प्रियं चेतिष्ठमरतिए ख-
धरं विष्णव्य द्वृतममृतमितीयं वृहती, स्योजते अद्या विष्णभीजसा
सदुद्वत्याहुत । सुव्रद्धा यज्ञं सुशमो वसूनां देवर्ठं राधो जना-
नामिति सतोवृहती, तत्र एनावृतीयमीका सतोवृहती । विष्णस्त्र द्वृ-
तममृतमिति सतोवृहती, एषामर्त्यं चादशरं पाद हि. पठित्वा, स्यो-
जते अहयेति तृतीयो हादशाचरं सदुद्वदित्यद्याचरस्तुर्थं. पठि-
त. । एव द्वितीयावृहती संपादिता । ततः पुनः सदुद्वदितीमम-
द्याचरं पाद हि पठित्वा सुव्रद्धा यज्ञरतिसृतीयो हादशाचरो देव-

(1) त्वा चिन्तयदस्तम वै काट्टाकीम् । इत्यधिक्. कामपाद ॥ १

राधृत्ययमष्टात्ररथचतुर्थः पठितः एवमृचोः परस्परं प्रग्रहनात्म-
ग्राहद्वृत्युच्चते । अस्य दृच्छ्य वृहत्तीनामुपधाने विनियोगः । अत्र मियं-
चेति षेष्ट्यत्र व्यूहः । सदुद्रवदित्यत्र च । सुबझा अयमेकादशकः । देवं
राधृत्ययमष्टकः । तेन दृव्यूना ॥

यष्ठधौविष्णाहोऽग्ने वाजस्य ॥

अस्मिन्देवाग्नुवाके अग्नेवाजस्य सद्भान्, अपीराजनित्यर्थं पष्ठकृ-
चश्चौचिष्णिष्ठः । उष्णिक्ष्मन्दस्तः । उष्णिहामुपधाने विनियुक्तः अग्नि-
रीढेभ्यः सप्तकः । अत्र व्यूहः व्युनता वा ॥

सप्तमः पुनः काकुभः प्रगाथो भद्रो नः ॥

अस्मिन्देवाग्नुवाके भद्रो नो अग्निरित्यय सप्तमस्तृचः पुनः काकुभः
प्रगायः ककुप्खन्दस्तः प्रगायृत्यर्थः ककुभामुपधाने विनियुक्ताः ।
नवमे प्रगाथमाह ॥

तत्र पूर्वा ककुप् सतोवृहत्युक्तरा ताभ्यां तिस्तः ककु- भः सम्पादिताः ॥

तत्र भद्रो न इत्यस्मिन्सप्तमे दृचे पूर्वा भद्रो न इत्येषा
ककुप्खन्दस्तरा । उक्तरा भद्रं मनः क्षणुचेत्येवा सतोवृहत्ती य-
स्याञ्जिपदाया मध्यमः पादो हादशाचरः अन्त्यावषट्को सा ककुप् ।
“मध्यमसेत्ककुविल्युक्ते:” यस्याय प्रथमतृतीयो हादगको अन्त्यावषट्को
सा सतोवृहत्ती । “अशुनी ऊगती सतोवृहत्तीत्युक्ते:” । ताभ्यां ककुप्-
सतोवृहत्तीभ्यां तिस्तः ककुभः ककुप्खन्दस्ता ऋचः संपादिताः ।
तत्रायंप्रकारः । भद्रो नो अग्निराहुतो भद्रारात्रिः सुभगभद्रोप्रभ-
रः । भद्राऽरतः प्रगस्ययः । इत्येषा ककुप्, भद्रंमनः क्षणुष्व वृत्तयैः ।
येना समत्सु सासहः, पवस्यिरा ततुहि भूरि शहस्रां, वनेमातैऽप्रभि-
दिभिरिति, सतोवृहत्ती, तत्र भद्रोनो अग्निराहुतद्वतीयमेका स्त

एव ककुप । अस्याएवांत्यं भद्रा उत्त प्रशस्तापृतीयमष्टाचर पाद
पुन रथिला भद्र मनहृति दाद्याचरो हितीय पठित । ततो येना
समरिषत्यय तृतीयाइष्टाचर पठित एव ककुपहितीया समादिता ।
अथ सृतीया । येनास्यमन्वितीमरीवाइष्टाचर पाद पुन रथिला अव
स्थिरा तनुहीत्यय दाद्याचरो हितीय पठित । यवेसातइत्ययमष्टा
चरस्तृतीय पठित । एवतृतीया ककुपपादित, एक पूर्वं प्रगाय
चल, अय हितीय प्रगायहृति, पुन ग्रहप्रयोग अभभद्रम मन अ
यमेकादयक । तेनैकोनता वा व्यूहेन पूरणमधा, पदपादलो नवमी
इमेत । अस्मिन्नेषाग्राके अनेतमथ, प्रधाणमेन, एमितीं अकैरित्य
यं नवमस्तूष ॥

आठम पाड्कोऽग्निं तं पदपाड्को नवमोऽग्ने तम् ॥

पदपड्किं छन्दस्त, यस्या पञ्चाचरायत्वार पादा प्रहृतर
सा पदपड्किं । अथवा यस्याज्ञया पञ्चाचरा । चतुर्द्युयतुर । प
चम पड्चर । सापि पदपड्किं, पञ्चकायत्वार पटकमचैकगचतु
र्द्युयतुका वा पदपड्किरित्युभयद्योऽसि ॥ पदपड्कीनामुपधामि अ
स्य तृष्ण्य विनियोग । तत्राग्नेतमवित्यच चतुर्द्युयतुकाैपेतिपदप
ड्किं, प्रधाणमेन । व्यूह स्वर्णंग्रीतिरित्ययमपि चतुर्द्या, पञ्चापि व्यू
हा वा ॥

अग्निठं झोतारमतिच्छन्दास्त्वयसाना ॥

“वृद्धसाना अवसानशययुक्ता । अतिच्छन्दास्त्वयसाना ॥ ८ । अग्नि
ठं झोतारमितीयस्तक अतिच्छन्दा । छन्दास्त्विकाना अतिच्छन्दा
छन्दस्तउपधामेन विनियुक्ता । इय एतु पञ्चाचरा तनाटिच्छन्दस्तका ।
अथटिरितिपटचतुर्च । तत्र व्यूहा “अटिरित्यटिरितिमहितामाखे”
अत्र ए “पथेतासां ककुमां चत्वारिष्वत्वायेचराल्लाहायातिच्छन्दालुक-
द्यतीतिशुत्या”भद्राराति, अत्र तूर्यं अवस्थिराग्निठं झोतारमितेता

नि हादशाचराणि प्रयोगकाले अधिकानि संविहितानि सन्ति तेन त-
चेयमतिधृतिष्ठन्त्रस्का ॥

अग्ने त्वं हैपदस्तचः ॥

अग्निद्वाग्नेये अनुवः के अग्ने त्वं त्वं अन्तम्, वसुरनिः । तत्त्वा शी-
चिष्टेत्ययं हैपदः । दिपदाक्षन्त्रः दिपदानामुपधाने विनियुक्तः । १८ ।
अग्नाग्निग्नेवाग्निर्मूर्द्धेत्यनुवाके मन्त्राणामृषीनाह ॥

अग्नमनिर्विरूपः ॥(१)

अग्नमनिः सहस्राण्डत्यस्या विरूपकृषिः ॥

अग्नेभिः बुधगविष्ठिरौ ॥

अद्वीधनिरित्यस्या बुधगविष्ठिराहर्वी ॥

जनस्य सुतम् भरः ॥

जनस्य गोपा इत्यस्या: सुतम् भरकृषि ॥

सखायऽइपः ॥

सखायः संवृत्यस्य इपकृषिः ॥

सर्ठे समित् संवृत्यननः ॥

सर्ठे समिदित्यस्या: संवृत्यनकृषि ॥

त्वां प्रस्तुरावः ॥

त्वां चित्रयवस्तुमैतस्या: प्रस्तुरकृषि ॥

एनावो वसिष्ठः ॥

एनावो अग्निमित्यस्या वसिष्ठकृषि ॥

अग्ने वाजस्य गोतमः ॥

अग्ने वाजस्येत्यस्या गोतमः । अग्निर्विरूपः ॥

भद्रो नः सौभरिः ॥

(१) अपैषामृषपः । इति काण्डसपानुहमेऽधिकः वाढो नोऽपः ॥

भद्रो नी अग्निरित्यस्याः सौभरिष्ट्विं ॥

अग्निं तं कुमारवृपौ ॥

अग्निं तं कुमारवृषो । अग्निं तं मन्त्रवृत्यप्या कुमारवृथाहयी । अनु
कानां साधारण परमेष्ठीकृपि ॥

येनाष्टावाग्नेयः पङ्क्षिष्टुभो ह्वे अनुष्टुभौ ॥

येनप्रत्ययदत्यादा अष्टौकृचोऽग्निदेवताः । तासा सध्ये पाद्या
पङ्क्षिष्टुपङ्क्षन्दस्का । येन वहसि । अयं ते यीनिरितीमि हे कृचाव-
कुष्टुपङ्क्षन्दस्कोः पुनश्चित्युपधाने विनियोगोऽष्टानामपि ॥

तपञ्चतंव्यम् ॥

तपश्च तपश्चयेत्येतद्दतुदेवतं भृतव्योपधाने विनियुक्तम् दृश्यधिकाः-
उत्कृति कृन्द ॥

परमेष्ठी सौरम् ॥

परमेष्ठीत्वेतीद यजु सूर्यदेवत विश्वज्योतिष्ठपधाने विनियुक्त
म् । व्यूही । यकरीकृन्द ॥

प्रोददश्वी वसिष्ठस्त्रिष्टुभमाग्नेयीम् ॥

प्रोददश्वीसीमाग्नेयं विष्टुपङ्क्षन्दस्कामग्निदेवतां वसिष्ठकृपिरप
श्वत् । विकाश्युपधाने विनियोग । आशयावृहूह ॥

आयोहेऽस्यमावृणादेवते ॥

आयोहा । परमेष्ठीत्वेत्येति हे यजुषी स्यमावृणादेवते । स्यमा-
वृणापधाने विनेयुक्ते । आयोरिति ग्राम्यी उच्चिकु परमेष्ठीत्वा ।
आकृतिकृन्द ॥

सहस्रस्य पञ्चाग्नेयानि ॥

सहस्रस्य प्रमासीत्यादीनि पञ्च यजूएत्यग्निदेवतानि हिरण्य-
शकलैरग्ने प्रोत्त्वे विनियुक्तानि । प्रमात्रि । दैवीजगती । पतिमा

सि । प्राजापत्यागायत्री । उम्मासि । दैवीचिह्नुप् । साइस्त्रोसि ।
दैक्षीबृहती सहस्रायता । दैवीपठ्ठिः ॥ २० ॥

रौद्राध्यायः परमेष्ठिन आर्यं देवनां वा प्रजाप-
तेर्वा ॥

नमस्ते रुद्र मन्यथैत्यं रुद्रदेवत्योऽध्यायः परमेष्ठिनश्चार्य । अ-
स्याध्यायस्य परमेष्ठीकृत्यिदित्यर्थः ॥

देवनां वा आर्यम् ॥

अथवा अस्याध्यायस्य देवाकृत्यः प्रजापतेर्वार्य । अथवा अस्याध्यायस्य
प्रजापतिकृत्यिदित्यर्थः ॥

आंट्योऽनुवाकः पोडगर्च एकरुद्रदेवत्यः ॥

अस्मिन्ब्रह्माये आद्यः आङ्गर्चोऽनुवाकोरुद्रदेवत्यः । एको रुद्रो दे-
वता यस्य एकरुद्रदेवतः ॥

ग्रथमा गायत्री ॥

अस्मिन्ननाम्येऽनुवाके प्रथमा नमस्ते रुद्रमन्यथैत्येषा गायत्रीकृ-
ष्टस्ता ॥

तिस्त्रोऽनुष्टुभः ॥

ततो या ते रुद्र । यामिषु । गिवेन वचसा, इत्येतासिस्त्रोऽनुष्टुप्
छन्दस्ताः । यामिषुमित्यस्यासृतीयचतुर्यो नवको । तेन दत्यधिका ।
यामिषु' । सप्तकः । हस्तोऽत्यन् व्यूहः । एकोना । गिवेन । व्यूहः ॥

तिस्तः पठ्ठन्त्यः ॥

पञ्चम्यादा अथवोचत् । असौ यस्ताम्भः । असौ यो वा इत्येता-
स्त्रिस्तः पठ्ठन्त्यछन्दस्ताः । अन्न प्रथमो देव्यः । अहीँश्चेति सप्तकः स-
र्वाश्चेति व्यूहः । असौ यो वेति व्यूह , अद्यन् सप्तकः ।

सप्तानुष्टुभः ॥

ततोऽस्याया सप्तऋचो नभीऽनु नीकश्रीवाय, प्रसुष्म । विज्ञ' ।
याते । परिते धन्वन्तो । अवत्य । नमस्ताऽमायुधायेत्येताः अनुष्टुप्छ-
म्दस्ता ॥

हे जगत्यौ ॥

ततः आद्येत्युवाके पञ्चदशीबीडश्यो मानो महात्म । मानसोक-
द्वति हे ऋचो जगत्यौजगतीकृदस्ते । ना नः प्रियादत्यन्त व्यूह । ना
नो बीरुनिल्येकादशक ॥

मा नो हे कुत्सः ॥

मा नो हात्म, मानसोकद्वतीमि हेष्टचो कुलकर्यिरपश्यत् ॥ २१ ॥

अन्त्यानुवाके सप्तैककृदस्तुतिः ॥

अन्त्यानुवाके द्रापेऽप्रथसदत्यसिन्निमि अनुवाके सप्तऋचएकस्थ
रुद्रम् सुतिः । चासां सप्तानामृषामेकी रुद्रोदेवतादत्यर्थं ॥

आद्योपरिष्टादवृहती ॥

तासां सप्तानामाशा प्रथमा द्रापेऽप्रथसदत्येवा उपरिष्टादवृह-
तीकृदस्ता प्रथाद्य सप्ताकु इतीयोऽष्टकः । द्वतीयो दशक । चतुर्थी
दादशकाद्वतीकालोऽधिका ॥

द्वितीया जगती कुत्सस्य ॥

द्वितीया रुद्रा रुद्रायेतीय जगतीकृदस्ता कुत्सस्य आर्धः कुसोऽस्या
कृपरित्यर्थ ॥

तृतीयाऽनुष्टुप् ॥

३ तृतीया याते रुद्रे त्येषाऽनुष्टुप्छम्दस्ता ॥

इति त्रिष्टुभौ ॥

परिमो रुद्रस्य मीढुष्टमेत्येति हे ऋचो चिह्नभौ । मीढुष्टमेत्यर्थां त्र
तीयएकादशः । प्रथमद्वितोयचतुर्थपश्यमा अष्टाचरा । एषमेकीता

वाराणसी संख्यात् पुस्तकमाला स्थान्वाः ।

		रु. अ. पा.
सिद्धान्ततत्त्वविवेकखंड ५ मे	...	५ ० ०
अर्थसङ्घ्रहअंगेजीभाषाच्चन्वादसच्चित	...	१ ० ०
तत्त्ववानिकाखंड १० मे	...	१० ० ०
कात्यायनमहर्षिप्रणीतशुक्लयजुः प्रातिशाख्य स-		
भाष्य खंड ६ मे	...	६ ० ०
सांख्यकारिका चंद्रिका टीकासंबन्धितगौडपाद-		
भाष्यसहिता	..	२ ० ०
वाक्यपदीय खंड ३ मे	..	३ ० ०
रसगङ्गाधर खण्ड ८ मे	..	८ ० ०
परिभाषाबृत्तीखंड २ मे	...	२ ० ०
वैशेषिकदर्शनं किरणावचीटीकासंबन्धितप्रशस्ति-		
दप्रणीतभाष्यसहितम्	...	१ ० ०
शिशासङ्घ्रह खंड ५ मे	...	५ ० ०
नैष्ठकम्यसहित खंड ३ मे	...	३ ० ०
महर्षिकात्यायनप्रणीतशुक्लयजुसुर्वानुश्चासूत्र-		
म् सभाष्य खंड २ मे	...	२ ० ०
चतुर्वेदोयप्रातिशाख्यसभाष्य (धंत्रस्य)	...	० ० ०
न्यायलीलावती (धंत्रस्य)	...	० ० ०
इनमें अधिकावड्हतसीसंख्यात्मेजीचाडिपुस्तकैऽमारेय-		
चामिलतीहैंजिनकोअपिच्छित्वोहमारेपासकिखैं।		

ब्रह्मूपनदास और कम्पनी

नवारस ।

BENARES SANSKRIT SERIES;
A
COLLECTION OF SANSKRIT WORKS
EDITED BY THE
PANDITS OF THE BENARES SANSKRIT COLLEGE,
UNDER THE SUPERINTENDENCE OF
R. I. H. GRIFFITH M.A.
AND
G. THIBAUT PH. D.
No. 49

महर्पिकात्यायनप्रणीतम् शुल्कयजुस्मूर्विनुक्रमस्तुचम् ।
याज्ञिकानन्तदेवविरचितभाष्यमहितम् ॥
श्रीकाशिकराजकोथाधानपाठानयः प्रीतविद्येन श्रीमिदिला
धीशता नव्यैदुष्प्रतिष्ठेन काशीस्थ सुप्रसिद्धविहाजनस
स्थापितवदावद्यान्यप्रधानाध्यापकेन च पाठको
पाद्यश्रीमद्युग्मलकिंश्चारगम्भीर्णा निर्मितया सर्वा
नुक्रमकीर्तनकाग्राख्यटिष्ठणा समीतम् ॥

KĀTYĀYAN V'S SIRVĀNUKRAMA SŪTRAS
OR THE WHITE YAJUR VEDA

WITH THE COMMENTARIES OF YĀJÑIK AVANTADEVA
EDITED AND ANNOTATED BY PANDIT EGALAKSORA PATHAKA

LATE SCHOLAR OF THE BENARES SANSKRIT COLLEGE.

JASMINUS LEE

BLNAPLS

PRINTED AND PUBLISHED BY

MESSRS BRAJ B DAS & CO
AT THE DEV STHES PRINTING PRESS

1894

यत्पुरां दद्राचा तिसोऽग्नीतयो देवताः ॥

संपादुभायतो नमस्कारा अन्ये ॥

तेषां दद्राचां मध्ये अन्ये क्षेत्रिद्वावभयतो नमस्काराः । नमो हिर-
स्खाहृषि क्षेत्राभ्ये दिग्गच्छ पूर्वये नमस्क्यादि, नमः मध्यः ग्रन्थिभ्य
यो नमस्क्यताः ॥

अन्यतरतो नमस्कारा अपरे ॥

अपरे केवल दद्रापव्यतरतो नमस्काराः अव्यतरतः आदयेत
नमस्कारां येता । तेऽन्यतरती नमस्काराः । नमो भवाप चेत्यादयो
नमस्पाम्बिदते च परिद्वेषेत्यताः । नमस्पुकद्वयी धनुष्ठानद्वय
यो नमस्क्यतेष्यमयतो नमस्काराः ॥

जातानामस्कृतः सभाभ्यदृत्यादयः ॥

नमः सभाभ्य इत्यादयो जातानामस्कृतः जातसञ्ज्ञका दद्रादय-
यं । सधुत्राकरणं “मयगतेऽयो जुहोतीत्य” संशब्दहारार्थं । तदेषम-
क्ष तिसोऽग्नीतयो दद्राः पूजाः, अथ नमी चः किरिकेभ्यदृत्यादीनां च-
तुर्णां यजुर्वाः । यूदयभूताः भग्निवायुमूर्याः किरिकादिग्न्यस्याद्या दे-
षता आह ।

नमो यः किरिकेभ्यदृत्यग्निवायुमूर्यहृदयभूताः प्रच्छ-
व्याहृतयो षड्कृद्देवत्याः ॥ २३ ॥

किरिकेभ्यी विचित्रत्वकेभ्यदृत्येवमादियदृत्यविग्रहात्मैवदेवतां-
क्षेत्र यवत्यात् । भग्निवायुमूर्यहृदयभूता इति प्राप्ता चासूचां व्याहृ-
तीनां भग्निवायुमूर्याद्य देवता हृदयभूता दद्रापां प्रधानभूता दे-
वता किरिकादिग्न्यस्त्रेयंगिकैरग्न्यादय एवाग्निधीवत्ताइत्यर्थः । अव-
यवा व्याहृतिविग्रेवश्वतेन व्याप्ते यं । कीटूर्यो व्याहृतयो भग्निवायु-
मूर्याः हृदयभूताः प्रधानभूताः किरिकविचित्रलादिभिर्गिकै-

गच्छेदं गतात्मेन प्रतिपाद्या यासां व्याहृतीनां ताप्तग्निवायुसूर्यहृदय-
भूताः । अत च किरिका विचिन्वला विलिष्टला आनिर्हताग्निवा-
युमूर्या एव । से च रुद्राणां देवानां हृदयभूता, कुतः नमो वः कि-
रिकेभ्यहृतिप्रक्षत्य देवामार्ठं सृष्टयेभ्य हृत्यग्निग्राम्युरादित्या “एता-
ति हतानि देवानाऽहृदयानीतिशुतः” । हृदयानीव हृदयानि । यथा
हृदयं सर्वेषामङ्गानां प्रधानमूर्तं । एवमेते रुद्राणां प्रधानभूताइत्यर्थं ।
अत नमो वः किरिकेभ्यहृत्यादीनिचत्वार्येऽयज्ञूषि चतुर्णामेवाद्वै नमः
शब्दपाठात् । देवानां हृदयेभ्यहृत्येतशु किरिकेभ्यहृत्यादीनां चतुर्णां विन-
जीपणमेव । न पृथग्युता इतरेषामिवाद्वै नमः शब्दमात्रात् । गयोमवाय
चेत्यादीनरग्निव चकारोपं वन्न्यामात्रात् । एवमेव इरिस्तामिगाप्रवाचा-
र्यं च हृतामात्रकारा अपि स्त्रीखग्रन्तेष्वूक्तयत्तः । अर्तोऽन्याद्य एवं दं सर्वं
जगल्कुर्वतीति किरिकादत्युप्यत्ते । “एते हीदर्थं सर्वं कुर्वतीतिशुते.”
एतेषां प्राजापत्यशुचिप्रुष्टेभ्य उत्पत्तेः प्राजापत्यववत्वत्वात् । तथा विचि-
न्वला धर्मकारिणमधर्मकारिणं च पृथक्कुर्वतीतिं विचिन्वला । स्ताएव ।
तथा विविधं चित्तवस्ति हिसत्तीति विचिन्वला । ताएव । तथा आनिर्ह-
तेभ्यः हंतिर्गत्यर्थः । एते ह्यग्निवायुमूर्याः सगोद्रोभ्यमिमुष्टेन एतेभ्यो
स्त्रीकेभ्यो निर्हताः निर्गताः । “तेभ्यस्त्रीभ्यस्त्रीणि ज्योतीएवजायत्ता-
ग्निर्योऽयं वने सूर्यहृतिशुते” । नमो विचिन्वलकेभ्यहृत्येते हीदर्थं सर्वं
विचिन्वलीत्वाद्वै सर्वमेतच्छ्रूयते । अंगन्यादिदेवात्मसाम्याच्चत्तेषां
व्याहृतीत्वसुताग् । अत केचित्पञ्चश्चाहृतयहृतिपठन्ति । तदयुक्तं । प-
ञ्चमस्य यजुर्योऽनामात्रात् । अस्य रागम्यात्य रौद्राभ्यायस्य शंतस्तद्रि-
यहांमे विनियोग ॥ १६ ॥ अथ नमोहिरण्यवाहृत्यादीनां प्रत्येकं
छन्दांच्चभिखीयते ॥ १७ ॥ नमो हिरण्य०यजुक्षिदुप् । दिग्गात्म । य-
जुरुदुप् । वृत्तेभ्यः । यज्ञः पट्जिः । शप्तिज्ञराय । इरिकेशाय य-
जुरुक्षिदुमो । पश्चूनां । उष्टानां । यज्ञरुदुभस्तिस्त । १७ । न

भूत्याय यजुर्वृहती । भूत्यस्य । देवीजगती । कुद्राय । यजुर्वृहती ।
सूताय यजुर्जीवती । अन्ये पञ्च यजुर्वृहतुपः ॥ १८ ॥ रोहिताय ।
यजु पह्लि, सच्चाण यजुर्वृहतुप् । मुवलये । यजुर्जीवती । शोप-
धीना यजुर्वृहती । मन्त्रिणे । यजुर्वृहती । काञ्चाणा अनुष्टुप् । अ-
च्छै । यजुम्लिष्टुप् । पत्तीना । गिसी गायत्री ॥ १९ ॥ क्षत्साथ रा-
या । पह्लि, मत्तवना । अनुष्टुप् । सहस्रानाय । विष्टुप् । आव्या-
धिनीना । पह्लि, निपत्तिणे । पह्लि । स्त्रीनाना । अनुष्टुप् । निचे-
रवे । विष्टुप् । अरण्यानां । वृहती ॥ २० ॥ वश्वते पंडितः, स्वायूर्ना
अनुष्टुप् । निपत्तिणे । विष्टुप्, तस्कराणां । वृहती । सूकायिम्य ।
पह्लि । सुषाता अनुष्टुप् । भिमद्वय पुद्लिः, विकृताना । वृह-
ती ॥ २१ ॥ उच्चीविणे । विष्टुप् । कुलुषानां । वृहती । इपुमद्वयम् ।
गायत्री । धन्वा । अनुष्टुप् । प्रातन्वाऽउच्चिण्यक् । प्रतिदधा । पह्लि ।
आपच्छद्म्य । गायत्री । प्रसद्म्योनुष्टुप् ॥ २२ ॥ विसूजद्वय गायत्री ।
विद्यथद्वय । उच्चिण्य । सपद्वय । देवीपह्लि, जापद्वयः उच्चिण्य । य-
यानीभ्यः । गायत्री । आर्मीनीभ्य अनुष्टुप् । तिष्ठद्वय, देवीपह्लि । धा-
धद्वय, उच्चिण्य ॥ २३ ॥ समाय । देवीपह्लि, समापत्तिम्य । वृहती ।
अविभ्य देवीवृहती । सखातिं । वृक्तो, अव्यपिनीभ्य । उच्चि-
ण्य । विद्यिभ्य । उदिष्यक् । उग्णा । गायत्री । छठेवृहती । अनुष्टुप् ॥ २४ ॥
गणेभ्य । देवीपह्लि, गणपति । वृहती, द्वातेभ्य । देवीपह्लि । व्रातप-
ति । वृहती । रटसेभ्य देवीपह्लि, रटसपति । वृहती, विहयेभ्य गा-
यत्री । विघ्न । वृहती ॥ २५ ॥ सेनाभ्य देवीपह्लि, सेनागिभ्य । अनुष्टु-
प् । रथेभ्य । देवीपह्लि, रथेभ्य । अनुष्टुप् । चाहभ्य । देवीप-
हलि, मह्यही । वृहती । गहन्य । देवीपह्लि, अर्भकेभ्य ॥ २६ ॥
अनुष्टुप् । तथेभ्य । देवीपह्लि । रथकरिभ्य वृहती, कुसरसेभ्य । गा-
यत्री । कर्मारेभ्य अनुष्टुप् । निषादेभ्यः । गायत्री । पुञ्चिष्ठेभ्य । अनु-

एतुप् । ग्रनिभ्य देवीपद्मिः । सृगयु० । अनुष्टुप् ॥ २७ ॥ ग्रन्थः ।
 देवीबृहती । ग्रन्थतिं अनुष्टुप् । भवाय । गायत्री । कर्द्राय च देवी
 बृहती । गर्वाय गायत्री । पशुप० । गायत्री । नीलश्रीवाय । अनुष्टुप् ।
 गितिकंठा० । गायत्री । २८ । कपटि० । उचिष्टक् । व्युप० गायत्री ।
 सहस्रा० । अनुष्टुप् । शत० । गायत्री । गिरिश्यावभनुष्टुप् । शिष्ठि० गा-
 यत्री, मीढु० । अनुष्टुप् । इपुगते च । देवीपद्मिः ॥ २८ ॥ छन्दाय ।
 गायत्री । वामना । देवीपद्मिः । बृहती । वर्द्धीयसे । देवी
 पद्मिः, हृष्टाय गायत्री । सहस्रे च । देवी बृहती । अग्न्याय पद्मिः,
 गंधमाय । पद्मिः । ३० । आश्वे । गायत्री । अजिराय, पद्मिः, शी-
 ग्न्याय । गायत्री । शीभ्याय । बृहती । कर्म्माय । गायत्री, अवस्त्रन्या-
 य । गायत्री । नादेयाय । उचिष्टक् । हीष्याय । बृहती ॥ २९ ॥
 उद्योगाय । गायत्री । कनिं । पद्मिः, पूर्वजाय । उचिष्टक् । अपर०
 गायत्री । सधमाय । उचिष्टक् । अपगल्भाय । गायत्री । जघन्या ।
 उचिष्टक् । बुधन्याय । देवीबृहती ॥ ३२ ॥ सोभ्याय । गायत्री । प्रति-
 गायत्री । यास्याय । गायत्री, चेष्याय पद्मिः । शीक्ष्याय, गायत्री ।
 अवस्त्रन्याय । गायत्री । उर्वय॒र्याय । उचिष्टक् । खस्त्रन्याय । बृहती ॥ ३३ ॥
 वन्याय । गायत्री । कच्चाय च । बृहती । अवाय । गायत्री । प्रतिश्वाय ।
 गायत्री । आशुपेणाय । अनुष्टुप् । आशुरथाय । गायत्री । घूराय । गाय-
 त्री । अवमेदिने गायत्री । ३४ । उचिष्टिने । गायत्री । कवचिने । पद्मिः ।
 चक्रिमणे गायत्री । वक्षयिने पद्मिः, श्रुताय । गायत्री, श्रुतसेनाय । गा-
 यत्री । दुन्दुभ्या० । उचिष्टक् । आह० । गायत्री ॥ ३५ ॥ घृण्वे ।
 गायत्री । ग्रन्थ० । पद्मिः । गिरिहिं० । उचिष्टक् । इपुषि । गायत्री । तो-
 ल्पयो० । उचिष्टक् । आयु०पद्मिः, स्त्रायु० । उचिष्टक्, सुध०पद्मिः ॥ ३६ ॥
 स्त्रुत्याय । गायत्री । पथ्याय बृहती । काद्या० । गायत्री । नीष्या० । बृह-
 ती कुल्या० । गायत्री । सर० । गायत्री । नादेया उचिष्टक् । वैशं । पद्म-

क्तिः ॥ ३७ ॥ कूप्याय । गायची ॥ चवच्चाय । पड़क्तिः । बीदध्वाय । गाय-
 ची । चातप्या० पड़क्तिः मेग्घा० । गायची । विशुल्याय । पड़क्ति । वर्णय ।
 गायची । चवर्णा० । पड़क्तिः ॥ ३८ ॥ चात्याय । गायची । रेष्या० । पड़-
 क्तिः । चास्तथा० । उदिष्टक् । चामु० । पड़क्तिः । सोमाय गायची, रहदा-
 य । बृहती । ताम्बाय । गायची । अरु० पड़क्तिः ॥ ३९ ॥ शर्वंचे । गायनी ।
 पशु० गायची । उया० । गायची । भीमा० । बृहस्ती । परेवधा० उदिष्टक् ।
 दूर० । गायची । हन्ते पड़क्तिः । हनीयसे । पड़क्तिः । हृषेभ्यः हरिकेश-
 भ्यः । यजुः पड़क्तिः । ताराय । देवीपड़क्तिः ॥ ४० ॥ गच्छाय । उदिष्टक् । म-
 यो० । गायची, गद्धा० । उदिष्टक् । मयस्तराय । गायची । गिथाय । गितरा-
 ॥ गायची ॥ ४१ ॥ पर्याय । गायनी । अवार्याय पड़क्ति । पतरस्याय ।
 अमुषुप् । उत्तरस्या । गायची । तीर्याय । गायनी । कृत्य । बृहती । ग-
 छप्यायगायची । फिन्याय । बृहती ॥ ४२ ॥ सिकात्याद । उदिष्टक् । पवा० ।
 पड़क्तिः । किठ० गिर० । उदिष्टक् । लय० पड़क्तिः, कप० उदिष्टक् । पु-
 ल्ल० पड़क्तिः । इरि० । उदिष्टक् । पप० । पड़क्तिः ॥ ४३ ॥ सज्याय ।
 गायची । गीह्या० । बृहगी । सल्प्या० । गायची । गीहा० । बृहती । हृ-
 द० । उदिष्टक् । निव० । पड़क्तिः । कात्या । गायची । गङ्ग । गाय-
 ची ॥ ४४ ॥ शुद्धया० । गायची । हरि० । पड़क्तिः । पात्स० । उदिष्ट-
 क् । रज० पड़क्ति । लोप्या । गायची । उल० । पड़क्तिः, कर्त्ता० । गाय-
 ची । मूर्या० बृहती ॥ ४५ ॥ पर्याय । गायची । पर्ण० । गायनी । उ-
 द्धगुर० । अनिं० । पड़क्ति, आखिद०, उदिष्टक । पखि० । पड़क्तिः ॥ ४६ ॥
 गायची । धनु० अमुषुप् । किरिकेभ्यः ॥ ४६ ॥ देवानाठ० हृषेभ्यः सामो-
 य्यिष्टक् । विचिं० । उदिष्टक् । विचिं० । नमऽभानिर्हतेभ्यो यजुरुदिष्टक् ।
 अचेदं रहय । यदवरा यजुर्गायची । सतातरा । यजुरुदिष्टक्, पटा० च-
 रा यजुरतुषुप् । नवातरा यजुर्हृहती । दग्धवरा यजुः पड़क्ति०, ए-
 काद्यात्ररा यजुस्तिषुप् । दाद्यात्ररा यजुर्जगती, पञ्चात्ररा देवीप्

इति; चतुरचरादेवी वृहतीत्येताग्निवाच छन्दाचि सन्ति ॥ ३३ ॥

अशमान्त्राहतम् ॥

अशमग्नूर्जमित्येतद्यज्ञर्मात्मां । मन्त्रदेवतां । चित्यपरिपेके निनियु-
क्तम् । आर्पितिष्टुप् ॥

अशमस्तुष्टिशमा ॥

अशमस्तुष्टिदिवस्याशमा देवता आदौ कुरुकारणे विनियोगः । देवी
वृहती ॥

ग्रायायौः ॥

भयि तः कर्गित्यस्य ग्रोदेवता पुनः कुरुकारणे विनियोगः । देवीवृ-
हती ॥

यन्निष्ठाऽग्निभिचारिकम् ॥

यन्निष्ठाऽग्निभिचारिकम् । अग्निभिचारप्रयोजनं । अस्ता गुक् ।
देवता । यजुर्बृहती । अद्रिसहितस्य कुरुकारणे विनियोगः ॥

इमा मऽआग्नेयम् ॥

इमा मे अग्नदूत्येतद्यजुरमिदेष्ट । इय व्यूहेन दातवत्यजरादि-
क्षति । पावानादपरि प्रापणाते जपे विनियोगः ॥

कर्तवोवृहती पठ्न्तीष्टि ॥

कर्तवयस्य वृहतीक्षन्दः पठ्न्तीष्टि । अष्टाचित्यद्यजरलाहिक-
ल्य । दृष्टिका वृहती द्यूमापद्मिष्टिति । एषाऽप्याग्नेयी । आग्नेयप-
दानुष्टि । इष्टकादेवतेतिकरुभाष्ये प्रापणातजपएव विनियुक्ता ॥

समुद्रस्य द्वे गायत्री ॥

भाग्नेयपद्मनुवर्तते । तत्र यथाष्ये विपरिष्ट्यते । समुद्रस्य ला,
हिमस्य त्वेतीमि ज्ञातो अग्निदेवते गायत्री । भग्नेरवकर्पं वे विनि-
युक्ते । भग्नयोरस्त्रौ पादोदगको । मैग दृष्टिके ॥

उपज्ञां जगती चिट्ठुञ्जा ॥

चामेयपद्मनुष्टते । उवल्लम्भनुपवेतसातीयमृगमिदेवता । जगतीक्ष्णदला । चिट्ठुप्रक्षण्डस्ता । वा । इयं चतुर्थत्वारिंगदधरा । तेन चिट्ठुद्भवत्येव, गदीयु चासाद्मनिति व्यूहाद्येव दश्युना जगती भवति । चमेरवकर्षणे विनियोगः ॥

अपामिदग् बृहतो ॥

अपामिदगित्यस्ता । बृहतीक्ष्णद् । प्रमिदेवता । चामेयपदागुहसः अमेविकर्षणे विनियोग ॥

अम्ने पाषक वस्तुयत् ॥

अम्ने पाषकइतीमां वस्तुयत्प्रवयोऽपश्चात् ॥

स नो मेधातिथि ॥

स. पाषकदीदितइतीमा मेधातिथिप्रविरपश्चात् ॥

एते आमेयौ गायच्यौ ॥

अम्ने पाषक, मन पाषकइत्यै, चिनिदेवत्यै गायत्रीक्षण्डस्ते । एव इत्यस्ता द्वचयपद्मविकर्षणे विनियोगः, स. न. पाषकत्यस्ता पुच्छविकर्षणे दिनयोगः ॥

पाषकथा जगती भाद्राजः ॥

चामेयपद्मनुष्टते । पाषकथा इतीमाश्चमिनिदेवता । जगती भरदाजक्षणिरपश्चात् । उत्तरपदे विकर्षणे इत्या विनियोगः । या क्षे व्यूहः ॥

नमस्ते बृहतीमानेयोमृपिसुता खोपासुद्रा ॥

नमस्ते हरसइतीमाश्च बृहतीमिनिदेवतामृषिसुता फैषः पुत्री र्णिपासुद्रेतिनाच्यो परम्परा दृष्टती । चमेरांहणेऽस्ता विनियोगः । अवध्यो तदक । दितीय रुपता । द्वतीयएकाहृगक । चतु-

यो दशकाऽति । तेनेयं समाचिंशद्भरत्वादेकाधिकावृहती ॥ २४ ॥

नृपदे पञ्चाम्नेयानि ॥

नृपदे विडित्यादोनि पञ्चयज्ञुप्याग्नेयानि । अग्निदेवतानि ।
स्वयमावृणायां पञ्चगृहीतहोमे विनियुक्तानि । नृपदे । देवीवृह-
ती । अप्सुपदे । वर्हिपदे । वनसदे । दैव्यः पञ्चक्षयः । स्वविदे दैवी-
वृहती ॥

ये देवा जगत्यौ प्राणदेवत्ये ॥

ये देवा देवानां, ये देवा देवेवितीमे जगत्यौ प्राणदेवत्ये । दधिनधु-
घृतैररनेः प्रोधणे विनियुक्ते । व्यूहेनायाया पूर्ति ॥

प्राणदा वृहतीपञ्चक्षिर्वाम्नेयो ॥

प्राणदा अपानदा इतीयं वृहती वा पञ्चक्षिर्वाम्निदेवत्या ।
अष्टाचिंशद्भरत्वादिकल्पः प्रग्नेः सकाशाद्वरोहणे विनियोगः ॥

अग्निस्तिर्मेनारमेयों गायत्रीं भरहाजः ॥

अग्निस्तिर्मेन ग्रीचिपेतीमामृतमग्निदेवत्यां गायत्रीकृत्वस्तां
भरहाजसञ्ज्ञक्तिरपश्यत् । पञ्चगृहीतहोमेऽस्या विनियोगः । द्विती-
ये धक्षारस्य व्यूहः ॥

यद्दूमा वैश्वकर्मणीस्त्वैष्टुभो विश्वकर्माभौवनः ॥

यद्दूमा विश्वा इत्याद्या विश्वकर्मा ध्वजनिष्टेत्यता । वैश्वकर्मणी वि-
श्वकर्मदेवताः चिह्नपञ्चत्वका विश्वकर्माभौवनक्तिरपश्यत् । पो-
षणगृहीताईयो होमे विनियुक्ताः क्तिरपिहोता । व्यूहः, किञ्चित्प्रदा-
सीदृष्टकः, विष्णविद्वादगकः, पञ्चत्रीहादगकौ याति हादगकः । स्वयं ।
व्यूहः, वाचस्पतिं हादगकः । अप्यसुप, व्यूहः । यत्तासप्तः हादगकः, त-
ठेन्म । व्यूहः । चटपयः हादगकः, नीहारेण । व्यूहः । विश्वकर्मा f.
व्यूहः । अपां गर्भं व्यूहः ॥ २५ ॥

आगुरैन्द्रीदश चिष्टुभोऽप्रतिरथ ॥

आशु शिगानदत्याद्या अमीयाँ चित्तमित्यल्ला द्वादश ऋचस्ति-
ष्टुभ इन्द्रेवत्य। इन्द्रश्च मुशीऽप्तिरथसज्जक्षरविरपश्यत्। स चय-
मेऽपिनाथयने ब्रह्मण। जपे द्वादशगामीं विनियोग। सङ्कलने द्वौ
द्वादशको। तथापीय चिष्टुप। द्वौ तु जागती यस्मा। सा जागते 'अग-
ती चेष्टुमे चिष्टुवितिवचनात्'। सऽप्तुष्टुस्तै द्वादशक, प्रभस्त्रन्। द्वा-
दशक, अस्त्राक दशक। जयन्त द्वादशक, अमिगीचापि द्वादश-
क। इन्द्रः आसां दशक। जयतीता। व्यूह। अस्माकमिन्द्रो द्वाद-
शक। रुद्राणाहानि द्वौव्यूहौ ॥

अवसृष्टानुष्टुविष्टुदेवत्या ॥

अवसृष्टा परेत्येषा अतुष्टुप इष्टुदेवत्या। भर्माणि ते इत्येतत्पर्यंता
नामपतिरथेतिसहिताभाये, अरनो विनियोगाभावः। भाषापति । सा-
ध्या वा न भवन्ति । सर्वसाधारणे विष्ट्वानेव चष्टुपिरित्यपहे ॥

प्रेत योद्दृष्टन्त्सौत्यनुष्टुप् ॥

प्रेताजयतेतीयगनुष्टुप्। योहारीऽस्मा देवतादत्यर्थ, प्रइतेत्येवमन
व्यूह ॥

असौ यामाहतो ॥

असौ यादत्यस्मा अशाप्यचतिथादेवता चिष्टुप ॥

यत्र लिङ्गोक्तदेवता पठत्वा ॥

यत्र वाणा इतीय लिङ्गोक्तदेवता पठत्वा चत्वारिंशत्सूक्ता पञ्चपदा च
तारिगदत्तरा पठत्वा चित्परित्युच्यते। इन्द्रो वृहस्पतिरहितियान् देव-
ता लिङ्गोक्ता ॥

भर्माणि लिङ्गोक्तैव चिष्टुप् ॥

मर्माणि गङ्गतीयं सिङ्गोक्तवनियदेवता चिष्टुप् । महाव्रते च चिन्धाय एव च समर्पयेत्स्या विनियोगः पूर्वां चतुर्षां क्वाचिपि विनियोगः कष्टकार्त्तलो नाम्नि । जयनृतं लांचन्विति व्यूहः, शाखा चोमो वरणो देवाय लिङ्गात्मा देवताः । अथता च चित्तएव देवता । तस्मा सम्बोधत्वेनाच प्रधानस्तात् । न सीमाद्यः ॥

उदेन तिक्तोऽनुष्टुभः ॥

उदेनसुत्तरानिवाचा सिंहोऽनुष्टुप्छब्दस्ता ज्ञेयाः ॥

आत्मानेती ॥

तिसृष्टामाचा उदेनमित्येवा चित्तदेवत्या द्वितीये व्यूहः ॥

द्वितीयैन्द्री ॥

पूर्वोक्तानां तिसृष्टां मध्ये द्वितीया इद्रेगमित्येवा इन्द्रदेवता ॥

तृतीया लिङ्गोक्तदेवता ॥

पूर्वोक्तानां तिसृष्टां मध्ये तृतीया, यस्य कूर्मइत्येवा सिंहोक्तदेवता, शमने व्यूहः । घृतोमितादैर्दुम्बरसमिदाधाने विनियोगः । आसां । अन्नेदुत्तित्यस्य कट्टयादिपूर्वसुक्तं । अत्र प्रदीपस्येभस्योदामने विनियोग शूतिविशेष ॥

पञ्चदिशं पञ्चयज्ञाग्निसाधनवादित्यः ॥

पञ्च दिशो दैतीरित्यादाः पञ्चवर्षी यज्ञाग्निसाधनवादित्यः यत्तु पञ्चतापत्तं यागसाधनहविय यदत्तीति यज्ञाग्निसाधनवादित्यः । अथासां छन्दांसि क्रमेणाह ॥

आत्मे हे चिष्टुभौ ॥

आसां पञ्चानां मध्ये गणसदितीये पञ्चदिशः समिद्धेऽप्यनावित्वै दे निष्टुभौ । पञ्चदिशः दिशोदेवताः । प्राद्यस्त्रयोदशकः । द्वितीयपक्षादशकः । तृतीयो हागकः । चतुर्थो दशकः । दृथपिक्षाऽ-

भयच इतिनष्टक , व्यूहैनक्षत्रं पूर्ति॑, अस्मान्निर्देवता ॥

तृतीया पद्भृत्तिर्वृहती वा ॥

पञ्चानां मध्ये तृतीया दैव्याय धर्मदत्येषा पठ्यताँ । वृहतीवा ।
अष्टानिंशद्वरत्वादिकल्पः । अनाप्यासनदेवता । अत्तरसस्यदैव प
द्वृत्तिर्वृहती वा पादाद्वरनियमसु नास्ति ॥

चतुर्थीवृहत्येव ॥

पूर्वोत्ताना पञ्चानां मध्ये चतुर्थी शीतठी॒ हविरित्येषा वृहत्ये-
व । वृहतीक्षत्स्तौ॑, यकारव्यूहेनाक्षरैर्वृहती॑ । अत्रापि पादाद्वर-
नियमो नास्ति । हविर्यज्ञय देवता ॥

अन्त्या चिष्टुप् ॥

पञ्चनिश्चित्यादिपचानामन्त्या सूर्यरेत्यरितीये चिष्टुप् । अग्नि-
रत्न देवता । पञ्चानामपि चित्यं॑ति गमने विनियोगः ॥

विमानो हे आदित्यदेवते ॥

चिष्टुप्यदमतुक्त्वते । विमानश्च, उच्चा समुद्रादतीमि हे कर्त्त्वीचि-
ष्टुभौ । पादित्यदेवते । पृथग्योपधाने विनियुक्ते । विचक्षमेव्यूह ॥

आद्या विश्वात्सोः ॥

विश्वावसुरस्या ऋषिरित्यर्थ ॥

द्वितीयाऽप्रतिरथस्या ॥

पूर्वोत्तायोर्मध्ये द्वितीया उच्चा समुद्रदत्येषा अप्रतिरथस्यार्थे । अ-
प्रतिरथोऽस्या ऋषिरित्यर्थे, इन्द्र विश्वाऽदत्यस्थर्योदि पाशुक्त । अ-
तिक्रमणेऽपि विनियोगदत्ति विशेष ॥

देवहूर्विधृतिरनुष्टुप्यज्ञदेवत्या ॥

देवहूरित्यस्या विधृतिरुपक्षटो यज्ञोदेवता चिंशद्वर-
त्वादित्य दशूनानुष्टुप । उप्यासवेति सहिताभाव्ये । अत्रापि पादा-

चरे नियमी नास्ति ॥

वाजस्यैन्द्र्यनुष्टुप् ॥

वाजस्य मा प्रसवदत्तीयमैन्द्री इन्द्रदेवत्या अनुष्टुप्कन्दस्ता ॥

उद्ग्राभमैन्द्रागत्यनुष्टुवेष ॥

उद्ग्राभं च नियाभं चितांयमृक्षेद्राम्नी । इन्द्राम्नी अस्या है-
वता अनुष्टुप्कन्दः, देवहूरित्यादीनामन्त्रं प्रतिगमने विनियोगः । छ-
तीयो नवकः । चतुर्थं सप्तकः तेन पूर्णैव ॥ २६ ॥

**क्रमधं पञ्चामनेयऽचाद्यानुष्टुप्तस्तस्तिष्ठुप् । ततो वृह-
ती विषीलिकमध्या ॥**

क्रमदृध्यमन्तिनेत्याद्याः पञ्चसोऽग्निरेष्टाः तामां पञ्चामां मध्ये
आद्या क्रमधमित्यनुष्टुप् । अन्त्यां वृहः, गतोऽग्नस्तरं द्वितीया गा-
मीमनुष्टुप्, अथ छतीयो दग्धकः, चतुर्थो दाद्यग्नकः । तेन पूर्तिः ।
नतोऽग्नस्तरं द्वतीया पृथिव्या । अहं विषीलिकमध्यावृहती । यस्याः
गथमद्वतीयो चयोदग्नकौ । गम्यां द्वितीयोऽग्नकः सा विषीलिकम-
ध्यावृहतीत्युच्यते । “वयोदग्निनोर्मध्येऽग्नकः विषीलिकमध्येत्युक्तेः” ।
अचाद्यस्त्रयोदग्नकः द्वितीयो नवकः, छतीयथतुर्दग्नकाऽति पट्संगद-
धरत्वात्मृहती विषादण्डिष्टमध्या । विषीलिकमध्येतिवचगा त्विषीलिक-
मध्या च ॥

ततोऽनुष्टुप्तिष्ठुवन्त्या ॥

ततोऽग्नस्तरं चतुर्थो व्यर्थन्त्तद्वित्यनुष्टुप् । पादे व्यूहः । गतः अ-
न्त्यामेवे हीति पञ्चमी निष्टुप् । द्वितीये वृहः, चतुर्थे सु अम्बीति
ति व्युहेऽपि दग्धकः । क्रमधमित्यादिपञ्चामामथाऽन्यासोहेवे विनि-
योगः ॥

अग्ने सहस्राच्चविराङ्गानेयो ॥

अग्ने सहस्रासेत्येषां गिनिदेवत्या विराटहन्त्रस्ता । यस्या दग्धाघ-
रथत्वारं पादाः सा विराट्पट्टिः । परथ चतुष्पदः विराह्मगकाह-
त्युती ॥ चतुष्पदोऽप्त नववा, स्वाहा । पृथग्यजु । स्वयमावृपणायां उप-
रि पर्योहीने विनियोगः ॥

सुपर्णो हि पद्भिस्ति एभौ ॥

सुपर्णोऽसि आजुह्वानऽतीमेहे कर्त्तो ग्रनिदेवत्ये यथाक्रमं प-
द्भिन्निष्ठुमो । सुपर्णोऽसि पद्भिः । पाजुह्वानास्त्रिष्ठुप् । ग्रनिनि-
धाने विनियोगः । आग्नेयैच्छुक्त्तं । तत्त्वाचाग्नेयो इतिविष्ठि-
त्यम्यते । पथ सुपर्णः असौत्येवं व्यूहं तेजेयं चत्वारिंशद्वरापद्भ-
क्तिः । पञ्चपदा च पादाग्नामत्तरसंब्द्या नियता वास्ति । आजुह्वा-
नऽहत्यत्र सृतीयेन व्यूहं चतुष्पदोऽप्तस्यकोपेतः ॥

ताए सवितुः सावित्रीं चिष्टुभं पुरस्ताऽच्योतिप-
करणे ददर्श ॥

ताए सवितुरित्येतां सवितृदेवत्याग्नेत्रं चिष्टुभं करुक्तविहृदर्श ।
अथ वरेण्यस्येति व्यूहः । पुरस्ताऽच्योतिपमिति केचित्पठन्ति । स-
दयुक्तं । तत्त्वत्ययस्याचाग्नादात् । तेत चिष्टुभकरावी ददर्शेये च स-
त्यः पाठः, संहितामार्यासु पुरस्ताऽच्योतिपमित्यपिपाठां लिखितो-
इति । तदा ददर्श धिका सा भवति गभीमध्यसमिद्वाधार्मे विनियोगः ॥

विधेमाग्नेयी गृत्यमदस्त्रिष्ठुभस्याख्तिस्थानो मिहै-
वता ॥

विधेम तद्वतीमामृषग्नेदेवता । चिष्टुभं रक्षमदोऽपग्रहत् अस्या
पट्टस्त्रिस्थानोऽवदेवता । चीर्णि स्थानानि दद्यामी चिखानः ता-
नि भीर्णि स्थानानि गन्तव्ये कर्त्तव्यानि सगति । वैककरसमिद्वा-
धानेऽस्ता विनियोगः ॥

प्रेद्धधो विराङ्गमनेशी वसिष्ठस् ॥

प्रेद्धधोऽधग्नदत्तेषा अग्निदेवत्या विराट्वसिष्ठस्याप्यं वसिष्ठोऽस्या
कृपिरित्यर्थः । अस्या दग्धाद्यराज्ञायः पादा षर्णसे, हितीयस्य व्यु-
देन पूर्तिः । तेनैव विराङ्गुष्टुप् । “दग्धकास्यशी विराङ्गितिक्षना-
त्” । औदुम्बरसभिद्धाने विनियोगः ॥

चित्ति वैश्वकर्मण्यतिंजगती ॥

चित्ति ज्ञाहीगीतीयस्कृ विश्वकर्मदेवता अतिजगतीकृन्दस्ता ।
“दापञ्चागदघरा अतिजगतीत्युप्यते” । अथ हाभ्यां व्युहाभ्यां पूर्णं ।
स्तु वाहुतिहोमि विनियोगः ॥

सप्ततःप्रामनेशीचिष्टुप्सप्तक्त्वीणाम् ॥

सप्ततःप्रग्नदत्तेषा अग्निदेवत्या विष्टुप्सप्तक्त्वी सप्तक्त्वीणाम्-
प्यं सप्तक्त्वप्योऽस्या कृपयदत्यर्थं, पद्मत्वारिंगदधरैर्य । येन दृथ्यधि-
का चिष्टुप् । सर्वाहुतिहोमेऽस्य विभियोगः ॥ २७ ॥

शुक्रज्योतिः पण्मारुत्यः ॥

शुक्रज्योतिरित्यादाः पद्मत्वो मारुत्यः । मरुत्यासां देवता ॥ अर्थः
ते च शुक्रज्योतिरित्यादिनामका । गन्धलिङ्गात् । ते चैकैकस्याशुनि-
सत्त रात्ति । तेन प्रत्यूचं मरुत्यां मरुत्यं क्षत्तगामकामामुदेश-
कार्यः, भासा क्षमेव छन्दोप्याद ॥

आदा चतुर्थी चोष्णिक् ॥(१)

प्रथमो मध्ये आदा शुक्रज्योतिरितीय चोष्णिक्, चतुर्थी चत्तगि-
रेति दृथ्यज्योष्णिक् । प्रथमाऽष्टाविंशत्यरा । चतुर्थी एकाऽधिका ।

हितीया तृतीयाच गायत्री ॥(२)

(१) आदा तृतीयोऽग्नाद्यते कांतसर्वनृत्यगतः ॥

(२) हितीया चतुर्थी च गायत्री इत्यति तत्रस्यः शठव ॥

असां पणां दितीया देहद्वचेति गायनी । अटाख्येति छंतीया च गा
यनी ॥

पञ्चमी जगती ॥

पणां मध्ये पञ्चमी इवासैति जगती । अटाख्यारिंगद्वर-
त्वात् ॥

पठी गायच्युपिष्ठा ॥

पठो अतावानित्येषागायनी । उपिष्ठा । पठविंशत्यचरत्वादि-
कान्पः । पण्यामपि सामेष मारुतपुरोहागहांसे विनियोगः ॥

इन्द्रं दैवीर्मासतभ् ॥(१)

इन्द्रं दैवीरित्येषागायतं दैशतंयसु व्युहैग पठपञ्चागद्वरागता-
री । जपे विनियोग ॥

इमं च वीटगर्च आमीयस्त्रैदुभोऽनुषाको यज्ञस्तुति-
घृतस्तुतिर्वा वसोर्दीराभिषादिनी वा ॥

इमएषागमित्येषस्योदगर्चेऽनुषाकोऽनिदेषतस्त्रिष्टुप् छष्टकः
एषांऽनुषाको यज्ञस्तुतिर्वा वसोर्दीराभिषादिनी घृतस्तुतिः, चपे
वसोर्दीराहोमो भविष्यति गद्विषादिनी घृतस्तुतिरप्यच दृग्यते स-
क्षस्यानुषाकात्य जपे वाचने वा विनियोगः ॥

घृतं मिमिच्छे गृत्यसदः ॥

प्रमित्यनुषाके घृत मिमिनैत्यस्या गृत्यसदवृप्तिः ॥

समुद्रादामदेषः ॥

समुद्रादूर्मिः । इत्यस्या वामदेषवर्णिः ॥

चत्वारि शुद्धा यज्ञपुरुषदेवत्यऽस्तपभो मत्तः ॥

(1) इन्द्र देवीर्मासती १११० इत्यर्थ तथेताऽः ॥

चत्वा॒रि॒ गृह्णेत्यं गन्त्वा॑ यज्ञपुरुषदेवता॑ः प्रत्यपा॑ः गन्त्वोऽक्षयमष्ट-
पी॑ यज्ञपुरुषोऽसा॑ देवताऽत्यधीः॑ अथ । घृते॑ शिरः॑ । घूङ्, घृतस्य
नाम । व्यूहः॑ । चतु॑ शृङ्गः॑ व्यूहः॑, द्वे॑ गीर्वं व्यूह । एता॑ अर्थति॑ । व्यू-
हः॑ । कल्पाण्यः॑ । अच्छ्यक्षाणा॑ । व्यूहः॑ । धारणे॑ दादगकः॑ । अपा-
गनीके॑ द्वी॑ दगको॑ । अपानुतार्वीर्याँ॑ सर्वमग्रवाण्यामयानिं॑ प्रजाप-
पतिरपग्रात्साध्या॑ वाऽपश्चित्त्विगएव॑ प्रत्यपः॑ ॥ २८ ॥

वाजश्व मे देवानामार्यम् ॥

वाजय॑ मदत्याण्यानि॑ विट्ठ्वा॑ हेत्यन्ता॑नि॑ यसोऽहोराहीनमग्रभू-
तागि॑ यजूंपि॑ देवानामार्ये॑ । एतेषाँ॑ यजुपाँ॑ देवाक्षयदत्यधीः॑, व-
सीदृधीराहोमि॑ विनियोगः॑ ।

एतैर्यजुभिर्यजमानोऽग्नेः॑ कामान्याचते॑ ॥

यजमानः॑ एतैर्यजयमदत्यादिभिर्यजुभिर्यज्ञने॑ सकाशात् । वा-
जोऽप्तं॑ मिद्दिव्येव॑ कामानभिसापान्याचते॑ पार्यथते॑ । अतएवैतेषाँ॑
यजुपामग्निरैव॑ देवाता॑ । तथा॑ च श्रुतिः॑ । “पथाऽतो॑ वसीदृधीराहा॑
ज्ञहोत्यैष॑ संक्षेपिनः॑ संस्कृतः॑ सऽप्तोऽत्र॑ वसुमत्त्वै॑ देवा॑ एताँ॑ धारां॑
ग्राघङ्गं॑ भूत्यै॑ गमयीर्णनिष्वादि॑” । यामपार्यनं॑ च यूयते॑ सभादेहं॑
च महद्व्य॑ मदत्यनेन चात्वा॑ प्रीषा॑ अनेन चात्वा॑ गिरिष्वाम्यनेन वि-
त्येतद्यो॑ इदं॑ च मे देहादृष्टमदत्तीति॑ । तथा॑ “एतद्वै॑ देवा॑ अब्रु॑ वर्णेनै॑
साम्बान्नाति॑ पहीचामदत्याक्षनै॑ पैत्यद्वृष्ट्यज्ञो॑ वै॑ देवानागामा॑ यतः॑
उएव॑ यजमानस्य॑ स यदाह॑ यज्ञेन कल्पत्वामित्यावता॑ मे कल्पन्तामि-
त्याहैति॑” । अत्र वाजादय॑, काम्यमानत्वाज्ञामा॑ । अत्र द्र्यत्वराण्य॑ ।
उक्तं॑ च मे दत्यादियज्ञपाँ॑ दैव्यनुष्टुप् । वाजय॑ मे इत्यादिचतुरचराण्य॑
दैवीवृहती॑, प्रथतिष्ठ॑ मे इत्येव॑ पञ्चाचराण्य॑ दैवीपद्मक्ति॑, आधिपत्य॑
च मदत्यादि॑ पद्मचराण्य॑ दैवीविष्टुप्॑ यजुर्गायत्री॑ था॑ । ममाचराण्य॑
हारियोजनयग॑ इत्यादीनाँ॑ दैवीजगती॑ । यजुर्गतिष्ठवा॑ । अष्टाद-

राष्ट्री पायुयंज्ञेन इत्यादीनो यज्ञरनुषुप् । भुवगण पतये स्त्राहेत्या-
दीनो नवाचराष्ट्री यज्ञुर्वृहती । दृगापराष्ट्री सुधाय वैनर्ठ० गि-
नायेत्यादीनो यज्ञः पद्धतिः । एकादग्नाचराष्ट्री विनर्ठ० शिरपौ-
त्याप्तमाय स्त्राहेत्यादीनो यज्ञस्तिवष्टुप् हृदयाचरण अङ्गुस्थः । यथा
रथी दिग्यतमऽरत्यच्च यज्ञुर्जगती एवमनुकान्तमपि कस्पनीयं, भ-
स्त्र च चत्वारिंगताभ्येकाधिकानि यज्ञूपि सन्ति । तथा वाज्ञय मह-
त्याचासु ज्येष्ठं च मि, यसु च म इतिकण्ठिकादयवज्ञिंतास्त्रेकोत्तिं-
यतिकण्ठिकात्तु त्रयोदश त्रयोदश यज्ञूपि सन्ति । ज्येष्ठं च महात्य-
च्छां तु पञ्चदश यज्ञूपि । यसु च म इत्यच्छां नव । अभिनिध मि घर्म-
य महात्यच्छां कामास्त्रयोदश । यज्ञूपि तु द्वादशैव । यद्वृत्तयः यज्ञ-
रथी दिग्यतमहात्येकमेव यज्ञः यद्व कामास्त्रयः । यज्ञुर्जगतीलक्ष्मी, भ-
स्त्रं च म इत्यच्छां कामा दश यज्ञूपि यज्ञेष, यज्ञोरावे उर्वस्त्रीवि हृष्टद-
घन्तरे च म इत्यतापदेकं यज्ञः । पञ्चिन्पट्कामाः । पाजापत्यानु-
दुष्टसामानुषुप् छन्दः, एका च महात्यच्छां व्यस्तिंगत् । चतुर्सय-
महात्यच्छां त्रयोदिंयति । अविष च महात्यच्छामेकादश । पठवाट्ख
भित्यच्छां नव, वाजायस्त्राहेत्यच्छां असुर्दश । तथा त्रयोदश स्त्राहात्ता-
नि । पञ्चिन्पट्कामेव्यतीकविश्वितिः । तथा द्वादश कल्याना-
मामानि । स्तोऽमयेत्यादीनि पट् । त्रदेवा अग्नामान्ता अभूमित्ये-
कं । सामग्रायद्वी तस्य छन्दः । व्याहृत्य । प्रजापतेः प्रजाः अभूमित्ये-
कं । यज्ञुर्वृहती । वैट्खाहेत्येकं । देश्यनुषुप्, एवं च चत्वारिंगताभ्ये-
काधिकानि पूर्णानि ॥

वाप्रजसत्योर्थठ० सप्तर्थम् ॥

सप्तर्थामृतै समाहारः सप्तर्थ वाज्ञयसदैयसम्बन्धिसप्तर्थं अभि-
धीयतात्तिं शेषः । वाज्ञस्त्र नित्यस्त्रा अपि शृणी मन्त्रे गच्छास-

सप्तर्षी भवन्ति । पच्चास्तु चर्वो भवन्ति । पच्चास्तु चर्यादि प्रा-
युक्तग ॥

विश्वे चैषुभूं (१)ैश्वदेवं लुशोधानाकाः ॥

विश्वे अद्यत्वेततिषष्ठ्यै छन्दस्क लिङ्गेदेवदेवतां लुशोधानाकाः॒पश्चं-
त् । पञ्च हिताये व्यूहः । आमिकाशजपसनीयहः॑मि॒प्य सप्तर्षस्य
विनियोगः ॥

**वाजो नक्षिष्ठोऽन्नदेवत्या चायाऽनुष्टुप् हे॒ द्विष्टु-
भौ ॥**

वाजो नः सग्रहैवायामित्त्वं चर्चोऽन्नदेवत्याः । रासामादाऽनु-
ष्टुप् छन्दस्का वाजो नः सप्तर्षेषाः । दृतीये व्यूहः । ततो वाजो नी
अथ, वाजः पुरस्तादितीमि हे चिष्टुगौ ।

सम्मा विराजापाग्नेयौ ॥

सम्मा, पयः पृथिव्यामित्यनयोः प्रजापगिहैः॒ अमिहैः॒ देवता विराज-
नुष्टुप्छन्दः । देवस्त त्वा प्राप्तविगादेव॑पजापत्या वृहतीक्ष्वद्य॑पिपि-
के विनियोगः ॥

सरस्वत्यै लिङ्गोक्तम् ॥

सरस्वत्यै प्रयजमानो देवता प्राजापत्या वृहतीक्ष्वद्य॑पिपि के
विनियोगः ॥

कृतापाट्टगन्धर्वाशुरसः ॥

कृतापाट्टप्रकृतधामामिनप्राजापत्या वृहती । इतिरो व्यूहेन
कृतवृहती । तस्यापो चासुरी उचित्कृ, मुच्यु । एकाधिकाप्राजा-
पत्या पद्मकृ । तस्य दक्षिणा । एकाधिकाप्राजा॒पत्या॒नुष्टुप् । प्रजा-
पति । प्राजापत्या चिष्टुप् । तस्य कृतव्यामानि । कृत्वा॒पत्ती । राष्ट्र-

(१) नैवदेवी इति काष्ठपाठ ॥

भृष्टमि जटाणा दित्या दिदादगमस्त्राणा विनियोगः ॥

सत्तः प्राजापत्यो प्रस्तारपड्क्तिः ॥

स भी भुवनस्य पराइतीर्थं पजापति देवत्या । अस्याः प्रस्तारप-
ड्क्तिश्च यथा आद्यो हादगकौ अस्त्यावष्टकौ सा प्रस्तारप
ड्क्तिः । “पाद्योचेत्प्रस्तारपड्क्तिरित्युक्ते” रथशीर्थे पञ्चदही-
तहोमेऽस्या विनियोगः । अथ दृतीर्थो नवया । चतुर्थं स्वाहाकारे-
ण सहारणः ॥

समुद्रोऽसि वायव्यानि चीणि ॥

समुद्रोऽसि गत्पत्तिलित्यादीनि चीणि यजूर्ण्डिवायतानि
वाजहोमे विनियुक्तानि । समुद्रोऽसि व्यूहेन जटचामनुष्टुप् । गारुदो
इमि । जटगुण्डिक् । अवधूरसि । प्राजापत्यावृहती, यामो अमो, या-
व इत्यमयोः पामुक्तहोमे विनियोगः ॥

रुचमानेव्यनुष्टुप् ॥

रुचं भी देहीतीयमनिदेवत्याऽनुष्टुप्होमे विनियुगा । गथमोर्द्ध-
नंवकः । नैतीकाधिका ॥

तत्त्वा वार्षणीं चिट्ठुभर्त् शुन् शेष । ॥

तत्त्वा यामीमासृचं वरुणदेवत्यां चिट्ठुभर्त् शुन् शेष च दिरपश्चत् ।
आज्याहुतिहोमेऽस्या विनियोगः ॥

स्वर्णीरलेशानि पस्त ॥

स्वर्णं चर्मदूत्यादीनि पश्च यज्ञं अनिदेवतानि । आज्याहुतिहो-
मपैवता विनियोगः । पश्चानामाप्य यज्ञर्गायशीष्टक् दितीये व्यूहः ।
देवीपड्क्तिः ॥

**आग्नं वृत्तज्यानेव्यस्तिस्त्रियाद्ये द्वे चिट्ठुभौ पड्क्ति-
स्तृतीया ॥**

अभिन् गुणजिम, इमोरी पचो, इन्दुर्द्वयरव्येषा स्थिस भक्षीत्विनदेव-
त्वाः । गासो चाचे हे विशुष्प्रकृत्यस्ते । व्रतीया इन्दुर्द्वयरव्येषा प-
च्छिः । अभिन्योजने तिसूष्पा विनियोगः । तेज षेषं । द्वादशकः ।
इमोते । द्वादशकः । याभ्यां ही व्यूहो । यत फ्रयय. चतुर्दशकः, तिने-
क्षाधिका । इन्दुर्द्वयः गवकः । द्वितीयव्रतीयो एकादशको । चतुर्थी-
मवकः । तेज चत्वारिंशदशरापद्विः ॥

द्विती हे आनन्द्यो परोऽप्याङ्गमङ्गापदपद्वक्तो ॥

द्विती मूर्द्वीऽसि, विश्वसा मूर्द्वितीमे हे भक्षावग्निदेवत्वे यथाक्रमे
एरोऽप्यिह्महापदपद्विः । सत्र द्विती गूर्हा परोऽप्यिक् यस्याङ्गिपदा-
चादावटको । यतीयो द्वादशकः । तेनैकाधिका चाचपादयोरत्त-
रविनियमो भास्ति, विशुष्प्रमूर्द्विति लगती भवापदपद्विः । अटात्त-
त्वादिंशदशरा । गङ्गापद्विक्षत्यर्थं त्वत्परिभापायो नास्ति । म-
हापद्विक्षत्यर्थं विष्टते । पटकः सप्तकः । पट्टको दशको नवकोऽ
ग्नेपदपदका वा गङ्गापद्विरिति, तेनात् विश्वस्य मूर्द्विति प्रथमी
यकारव्यूहेन पठधरः पादः, तिडसीत्वादिद्वितीयः सप्तकः, समुद्रे
ते व्रतीयो दशकः । अपोदत्तेत्यपटकः, एविष्वाहृत्यपि भवकः । ते
मात्र परोऽप्यिह्महापद्वीत्येष पाठो युतः । इतरस्तु गमादपाठः
अविविमोक्तेन्योर्विनियोगः ॥

**इष्टो यज्ञोऽद्वृचं यजमानामिनदैवत्यं गाजवः । चा-
द्योऽप्यिह्मतीया गायभी ॥**

इष्टो यज्ञदत्येतद्व्यूचं द्वयदैवत्यं क्षमीष यजमानामिनदैवतं गासव-
पदपिरपश्यत् अधिमृद्वृचं चाचा इष्टो यज्ञदत्युच्यिक् अष्टाविंशत्यच-
रत्वात् । पादाचरनियमो भास्ति द्वितीया इष्टोऽपमिर्गायची ।
चाचः सावकः । तेनैकीगा । स्त्रगाहृत्विति पूर्णं वा । आग्ने-

कसमिष्ठयज्ञुष्वेत्तियोर्बिनियोग ॥

यदाकूतादृच्चमालेयं विश्वकर्मणा ॥

यदाकूतास्मस्त्रियोदित्येतादृच्चं परिवदेष्ट । विश्वकर्मणकर्त्त्वे
राष्ट्रं विश्वकर्माऽभक्षणिरित्यर्थं । चुवाहुतिहोरि विनियोगोऽचाष-
चंष ॥

लृतीया हैवी वा ॥

प्रथिष्ठृच्चं लृतीया एतं जागाचेत्येषा हैवी वा । देवा प्रस्त्रादेष्टे
र्थाय । प्रालेयी वेति विकल्प ॥

चाद्या जगतौ ॥

प्राद्या यदाकूतादिल्लिपा जगतौ । प्रत चतुर्थ्यतुर्दशक ।
स्थ एकादशका । वर्तीये घूह ॥

तिस्त्रिलिंगाभः ॥

एतार्थं सधस्य, एतं जानाय, उद्वृद्ध्यवेत्येतास्त्रिलिंगाक्षिण्डुभः ।
एतार्थं सधस्येत्यस्य चतुर्थं घूह । एतं जानाय । घूह । उद्वृद्ध्यस्ये
त्यच लृतीयो दशक, चतुर्थं दशक ॥

चतुर्थोऽनुष्टुभः ॥

येन वहसि । प्रस्तरेण, यहत्तं, यच धारा इत्येताप्रत्यस्त्रक्षोऽनु-
ष्टुभ । स्वदेवेषु इत्यन् सुरदेवविति चतुर्थंपि चतुर्थंयादे घूह,
गधीघृतस्येत्यन्ततः ॥

अनिरस्यरन्त्यहैतवादिनीत्रिष्टुभं देवयथादेववात-
प्रचभारतौ ॥

अनिरस्य जागा इतीमास्त्र चिष्टुप्लक्ष्म्बक्षामन्त्यहैतवादिनों
भारतो भरतपुत्रो देववातयेतीमो इवृष्टी अपग्रहता । प्रस्ता प
ग्निदेवता । चाणगोऽनिगा सहाइत्यमैक्य वदतीत्यन्त्यहैतवादि

नीत्रसा विनियोगो यज्ञकर्मणि नास्ति ॥

ऋचो यजु ॥

ऋचो नामासीत्येतश्च जु । एकवचनादेकमेव सप्तश्चरो व्यू
हेन ऋज्ञायचो आकादेवता । असाऽपि विनिय गवक्षो नास्ति ॥

येऽप्रभनयोऽनुष्टुवानेयी ॥

ये प्रभनय पाचज्ञत्यादतीयमनुष्टुप्निदेवत्या । अनेहपस्याने विनि
युत्ता । अस्या पृथिव्या । व्यूह ॥ ३० ॥

वार्चहत्याय सप्तचमिन्द्रोऽपश्वत् ॥

आनेयपदमनवत्तत, वार्चहत्यायेत्यादि सप्तच ऋव सप्तव चित्या
निदेवत् इन्द्रजट्पिरपश्वत् । “इदत्तासप्तचमपश्वद्विश्वुत्” । पु
रीपश्वत्यादत्तु । स्याने विनिधीग ॥

आद्ये हे वार्चहन्यौ गायत्रिचिष्टुभौ विश्वामित्र-
स्य च ॥

अत्र सप्तचं आद्ये हे ऋचो वार्चहत्याय, सहदामुमिलेते वार्च-
हन्यौ नामेण गायत्री चिष्टुभौ विश्वामित्रस्य च ऋपेरार्थं चकारादि
न्द्रष्टव्य च । अनयादिविश्वामित्रौ हात्पृष्ठी मादत्यर्थं । विश्वामित्रै
चेद्रस्य वाधो माभूदिति । चकार समुच्चयार्थं । अतएव यद्वादन्य
त्राविश्वपाकेन कृष्णा मासान्यसापयादी भवतीति भवति, पृथग्नाधा
ज्ञाय चेत्यत्र व्यूह ॥

विने ऽनुष्टुप् ॥

वि मद्ददेवायमनुष्टुप् ॥

मृगो न चिष्टुप् ॥

भृगो न भीमदतीय चिष्टुप् ॥

ग्रथमङ्गाभौ भारहाज ॥

पथमा विन इन्द्रेतीता भारद्वाजस्य पुन गास ऋषिरपञ्चम् ।
वि न गासोभारद्वान्दति पागुतोऽपि इन्द्रेण ऋषिष्याऽन्नं किञ्चेष्योम
हिष्टेन इन्द्रेष्वसप्तर्चमपश्यदितिगत्यक्षयुतेन शासन्य बाधो गाम्भृ
दिति पुनरुत्ता । इत्थोऽप्याप्य भवत्येव । प्रत्यक्षयुतात्मारे ॥

हितीया जयऐन्द्र ॥

हितीयां मृगी नेतीमा “इन्द्रस्य पुर्वोन्नयसज्जक्षपिरपञ्चम् । अथा
पीद्री हितीययाम्भो च गत्यक्षयुते” ॥

हे वैम्बानव्यौ गायत्रीचिष्टुभौ ॥

वैवानर, पृष्ठोदितीतीमे हे ऋचो वैग्रानरदेवते क्षेषण गायत्री
चिष्टुभौ । वैवानरो गायत्री । पृश्नोदिवि चिष्टुप ।

पटो दिवि कुत्यस्य च ॥

पृष्ठो दिवीत्येषा वृक्षस्यार्थं चकारादिन्द्रस्य च । एस्या इन्द्रकु
स्कौ इवपृष्ठो हा इत्यर्थं । अत्रापि चकार गमुद्यार्थं ॥

अग्न्याम हे चिष्टुभावाग्नेव्यौ कामवत्यौ ॥

अग्न्याम त । वय ते, अद्येतीमे हे ऋचौ चिष्टुभौ अ ऋदेवते काम
गम्भवत्यौ ॥

अग्न्याम भरद्वाजस्य च ॥

अग्न्याम त इत्येषा भरद्वाजस्यार्थं । चकारादिन्द्रस्य च । चकार
समुच्यार्थं । इन्द्रभरद्वाजावस्य ऋषी इत्यर्थं ॥

वर्यं ते कात्यस्योत्कीलस्य ॥

चिष्टुप्यदमनुकर्त्तने । यथ तद्येषा चिष्टुप कात्यस्य कतापत्यस्यो
त्कीलस्य । अर्पमिति ग्रेष । अस्यां कताप्त्य पौत्र उत्कील ऋषि
र्त्यर्थं । चिल्युपस्थानएविकल्पेन यिनिर्दीय ॥

धामच्छदनुष्टुवैम्बदेवी ॥

धामच्छदम्निरित्येषा विश्वदेवदेवताऽनुष्टुप् दग्धगिरपस्ता । तपस्ते चित्युपस्ताने विनियुक्ता, पथमः साक्षः । चतुर्थे व्यूहं छत्वा छन्दः परम् ॥ २१ ॥ (१)

अथ सौवामणी ॥

धधामक्तरं सौवामणी । अभिधीयतद्विग्रेप । सौवामणीमन्त्राणामृत्यादिकागमिधीयता इत्यर्थः ॥

प्रजापतेरार्पणम्बृनोः सरस्वत्याच्य ॥

सा सौवामणी प्रजापतेरार्पे । सरस्वत्याच्यार्पे । भीजामणी गच्छत्वाच्यां प्रजापतिरविनो च सरस्वतीच एतेच्छृण्यः सम्मील्यर्थः ॥

खाहों लाऽनुष्टुप् सुरासोमदेयत्वा ॥

खाहों ला ज्ञादुनेतोयमनुष्टुप् अस्ताः सुरासांगी देखता । सुराष्ट्रः स्त्रीमः सुरासोमाइत्युच्यते । अथ प्रथमोऽष्टकः तृतीयोऽष्टकः । चतुर्थसप्तमक । सुरायाः संसज्जने विनियोगः ॥

सोमोऽसि चत्वारि सौराणि ॥

सोमोऽस्त्राघिभ्यामित्यादीनि चत्वारि यज्ञंषि सौराणि सुरासंसर्वं एव विनियुक्तानि । सोमोऽसि । देव्यनुष्टुप् । शशिभ्यां यज्ञवृहती ।

परीतो भारद्वाजः सौमीं बृहतीम् ॥

परीतोविच्छतीमां बृहतीं सौमदेवता भरद्वाजस्त्रयिरप्यग्रत् । अयोऽष्टकाः वृत्तीयो व्यूहाभ्यां द्वादशकाः । तेनेत्रं बृहती । पयसा सुरापरिषेके विनियोगः ॥

वायोक्तुचो गायत्रः सौम्यऽच्यामूतेः ॥

(१) काष्ठसर्वानुष्टुप्मेऽवैष द्वितीयान्यायः सप्तम, कृतः ॥

वायोः पूर्वद्वयं दृष्टः सोमदेवता गायत्रीहन्दस्त आभूतेराष्ट्रे ए-
स्य तृष्णस्याभूतिर्द्वयिरित्यर्थं । सुरापावनेऽप्स तृष्णस्य विनियोगः ।
इन्द्रस्य यज्ञं , माड्सोमद्वयनयोर्व्यूह ॥

वृद्धावव विटुप् सुरासोमदेवता ॥

वृद्धानधमितीयं विटुप् दप्ता । सुरासोमदेवता । पवः पत्तने विनि-
योगः । आद्यो दादगकः । हितीयप्तायोदगकः अप्त्यावेकादगको ।
तेन पधिका पवित्रिभ्यां स्वा । यज्ञचिट्ठप् । सरप्त्यावै स्वा आसुरीष-
नटुप् । इन्द्राय ला सुवामृते सामोण्यिक् । उपयामस्तित्यपि मध्ये ग-
रावते पप द्वे चयाणां प्राजापत्या गायत्रीहन्द् ॥

नानाहि जगती सुरासोमदेवता ॥ (१)

नाना हि वामितीयं जगती चप्ता सुरासोमदेवता । सुरायहा-
प्ता पहरे पत्ते विनियुक्ता । दितीयो व्युहेतेकादगकः, चतुर्थी व्यु-
हेत दादगकः, कुषचिद्व्युहेत छन्दः पूर्वः । पामित्रं तेजः । यज्ञज्ञेग-
ती । सारप्त्यावी सामोण्यिक् । ऐश्वर्यस्ते । यज्ञचिट्ठप् । उपयामस्ति-
त्यपि मध्ये ज्ञेयं । एवते यीनिरिति चयस्य प्राजापत्या गायत्रीहन्दः ॥

तेजोऽसि पयो देवत्यानि ।

तेजांसोत्यादीनि चीर्षि गजःपि पयोदेवत्यानि तेजोऽसि यज्ञवृ-
द्धती । पामित्रे पयोपहे गोधूपकुबलचूर्चावापे विनियोगः ॥

वीर्यमसि ॥

यज्ञः पहङ्कि । सारप्त्यावी पयोपहे उपयामस्ति चूर्चावापे वि-
नियोगः । दोर्यमसि । यज्ञः पद्मिः । सारप्त्यावी पयोपहे उपया-
मस्तिहन्दूचोदापे विनियोगः । दम्भमसि । यज्ञः पद्मिः । ऐश्व-
र्यपयोपहे एव चक्रंगपुरुचूर्चावापे विनियोगः ॥

(१) अस्यानि पत्रे हैं कान्दवार्तनुपातोऽप्त्यो देवता ॥

ओजोऽसि सुरादेवत्यानि ॥

ओजोऽप्योजो गम्य ऐहोत्यादीनि चीणि यजूंषि सुरादेवत्यानि । ओ-
जोऽसि यजुर्हुष्टुप् मुराघहश्चपणे विनियोगसायाचामपि मग्नुरसि ।
यजुः पठति । गहोऽसि । यजुर्वैहसी ॥

या व्याघ्रँ॑ हैसवर्चरनुष्टुव्विष्टुचिकासुति ॥

या व्याघ्रमित्येपाऽनुष्टुप् हैसवचे । आर्यमिति शेषः । हैसवर्चि-
संश्लोऽमात्रुपिरित्यर्थः । इय विष्टुचिकायाः व्याघ्रिविशेषम् सुतिः
सैवाच देवता । सुतिभाज्ञादेवताऽस्तुक्तल्लाग्, व्याघ्रोनामणधिष्ठात्री-
देवताः सन्ति गत्वातिसाविष्टुचिकाऽच स्तूयमात्र्यर्थः, शिवपत्राभ्यां
यजमानस्य पात्रे विनियोगः । या व्याघ्रमित्यस्य शूहेन पूर्तिः,
सदमं पात्रु, अंहस इतिष्ठौ व्यूहो ॥

यदा पिषेयाग्नेयो वृङ्गते ॥

यदा पिषेयत्येपाऽग्निदेवत्या वृहती । अग्निप्रेत्येवं विनियुक्ता ।
अच द्वन्द्वीयएकादशकः । अन्येऽष्टका एकोग्ना ॥

सम्पूचस्य पथोग्रहाः ॥

सम्पूचस्येत्यस्य यजुर्पथोग्रहा देवताः । यजुर्मित्युष्टुप् । पथोग्रह-
संशर्गने विनियोगः ॥

विष्टुचस्य सुराग्रहाः ॥

विष्टुचस्येत्यस्य सुराग्रहादेवता । यजुर्मित्युष्टुप् । मुराघहसंशर्ग-
ने विनियोगः ॥

**देवा यज्ञं ब्रह्मणात्माको विठ्ठ॑ इतिरनुष्टुभः सो-
मसम्पत् ॥**

देवा यज्ञमत्वतेत्याशा विंगतिकृष्टोऽनुष्टुप्लक्ष्म्लाः । ब्राह्मण-
त्माकः । अयं विंगतिकाण्डकामको ब्राह्मणकोऽनुष्टुपाको न तु सं-

चक्रवृत्त्यर्थः । सोमसम्पदिति । सोमागच्छा, सोमसम्पत्ति सोमामा
कृप्यमन्तरात्मा के प्रतिपाद्यते इत्यर्थः । चतुर्थास्य ग्राह्यग्रहपता सो
मसम्पदवृत्त्यादिकाष्टुभावे । भवेत्तदायेऽप्रियान्वितं नदकः । आधन्दी
कृपं नदकः । पुरोडायैः श्वृह । कम्बोधि मत्तकः । याज्ञ्यान्वितः श्वृ
ह । यज्ञिति । श्वृह । ग्रहकर्त्त्वैर्नदक । वायव्यैर्नदक ॥ ३३ ॥

सुरावनं चतुर्कृचं चिटुभमश्चिमरखतीन्द्रदेवत्यम् ॥

सुरावनं वर्दित्यद, यस्ते रमः । यमश्चिमा । यद्यन्तं । र
त्येतच्चतुर्कृचं चतुर्कृचं चतुर्कृचं चिटुभं चिटुप्रकृत्यस्त्रां भूम्बिसरस्ती-
न्द्रदेवत्यं । अश्विनौ सरस्तीं न्द्रयैते भस्यदेवमाइत्यर्थं, गदेमिद्रं, ।
श्वृह । यमश्चिमा । आद्यो हादगक । यदिन्द्रोऽप्रियविदितं नदकः ।
सुरावनमित्यस्या पर्यो प्रह्लाणां हीमे विनियत ग । यस्ते र
सद्यस्या सुराप्रह्लामि । यमश्चिमगति पर्योप्रह्लामि । यद्यन्तरितमि
ति सुराप्रह्लामि

पितृभ्यः सप्त पित्त्याणि ॥

पितृभ्य अधायित्यादौनि सप्त यज्ञूषि पितृदेवतानि ।
पवासुशारणागमतारमार्गं पितृत्वाग, तत्र पितृभ्यादौना
प्रयाणां सुराप्रह्लेषद्वौमे कर्मण विनियोग । अचत्तिलालीनां ग्र
जामनेनाइरोपमेवने । पितृरक्त्यभा जपे । पितृभ्य, यज्ञुश्चिद्धा-
पितामहेभ्य, भासुयनुदुष् । प्रपिता० सामी० आशक् । अचत्तन्देवोपल
क्ति । असीमदत्त, अतोत्पत्ता यजुरत्तुमो । पितरः० यज्ञुगाय
न्ति ॥

पुनर्नुभा नदर्थं प्रावसानन् ॥

पुनर्नुभा प्रापितरक्त्यादि नदर्थं चक्रं चक्रं प्राप्तमानसपृष्ठं । ४१
चनि विनियुक्तम् ॥

आद्ये हे पितृयेऽनुष्टुभौ ॥

पथ जयचं आये हे जहनौ पुनर्जु ना इत्येति भवुष्टुभो पिष्टै-
वत्ये । आयायाः प्रथमो दग्धकः । तेन दशविंशति मर ॥

प्रजापतिस्तृतीयां वैखानसच्चाग्नेधीं गायत्रीम् ॥

भगवाप्यायूष्टुधीतीयां सूर्यीयां गायत्रीमग्निदेवतां वैखानसः
प्रजापतिर्क्षम्यिरपग्न्यत् ॥

चतुर्थीलिङ्गोक्तदेवतानुष्टुप् ॥ (१)

पुनर्जु ना देवजग्नारत्येपा चतुर्थी लिङ्गोक्तदेवताप्रश्टुप्काव्यका
- देवजना धियों, विद्या भूतानि जातमेदुच्चाच्छालिङ्गोला देवता ॥

पञ्चम्याग्नेधी गायत्री ॥

पवित्रे पुनीदिमेत्येपा गायत्री अग्निदेवता च । शुकेष । अः
हः ॥

षष्ठाग्नेधी ब्राह्मी वा गायत्री ॥ (२)

यत्ते पवित्रमित्येपा पष्टी गायत्री अग्निदेवता युद्धादियस्या वा ॥

ब्राह्मस्तृतीयः पाठः ॥

यत्तद्यथा सूर्यीयः पादएकां, युद्ध तिर्गेयं द्रुष्टः द्रुष्टदेवताः ॥

सौमी सप्तमी ॥

पवसागः सद्येपा सप्तमी भट्ट गायत्री सौमदेवता च गायत्री-
त्यागुष्टांसि ॥

साखिच्यष्टमी ॥

गायत्रीत्यनुवर्तते । चामाम्यामित्येपा सप्तमी गायत्री सविटदे-
त्या च । मां पूनीहोति सप्तकः । तत्र व्यूहो वा ॥

नवमी दिष्टवैश्वदेवी ॥

(१) देवतप्रश्टुप् । शुभ काण्डमवीनृप्रश्टुपाद ॥

(२) ब्राह्मी च गायत्री इतकाण्डमवीनृप्रश्टुपाद१८ वैध्य ॥

नवमीविष्णुदेवी पुनर्तीवेषा चिट्ठुबविश्वदेवदेहता । अथ द्वितीयो
इष्टदग्धक । अन्ये दग्धका व्युहेन पूर्यो ॥

ये समाना अनुष्टुभौ पिठ्याऽऽद्या हि रीया यजमा-
नाश्ची ॥

ये सताना इतीमि हे अनुष्टुभौ । रयोराद्या पिष्ठुदेवत्या । द्विती
या यजमानाशीर्द्वतंति केचित् । मच्छोजा श्रीरत्नदेवता हरिभा
मिन् । यमराज्यदद्युष व्यूह । देवेणात्तरथोरत्या क्रमेण। ज्यादु
तिहोमि इयोर्विभियोग ॥

हेस्ती चिट्ठुवेव यानपितृयः शौ पन्यानौ ब्रह्मीते ॥

हे सूतीऽपशूण्डविनीय चिट्ठुप । देवयानपितृयाण्डसज्जको पन्या
नो हो मार्गः व्युतीति । उत्ति । वर्गोवसार्गो । तावेताव उत्ति प
यो इमेऽप्या विनियोग । तत्र चेद् मृत्तीभ्याऽमिति त्याग ॥

इदर्थं ह विस्त्रयवसानाऽस्तिर्येत्तमानाश्ची ॥

इदं हवि प्रजननमितीयमष्टिलस्त्वका च्यवसान् । यजमाना-
शीर्द्वता । चतु यज्ञघरा भट्टे । एकाऽत्र व्यूह । यजमानस्य पथः
शेषभस्ति विनियोग ॥ ३४ ॥

चट्टीतां चयोदशर्चं पित्यं वैष्टुभट्टं शंख ॥ (१)

उद्दीरता गिर्येतस्त्वभौदग्धर्चं पित्यदेवत्य चिट्ठुप्लस्त्वक शंख
फहिरपग्नात् । अर्द्धाग्रवयादग्धर्चं त्वं साग प्रचिकिताति दृश्या वात
नि विनियोग । वहिष्ट पितरऽति दृश्य च । पर्दिगदाना विनि
योगात्को नास्ति ॥

एकादशी तु जगती ॥ (२)

(१) उद्दीरतमेकादशी इति एवाद ॥

(२) गार्गे जाती इति काण्डासर्वान्तरम् ॥ तृतीय ॥

अस्मिन् वयोऽगर्च एकादशी अग्निव्याप्तिः पितरहृतीयैलगती ।
अस्ये हाटग विष्टुभएष । अन् । उपाध्यगाः । ते नोऽवश्य । अथ
वाणः । अपि गद्रे । चे नः पूर्वे । त्वठेऽसीम एविन् । त्वं रजिष्ठ ।
त्वं समपि० ; वयं स्याम । चहिंपद् । गच्छागता । उपहृता ।
वाहिंयेषु । अधिकृत्वा । आयत्तु । अस्मिन्यज्ञे । तेभ्यः स्वराट् । य
द्या दशं । एतेषु व्यूह । अग्निव्याप्तानुत्तमतर्फिं हादशक ॥

चत्त्वाराजानुदश्वर्चैऽनुवाकः ॥

चत्त्वाराजानुदश्वर्चत्वयं दगर्चं स्त्रःशक्ताकीऽनुवाक ॥

नवं पित्र्या ॥

पित्र्यदगर्चैऽनुवाके चादा नवं ऋचं पित्र्यदेवत्याः ॥

दग्धस्वैन्द्री गायत्री ॥

दग्धसीधर्षकेनेततोय इन्द्रदेवत्या गायत्री ॥

हृतीयाचतुर्गर्वेनिवस्योऽनुष्टुभः ॥

अस्मिन्वर्वेऽनुवाके हृतीया यमने कव्याहनेति । योऽप्येव ऋष्य
याहनहर्षिष्यतुर्ये । उग्रस्तास्त्वेति नवमी । एताऽक्षरं अग्रदुम । अथ
त्वं वितु, गच्छा गीर्मि । अनये व्यूह ॥

दिष्टुभद्रतराः ॥

इतरा यद् प्रथमा दिलीया पश्चमीपष्टीसप्तम्यद्यन्य । आचा
जानु, पासीनास, त्वमम्न, इहत, ये चिद, इदं पित्र्यम्य, अप्ता यथा,
इत्येता ज्ञानुम । इयिष्ठत्ता । पुचेभ्य, ये चेह । त्वं वश्य । इदं पित्र्यम्य ।
ये पार्थिवे । एतेषु व्यूह । सुरायत्तामित्यादीग्रामुग्रस्तास्त्वेत्यत्ताना
याहकर्मे पश्चग्रस्तु मात्रांप्येषु जपे विभिन्नाग्र ॥

सोनो रजाऽठर्चनश्चिमरस्यतीन्द्राप्यपश्यन् ॥

सातोराजागृतमस्याद्यर्चं कट्टाटकारं त्वमस्त्रातीर्ग्राम्योऽ

पश्च दृष्टवतः पहाणा सुपस्थाने विनियोगः । भगवत्स्य पहादे-
वता ॥

आदामिति खो महावृहत्यः उपान्त्या च ॥

मध्यबट्टेचं आदामित्सस्तचः सीमा राजा, प्रदृशः चीर्त, सीम-
महावृहत्येता महावृहत्य । अन्त्याया उपान्त्या भभीपे, तत, पूर्ण उ-
पान्त्या, विदेश एवावेषा च महावृहत्यां । यथायत्वात् पादा पष्ट-
का, पञ्चमी चादयतः । सा महावृहत्यी । “उत्तराप्तिं चायत्य
महावृहत्योन्ते” । अत इन्द्रेन्द्रयमिति चर्यादगमः । प्रदृशः
चीर्त । आज्ञागिरमो । भीमप्रदृशः । एतेषु व्यूहाः ॥

चतुर्थं ते अतिजगत्यौ ॥

चतुर्थो अन्नायरित्युत्तिः । अन्त्या दृष्टापरित्युत इती मे हे चट
चो अतिजगत्यौ । इपचागदत्तरा अतिजगती । एत तु एकाधि-
का ॥

गंपे अतिशक्त्यै च्यवसाने ॥

गंपे रेतोऽमूर्खं, दृष्टः रूपे व्याकरादिक्षेतं पञ्चमीष्वये । अति-
शक्तीकृष्टस्त्रै व्यवसाने । अश्वागच्छयुते पश्चपरा अतिशक्तरो
दितीया एकाधिका ॥

सीसेन तत्त्वमन्वितस्तोन्द्रेवत्याः पोषणजगत्यः ॥

भीसेन तत्त्वमित्यादाः पोषणज्ञानोऽग्निमित्यतीन्द्रेवत्या ज-
गतीकृष्टकाः । “जगतीनिर्जुहोति जागता वेषमव. पोषणगिर्ज-
गिमिर्जुहोगिर्जित्युला, पोषणानामपि जगतीलमुर्खं । सुरैर्वसाय-
हहासि विनियुता । लाप्त्यमूर्खे एकादगमः । इन्द्रस्य रूपं । शू-
क्र, तदृश्य एवानियत्वा चयएकादगमाः, तदृश्विनियत्वा तृतीयोऽ-
इक. । तेन चतुर्दशाऽपि सा जगत्येव, पठ्नापि विद्वमर्हेत्यु-

दृष्टेश्वरत्युक्तात्, इथच मध्ये ज्योतिर्जगतीलुच्चते, अस्य जगत्या एकपादाद्विक । सा ज्योतिःप्रती । गथाखोक्त । पिङ्गले । एकेन चिष्टु बज्योतिःप्रती । तथा जगती । पुरस्ताचज्योतिः प्रथमेन । मध्ये ज्योति मध्येनोपरिष्टु उच्चोतिरतनेति । सरस्वतीत्यन्त्या अन्त्यौ दग्कैकादग्को । तथाऽपि जगती हो तु जागती यस्या सा जागत जगतीत्युक्तात् । पवसा शुक्रमित्यसां चयएकादग्का । चतुर्थो दग्क । तच लग्नीये एको व्यूह । चतुर्थे हो व्यूहो । एय हो दादग्को । चतुर्थसु चताएव दादग्क । एष हो दादग्को तेनेयमपि जगती । आनन्दाणीत्यच चत्वारीष्येकादग्का । चतुर्थनाऽपि सा जगत्येव । इत्यहे शश्वत्युक्तात् । “जगतीभिर्जुहोतीतिश्रृतेष” । कुम्भोऽप्यमिष्टुरित्यच आत्मएकादग्का चयादग्क । तथाऽपि जगत्येव भवनाऽपि । मुख सदित्यच दितीयो दादग्का । चय एकादग्का । गथापि जगती अग्निभ्यो चतुर्थित्यपापि छ तीयो दादग्का । चयएकादग्काः अवेनेत्यचार्यो दग्क , दितीयात्यावेकादग्को । तृतीयो नष्टकः, दून्दस्यरूपमित्यच चतुर्थो दादग्क । चय एकादग्का । आकम्भुपस्थ-इत्यच तृतीयो दादग्क । अन्य एकादग्का , अङ्गान्याक्षित्यच दितीयो दादग्क । पथमो घूर्हेन तथा । अन्यावेकादग्को । सरस्वती योभ्यागित्यचार्यो दग्क । चयएकादग्का । तेज पग्नामि त्यच प्रथमएकादग्क । चयो दादग्का । अच “जगतीभिर्जुहोति पीडग्पिकृभिर्जुहोतीति” शुतिवलादहुभिरक्षरैरप्यूनागा जगती-मिव । न छन्दाऽलारत्वग् ॥ १५ ॥

चतुर्थं योनिर्दिपदा गायत्र्यासन्दीदेवताका ॥ (१)

चतुर्थं योनिर्दिपतीय दिपदा गायत्रो । आसन्दी देवता यस्या: सा आसन्दीदेवता । “गेयादिगायेति कप् ।” वेद्यार्मध्ये आसन्द्या-

(१) पारित्यज नानिरात फण्डसर्वाहमपूर्व ॥

विवानेऽस्मा विनियोग ॥

मा त्वा छप्णाजिनम् ॥

मा त्विव्यव्य यज्ञुप. छप्णाजिन देवता । छप्णाजिनस्मासदामा-
स्तरणे विनियोग । पाजापत्या गायची ॥

स्त्र्योक्त्वामौ॥

मृत्या पाहि विद्योत्प्राहीत्यनयोर्विद्योर्यजुपो रक्षो देवते पाद-
योरक्षोपाचने उभयोर्विनियाग । देव्यो वृहत्यो निषसादेव्यक्ता तु
प्रागुक्तम् ।

अस्मिन्नोर्भेष्येन लिङ्गोक्तदेवतानि चौणि ॥

अस्मिन्नोर्भेष्येनेत्यादीगि चौणि लिङ्गोक्तदेवतानि । वसापद-
सस्त्रैर्यजतानाभियक्ते विनियुक्तानि । अग्निभी, माजापत्यावृत्ततो
सरक्षत्यै कृष्णायची । इन्द्रस्य स्त्रियोऽयची ॥

कोऽसि प्राजापत्याग्यवी ॥

कोऽसि कातमोऽसीत्येषा प्रजापतिदेवता गायचीरुक्तस्ता । यज्ञ
मातालधने विनियुक्ता । अष्टेको व्युहेन सप्ताक्षर । हितीय पठ-
क्षर । तृतीयएकादशक । तनेयसुषिंगमर्मागायचीत्युच्ते । “पद्
राष्ट्रेकादग्निष्ठियमेत्युक्ते” ॥

गिरो मे पञ्चर्ष्मिन्द्रश्चरावयवदेवताकम् ॥

इन्द्रस्य शरीरावयवा देवता यस्य तदिदं शरीरावयवदेवताकम् ।
तृतीयागायची । पत्र पञ्चर्ष्मि यतीया बाहू मे बलगित्येषा गा-
यचीरुक्तस्ता । अर दिती । सप्तक । अग्न्यामहापद्मित्युक्तसानह ।
अष्ट पञ्चर्ष्मि गाभिर्भित्तिमित्येषा अन्त्या अहापहति । अवसामप-
य युक्ता च । अष्टाष्टाक्षरा । अष्टदा सक्ति तंत्रेयं महापहति “व
षट्का पा महापद्मित्युक्ते” पायुमें । भग, शीभाष्य । एतयो

व्यूहः । अनुष्टुप्मीऽन्त्याः, प्रथा पञ्चर्च अन्त्याः गिरो मे, जिह्वा मे, पृष्ठीम्, इत्येता अनुष्टुप्मः । अस्य पञ्चर्चस्य यजमानकर्तृके यथासिङ्गं विभक्ष्य विभज्याङ्गभंभर्णने विनियोगः ॥

ग्रतिक्षम्बैश्वदेवम् ॥

ग्रतिक्षम्बैत्येतद्यजुर्विश्वदेवता । यजमानस्यामन्तीतः क्षणाजि-
नेऽयरोऽप्ये विनियुक्तं । अष्टापञ्चाशदधराणि । हो व्यूहः । तेनाति-
श्छरीर्खन्दः ॥

ध्या देवा दैवी पङ्गत्तिस्त्रयसाना ॥

ध्या देवा इतीयस्त्रवा दैवी देवता पङ्गतिः च्यवमानयुक्ता च । दे-
वस्य सवितु व्यूहः । अष्टकाः पञ्चपदाः । तेन चत्वारिंशदृप्तरा य-
हतिः । त्रयस्तिं गच्छ भगवत्यस्य वसायहस्य हामे विनियोगः ॥

प्रथमा द्वितीयैश्वदेवमाशीर्लिङ्गम् ॥

प्रथमादितौयैरित्येतद्यजुर्विश्वदेवदेवतमार्गोऽर्लिङ्गं आशिपां सिङ्गानि
यस्मिन् तद्यजुर्लिङ्गं पूर्वोक्तस्य ग्रहण हामे विनियुक्तं । अत्र ध्यशी-
तिरधराणि एको व्यूहः । तेन प्रकृतिर्खन्दः, ध्या देवाऽत्यादीनां स-
पदगानां पादानां शस्त्रमध्ये निविदृक्षपे शसने विनियोगः ॥

लोमान्यनुष्टुप्लिङ्गोक्तदेवता ॥

सोमानि प्रथतिरित्येषा सिङ्गोक्ता उवता अनुष्टुप् । अत्र वृतोयः
सप्तकायतुर्वी नवकः । लोमलव्हमांसमस्थमज्ञानोऽत्रलिङ्गोक्ता देव-
ता । यजमानस्य यहयेयमध्ये विनियोगः ॥ ३६ ॥

**यद्देवामिस्त्रोऽग्निवायुस्त्र्यदेवत्याच्चनुष्टुप्मः कूप्मा-
रडी ॥**

यद्देवायदिवा, यदि दिवा, यदि जायदित्येतास्त्रास्त्रकर्त्तव्यः क्षमिणा अग्निवायु-
स्त्र्यदेवता अनुष्टुप्मः । कूप्मांडीसञ्चकाच । गासरकुम्भज्ञावने वि-

विनियुक्ता, विग्रामानुसृत अंहमदेति व्यूहः ॥

चद्ग्रामि लिङ्गोऽक्षदैवतम् ॥

यद्ग्रामेऽल्पेतद्यजुस्तस्यावयज्ञसमीक्षमां लिङ्गोऽक्षदैवतं । मासरकुम्भप्राप्ननएव विनियुक्त । एकाधिकाचार्योऽचिदुपृष्ठाचार्योऽपदन्वाप्राप्ननएव विनियोग ॥

अथभूधीत यज्ञदैवतम् ॥

ही व्यूहे । वाह्नीचनुहृप मासकुम्भमार्जने विनियोगः ॥

समुद्रे ते हिपटा विराङ्गापो ॥

समुद्रे ते इतीर्यविराट्हिपटा आपः अच्यादेवता । मासरकुम्भमार्जने एव विनियुक्ता । दग्गाखरो ही पाणी । “दग्गाखराहि विराहि ति युते” इतएव विनियुक्ता ॥

द्रुपदादिवानुष्टुपापो ॥

द्रुपदादिवितीयमृगनुष्टुपदस्कापच्छेवत्ता । आद्यो भूषकः, तेनद्वयधिका । भावोणामने विनियोग ॥

उद्दयठ० सर्वनुष्टुपस्करण्वस्य ॥

उद्दयतमित्येषा सर्वदेवत्यानुष्टुपस्करण्वस्यार्थं प्रस्कृयतीर्थ्याकृदिरित्यर्थं जलादुभासे विनियोग, हितीयोर्थुङ् ॥

अपोऽचाद्यामनेयो पड्क्तिः ॥१)

अपोऽपदाम्बवारिष्मितीयमन्तिदेवता पड्क्तिष्ठन्दस्का पद्मपदा चत्त्वारिशद्दशरात्कृति । आदृष्टनीयोपस्थाने विनियोग ॥

एधोऽसि समिद्देवत्ये यजुपो ॥

एधोऽसि, समिदसात्येति यजुषी समिद्देवत्ये । एधोऽस्मैत्यस्य है-

(१) उद्दीप एव पड्क्तिरैत कार्यता तुरुमपाठ ॥

जगत्सी समिदादाने विनियोगः । समिदसीत्यस्य समिदाधाने वि-
नियोग । व्यूहेन सामोच्चिक् ॥

समाववत्त्वं निरुक्ता गायत्री ॥

समाववत्त्वं लिपा अनिरुक्ता गायत्रीछन्दस्का । चाज्ञ्याहुतिहोमे वि-
नियुक्ता । अनिदेवत्येति कपरसंहितामाध्ये ॥

वैश्वानरज्योतिर्यजुः ॥ १

वैश्वानरज्योतिरितीदं यज्ञः, नत्यक् पथ्य वैश्वानरो देवतंतिक
खरभाष्ये करणगायत्री । पूर्वसूर्योमहोमएव विनियोग ॥

अध्यादधाम्यान्नेयरानुष्टुभं त्वचम् आश्वतराज्ञ्वः ॥

अध्यादधामि समिधमित्येतत्त्वचमनुष्टुप् छन्दस्कमग्निदेवत्यमात्र
तराज्ञिर्हृषिरपश्यत् । क्लेषण समित्याधाने विनियोगः । यत्र इ
ग्रहेति व्यूहः ॥

अठ० शुनासौर्यनुष्टुप् ॥

अठ० एगा तद्विषया सोरी सूर्यदेवत्यानुष्टुप् । सुरामंसर्जने वि-
नियुक्ता । आद्यः पट्कः । तेन दृश्यना ॥

सिद्धनि परि सौर्यन्द्री वाऽनुष्टुप् ॥

सिद्धनि परिपिद्धत्तीलिपा भीरी । ऐन्द्री वा । सूर्यन्द्री वा
पथ्य देवतेत्यये । अनुष्टुप् छन्दः । पूतायाः सुराया आदाने विनि-
योगः । अचांत्ययोर्ध्वः ॥

धानावत्तमैन्द्री गायत्री विश्वामित्रस्य ॥

धानावत्तमित्येपा इन्द्रदेवत्या गायत्रीछन्दस्का विश्वामित्रस्याये
अस्या विश्वामित्रस्याये । अणाकर्मणि धानाहोमे विनियोग ॥

युहृदिन्द्राय वृहतीनृमेघपुरुषपमेघयोरज्यर्यो गाय- त्री ॥

ऐन्द्रीत्यनुवर्त्तते । बृहदिन्द्रायेत्येषा बृहत्ती नृमेष्ठपुरुषवमिष्ठधीरार्थं ।
मृमेष्ठपुरुषवमिष्ठनामानो अस्या भृषीदत्यर्थं । एस्या हि सोचनम
राया सामग्रान् विहितं । अथ मामग्रायतीति प्रत्यक्षैन्द्रद्वयो बृहत्यां
गायतीति । अध्यर्थो गायत्रो, अध्यर्थो चिद्रिरतिगायत्रो । बृहत्य ए
योऽगुमन्त्रपि विनियुक्ता ॥ ३३ ॥

**योभूतानामालप्रवादापड्क्तिर्नारायणीया कैँ। डिन्य
स्य ॥**

योभूतानामित्येषा पड्क्तिरालप्रवादा मारायणीयकौँडिन्याये
नारायणीयस्य गिथो नारायणीयः सं चासो कौँडिन्यनारायणीय
कौँडिन्यः भोऽस्या ज्ञप्तिरित्यर्थं । आलानः प्रवादो वस्त्रां सा चा
अप्रवादा । अस्या हि य परमात्मा मर्यभूतानो अधिष्ठितः इत्यादा
आप्रवादोऽस्मि । गृह्णमाणो यहोदेवता । चयस्त्रिशप्त वसाप्रहरण
प्रहरि विनियोग । उपयामिति सामचिट्टप् । एष ते योनिः प्राजा
पत्न्याबृहत्ती । उभयोर्पर्षोदेवता ॥

प्राणपा मे हे अनुष्टुपरिष्टाद्वृहत्यौ लिङ्गोक्तदेवते ॥

प्राणपा मे, अधिनक्ततस्यतीमेहे ऋचो यथाक्रममनुष्टुप्, परश्चाद्वृ-
हत्यो लिङ्गोक्तदेवते च प्राणपामदत्यजुटुप् । अग्निभक्ततस्येलुपरि-
ष्टाद्वृहत्तो । अब व्यूहेन छन्दः पूर्वः, पादाक्षरनियमो नामित ग-
च्छमाणो प्रहरेयां देवतालिङ्गान्ता । स एवाच स्तूयते यत् ॥

समिहऽइन्द्र एकादशाप्रीस्त्रिष्टुभृषीक्षिरमः ॥

समिहऽइन्द्रऽप्यसमनो तदत्यादा एकादशरचस्त्रिष्टुपक्षम्भका
आप्रीसज्जका आप्रीरसस्त्रियरपाण्यत्प्राप्ता देवता आहु ॥

**दृष्टमस्तन्ननपान्नरागठं० स, इडो च र्हिंडी॑ उत्पासानक्ता
दैव्या होतारा तिस्ता, देवीस्त्रिष्टुपानस्ति, स्वाहाका**

तथौल्येताच्चाप्रादेवताः ॥

इच्छादय एकादशसहस्रा यथाक्रममेताम् । मर्मिहर्षलः स्वानी-
नां स्तोकानामिन्दुमित्यत्तानामापीण देवताः । अत उक्तपथाः
प्रवगानं । व्यूहः, सुक्षेत्रावीरं हादगकः । अस्त्विग्नं हादगतः ॥

आया तु सम्बिटुभएन्द्रयः ॥

आयात्विल्लद्यत्यादाः साक्षर्चस्तुभ इन्द्रदेवस्या, आया पहेन्द्र-
पशुपतिपुरोहागपशूनां याज्यापुरानुषाकात्वेति विनियुक्ताः । अत ।
आयात्विल्लद्र । व्यूहः । आनः दगकः । आनइन्द्रो हरिभि, आदर्शी
व्यूह । अस्त्वानो मघवा हा व्यूहो । इन्द्रः सुखामा व्यूहः । सुर्वीयस्य । हो-
व्यूही, परिभद्रे सप्तवामा, हयोर्व्यूह ॥

आमन्द्रेविहती ॥

चतुर्वै व्यूहो तृतीयो हादगकहत्येति विधा ॥

आयातु वामदेवः ॥

आयात्विल्लद्यत्यावामदेवकर्त्तव्य ॥

वातारहङ्गी ॥

वातारमिन्दुगित्यस्या वागैक्षण्यि ॥

आमन्द्रेविस्त्रामिक ॥

आमन्द्रेविल्लद्यत्याविक्रिमिकर्त्तव्य ॥

एवेहसिठ ॥

एवेदित्यस्या विमिहकर्त्तव्यि, इटोदेवता । विमिटास हौं व्यूही, व्यू-
हाग । व्यूह ॥ ३८ ॥

अथ हौवं लिपशो ॥

पथाननर त्रिगोहैवं हातु कर्मचित्तातिगेष ॥

समिद्धोऽचमिराप्रीर्द्धादश विद्भिराञ्चिसुरस्वतोन्द्र

देवत्या चनुष्टुभः ॥

समिदोऽप्यमिरग्निनेत्याद्या दादगच्छः । चापीसञ्ज्ञा षष्ठु
भोऽप्यमरवतीन्द्रदेवत्याः पिद्भिर्जपिरप्यत् । इथादय एवासौ
देवता इतिहरित्वामी । “पश्चुभं पापिद्यो भवतीति शुर्वरनुष्टुभम्भा-
पापीरित्युता.” । चिपग्नोः प्रयः जयाज्ञात्वेनासौ विनियोगः । मध्यार-
जाठी-सि, चमिता भारतीडा, चाहेके सुगं मधु । एष वृह ॥

अश्विना हविस्तिस्तोऽनुष्टुभएकैकाऽश्विसरस्तीन्द्र-
देवत्याः ॥

अश्विना हविरित्याद्यास्तिस्तोऽनुष्टुभः । एकैकाऽप्यमिरसरवतीन्द्र-
देवत्याः, तस्मिन्दसपि प्रत्येकज्ञात्स्त्रप्तिस्त्रं देवतादूत्युयं, त तु यथासं-
र्थेन, तसुषेद्दिया गवकाः, चिपशुश्यानां याज्ञापुरोभुवाक्यात्वेना
मा विनियोग ॥

यद्दून्द्रदून्द्रमविद्वरक्षणदेवत्यास्तिस्तोऽनुष्टुभः ॥

यद्दून्द्रदून्द्रमविद्वरक्षणदेवत्यास्तिस्तोऽनुष्टुभः । पत्वेका इन्द्रमविद्वर-
देवत्या, पश्चुपहन्दकाय । पत्वाप्यैकैकाऽन्यगुवर्त्तं, चिपग्नोः प-
रुपुरोडागाना याज्ञापुरोभुवाक्यात्वेन विनियुक्ताः ॥

अश्विना गोभिस्तिस्तोऽनुष्टुभः ॥(१)

ग्रित्वामोभिरित्यमित्याद्या पास्त्रक्षणोऽनुष्टुभः । चतु एकैका
त्रिसरस्तीन्द्रदेवत्या इत्यनुष्टुत्तं । इत्यिप्यायाज्ञात्वेन विनियुक्ताः ।
परेभिर्विनियितिमग्नक ॥

युयं पृचमिवानुष्टुदित्यष्टुभौ ॥

युय मुरामं, पृचमिवितीति चक्षो षष्ठुष्टुप्तिष्ठुप्तिष्ठुक्ते । चत्वार-
एततीन्द्रदेवत्ये तदप्यप्यवित्तं । चहाणो याज्ञापुरोभुवाक्यात्वेन
(१) गोवसपित्तस्त्रविनाशदेवत्यः इतेषां यस्तदनुष्टुप्तिष्ठुक्तः ५८ ॥

विनियुते । अग्निरोरापीदिकं प्रागुक्तमिति । युदमनुहुपुष्पमिति, चिट्ठुष-
मिति मरम्बस्तीम्द्रदेवत्ये इति । तेन पुनरुक्तमिति तत्त्वं इति केचित्-
पठन्त्वेष । गत्वा धर्मं इम्द्रकामं । इम्द्रापथुः । यम्भुरामं । एष व्यूहः ॥

यस्मिन्नलक्ष्मासऽयामेयौ जगती चिट्ठुभौ ॥

यस्मिन्दशासांहु व्यग्नेतीनि हे ऋचो चन्द्रिदेवते । यदा कर्मं
जगती चिट्ठुपूर्वम्द्रक्षे । पश्चिमिति तोयाज्या पुरीनुवाक्यात्मेन विनियु-
ते । यस्मिन्दशासांहु इति प्रयाज्या । अहाव्यग्ने चिट्ठुपुरोनुवाक्या, अहा-
व्यग्ने इत्यस्याहु इति व्यूहः ॥

अश्विना तेजसैकादशर्चर्ठं शस्त्रम् ॥

अश्विना तेजसेत्यताप्तारभ्येकादशर्चं शस्त्रम् ॥

गोमदृगृत्समदसूचमार्चिनं गायत्रम् ॥

गोगदृगुष्णित्यतत्त्वमश्विनिदेवत्यं गायत्रक्षम्दस्तं । गोमदिति च यः
सप्तकाः, तेन पादनिष्ठृदित्युत्ते । “कृषितिनपादृष्टिः, सा पादनि-
ष्ठृदिति पितृखोषेष” । व्यूहेन या चयार्थं पूरण कार्यं, धिष्यापरि-
षी व्यूहः ॥

पावकानी मधुकूल्दा: सारस्ततम् ॥

तृतीय गायत्रमिति चानुवत्तते । पावका नः सरवतीत्येतत्तद्वचं
सारस्तादेवतं गायत्रक्षम्दस्तं मधुकूल्दा भारपरपश्यत् । चेतत्सोति
सप्तकः । तेनैकोत्ता ॥

इन्द्रायाह्मीन्द्रं मधुकूल्दा एव ॥

तृतीय गायत्रमिति चानुवत्तते । इन्द्रायाहि चित्रभानी इत्यादिकं
तृतीय इन्द्रदेवतं गायत्रकूल्दस्तं मधुकूल्दाएवापश्यत् । ता इसे व्यूहः ॥

चतुक्तमानुष्टुभमश्विसरस्तीन्द्रदेवत्यम् ॥

यदाचानुक्तमनुक्तदेवतमनुक्तकूल्दस्तं च मन्त्रजातं तदानुष्टुभमनुष्टु-

पृथ्वेद्वक्तमिवसरखत्तोददेवत्यं च । तस्माचाग्निभिरा लेजसाऽश्विभिरा
पिवतामित्युग्रदृष्टिभिर । अवानयोः शशस्याद्यन्तयोः ग्रंसने क्रमेण दि-
ग्नियोगः । प्रहृष्टोग्याज्यापुरीनुवाक्यालेन च । तत्राशिष्ठना लेजसेत्य-
चप्रथमीष्टकाः, द्वितीयी नवकाः, तृतीयी अद्यूहेन सप्तकाः । चतुर्थीष्ट-
काः । चृष्टस्ता एसीत्यं । अद्यः ॥ ३२ ॥

इमं से गायत्रीचिष्टुभौ वासुदेव्यौ शुनःशेषः ॥

इमं से दर्श, तत्त्वायामीतीमि हे ऋचो यवाक्तमं गायत्रीचिष्टुप्-
छन्दस्के वर्णदेवते शुनःशेषक्तविरप्यगत । एकाकपालस्य याज्या-
पुरीनुवाक्यालेन विनियुक्ते । त्वामधस्युः । अद्यः । तत्त्वेत्यस्य कृत्या दि-
ग्निमानुकूलमेव । तत्त्वा वाहणी चिटुरठेऽ शनः शेषदत्ति । किमिति
शुनःशेषते । सोऽप्यग्निकृति, शाजरप्रश्नशिशुरेष्वत्यादिभिः शुनःशेषस्य
याधो मामूदिल्लेवमर्थं पुनरपेतेगः, चतएव वधनाभावे प्राग्नुक्तस्य
प्रदेवदीर्घएव भवतीति गम्यते ॥

तत्त्वस्त्रिभावाग्निवासुदेव्यौ वामदेवः ॥

त्वं नो अग्ने, स त्वं नो अग्नेदतीमि ऋचो अग्निवहेदेवते चिष्टु-
पृथ्वेद्वक्तमेव वामदेवक्तविरप्यगत । अग्निवहस्याग्ने याज्या पुरीनुवा-
क्यालेन विनियोगोऽनयोः । त्वं न, विद्या हेषांसीत्यनयोर्ब्रूहः । स
त्वमित्याद्यपादयोर्ब्रूहः ॥

महीमूषु विष्टवादित्या ॥

महीमूषुतरमित्येव चिटुपृथ्वेद्वक्ता प्रदितिदेवता । आदित्य-
वेदयाग्ने याज्यालेन विनियुक्ता ॥

सुवामाणं गयः लातः ॥

चिटुवादित्या इत्यनुत्तमे । सुवामाणमितीयां चिष्टुभं प्रदितिदेवतां ।
गयः प्रातक्तविरप्यगत । आदित्यवेदयाग्ने पुरीनुवाक्यैषा अवाद्योदा-
दशकः ॥

सुनावं नौः स्वर्ग्या गायत्री ॥

सुनावमित्यस्यः स्वर्ग्या स्वर्गं समित्यनी नोदेवता ॥ गायत्रीकृष्णः ॥
गायत्रीभूयोर्ध्वः ॥ गायत्री चारोहणे विनियोगः ॥

चानो मैव तत्र स्थानों गायत्रीं विम्बामित्रः ॥

चानो गिरावहसितीर्था मित्रावश्यदेवता गायत्रीकृष्णस्त्रा दि-
ग्नामित्रजहविरपश्यत् । पश्यस्या यात्री मुर्त्युवाक्या । चायः साव-
स्त्रेनैकोत्ता निष्ठृ ॥

प्रथाहवावसिठस्त्रिष्टुप् ॥

मैवावरुपीमित्यतुकर्त्तां प्रयाहवेत्यतां त्रिष्टुप् मित्रावश्यदेवता-
वसिठीपश्यत् पश्यस्या यात्री यात्रीयेऽन् । अं मो भवत्युवाजिनद्वितिषा-
जिवागी यात्यादुवाक्ये । तथोक्त्वा दिग्मागुलम् ॥

समिदोऽचग्निरेकादशाग्रभानुष्टुभएस्वस्त्यात्रेयस्यार्पं
वयोधाइन्द्रोदेवता ॥(१)

समिदोऽचग्निः समिधेतदेकादशर्चमाप्तं चावीसम्भव्य चतुष्टु-
प्कृष्णस्त्रा लक्ष्यात्येयस्यार्पं । स्वस्त्यात्रेयस्वद्वीप्यज्ञविरत्यर्थः । इ-
न्द्रो वयोधा चत्व देवता । वयोधसे पश्चो प्रयाजानां यात्या एताः
शशधैवमुक्तं । तथाप्यत्र इष्टस्तनूनपादित्यादयेवामीर्णं देवताः ।
ऐन्द्रपश्ची तथेवोक्तव्यात् । वयोधाइन्द्रोदेवतेत्यर्थं तुपमादपाठृष्ट द्व-
ग्न्यते । अत्यदेवतानिदेवैरसदृशत्वात् । अनु चुसमिदः । चूष्यदिर्गीः ।
इडाभिः । सोमो । स्त्रीर्णे यहिः । विश्वेदेवाः । चाहा यज्ञः । एतेषु
व्यूहः । चतिछन्दासतकाः । वृहद्वप्तमी दशकः । एकाधिकत्वादभु-
रिक् ॥

(१) नव सूत्रे स्वस्त्यात्रेयपदादमे स्वस्त्यात्रेयस्यार्पेष्टोषाइन्द्रोदेवता एतत्तर्त्त्वं ते-
क्षवत्तर्त्त्वानुकर्म नाहित तिष्ठोक्त्वेवतमित्याधिक पदमस्ततिते देष्टम् ॥

वसन्तेनङ्कतुना पठृचमानुषुभं लिङ्गोक्तदेवतम् ॥

— वसन्तेन क्षत्रनेत्यादि पठृच मनुषुपञ्चन्दस्त्वं लिङ्गोक्तदेवतम् । एवं अद्वयोऽधा अस्यदेवता इत्यर्थ । वयोधसे पश्चौ वपापुर्णाडाशपश्चौ नां क्रमेण याज्याखुवास्या एतत् वसन्तेन । शारदेन । एकाधिठ० य, हिमन्तेन । शैशिरेण । एते नववाः ॥

होता यज्ञद्वादशामी प्रैषा अश्विसरस्तीन्द्रदेवत्या ॥

होता यज्ञसमिधानमित्यादा द्वादशामी प्रैषः आपीण, प्रयाज याज्यानां पैषा, आपीयैषा, अश्विसरस्तीन्द्रदेवत्या । यज्ञापि संग्रहादयएव देवता भास्त्रादयत्वा हरिस्त्रामिन । होता यज्ञसमिधा अश्विसिरिण व्यूहः । उत्तु, पश्चात्तरा अष्टि । तनूतयात् एकाधिका अख्यष्टि । नरागठ० सम । पठनवत्यत्तरा अतिधृति । इडेहिता । होतो व्यूहो । अतिधृति, बर्हिर्हर्षं व्यूह । अष्टिष्ठन्द । उरा दिग्गः । व्यूह । अतिधृति । सुवेगसंवेष । एकाधिका अष्टि । देव्या होताः रा । व्यूह । अष्टि । तिस्रोदेवा । धृति । सुरेतसमुपभ एकाधिका ज्ञाति । वत्स्त्रातिठ० गमितार । व्यूह । अत्यष्टि, होता यज्ञद्वयि, अन चद्विष्ठ ग्रगतमत्तरा अष्टि समिति तंत्र छन्दोन् द्वितीयता अद्य छन्दोन् भावाद् ॥

अश्विनौ च्छागस्य समलिङ्गोक्तदेवताः प्रैषा ॥

होता यज्ञद्वयिनो छागसेत्यादा सम प्रैषा लिङ्गोक्तदेवताः प्रैषा यास्त्रयो वपाना क्रमेण प्रैषा । होता यज्ञद्वयिनो भद्रस्त्रामिति-यज्ञाणा प्रैष । तत्तत्त्वघ प्रैषा पश्चिपशुहविषा यार्गेषु, तत्त होता यज्ञद्वयिनो छागस्य वपादाइत्यादीना चयाणा ग्रजापत्या पठृत्त अख्यन्द । प्रथगद्वयीयवं एकाधिका । दिनीवस्य दृश्यधिका । अष्टिनो सरस्तती । अष्टदशाधिक गतमत्तराधि । तंत्र छन्दोन् गमिति ।

अग्निनी छागस्य हविषः । अथ चुतुर्जगाधिकं गतमचराणि । स-
रसती गेषसा, अथ सगदगाधिकं गतमचराणि । इत्थमूपगम्य ।
अथ चतुर्दशाधिकं गतमचराणि ॥

वनस्पतिमभियूपः ॥

होता यच्चदगस्पतिमभीत्यस्य यूपो देवता वनस्पतियाते गौयो-
इयं । वनस्पतिमभि । अथ दाभ्यामधिकं गताद्यगतमचराणि ॥

आग्निर खिटकतए खिटकदम्निः ॥

होता यत्तदम्निए खिटकतामित्यस्य खिटकदम्निदेवता । अथ सा-
सात्यधिकं गतमचराणि । खिटकयागेऽपौष्टिय । एतेषामग्निनो
क्षागस्येत्यादीनां खिटकतपौष्टिकानां छन्दोनास्ति, एतानत्यरिमाण-
स्या छन्दसोऽभावात् । तदुक्तं यज्ञपामनियताचरत्वादेकेषां छन्दो न
विद्यत्वात् ॥

देवं बहिरेकादशानुयुजप्रैषा, अग्निसरस्वतीन्द्र-
देवत्याः ॥

देवं बहिः सरस्वतीइत्याद्य एकादशानुयुजप्रैषा, अग्निसरस्व-
तीन्द्रदेवत्याः । अचापिशाङ्कत्य एव, बहिर्हीर्णादयोदेवता नाश्वादय-
ति इरिस्वामिनः । देवं बहिः । आर्धीचिष्टुप् । देवोदीर्घः । हौ व्य-
हौ । पार्षीचिष्टुप् । देवी, उपासा आर्धीचिष्टुप् । देवीजर्जाहुती ।
अतिजगती । देवा देवानां । एकाधिका अतिजगती । देवीस्ति-
म् । पार्षीचिष्टुप् । देवाद्यन्दः । हौ व्यहौ अतिजग्धरी । देवो देवै ।
व्यहः । यत्यष्टिः । देवं बहिः । अतिजग्धरी । देवोऽग्निः अजैका-
दशगाधिकं गतमचराणि भन्त तेत छन्दोनास्ति ॥

अग्निसत्य खक्तवाक्षैषो लिङ्गोक्तदेवतो लिङ्गोक्तदे-
वतः ॥

अग्निमद्यहोतारमित्यर्थं सूक्ष्मवाक्यस्य प्रैषो लिङ्गोऽप्नाशिवसरच्च
त्वादिदेवता:, अग्निमद्यग्निः । सूपस्याः । धृतिः । त्वामद्य । एका
विकाङ्गतिः । अनियताजरो वाऽर्थं समस्तः प्रैषः । तेन इन्द्रसोऽ
भावः । अनियताचरत्वात् ।” हिरभ्यासोऽध्यायसमाप्तिः। पता
र्थः ॥ ४७ ॥

इति चिरमित्यित्वाटस्यापतितिं गतकुषलत्वमहायाज्ञिकश्रीभीम
जापति सूरेन याज्ञिकश्रीदेवकर्तं सर्वाङ्गवक्षमणिकाम्याख्याने इतीयो
द्यायः समाप्तः ॥

अथान्वमेधः

अथानन्तरमग्नवमेधः अभिधीयतद्दति श्रेष्ठः ॥

चतुरोऽध्यायायान्प्रजापतिरपश्यत् ॥

तेजोऽसि सोवर्णेनिष्कः । तेजोऽसि शुक्लमित्यर्थं सोवर्णं नि
ख्तदेवतः वाचने विनियोगः । प्रजापत्याऽनुदुप । देवत्य त्वेत्यस्य
सामग्रजगतौ कन्द । व्यूहय । स्यानादाने विनियोगः ॥

इमामग्नमण्टसव्यत्सरो यज्ञपुरुषस्त्रियद्विभम् ॥

इमामग्नमण्टसव्यत्सरो यज्ञपुरुषकर्त्तव्यरपश्यत्
रग्नतादैपल्येयमितिकाख्यमाद्ये ।, चत्र छतीर्यो दणकः ।
अभिधृष्टसौत्तर्यस्यार्थीचिद्विप्रकन्द अभिधा, लिङ्गोऽप्नानि । अश्वव-
भने, विनियोग । अस्याश्वो देवता । ब्रह्मस्यवंभग्नस्यामीत्यस्य-
प्रजापत्याकृहती । ब्रह्मादेवता । ब्रह्मामन्त्रे विनियोग । तत्त्वव्याग ।
व्यूहेन ऋष्यगायत्री अध्यर्थं देवता । अश्ववभने विनियोग । प्रजापत-
ये । यजुःस्त्रियद्विप् । प्रजापतिर्देवता । इन्द्रामित्याँ ।, यजुःपठक्षिः ।
इन्द्रामनोदेवता । वायवे त्वा । यजुर्बृहग्नी ।, वायुर्देवता । विश्वेभ्य-
स्यः । सर्वेभ्यस्त्वा यजुर्जगत्यो । विश्वेदेवा देवता सर्वे देवादेवता ।
क्षमेण ।, प्राजापत्रये त्वेत्यादीना, प्राच्ये विनियोगः । अप्यवा एवाः,

पञ्चानां यजुषामग्रेदेवता ॥

योऽपवल्त मितिगायची । अस्याः पूर्वाहेनाग्रवः स्त्रूयते । तथा ग्रन्थो

देवतेन्द्र्यं । परां द्वितीयउत्तरोऽत्रो लिङ्गोत्तदेवतः । अथवा परु-
द्विति परोमत्तैत्यहमर्द्दौ लिङ्गोत्तदेवतः । अत श्वूह । याऽपवल्तमि-
त्वर्द्य वाचने विनियोगः । परोमत्तैत्यहैस्य शुर्णोऽधाऽग्रवं प्राप्नने ॥

अग्नये लिङ्गोत्तान्त्येव ॥

अग्नये स्वाहेत्यत्तानि यज्ञूय लिङ्गोत्तान्त्येव भग्ना दिदेवतानीत्य-
र्थः । होमे विनियोगः ॥

हिंकारा येत्यच्छ्यैकान्तपञ्चाशर्च इति आनि ॥

हिंकारायेत्यादीता मेकाचपञ्चाग्रन्थाना यजुषा । हिंकारहिंक-
तादीन्ये काचपञ्चाग्रमन्थान्यग्रन्थेचित्तानि क्षिया अग्रवद्यापारा-
देवताः । दक्षिणाम्बो प्रक्रमहामे विनियोग । अत्राग्रवद्यादोनां
कृत्यासि कथम्भो । अयचराणा देवतुष्टुप् चतुरचरणा देवीबृहस्ती ।
पञ्चाचराणा देवीप्रह्लिं । षष्ठ्यचराणा देवीचिद्रुप, यजुर्गायत्री या,
सप्ताचराणा देवीजगती यजुरुष्णिगवा । षट्काचराणा यजुरनुष्टुप् ।
प्राज्ञपत्न्या गायत्री वा । नवाचराणा यजुर्बृहस्ती, असुरी जग-
ती । दशाचराणा यज्ञुः प्रह्लिं । एकादशाचराणो यजुरुष्णिद्रुप् ।
द्वादशाचराणा यज्ञुर्जगती । इति स्वाहानाः सवद्यजुषा कृत्या
खलपकारः । तत्सवितुर्विष्ण्य स्वपुत्रम् ॥

हिरण्यपाणिमूर्तयद्यादिपञ्चर्चं सविद्वदेवतं गायत्रीकृत्यस्त्वं ।

सर्ववचीष्मिटानान्तसवितुर्वरेष्मित्यादिका, याज्यागुष्माक्याद्वा-
ति सहिताभाष्मि । रथतिर्टं सप्तात् सप्तकः । षाप्तवं । व्यूहः ॥

आद्यां भेदं तिथि ॥

अधिःपच्चाचेष्टा आद्या हिरण्यपाणिरित्येता भेदातिविष्टपिरपश्यत् ।

अग्निरस्तोमेनाग्नेयं हृचं गायत्रें० सुतभरो विश्वा-
सित्रो विहृपो यथा सउख्यम् ॥

अग्निएः स्तामेनेत्यादिकं छष्टसमिदेषते गायत्रीहृष्टस्त्रं । अथ
छष्टस्य यथा सउख्य सुतभरो विश्वाग्नित्रो विष्टप इत्येति अय च
यथ । तत्राग्निस्त्रोमेनेतीमा सुतभरस्त्विरपश्यत् । अग्निं दूरग्नि-
तीमां विष्टपोऽपश्यदितियथासहख्यश्वदार्थं ॥

अज्ञीजनो हि प्रवसानी कृतिं पिपीलिकमध्या-
सनुटुभं च्यक्षणवसदस्यू ॥

अज्ञीजनो हि प्रवसानीतीमास्त्रे पावमानीमवृत्तं पिपीलिक-
मध्या कृत्य गुटुपक्ष्टस्त्रां अयहणवसदस्यू करपौ अपश्यतो यस्माः पा-
यमलृतीयो वादी इदं गको दितीश्वोऽष्टक सा पिपीलिकमध्या कृतिर-
तुष्टुप् । “मध्ये जागतापष्टकवृ कृतिर्मध्ये चेदष्टकः । पिपीलिकमध्ये-
ति वचनात्” । अत्र पूर्वभूताकृतिपदानुहर्तरस्यापमुद्भुव पिपीलिक-
मध्या कृतिरित्येवा सञ्ज्ञा । पावयति पविष्टकर्णालीति पावमानीना
शया ॥

विभूरन्वदैवतम् ॥

विभूर्मर्त्तवा इत्येतदश्वदेवत । अर्शवस्त्रा दक्षिणे कर्णे लपे विनि
योगः । अतिजगतीकृत्व ॥

देवा दैवम् ॥

देवा प्राग्यापाला इत्येतदृदैष । देवदेवता दक्षिणामादेवी विनियुक्तं ।
करुण्यिक ॥

इहरन्ति रामेयानि चत्वारि ॥

इहरत्तीत्यादीनि चत्वारि यज्ञूर्यग्निदेवस्थानि । धूतिहोमे दि-
नियुक्तानि । प्रथमे इरतिः स्वाहा । यजुर्गायत्री । इहरमतां स्वा-
हा यजुरुचिक् । इह धूतिः स्वाहा । यजुर्गायत्री, इह स्वधूतिः स्वा-
हा । यजुरुचिक् ॥

कायौदूयभग्नानि लिङ्गोक्तानि ॥

कायत्वा हेत्यादीन्यौदूयभग्नमज्ञानि लिङ्गोक्तदेवतानि भौदूयभं-
णहोमे विनियुक्तानि । क्षम्दांसि तु प्रागुक्तानि ॥

आत्रेत्त्वैलिङ्गोक्तान्यवाच्यायात् ॥

आत्रेत्त्वैलिङ्गोक्तान्यवाच्यायपर्यंतानि लिङ्गोक्तदेवतान्यैव । आत्रेत्त्वै-
लिङ्गित्वस्य अपि विनियोगः । भौदूयधिक गतमचराणि तेन दूष्य-
धिका उत्तरतिः । प्राणाय स्वाहेत्यादीनां सर्वरात्रहोमे एवां छन्दां-
सि प्रागुक्तप्रकारैष कल्पनीयानि ॥ १ ॥

प्रजापतये प्राज्ञापत्यम् ॥

प्रजापतये त्वा शुष्टमित्येतत्प्रजापतिदेवतं । एकाधिकाभ्यां गायत्री ।

हिरण्यगर्भैत्यस्य ऋष्यादिकं प्रागुक्तम् । महिम्नो यहेत्यैतत्प्र-
विनियोगोत्स च । एषतैत्यस्य । यत्तु स्त्रियुपे । यादने विनि-
योगः ॥

यस्ते दैवस् ॥

यस्ते हंस्यवक्तरत्येतदृदेवं । देवदेवतां । होमे विनियुक्तं दूष्यधिका
पक्षरी । यूहाभ्यां चतिशङ्करी या ॥

यःप्राणतस्त्रियुपकायी शिरण्यगर्भः ॥

यः प्राणता निमिषतदतीयं चिदुपश्चन्दस्ताकायी । कीदेवता यस्याः
सा कायी । हिरण्यगर्भस्य चये: आप्य । हिरण्यगर्भैस्त्रियाकृदिति-
र्थ्यः । वृत्तीयां यादगकः । उत्तरस्य महिम्नो यहेत्याविनियो-

ग'। अथापि प्रजापतये प्राजापत्य। सोपयामस्य एकाधिका चह-
रमायचीकृत् । एम तरति यजुर्वेगती, यसो राजो दृष्टिकाप्रतिम-
करी वा । व्यूहाभ्यामस्तिर्वा ॥

युज्ज्ञन्ति मधुच्छन्दा आदित्यदेवत्यां गायत्रीम् ॥

युज्ज्ञन्ति नभमितीतामादित्यदेवता गायत्रो मधुच्छन्दा च पिरण-
म्यत् । अग्न्योजने विनियोगोऽस्या ॥

युज्ज्ञन्त्यस्याच्चस्तुति ॥

युज्ज्ञन्त्यस्य काम्यतोयमव्यस्तुति । इवमपि गायत्री आदः पादः
पट्कः । तत्र व्यूहो । पूर्वसूत्राद्गायत्रीत्यतुपत्ते । इतराखण्डोजने
विनियोगोऽस्या ॥

यदातो वृहतो ॥

यदास्तुतिरिति वर्तते । यदासो अपैत्यस्या वृहतीकृतः । व्यू-
हिन कृतः पूरण, पाचनेऽस्या विनियोग ॥

वसवस्त्वा लिङ्गोक्तानि ॥

वसवस्त्वा जंत्स्त्वादीरि लिङ्गोक्तदेवतानि । आदपाजने विनि-
युक्तानि । वसवस्त्वाशासुर्यनष्टुप, रद्रास्त्वा यजुस्त्रिष्टुप । आदित्या-
स्त्वा । आसुर्यनष्टुप, । अग्नवस्त्वा कैसरपुच्छेषु गिरोभीवापुच्छरोमसु
क्षमेण पद्मीना सोवर्णमणिपदपरे विनियोगः ॥

लाङ्गोऽनन्त्रदेवत्याम् ॥

लाङ्गोऽक्षाचीनित्येतदश्चदेवता, व्यूह, अग्नवृहती वा अश्वायरा-
चिह्नतश्रीपसमर्पते विनियोग ॥

कः स्त्रिष्ठतस्त्रोऽनुष्टुपः प्रश्नप्रतिप्रश्नभूता ब्रह्मोद्देषो-
तुर्वृत्त्वाग्यथ ॥

ब्रह्मोद्यसज्ज्ञे हे कर्मणि होतु व्रूपाण्यग्रन्थप्रतिप्रश्नभूताः ।

किंत्वावपनं धीरामीदित्यगोर्बूह ॥ १

वायुद्धा लिङ्गोत्तानि ॥

वायुद्धेत्यादीग्नि लिङ्गोत्तानि । अग्नदेवता नीत्वर्थ । वायुरा-
दिदेवतानि वा । वायुद्धा व्यूहेन चक्र-हतो । एष स्य रात्र्य आसुरी-
गायत्री । वृह्णा उत्तर प्राप्त्यागायत्रो । नमोऽग्नये हैमीवृहतो
पश्चक्षीने एषा विनियोग ॥

सठ०ग्रितस्तिस्तोऽच्छदेवत्या अनुष्टुतिवराह्नितिष्ठुभः ॥

सठ०ग्रितो रज्जनेत्याद्यामिस्तोऽनुष्टुमोऽश्वदेवत्या , एषामनुष्टु
तिवराह्नितो भवन्ति । अग्नद्वाचण्डपष विनियुक्ता । असु अप्सु-
जा इति व्यूह । सग्रितो रज्जमिनेति अनुष्टुप । स्वग वाजिनिति वि-
राट । दग्कास्तथाविराहित्येतत्त्वाग्नयुक्तत्वात् । न वाइरि चिष्टुप् । अ-
चाच्यतोयो हादग्को तेन दृश्यधिका ॥

अग्नि पशुराज्ञानि चोयि ॥

अग्नि पशुरित्यादीनि चोयि यजूधश्वदेवत्यानि । अस्योपप्रहरे
विनियुक्तानि । आर्योपहृति , प्राणायेत्यादानारुक्त । तत्र सज्जनो प-
रिपश्चयोहीमानलारमाज्याहृतिशयहोमे विनियोग ॥

अस्त्रिनुष्टुवच्छस्तुति ॥

अस्त्रिप्रस्त्रिके इतीयगनुष्टुपछन्दस्का अग्नप्रस्तुति । अग्नेवास्या ।
श्वदेवताः । असु व्यूह । पत्नीना वाचने विनियोग ॥

गणाना त्वा चत्वारि लिङ्गोत्तानि ॥

गणाना त्वा गणपतिमित्यादीनि चत्वारियज्ञूपि स्त्रिहर्गोत्तानि
पश्चापाजापत्यानुष्टुप् । चगाणामपि । वसीममेति चयाणामपि शेषी
चीय । गढीनामश्यगरिगमनेषु विनियोग क्रमेण । आहमज्ञानि
चटवा पड़ाहि । महियाअयथमुमामे गयने । वनियोग । स्वर्गे सोके ।

प्राजापत्यागायची । अधौवासेनाश्रमहिषीरघिशासेनाच्छादने वि-
निधीग । वृषा वाजीत्यस्य वज्रज्ञगतीच्छन्द । अश्रोदेतता । ग
हिष्याश्वविश्विष्टनस्यापस्ये कारणे विनियोगः ॥ २ ॥

उत्तसकृथ्या गायच्चाच्ची ॥(१)

उत्तसकृथ्या अवेतीयमगवदेतता गायधीच्छन्दका अनादी तपका
यज्ञसामनस्याश्रवाणि इति विनियुक्ता ॥

एकादशच्चमानुष्टुभम् ॥

द्वितीया तृपरिष्टादृष्टुहत्यच्यव्यर्थादीना कुमार्यादि
भिरस्त्रीलभायण्णां एव देवता ॥

यकामसको शकुनक्तिलार्दि उश्चमनुष्टुपच्छन्दस्कृतव दग्धचे द्वि
रीया सा, यकामसको शकुनक्तिलिया उपरिष्टादृष्टुहतो पटर्चि
शद्वरत्वात्, अन्त्या नवानुष्टुभ । कीदृश दग्धचे । अध्यर्थादी
ना कुमार्यादिभि राहाश्वीलभायण्ण । अश्वील चाम्य । स्त्रोपकृष्ण
सप्तागकानीनयानिश्चित्तद्युग्मव्यापारादि भायते निर्लङ्घ मकाटीक्र
यते वेन दग्धचेन । नक्तमा । अनेत ज्ञात्तदग्धचे ताप्त्वर्दुवृद्धा दग्धाह-
चत्तार, वन्मानकुमारीपद्माभिर मह एव विधवात्तुल सखार्तु कुर्व
ति ता एव देवता, अस्य दग्धचेत्यता अध्यर्थकुमार्यादिय एव ता दे-
वता । यकामसको अस्य दग्धचेत्यता तेनेवाना । यद्भवाच्यू
ह । शूद्रा यत् । सप्तक ॥

दधिक्रावणो दधिक्रावा वासदेव्य सुरभिमतान नुष्टुभमाच्चोम् ॥

दधिक्रावणो यकामसितीमा रुद्धिमतीं सुरभिमतानु-
ष्टुभ अग्न्यदेवत्यावासदेवपुष्टाद भक्तावाच्छादनपश्य । अध्यर्थादि-

(१) आदियात क पुस्तकमाद ॥

नामुचारणे विनिधीयः । अस्याः सुरभिमतीत्येवसञ्ज्ञा ॥

गायत्री पठुचमाच्छम् ॥(१)

गायत्रीविद्युवित्येतत्पठुचमाग्यं अश्वदेवतं । तिसृणौपदीनाम-
श्वरीरे मृद्युमित्येषाकल्पने विनियुक्तं । उषिणायाद्यायतस्ओऽनुष्टुपो-
न्त्याचिष्टुप् । अस्मिन्दग्न्यं आद्या गायत्रीविद्युवित्येषा उषिणक् । तत्
परायतस्ओऽनुष्टुप्, द्विपदायः । गहानाम्यः । नार्यस्ते, रजस । हरि-
श्चीत्येता । अन्त्या कुविद्ग्नेत्येषा चिष्टुप् । अत्र सूचीमि । महागा-
म्यः । मैघीः । नार्यस्ते, देवानां । एतेषु व्यूहः । यथादान्तीति व्यूहेन
दग्धक ॥

कस्त्वापठुचमाच्छम् ॥

कस्त्वाच्यतीत्येतत्पठुचमाश्वदेवतं । अश्वविग्रासमि विनियुक्तम् ॥
आद्या गायत्री ॥

पश्चानुष्टुप् । अस्मिन्दग्न्यं आद्या कस्त्वेत्येषा गायत्री, कृतवस्ते, अ-
र्जमासाः, दैव्याऽपध्यर्यव., बोस्ते । गन्तो, इत्येताः पञ्चकर्त्त्वाऽनुष्टुपः ।
कस्त्वेति नवकः तेनैवाधिका । कृतवस्ते अत्र प्रथमां नवकः । अ-
न्त्यः सप्तकः । दैव्याः प्रथमे व्यूह । दृतीये सप्ता । गन्तो । द्वितीये ही-
व्यूहो । दृतीये चतुर्थे चैकः ॥

कः स्तिदादश्वर्चं वत्त्वोयैँ ० होवाहीनां प्रश्नप्रति-
प्रश्नभूतं, आद्याच्छतस्ओऽनुष्टुप्. कास्तिदाद्याच्छतस्तद्वान्या-
दश चिष्टुपः ॥

अस्मान्दग्न्यं आद्यायतस्ओऽनुष्टुपः । क. स्तिदेकाकी, मूर्खैः एका-
की । किष्टुप्लिङ्गमूर्खैः सम । द्रुद्धमूर्खैः समित्यता । तथा । कास्तिदा-

(१) उषिणायाद्या चतुर्स्तोऽनुष्टुपोऽन्या त्रिष्टुप् । इत्यधिक् । काण्डवसर्वोनुष्टुपे-
षाः ॥

सीत् । द्यौरामीत् । काईमे, अजारे इत्येतायतस्तथातुष्टुभा । अ-
उत्त्वात्त्वस्त्वगट्टकव्यतिरिक्ता दग्ध जट्टीनुष्टुभा । ताय, पृच्छामि त्वा
चितये । अपि तेष्ट् । केष्ट्वत्, पश्चस्त्वत्, कत्वस्य । दग्धस्य । कोष्ट-
स्य । वेदाहं । पृच्छामि त्वा, इयं वेदित्येता । अन् किम्बावपनं,
येषु विष्णुः । अपि ते यु । केष्ट्वत् । काष्ट्वत् । एतेषु व्यूहः । किं स्ति-
य । हो व्यूहो । तास्त्वत् । न मायया । अजारे । कत्वस्य । को या-
या, कः सूर्यस्य दादगक । को वेद दग्धकः । पृच्छामि वाच । अयं
यस्म । ब्रह्माद्य । एतेषु व्यूह ॥

सुभूरनुष्टुलिङ्गोक्तदेवता ॥

सुभूः स्त्रयमभूर्वितोयगतुद्गुवा सङ्गोक्तदेवता । पूर्वस्य महिम्बुरोऽ
नुवाक्या । उत्तरमहिम्बु याज्ञ्या च । दितीये व्यूह, लिङ्गोऽप्य
प्रजापतिदेवता ॥

डोता यत्त्रप्राजापत्यः ग्रैषः ॥

हीता यत्त्रप्रजापतिमित्यवं प्रजापतिदेवता, महिम्बु ग्रैष । दृव्यधि
का आर्द्धिगायत्री । शूद्रेत जग्मुहती वा ॥

प्रजापते हिरण्यगर्भः प्राजापत्यां चिष्टुभम् ॥

प्रजापते न त्वदितीमास्त्वं प्रजापतिदेवता चिष्टुभं हिरण्यगर्भं
कृष्विराग्न्यत् । इयं पूर्वस्य महिम्बु याज्ञ्या । उत्तरस्य पुराणनुवाक्या
च । अन्नाद्यात्ययोर्थ्यैऽ ॥ ३ ॥

अस्तुपरदृत्याद्यः पश्चोऽध्यायेनोक्ता देवता वा पर्यङ्ग्या ॥

अस्तुपरदृत्यनेनाध्यायेनाग्न्यतूपराद्यं पश्चदग्धपर्याया पर्याय
सञ्ज्ञा पश्चक चक्षा देवता वा । वा चार्द्यं तेषामस्वान्तीनं पर्यायाया
या देवताधाजापत्यग्न्याद्य चक्षा । अशब्दाद्यं पश्चदग्धपर्यायं प

यं च दद्य इत्युच्छन्ते ॥ “एताः पक्षव्य वा एते पञ्चदण्ड यर्म्म्याः पश्चो
भवतीति” च । चात् ॥

तथा रोहिताद्येषु गुणयुक्ताः ॥

पश्चवद्व्युक्ताः इति चानुपत्तं । तथा गुणयुक्ताः रोहितो धूस्वरोहि-
तदद्यादीनां रक्तलादिगुणवक्तः पश्चसे देवतायां ॥

आरग्ण्योश्च कपिज्ञलाद्य आऽध्यायात् ॥

चकारेण पश्चां देवतायोक्तद्व्याकृष्टं । वमन्ताय कपिज्ञला-
नित्येवमादिना, आरग्ण्या अरण्ये भवाः कपिज्ञलादिपश्चस्मृद्देवता-
योक्ताः, आप्त्वादादध्यायसमाप्तिः ॥ इति ॥

गादन्दद्विभिरित्यादित्वगिर्वतदन्तं द्रव्यदेवतसुक्तम् ॥

गादन्दद्विभिरित्यत्यारभ्य त्वगित्येतदन्तं पृथिवी खचित्येतत्पर्यंतं
द्रव्यदेवतसुक्तम् । द्रव्याणि च देवताय द्रव्यदेवताम् ॥

अश्वस्त्रपरो व्रात्म्यगोऽध्यायः ॥

अश्वस्त्रपरदत्ययमध्यायो व्रात्म्यगृह्य । द्रव्यदेवतासंबोगविधाय-
कत्वात् न सु गत्वारुपदत्ययः ॥

गादन्दद्विभिरित्वचानन्द्यः ॥

पृथिवी खचित्येतत्पर्यंतं गादन्दद्विभिरित्ययमध्यायो विधायकं व्रा-
त्म्यगृह्य । न यन्दा ॥

जुरकाय याकृणीं हिपदां सुगिह्वभौदन्यः

लुंबकाय स्वार्हतीमां वक्षदेवतां हिपदां औदन्यरदन्दपुनीमु-
खिभूत्विर्गत्यत् । देव पदे यस्याः साः हिपदा, अप्सु गमन्य पिड-
गलखुलतिविक्षिप्तशुल्लोग मूर्दनि हं नीपा विनियोग । यजुर्ग-
यती । यस्या पव विनियोगान्नामाह ॥

एषा चावनाग्नियन्तर्जले ॥

जुड़काय स्वाहेत्येषां दिवदाक्षर्जले उदकमधि जमा सती अघ-
नाशनो पापनाशनी । गथा च हारीतः । जुम्बका नाम गायबी वि-
दे वाजसंगेयके, अभ्यर्जनेमृकजगा वृद्धाहत्या व्यपोहतीति । हिरण्य-
गर्भी, य प्राणतदत्यनयोराधीदि प्रागुक्ता । गतः पश्च तोषाजापत्यपश्चू-
नरमश्वारनीनामेता याज्यानुवाक्या इतिमहितास्याम्ये ॥

यस्येमे काव्यौ चिटुभौ हिरण्यगर्भः प्राजापत्यक्षवि-
रपद्यत् ॥

यस्येमे । यस्येमा, यस्य क्वायत, एतेषु व्यूह ॥

आनो दशर्चं जागतं वैच्छदेवं गोतमः ॥

आनो भद्रादत्यादि दशर्चं जगतीक्ष्वदस्त्र विश्वदेवतं गोत-
मक्षपिरपश्चत । जागतमित्यस्यापश्चाद्माह ॥

खस्ति नो विराटस्याना ॥

खस्ति नद्दृद्दृतीयसूक् विराटस्याना । न जगतीगदकौ वैराज
कौटुमधेवेतज्जलगृहकाः । पुनरपि जागतमित्यस्यापश्चाद्माह ॥

भद्रं कर्णं भिसूचं चैषुभम् ।

भद्रं कर्णं भिरित्येतत्तद्वच चिटुपक्षवदस्त्रः । न जागतं । अध अद
व्यासएकादशक । तत्त्वाता । व्युहेनकादगक । तदश्विना व्यूह ।
रचिता पायु । व्यूह । खस्तिर्नो वृहस्तति । व्युहेन चैषुभ । भद्र
पश्चेम । व्यूह । आनो भद्रादत्यादा षेषवदेवपश्चुवायुपुराडागपश्चू-
ना याज्यानुवाक्या इति सहितामाये ॥

आनोऽच्छस्तोमीर्थं दीर्घतमास्त्रैषुभं (१)द्वायिठ्ठ॒ गत्यु-
चमस्यस्तुतिः ॥

(१) द्वावेश हेत्यार्थे पादशाचामति क्राणवसर्वानुकमगठ ॥

गते । यजुस्त्रिष्टुप् ॥

वैश्वानरस्य चिष्टुमं कुत्सः ॥ (१) ॥

वैश्वानरस्य सुमता॑ वित्येता॑ मृचं वैश्वानरदेवतां चिष्टुमं हुक्षकृ॒
पिरपश्यत् । अनाद्यात्ययोर्घृहः । यजुषीः पूर्वसूचयत् ॥

अग्निकृ॒पिराग्नेयो गायत्री॑ वसिष्ठभरहाजौ ॥

अग्निकृ॒पिरतीमामृचं अग्निदेवतां गायत्री॑ वसिष्ठभरहाजौ॒
यी अपश्यताम् । यजुषोः प्रागुक्तम् ॥

महै॒इन्द्रो माहेन्द्री॑ वसिष्ठः ॥

गायत्री॑मित्यनुवर्त्तते । महै॒इन्द्रो वज्रहस्तातीमामृचं महेन्द्रदेव-
तां । गायत्री॑कृ॒न्दस्तां वसिष्ठकृ॒पिरपश्यत् । यजुषी॑ प्रागुक्तम् ॥

तं व॒ऐन्द्री॑ पथ्यावृ॒हती॑ नोधागोतमः ॥

तां वो दधामितीमामृचं इन्द्रदेवतां॑ पथ्यावृ॒हती॑ । नोधागोतमो-
पश्यत् । जपस्त्राथ्यायादिपु॑ विनियोगः ॥

यद्वाश्चिष्ठं वस्त्रयव आग्नेयोमनुष्टुभम् ॥

यद्वाश्चिष्ठमितीमामृचमितिदेवत्यामनुष्टुमं॑ वसूयवस्त्रपयोपश्यन् ।
अन्त्ययोर्घृहः ॥

एहि॑ भरहाजौ गायत्री॑म् ॥

आग्नेयी॑मित्यनुवर्त्तते । एष्टुपु॑ ब्रवाणि॑ ते इतोमानृचं गायत्री॑कृ-
न्दस्तं भरहाजौ॑पिरपश्यत् । एष्टुपु॑ घृहः ॥

कटतवस्तो वृ॒हती॑ ॥

आग्नेयी॑त्यनुवर्त्तते । कटतवस्तो॑ यज्ञमिती॑वसूचगितिदेवत्या॑ वृ॒ह-

(१) सुहत्वान्मातृपैन्द्रि॑ विष्टुविति॑ काण्डसर्वानुकृतेऽपिकः पाठ । एतदसूत्रमि-
मद्दो॑ इन्द्रस्तो॑त्यन्तं वित्येता॑ पूर्वार्ताभावेण सूत्रं दोदत्येऽपि॑ सर्वानुकृतेऽपि॑ । एतद-
मे॑ सूत्रपृष्ठं॑ काण्डसर्वानुकृतेऽपि॑ नात्मतिवेष्टम् ॥

तीर्ण्दस्ता नवकाष्ठकैकादशाइनो विषमपदेख्येप। इयं वृहती,
अथ तु प्रथमः पादो दशकः । तेनैकाधिका ॥

उपह्रे वत्सः ॥

उपह्रे गिरीणाभितीमामृचं वक्षस्त्वपिरपश्यत् । अस्याः सोमीहे-
वतेति संहिताभाष्टे । गायत्रीर्ण्द । अनुज्ञानां गायत्रमितिवच्च-
माषमूर्चात् । अचाद्यौ सप्तकौ ॥ ६ ॥

उच्चा ते गायत्रं हृचर्ठ० सौम्यमामहीयवः ॥

उच्चा ते जातं । स न इत्याय । एता विश्वानीत्येतत्तृचं सोम-
मठेवतं गायत्रीर्ण्दस्त्वा ग्रामहीयवक्षपिरपश्यत् । द्विति सत् । षष्ठ
अया एनां । द्युम्नानि । एषु व्यूहः । द्युम्नानीत्येत नाश्वदस्याभ्यासे-
न पूरणं । इति छन्दोपन्ने ॥

अनुवीरैमुदगलो यज्ञपुरुषपस्त्रिष्टभम् ॥ (१)

अनुवीरैस्त्वामृचं चिष्टुपर्ण्दस्त्वा मुदगलो यज्ञपुरुषपक्षपिरप-
श्यत् । ग्रामीरियं देवादेवताः । द्वितीयो दशकः । हृतोयो हादश-
कः ॥

अग्ने पत्नीर्मधातिथिराग्नेयो गायत्रीम् ॥

अग्ने पत्नीरितीमामृचं अग्निदेवतां गायत्रीं मेधातिथिरपश्यत् ।
अग्ने पत्नीरित्यादा पञ्चाग्निष्ठोमि नेत्रुयांच्याः । प्रथमा प्राप्ति सक-
ने नेत्रुचमसवाग्ने याज्या ॥

अभियज्ञं दद्युषम्भुदैवतं मेधातिथिः ॥

अभियज्ञं । द्रविणोदा इत्येतत् दद्युषम्भुदैवतं मेधातिथिकृष्टि-
रपश्यत् । अतएतदपि गायत्रीर्ण्दस्त्वा । अनुज्ञानां गायत्रमितिमू-
र्चाप्तम् ॥

(१) मीदगलो इति काष्ठवर्णनुकम्माः । एतसूत्रमें मानसत्पृष्ठम् वसिष्ठेन्द्री-
माणिपम् । शतपाठे । एतदमै सूत्रपृष्ठकं नाम्नाकुण्डलवर्णनुकम्मे ॥

चार् । इनापद्मति गवकः । त्वर्थं होति सप्तकः । तेनाप्द्रस्पूर्तिः, प-
स्य दृष्ट्युचम्भ करतयागे नेष्टुर्योज्यात्वेन विनियोगः ॥

तवायमैन्द्री चिटुभं विश्वामित्रः ॥

तवायमितीमामिन्द्रदेवता विष्टुभं विश्वामित्रोऽपश्यत् । माध्यं-
दिने सप्तमे नेष्टुर्युचम्भयागे याज्या । तथायं । हो व्यूहो । अस्मिन्य-
ज्ञे व्यूहः ॥

अस्मैव नो जगती गृत्समदः ॥

अस्मैव नहतीमामृचं जगती गृत्समदोऽपश्यत् । लिङ्गादियं लघटदे-
वज्ञा । छतीयसप्तमे नेष्टुर्युचम्भयागे याज्या ॥

खादिष्ठया मधुक्षन्दाः सौष्ठ्यौ ॥

खादिष्ठया, रक्षोद्धा विष्वचर्षणिदितीमे करचौ सोमदेवत्ये मधुक्ष-
न्दाकृपिरपश्यत् । अनयोगायचीहन्दः ॥

अनुक्तानां गायत्रम् ॥

खादिष्ठया, रक्षोद्धा । उपहरे । प्रभियज्ञं । द्रविणोदा इत्यादी-
गामनुक्तानामनुक्तकृत्यस्तानां गायत्रेष्टन्दो चीर्यं । अनेनैवसर्वं सि-
द्धिरिन्द्रगोमकैन्द्र्यो गायत्रेष्यो, परिनर्त्तमिशानेष्यो गायत्रीमित्यादो गा-
यत्रीयहर्यं पुनरुक्तमेव ॥ ७ ॥

समाख्याऽग्निकोऽध्यायः प्रजापतेरार्पम् ॥

समाख्याऽग्नाकृतवृहत्ययमाग्निकोऽध्यायः अग्निरिष्टकचितः प-
स्यचितिकः सालः । अरनीः सबभीः आग्निकः । प्रजापतिरार्पये । ग-
जापतिरस्याध्यायस्य कृपिरित्यर्थः । एतत्त्वपुण्डरः । आग्निक-
त्वेनैवाध्यार्यस्य सिद्धेः । अग्निग्निं प्रजापतिरपश्यदिति व्यवहितत्वेन
गच्छैव सरणार्थमिति न होपः ॥

सामिधेन्यो नवाग्नेव्यस्त्रिष्टुभोऽग्निना हृषाः ॥

अथिब्रह्माये समाख्यामदत्यादा नव चक्रोऽग्निदेवत्याच्छिष्ठुभी-
ऽग्निना कर्तविष्या हृष्टाः । अग्निं प्रहृत्य सएना अपश्यत्, समाख्याऽ
ग्नेऽकृतवो वर्द्धयत्विति । तथा ता आग्नेय, प्राजापत्या “यदग्निरप-
श्यत्सेनाग्नेयोऽप्यपजापतीठं समैधते न प्राजापत्याऽति च श्रुते.” ।
इष्टकापश्चौ समिधमानसमिहत्योरम्भराले आसा विनियोगः ॥

अग्निर्क्षिपि, कर्माङ्गभूतमग्निं स्तौति ॥

अवाध्याये प्राक् पौवोऽप्यन्नारयिष्टधृत्येत्सात् । कर्तविरग्निः कर्मा-
ङ्गभूतमग्निं स्तौति ॥

**जट्ठर्धा द्वादशर्चमाप्नियमौष्णिहं विषमपदं प्राजाप-
त्यमाग्नेयमनिरपश्यत् ॥**

जट्ठर्धा इष्टच्छो त्येतद्वादशर्च भाग्नीसञ्ज्ञा उच्चिक्ष्मदस्त्र विषमप-
दं प्राजापतिदेवतमग्निदेवत चाग्निर्क्षिपिरपश्यत । विषमाग्नियता
चरा पादा यस्य तदिष्मपदं । द्वादशाप्निय दूति स एता
अपश्यद्वार्धाऽप्यस्य समिधाभवन्ति । तथा ता आग्नेय्य प्राजापत्या
यदग्निरपश्यत्सेनाग्नेय्योऽप्यपजापतिमाप्नीणात्तेन प्राजापत्यास्ता-
विषमा विषमपदा विषमाचरा, “विषमाणि हि छन्दाठं स्तौति शु
ते” इष्टकापश्चौ प्रयाजयाज्या एता । भत्वाग्नेयं चित्कथ प्राजापत्यमि-
त्यत्पाह ॥

अग्निर्हि प्रजापतित्वेन संसूयते तेन प्रजापत्यम् ॥

हि यत कारणादग्निरत्वं प्रजापतित्वेन प्रजापतिकृपेण संसूय-
ते । तेनैतद्वादशर्च प्रजापत्यं । “प्रजापतिरग्निरित्यादिशुते” ।
अघ स्वेगये हीव्युहो, मात्वा, निकमण्डनुपसत्ता द्वादशकै । तथापीयं
चिट्ठवेद न जगती । कुत । ही तु जागतो यस्या सा जागती, “ही-
जागते जगती चैषुभी विष्टुविति श्रुते.” । अपेणाग्ने, सज्जातानी, द्वाद-

शकः । अतिनिहोऽष्टवः । अत्यचितिं । व्यूहः, विश्वास्त्रागी व्यूहः । अ-
ग्राधृष्यं, अत्र द्वितीयैकादशका, अन्ये दादशका, वृहस्पते दादश-
कः । उद्धर्वादत्यन्तं तु विषमाचरत्वं विषमपदत्वं चाक्षरेव ॥

पीबोऽअन्ना हे वायव्यचिटुभौ वसिष्ठः ॥ (१)

पीबोऽप्त्वा रथिष्यत्, रथे नु, इत्येति हे वायुदेवते चिटुभौ वसिष्ठ-
च्छविरपद्यत् । पथैतं वायवे नियुत्वे शुक्लं तूपरमात्मभेते इत्यस्य
पश्चो, पीबोऽप्त्वा रथिष्यत्वाद्याः पद्याज्याऽनुवाच्या वपापुरोडाय-
पग्नुनां क्लेषण भवन्तीति संहितागारथे, विश्वेवरः, व्यूहः ॥

आपो हे हे प्राजापत्ये हिरण्यगर्भः प्राजापत्यः ॥ (२)

चिटुभावित्यनुवर्तते । आपो हे यदिदापद्यतीते हे ऋचो प्रजा पति-
देवते चिटुभौ, प्रजापते रपत्वं हिरण्यगर्भक्षपिरपद्यत् । ततो देवा-
नां । चयोदशकः, तेज दत्यधिका ॥

प्रयाभिर्द्वे वायव्ये वसिष्ठः ॥ (३)

चिटुभावित्यनुवर्तते प्रयाभिर्यासि । आनी नियुद्गिरितीते
हे ऋचो वायवे वायुदेवत्ये चिटुभौ रक्षसमद्वयपिरपद्यत् । प्रयाभि-,
निवीरं । व्यूहः । आनी दादशकः । यूर्यं पात । व्यूहः ॥

नियुत्वान्वायव्याः पट् ॥

नियुत्वान्वायवाग्हीत्याद्या- पद्यो वायुदेवताः ॥

वायो शक्तोऽनुष्टुप् ॥

(१) काण्वसर्वानुहमे वायव्यपदमभूते गास्त । एतदमे वायुर्मेण वायवी ति
काण्वसर्वानुकमे गाठो बोधः ॥

(२) प्रयाभिर्द्वितीयस्त्वुभिते काण्वसर्वानुहमगठ । एतदमे वायो वे वायवी-
तीयस्त्वु, एतदमे सूक्ष्मतुर्य नारित तदमे एक्ष्या देव सूक्ष्मतीति देवध्यम् ॥

(३) वायो शक्तोऽनुष्टुप् षुद्माग्नर्मीदा । नत्विष्युपमाज्ञामीदामेतपाठः काण्वस-
र्वानुहमीयो बोधः ॥

आमा पर्णां मध्ये याची शुक्रपृथ्वीनुष्टुप् ॥

एकया च विष्टप् ॥

एवया च दशभिहेत्येषां चिटुप् । हास्यामिष्टये हैं व्यूही दृश्य
नता वा । अन्यां गायत्र्य । परत्याख्यतस्मो नियुत्वायोः वायु-
रथेगा । वायो चेते । तत्वं वायो ॥

नियत्तान्वयो गायत्रीं गृत्यमदः ॥

नियुक्तावायोः । वायोशुकृतीमि कर्त्तव्ये शत्रुमदन्तपिरपश्चत् ॥

वायो शका पुरमीदाजमीढौ ॥ (१)

पायो शुक्रइतीमासु च पुरुषमीठाजमीठावपी अपश्चाताम् ॥

तव वायो व्यम्ब आङ्गिरसः ॥ (१)

तथ वायो द्वृतीमामृचं अङ्गिरसोपल्वं व्याख्यन्तर्पश्चत् । अस्य प्र
दृचस्य वायच्छेष्टकापशुपति वपादीनां याज्यानुषाक्षालिन विनियो-
ग ॥

अभित्वा वसिष्ठेन्द्रं प्रगाघम् ॥(२)

अभित्वा गुरु नीनुमइतीम् प्रगाथं दूस्त्रहेवते अस्ति कृपिरपश्च-
त् ॥

प्रघना बहुती हितीया सतोबहुती ॥

तत्र प्रगायै प्रथमा, अभिलेख्या वृहती । द्वितीया, न लाशनिले
पा सतोवृहती । एतयोर्क्षणमेताभ्या वृहतीचयसम्मादनप्रकारः
प्रागुल्जा, तत्र पूर्वो वृहती शतोद्वहल्युचरा ताभ्यां तिस्रो वृहत्य सम्मा-

(१) गायत्री ॥ सबा वायव्या । हरण्यगर्भे दगुडाक प्रहीकोक्ते, येतदै पञ्चालष्ट-
भृ, आये द्वे हरण्यगर्भे, आयो हृ तस्म प्राजापत्या कदेवत्या प्रजापते न प्राजापत्या
विष्टु । इत्यविक पाठ काण्वसर्वानुहमे श्वेष्य ॥

(१) आम्रवा दृष्ट्यज वसिष्ठ काण्डपठ ॥

दिता इत्येच । दंशानमस्य । व्यूहः । नत्वावाम् व्यूहः ॥

त्वामिदेवर्थं० शंयुवाह्स्यत्यः ॥

त्वामिदि हवामहृतीममृग्दयाक्षकं प्रागाधमिन्द्रो देवतं वृह-
स्तेरपत्यं शंयुक्तं पिरपश्यत् । तत्र अहम्दये प्रथमात्वामिदि, दितीयं वृ-
हती दितीया, स त्वं नदिचे, लिपा सतीवृहती । वृहतीसतीवृहतीभ्या
वृहतीचयसंपादनं च पूर्वं विस्तरेषोलमिति नेह पुमहध्यते । अथ
त्वामिदि, त्वाद्युचेपु व्यूहः । त्वा काषायु ही व्यूही, गामध्यं ही व्यूही,
“श्रान्ते अयैनठं० सामभिः परिगाधतीत्यध्यर्थोः सामगानं विहितं ना-
द्यधर्थर्थं गायेदिति च” । तेनाच तेयां साक्षां योगिभूताच्चो यजुर्वेदे
पश्यन्ते । अभित्वा हे रथन्तरस्य योनी । “रथन्तरं दक्षिणे पक्षे इति-
श्रुतेः” । त्वामिदीति हे वृहतः । “वृहदुक्तरेप चे इति श्रुतेः” । कया न-
इति तिस्त्री वामदेव्यस्य यानयः “वामदेव्यमामनितिश्रुते.” । यज्ञाय-
ज्ञा यः, जर्जी नपातं, इति हे यज्ञायज्ञियस्य । यज्ञायज्ञियं पुच्छद्विति हि
श्रूयते । एते यानि सँच्चक्षरदीचे सँच्चक्षरसुत्येष । अन्यज्ञियपक्षे “क्षतु-
ष्टा यज्ञायज्ञायं गेयमिति लायायनः” । “अथ प्रजा पतेर्हृदयं गायती-
त्वेनं तु अनृचं गीयते प्रजापतेर्हृदयमनृचं गायतीतिशाखान्तरान् ॥

**कया नऽएन्द्रं तृचं गायत्रं वामदेवोऽन्त्या तु पादनि-
च्चत् ॥**

कया नदिभ्युत्राभुवदित्येतत्तुच इन्द्रदेवतं गायत्रीश्वरस्त्वं वामदे-
वक्ष्यपिरपश्यत् । तु पुनः । अस्मिन्नृचे अन्या अभीपुष्पद्वित्येयापा-
दनिचृद्वायकी अस्त्रां हित्रयः पादाः सप्ताष्टराः । पादनिचृदुष्टते । अ-
यः सप्तकाः पादानिचृदित्युतोः, कस्त्रा व्यूहः ॥

युज्ञायज्ञा वऽजर्जी नपातठं० शंयुः ॥

यज्ञायज्ञाव, जर्जीनपातमित्येतद्वद्यं शंयुक्तं पिरपश्यत् ॥

पाहि नी गर्भः प्रगायः ॥

अते भवीत्य, समस्तपर्वतस्तीत्यमहर्च ऐन्द्र इष्टदेवत । ए
नस्पते वीडवङ्ग । प्रास्यता व्यूह अपासीजमान । द्वीजामतो । चिना
न । व्यूह । पुरुषा ते, इदंशक । भप्रोष्ठ इदंशक, आमूरज, के
तुमत । व्यूह ॥

सर्वास्त्रिष्ठभीऽनुकृता ॥

जीमूतव्येत्यादीना या अग्रलक्ष्मदस्ता ऋचस्ता सर्वास्त्रिष्ठभी
क्रिया । रथे तिष्ठन, द्रुद्धाण्यास तुपषु वस्ते ऋजीत परि आश
घन्तीत्येताभ्याइन्या सर्वा अनुकृतस्ता वर्तते ता सर्वास्त्रिष्ठुभ
इत्यर्थ ॥

आग्नेय कृष्णग्रीव इत्याद्या एकादशित्योर्हयो पशु
देवता ॥(१)

अद्यमधे स्तूयते । 'हे खेवेते एकादशित्या वा लगेतेति' तयोर्हयो
रेकादशित्या, आग्नेय कृष्णग्रीव सारस्तीमेषीत्यादय पशुदेवता
पश्यत्वेवताचेत्यर्थ । उभयेषामप्यत्रैवोक्त्वात तेनमान द्रुद्ध
णवाक्यानि इत्यर्हेवता विधायकानि गतमन्ता ॥

आग्नेय गायत्र्यायेति दशा हवियो वेष्टेदेवता ॥

अग्नौ शूयते । अद्याग्नौपासीयस्य पशुपुराढाशमनदिशामवेष्टी
क्रियेतीत्युपक्रम्य तद्वाहुदगदविषमेवेतामस्ति निर्वपेत्वा सबस्तीमा
सुवपृष्ठा सर्वाणि छन्दाठ०सि सर्वा दिशं सर्वक्रतव सर्वमृतदयम
गिरिति' । अस्या दशहवियकाया अवेष्टे रम्ये गायत्र्यायेतेता दशदे
वता । हवीत्यथात्रैवोक्तानि । तेऽन देवताशेषाणि हवियमप्युपलक्षणा

१ एत सूत्रं य ब्रह्मण्डाभाष्यम् नेत । इतकाण्डस्यानकमेषाठ । एतदग्र
धायावत्यस्य काण्डस्यानकमे नामूदेवतसूत्राण न सा तत्त्वधायायवित्य विद्यापा
त्य नरासात्यध्यय पर्य सूत्रमक वायज्ञाग्रतात्यपर्य चाक्षवा ॥ तत्रमध्यायार्थत्यप
सर्वानुहमसूत्रमुक काण्डस्यानुकम पूर्वपराभावनेति व अयम् ॥

स्त्रीवीत् । दितीयेनादेवं पर्मीगूतामित्यनेन रग्मीतस्त्रीवीत् ॥

हरीन् ॥

तीव्रान्वापानित्यया हरीनाथामस्त्रीवीत् ॥

रथम् ॥

रथवाहपमित्यनया रथमस्त्रीपीत् ॥

रथगोपायित्वृन् ॥

स्त्रादुपठं सदैत्यनया रथगोपायित्वृनस्त्रीपीत् ॥

जगत्या लिङ्गीकृदेवताः ॥

ब्राह्मणामः पितरैत्यत्या जगतोऽन्दस्त्रया लिङ्गीका ब्राह्मणा-
दधो देवता, ब्राह्मणासः पितरैति व्यूहेनैकादशकः । तेनैकोना ॥

द्वाभ्यां चिष्टुवनुष्टुव्यामिष्टुम् ॥

सुपर्णं वस्ते, ऋजौते परीत्याभ्या द्वाभ्यां यथाक्रमं चिष्टुवनुष्टुव्या-
मिष्टुमस्त्रीपीत् ॥

अनुष्टुभा कश्माम् ॥

भाजड्वत्तीत्यनया मुष्टुपऽन्दस्त्रया कश्मामभाजनीमस्त्रीवीत् ।
अखानां भयप्रकाशनार्था करोत्युच्चते । भाजड्वत्ती व्यूहः ॥

ततो इस्तम्भम् ॥

ततोऽनन्तरं चहिरिवेत्यनया इस्तम्भमस्त्रीपीत् । याज्याहेतिं ।

व्यूहः । पुमान्पुमासं द्वादशकः ॥

ततस्तुचौ रथदुन्दुभिदेवत्यौ ॥

ततोऽनन्तरं यथाक्रमं रथदुन्दुभिदेवत्यौ छौ, बनस्ते बीह्वङ्गः ।
द्विवः पृथिव्याः, इत्यैव वज्रैत्यर्थं तत्त्वो रथदेवत्यः । उपश्वासय, आक्र-
मय, आमूरजैत्यय छौ दुन्दुभिदेवत्यः ॥

ऐन्द्रोऽर्द्धं चैऽन्त्यः ॥

सद्प्रामाङ्गं सुतवानित्यर्थः । ऋक्गः सद्वस्यै कवचनात्, वीणायामि
तिश्वस् । पतश्चासा संनाहादीनि सप्तमाङ्गान्येव देवता “सुतिभा-
जो देवताभैर्भूतीति वेदवचनात्” । तान्येव सप्तमाङ्गानि क्रमेणाह ॥

सन्नाहम् ॥

जीमूतस्ये त्यनया चिष्टुभा सन्नाहमस्तौषीत् । अनाविदया व्य-
ह ॥

कामुकम् ॥(१)

धन्वनेत्यनया कामुकं । धनुरस्तौषीत् ॥

गुणम् ॥

पश्यन्तीत्यनया धनुषोगुणं च्या प्रत्यज्ञामस्तौषीत् । ज्याऽऽप्य-
व्यह ॥

आत्मी ॥(२)

तैऽप्राचरलीत्यनया अ द्वीर्घं धनु कोटो मस्तौषीत् ॥

तूणम् ॥(३)

वद्धीनामित्यनया तूणं इपुर्धिं अस्तौषीत् ॥

जगत्यहेन सारथिमर्देन रश्मीन् ॥(४)

रथे तिष्ठन्त्यनया जगत्या जगतीकृत्यस्काया अर्देन सारथिं अ-

(१) अत्र धनु एव काण्वसर्वानुकमेऽस्तीति ॥

(२) हस्तधनेत्यस्मूदामे कण्वणाठ ॥

(३) एतसूचामे इप्यथामति काण्वाठ ॥

(४) ततो न गत्यद्वाण सारथिमूलगादेऽत्यन्तोऽनुष्टुपा कशाम-त्यया दुन्दुमि प-
थामन्त्यकृमनुकम्भिन्दस्का सवालिष्टुपा, यदक्नदत्तयोदशाऽवस्तुतीत्वाऽनुष्टुमो भार्ग-
वनमदन्त्यदर्शी दीर्घतमात्, समिद्वाऽभावादशाप्रीतिष्टुमो लभ दृग्मि इत्येवं गायत्रज्ञायामि-
दशहेवेषान्ते द्रव्यदेवता, आगेय कण्वप्रीतिष्ट्यागाऽपुकादशिगम्योद्योगो पशुदेवतावा-
दणेनापिधीयते । भृष्णायदृयमहशान्तस्त्रियायस्त्रामेवक्षति काण्वसर्वानुकमका-
र ॥

निर्देश दीर्घतमात्र ॥(१)

यदकन्दः प्रथमित्याद्याख्योऽग्रफलः । अग्नसुतिरूपा चिदुभो
भूगोरपव्यं जमदग्निर्कर्त्तविदीर्घतमात्र ददर्श इष्टवान् । यमेन दत्तः ।
ह्वादयकः । प्रसि यम । असि वितः । व्युहः । भीख्यस्त्री व्यु
ही । उतेवसे । अनुगाव । अनुदेवाः । हिरण्यशृंगो । यदात्मिपुः ।
तव गरीरं । उपग्रामा च्छसनं । लेखदीचा, पथामाष्टे । एतेषु व्युहः ।
होतुरभाभिपवे एतासां विनियोगः ॥

समिहोऽयदा द्वादशाप्रीस्त्रिष्ठुभो जमदग्निः ॥

समिहोऽप्यमनुपत्त्याद्या द्वादशर्चप्रीसज्जात्ता चिदुभो जमद-
ग्निर्कर्त्तविरपग्न्यत् । ददर्श “जमिन्दग्निभिरेत्र प्रीषीयादिभिश्चुतेः” ।
समिहोऽनुपत्तादयोदेवता । त्वन्दृतः कविः । देवता च, आजुद्वानः ।
आयाद्याने । त्वं देवानां । सऽएतनान् । एतेषु व्युहः । देवेभ्योऽप्रदितये ।
ही व्युही । देवेभ्योगवत । तिस्रो देवीः, स्वरस्त्री । उपावसून । च-
र्द्योजातः ॥ १२ ॥

केतुं क्षणवत्ताग्नेयीमनिरक्षां ग यच्चीं मधुच्छन्दाः ।

केतुं क्षणवितीमामृतमनिदेवतां गायत्रीं, मधुच्छन्दाकरपिरपग्न-
त् ॥

जीमूतस्येव पायुर्मारहाजः संग्रामान्वृग्नोऽस्त्रौषी-
त् ॥(२)

भारहाजो भरहाजस्य पुत्रः पायुर्कर्त्तविः, लीमूतस्येव भवतीत्या
दिभिः क्षणकशः एकोक्तया क्षणवत्यमाणानि संत्राहादीनि संयामां
गानि अस्त्रौषीत्युत्तवान् । एकैवा क्षणवा यथाक्रमं एकोक्तं क

(१) भवारम्य सूत्रदृप काण्वसर्वानुकम्पे नस्तीति वाच्यः ॥

(२) अत्र काण्वसर्वानुकम्पे जीमूतस्येवेत्यादश्विः कमात्त्रित्यभिरुः पादो वैष्यः ॥

हूँ । नाहम्यौ वृहत्यौ । जर्जाहृती, व्यूहः । शक्तरी । देवा देव्या । अ-
तिजगती । देवीस्त्रिसः । एकाधिकाब्राह्मी अनुष्टुप् । देवी नराश
ठंसः । व्यूह, अतिजगती । देवी वनस्पति, व्यूह पतीजगती । दे-
वं दहिं, ब्राह्मी वृहती । देवीअग्नि, ब्राह्मी वृहती । अग्निमत्य ।
एकाधिकाब्राह्मीगायत्रो । सूपस्ता ही व्यूहौ । ब्राह्मीअनुष्टुप्
त्वामद्वय । एकाधिकाविकृति ॥ १० ॥

समिद्वैश्रजन्नाश्वमेष्ठिकोऽध्यायः ॥

समिद्वैश्रजन्नाश्वमेष्ठिकोऽध्यायः । यस्माश्वमेष्ठिकः पश्चमेष्ठसंबन्धी-
यै । ततेष्य पजापतिरेवास्यकृत्यि, न तु तत्त्वचतुर्दोऽध्यायः प्रजापतिर-
पश्चदिति, चतुर्थामेवाध्यायानां, पजाप पतिकृत्यिरुक्तः । तत्कथमस्य
पजापतिकृत्यि । उच्यते । “पजापतिरकामण्ट सर्वांकामानासु या
स्मर्शीव्यष्टीव्यश्रुतीयेति स एतमश्वमेष्ठ चिराचं यस्म' क्रतुमपश्चदित्यु-
मि । पतिपादित, साधारण, पजापतिकृत्यिरचापि भवत्येवेति ।

**आद्या चाप्रीस्त्रिष्टभएकादशाश्वस्तुतीवृहृदुक्थो
वामदेव्यौ ददर्श्यो वा सामुद्रिः ॥**

आद्या, प्रथमा एकादशकृत्यिष्टुभागीसज्जा अश्वस्तुतिरूपा
वामदेव्युतो वृहृदुक्थो ददर्श । अथवा मामुद्रि समुद्रपुत्रोऽश्वकृत्यिः
एताएकादशर्चो ददर्श, ताङ्कथमाप्रीसज्जकान्कथिता । “समिद्वैश्रं
जनकृतरस्मृतीनामितिवाहृदुक्थीभराप्रीषीयाददृहृदुक्थो ह वै वा-
मदेश्वीश्वी वा सामुद्रिरश्वस्याप्नी ददर्श्येति ते” । समित्तनूनपादि-
डादय आसां देवताः प्रजानन्वाजी ही व्यूहौ । ईद्युष, आश य ।
ही व्यूहौ । अश्वो वृत्तेन । व्यूह ॥

यदक्रन्दल्योदशाश्वस्तुतिस्त्रिष्टभो भार्गवो जमद-

त्वामद्य प्रतीकः । त्वामयेति प्रतीक यस्मिन्सु तथा । न केवलम्-
च । किंतु उभयचन् । उभयोरेन्द्रवायोधसाग्रवाक्यांरहं, त्वामद्य प्रतीक-
एव । अस्मिन्मद्य एकाधिका प्राज्ञापत्त्वाजगती, मूपस्या । बाह्यीड-
चिष्ठक् । त्वामद्यएकाधिका विज्ञतिः । अष्टशाऽग्निमयेत्यतपारभ्य मू-
ला बूहीत्यन्तं प्रैयं एकं यजुः, तदाऽनियताचरत्वाच्छदोत्तमिति ॥

**समिधानं मङ्गङ्गायोधसऽच्याप्रियएकादशप्रथाज-
प्रैया ॥**

होता यचसमिधानं महदित्याद्याएकादशसंख्या वायोधसपत्नौ
प्रथाजानां प्रैयाः, चाप्रियदत्यादीदेवता समित्तनूनपातादिदेवता-
इत्यर्थः ॥

तथैव देवं बर्हिरनुयाजप्रैयाः ॥

तथैव वायोधसपत्नौ देवं बर्हिवर्योधसमित्याद्या एकादशा-
नुयाजाना प्रैयाः, बर्हिरादिदेवताः ॥

अस्मिन्मद्य वायोधसः सूक्तवाक्प्रैयः ॥

वयोधसः अयं वायोधमः । अग्निमद्येत्यर्थं वायोधसस्य पश्चोः
सूक्तवाक्प्रैयत्यर्थः । वयोधसा देवतया तत्सम्बन्धिकम् लक्ष्यते, वा-
योधसद्भूति पठयेकचनं पूर्वमूर्ते तु सगम्येकावचनं । अवानयोरसुवा-
क्योऽश्वदांसुच्यन्ते । होता वत्यमिधानं । हौ व्यूहौ । अतिजग-
ती । तनूनपातं । एकाधिकातिजगतो, ईडेन्यम् । व्यूहः । गङ्करी ।
सुवर्हिषां हौ व्यूहौ । गङ्करौ, व्यत्यस्तीः । हौ व्यूहौ अतिगङ्करी ।
सुपेगसा व्यूहः । अतिगङ्करी । प्रचेतसा । एकाधिका गङ्करी । पै-
शम्बती । एकाधिकागङ्करो । सुरेतस लट्टारं । एकाधिकागङ्करी ।
वनस्पती, व्यूहः । अथष्टः, स्वाहाकृतीः । अतश्करीः । देवं बर्हिः,
देवोदृढारः । एकाधिके आवौ त्रिष्टुभो । उपासानक्ता । जीष्ट्री । व्यू-

न आपीदेवता , समित्ततूनपादित्यादिदेवताका , प्रथाजाभाँ प्रैषा' ,
चोता यत्त्वमिधेन्द्रमिडसादृत्यसभारथ्य होतायत्तदिन्द्रमित्यन्ता ,
तत्त्व समिधेन्द्र । व्यूह । आर्पीचिह्नुप । तनूनपात व्यूह । अति
जगती । इडाभिरिन्द्र । बाल्मीडिष्टिक । वहिंपीन्द्र । आर्पीचि
हनुप । ओजो न । व्यूह । अतीजगती । उपेऽइन्द्रस्य । आपाँचहुप ।
देव्या हातारा, अतिजगती । तिस्तादेवी , व्यूह । बाल्मी चतुहुप् ।
त्वष्टारमिन्द्र । व्यूही, अतिजगती । वनस्तिम् । हो व्यूही ॥ । यक्ष-
री । होता यत्तदिन्द्र व्यूह , गङ्करी ॥

देवं वहिंरनुयाजप्रैपा ऐन्द्राएकादशैव ॥

देव वहिंरित्यादयएकादशैन्द्रा, ऐन्द्रपर्णी सम्बन्धिनएवानुयाजप्रै-
पा । एवकारे भिन्नकम । ऐन्द्र एवेति । देवतासु वहिंरादयए-
य , तत्त्व देव वहिं । व्यूह । अतिजगती । देवीदर्ढार , एकाधिका
गङ्करी, अथवा चयो व्यूहा , अतिश्वकरीति । देवी उपासा । बाल्मी
उद्दिष्टक् । देवी जोड्वी । एकाधिकाऽतिजगती । ऊर्जाहुतो
चयो व्यूह । । विक्षिति , देवा देव्या । चयो व्यूह । अतिजगती । ए-
काधिकाजगती वा । देवीस्तिस्त । अतेजगती । देवऽइन्द्र । छ-
ति , देवो देव , व्यूह । अतिश्वकरी । देव वहि । आर्पीचहुप ।
देवोऽविनि व्यूह । आर्पीचिह्नुप ॥

अग्निसद्येन्द्रः सूक्तवाकप्रैष ॥

अग्निसद्येत्ययमेन्द्रऐन्द्रयशुसम्बन्धसूक्तवाकदेव ॥

त्वामद्य प्रतीकउभयत्वापि ॥

त्वामद्य इक्षवृत्यय मन्त्र । उभयत्वापि ऐन्द्रानुधाके वाधोधसा
नुवाके च प्रतीक प्रतीकोक्त , आदिमाचेषापात्त सकलो ज्ञेय ।
अथवा सूक्तवाकप्रैपृत्यस्य विशेषणम्, कीदृश सूक्तवाकप्रैष ।

सहस्रगीर्पा पुरुषद्वयोदि धोडगर्चमांनुष्टुभं अनुष्टुप्‌कृत्स्तः ।
चिष्टुवन्त्य । चिष्टुवन्त्या पांडगी यस्य राजिष्टुवन्त्य । जगदीजं जगतः
कारणभूः पुरुषोऽव पांडगर्चदेवता ब्राह्मणे नियुक्ताः गां पशुन्-
मभिष्वे विनियोगीऽप्य । चन्द्र पुरुषएव, यद्भूतं । व्यूहः । विपादूदध्यं
वनवकाः । ततो विष्वद् व्यूहः । सम्भूतम् । आरण्याः । ये के च । साधाः
सन्ति । यत्पुरुषम् । कतिधा । एतेषु व्यूहः । सुखं नषकः, वाहू । व-
सन्तोऽण । तानि धर्माणि । यत्र पूर्वे । एतेषु व्यूहः ॥

अदृश्यः पडुचउत्तरनारायणो सन्त्वः ॥

अदृश्यः सम्भूतेऽत्यादिः पडुधः । उत्कृष्टकावाकउत्तरनारा-
यणसञ्ज्ञो मन् । अप्य पडुचम्यादेत्योपस्थाने विनियोगः, चत-
एवाचादित्यो देवता । सञ्ज्ञाकाराण्यमुत्तरनारायणेनादित्यमुपस्था-
येत्यादी व्यवहारार्थम् ॥

आद्यास्तिस्त्रिलिष्टुभः ॥

अस्मिन् पडुचे आद्यास्तिस्त्रिलिष्टुभ, अदृश्यः समृत, वेदाहमीतं प्र-
जा पतिष्वरति । एतास्तिस्त्रिलिष्टुप्‌कृत्स्तः । तथात्येत्य । हादृश-
कः । नान्यः पन्थाः । व्यूहः । अजायमार्गो हादृशकः ॥

द्वे अनुष्टुभौ ॥

अस्मिन् पडुचे चतुर्वीपञ्चम्यी ये । द्वे वेभ्यो, रुचं ब्राह्ममितोमे अनुष्टु-
भौ ॥

अन्त्या चिष्टुप् ॥

अन्त्या शीश्व तद्यत्येषानिष्टुप् । द्वौ तु जागतौ यस्या इतीयं चिष्टु-
म् । व्यूहः ॥ १४ ॥

**तदेव सर्वमेधोऽध्यायशात्मदैवतः सप्तमेऽहनि सर्वं हो-
मे विनियुक्तः ॥**

तदेव उमरित्यधमध्याय, सर्वमेधसम्बन्धी भास्त्रदैवत सम्मेऽह-
न्यगोर्यागसबज्ज्ञके सर्वं जुड़ातीत्यस्मि तत्त्वहोमि विनियुक्त ॥

सर्वमेधं ब्रह्मस्वयमवैक्षत तदीयं मन्त्रगण्य प्रवागु-
यमच्छ्येतस्मात् ॥

स्वयं तु ब्रह्माभर्वमेधं पवायुसच्छेत्येतचात्प्राक् तदीय गन्तव्यं
च एकत ददर्श ॥

आद्ये हे अनुष्टुभौ ॥

तदेव, सर्वं निमेवाइत्येति हे आद्ये घट्चावत्तुष्टुभौ ॥

न तस्य द्विपदागायची ॥

न तस्य प्रतिभितीय द्विपदागायची ॥

हिरण्यगर्भस्यतस्त्रो भा भा हिठौ सीद्यस्मान्त द्वे
एताः प्रतीकचोदिताः ॥

हिरण्यगम समवर्त्तेत, य प्राणत । यस्ये मे, यऽप्याश्रदा इत्येता
यतस्त्र । भा भा हिठौ सीज्जनितीत्येका । यस्मात्त जात, इन्द्रय
सम्बः हितीमि द्वे एताऽत्तचोदित प्रतीकचोदिता पूर्वं पठितत्वाद्वादिते
मात्रे षोपाशा । यद्दि प्रतीकचोदितास्त्रत किमतपाह ॥

ब्रह्मयज्ञेऽध्येया ॥

ब्रह्मयज्ञे ब्राह्मायाध्ययने एता सकारा धर्मेया पठनीया ।
न विवेत्तमन्त कि तु ॥

सर्वत्रैवम् ॥

यत्र यत्र लोक, ता, इन्द्रौ । त्वामन्तरपे । आपो ह यदृष्टिही
येयिदाप । तं प्रद्वयाय येत । इमहेऽन्द्रो यथोजामा, कदा चत चत
रीर्मग, कदा चत प्रयुच्छेम । यम्प्रद्वयाऽप्य वत्तायचं हेवानो । तं
प्रद्वयाय येतो, ये देवासः, आनद्वाभिः, विश्वेभि सोम्य गद्भां, गा-

स यर्पणीधुमः । ततो वारहयं तं प्रद्वयाऽयं देनः । इमाऽउत्ता, अ-
क्षाय, मयठे० सहस्र, मृद्भूक्षुषः, यद्भग्ना विग्रा, विश्वकर्मा, यो नः
पिताऽचपते॒उत्ता यो देहीत्वे च, या या, प्रतीकचोदिता भृत्यः तत्
सर्वता ब्रह्मयज्ञे सकला ध्येया । ब्रह्मयज्ञप्रहृष्ट जपा॒दे॒रप्युपत्त्व-
यम् ॥

एवो ह चतुर्स्त्विष्टुभः ॥(१)

एवो ह देवः । यथा॒ज्ञातं । देन द्यो॑, यद्भक्तग्न॒सीत्वे॑ता॒यत्त्विष्टि॑
म्भुम् । प्रत्यु॒श्चना॑ जागतः । चीर्णि॑ ज्योती॑ ए॑ जागतः ॥

आपो ह यस्त्विष्टुभीकचोदिते ॥

आपो ह यद्बृहतीर्यस्त्विष्टुभः । पृष्ठत्वे॑ते॑ हे॑ कृत्याऽन् प्रतीकचोदिते॑ । ब्र-
ह्मयज्ञादा॑वध्येये॑ ॥ १५ ॥

वेनस्त्वत्पञ्च विष्टुभः ॥

वेनस्त्वत्पञ्चविष्टुभः, यथ विग्रं, प्रगत् । वृती-
ये धामन् । एतेषु घूङ्ह ॥

सदस्यतिं तृचेन मेधाकामो मेधां याचते ॥

सदस्यतिमद्भुतमित्यादिकेन तृचेन क्विञ्चेद्धाकामो मेधा-
धारण॑वतीं बृहिं याचते॑ प्रार्थयते॑ ॥

ग्रथमा गायत्री लिङ्गोत्तदेवता ॥

अत्र तृचे॑ प्रथमा॑ सदस्यतिमित्येवा॑ गायत्रीलिङ्गोत्तदसदस्यति-
देवता॑ । प्रियमिन्द्रप्य॑ । घूङ्ह ॥

हितीयारन्त्येयनुष्टुप् ॥

हितीया॑ या॑ मेधागित्येवा॑ आम्बेयी॑ अग्निदेवता॑ अनुष्टुप् । या॑

(१) अत्र, प्रथमा॑ न, प्रतीकोन्का॑ परीक्षा॑ मूलानि, हे॑ परमात्मवाद-गौ॑ (विष्टुभादेव, शतकाण्वतर्दानुकृतेऽधिक). १३८ ॥

मेधां सप्तकः, द्वितीये शूक्रः ॥

तृतीया लिङ्गोक्तदेवताऽनुष्टुप् ॥

मेधा मे वरुण इत्येषा द्वितीया कर्कलिङ्गोक्तवरुणारम्भा द्विदेवता । अनुष्टुप्खण्डन्का । प्रथमो नवक ॥

इदं में मात्सवर्णिक्यनुष्टुप् ॥

इदं मे बुद्ध चेतीयं मात्सवर्णिका मत्सवर्णोक्तदेवता अनुष्टुप् । अथ प्रथमद्वातीयो नवद्वितीयः सप्तका, द्वितीयाऽपि व्यूहेन सप्तकः ॥

एतया देवैभ्यः श्रीकामो याचते यिथम् ॥॥

इदं मात्सवर्णितया ऋचा कथित् श्रीकामः देवैभ्यः यिथं याचते जाप्तीं प्रार्थयते ॥ १६ ॥

सर्वमेष्ठे च्यूर्यते । तस्याग्निहृदयिनिष्ठोम् प्रथममहभैवतीति प्रकृत्या तप्तामनेया यहा भवत्यात्मेयः पुरोरुचः सर्वमात्रेयमसद्विति । तत्र कन्यमूर्ते अनुकूलादत्तामनेयीः पुरो रुधो दर्शयति ॥

अस्याजरासः सप्तदशारिनष्टुत्याग्निष्ठोमिके प्रथमेऽहनि पुरोरुचयामनेयः ॥

सर्वमेष्ठे अग्निहृदयित्वा प्रथमेऽहनि अस्याजरासो इमाग्नित्वादा गह्याऽप्यमेतित्व्यर्थेताः सप्तदेवसहस्र्या कर्त्तव्योऽग्निदेवता पुरोरुचः भवति । अत्र पुरोरुचक्षम्भेन ऋष्युपा यहयहयमत्त्वाप्यभिधीयते न यजूरुपा । कुत “हविष पुरोरुचितिशुते.” । एक्षमहावैश्वदेवपाद्वीवतहारियोजनेषु यजूरुपे यहयमत्त्वे नत्यपि “तं वाऽप्यपुरोरुचं गृहणामौति शुतेष” । तेन येषां यहाचां प्रकृतो पुरोरुचः सन्ति तेषामेवेन वैकृत विष्णानं नौपाग्नित्वार्थमांक्षयमहावैश्वदेवानां । यतएवामेवीभिः प्राप्तत्वं ऋचेव निर्वर्त्त्वं नौपयामादीनि यजूरुपि ॥

स यर्षणीधृतः । ततो वारहयं तं प्रवृथाऽयं देवः । इमाऽत त्वा, व-
चाप, मयठे० सहस्र, मूदर्धजुषः, यद्भग्ना विश्वा, विश्वकर्मा, यं नः
पिताऽन्वतेऽनभ्य नो देहीत्येवं, या याः प्रतीकचोदिता कृतः तत्
सर्वता ब्रह्मयज्ञे सकस्ता ख्येयाः । ब्रह्मयज्ञयहय जपा देरप्युपलक्ष-
णम् ॥

एवो ह चतुर्खस्त्रिष्टुभः ॥(१)

एवो ह देवः । यस्माज्जातं । येन यो यहकर्त्तसौत्येता यत्स्त्रिष्टि
हुनः । प्रत्यड्ग्रना जागतः । चीर्णि ज्योती ए जागतः ॥

आपो ह यद्वितपतीकचोदिते ॥

पापो ह यद्वृहतीर्यिदापद्वेते हे करचाऽन प्रतीकचोदिते । ब्र
ह्मयज्ञादावध्येये ॥ १५ ॥

वेनस्त्वप्त्व चिष्टुभः ॥

वेनस्त्वप्त्वयाचित्याद्या पञ्चत्रष्ट्रिष्टुभः, यत्र विश्वं, प्रगत् । द्वाती-
ये धामन् । एतेषु व्यूहः ॥

सदस्त्वतिं लृचेन मेघाकामो मेघां याचते ॥

सदस्त्वतिसदभुतगित्यादिकेन लृचेन कथित्येभाकामो मेघा-
धारण वर्ती वृहिं याचते प्रार्थयते ॥

ग्रथमा गायत्री लिङ्गोक्तदेवता ॥

अत्र लृचे पथमा सदस्त्वतिमित्येषा गायत्रीलिङ्गोक्तसदस्त्वति-
देवता । प्रियमिन्द्रस्त्र । व्यूह ।

हितीयारन्त्येयनुष्टुप् ॥

हितीया या मेघामित्येषा ग्रामेयी अनिदेवता अनुष्टुप् । यां

(१) आत्र, पश्चा न, पर्वीहोत्रा गीता भूतानि, हे परमात्मवाद गीतिष्टुनारेव,
शतकापदसर्वानुरुद्देशिक, १४ ॥

मेधां सप्तकः, दिसीये शूद्रः ॥

तृतीया लिङ्गोक्तदेवताऽनुष्टुप् ॥

मेधां मे वरुण इत्येषा तृतीया ऋक्सिंहोत्तमवरुणाभ्यादिदेवता । पतुषुप्लवस्का । पष्ठमो नवक ॥

इदं मे मात्ववर्णिक्यनुष्टुप् ॥

इदं मे षड्च चेतीयं मात्ववर्णिकां सववस्तीतिदेवता पतुष्टुप् । अथ प्रथमवृत्तोद्यो गवदिगीयः सप्तकः, तृतीयोऽपि व्युर्हन सप्तकः ॥

एतया देवेभ्यः श्रीकामो याचते शिथम् ॥॥

इदं मात्वत्येतया ऋचा कवित् श्रीकामः देवभ्यः शिर्यं याचते सप्तमी प्रार्थयते ॥ १६ ॥

सर्वमेधे शूद्रं । तस्याग्निष्टुप्तिनिष्टोम प्रथममहभीवतीति प्रकृत्य तथामनेया चक्षा भवत्यामनेयः पुरोरुचः सर्वगामनेयममर्त्तिः । तत्र कथमसूचे अनुकृतादधामनेयीः पुरो रुचो दर्शयति ॥

असाज्जरासः सम्पदशाग्निष्टुल्याग्निष्टोमिके प्रथमेऽहनि पुरोरुचच्चामनेयः ॥

सर्वमेधे अग्निष्टुप्तात्त्वे प्रथमेऽहनि असाज्जरासो इमामित्यादा महोऽप्यमेरित्येतत्पर्येताः सप्तदशसहस्र्या ऋषोऽग्निदेवत्या पुरोरुचो भवति । भग्नं पुरोरुचक्षण्डेन ऋष्युपा प्रह्यह्यमन्तापभिधीयते न यजूरुषा । कुतः “रुचिष्य पुरोरुचितिश्चुते” । उक्षमहावैष्णव-देवपाद्मीवतहारियोजनेषु यजूरुषे प्रह्यमन्ते नात्यपि “तं वा अपुरोरुचं ग्रह्यात्तोति शुर्तंव” । तेन येषां प्रह्यादां प्रकृतौ पुरोरुचः सन्ति ग्रह्यमेवेदं वैकृत विष्णवं नोपोऽग्नस्तर्गोमांक्षयमहावैष्णवदेवाग्नाः । अतएवामेगीभिः प्राकृत्य ऋक्षप्रव नियंत्र्यन्ते नोपयामादीनि यजूरुषि ॥

आद्ये हे ऐन्द्रवाघवस्य ॥

आद्ये अस्याजरासां हरयो धूमकेतवः इतीमि हे ऋचो ऐन्द्रवाघव
ग्रहस्य पुरीरुचो ग्रहणमन्त्रौ ॥

आस्याजरासो वत्सप्रीः ॥

अस्याजरासः इतीमामृचं चिटुभं दत्सप्रीर्ज्ञप्रिरपश्यत् । प्रथमल-
तीयधीर्थूहः । चतुर्थी दशकः तेनैकोगा । आवायवित्यस्यापवाद ॥

हरयो धूमकेतवो विरूपः ॥

हरयो धूमकेतवः इतीमामृच गायजी विरूपकृष्णप्रिरपश्यत् । ऐन्द्रवा-
गूदत्यस्या अपवाद ॥

यज्ञानो मैत्रावरुणस्य गीतमः ॥(१)

यज्ञानो मित्रावरुणितीमामृचं मैत्रावरुणस्य पुरीरुचं गीतमन्तर
विरपश्यत् । परयं धागित्यस्या अपवादः । अर्बने यन्ति व्युह । गाय-
जो । युक्त्वा हीत्यस्या आग्निन्द्रियप्रहृष्टे विभिर्दीगः । कुतः मैत्राव-
रुणशुकपुरीरुचां मर्मध्ये पाठात् । प्रकृताऽप्यक्षिन्नेव क्रमे अयं वा,
तं प्रत्येक्यन्तं मैत्रावरुणशुकपुरीरुचां मर्मध्ये, या वां कश्चित्याग्निन्द्रि-
योरुच, पाठाच्च । अश्वैः अर्बने इति लिङ्गाच । वक्त्यमाणिषु पट्टस्तपि
पुरोरुग्मेष्वक्षिन्नेव क्रमे, आसुते सिच्छत, देष्यावधर्यू, अधि नद-
न्द्रैवां दस्ता युवाकनो, देव्यावधर्यू, आयातमुभूपतग्नितेतासां धर्या-
सां व्यक्ताग्निलिङ्गानामः ग्निनपुरीरुचा पाठाच्च । या वां कश्चित्यस्य
वाधः ॥

हे विरूपे शुकस्य कुत्स ॥

हे विरूपे इतीमामृचं चिटुभं शुकप्रहस्य पुरीरुचं कुत्सच्छधिरपश्य-
त् । तं प्रत्येक्यस्यापवाद । हे विरूपे व्युहं दशकः । कुत्सापि व्युहं

(1) एतत्सूक्तामे, यद्यनाथिरस्योत्सूक्तमन्तर्क काण्डसर्वानुकमेऽस्तीति ॥

क्षत्वा क्षद् पूर्ति ॥

अयमिह मन्त्यनः ॥

अयमिहेति मन्त्यवह्या पुरोहत्यह्यन्त नृष्ट । चिष्टप । द्वितीयो
दग्धक, तृतीयो दग्धक, चतुर्तीयो हादग्धक, तेन पूर्ति, अयमेव इत्य
स्थापयनाद ॥

वैश्वदेवयह्यग्न्ये चीणि गता विश्वामित्रः ॥

चीणि गते तीय चिष्टप वैश्वदेवजा विश्वदेवदेव तथाय यथायह्य
स्थ अह्ये पुरोहत्यह्यन्त भक्षण । अच्च विश्वामित्रकृष्ण ।
ये देवासद्वयापवाद, अच्च वैश्वदेवमध्येन तद्वयतश्चाय यण्डक्षर्ण ।
क्षयमाययण्ड्य तद्वये “आत्मा ज्ञ वा अभ्याययण्डति पक्षात्य विद्वि
म्यो देवाभ्या गृह्णातीति शुग” । मूर्द्वामित्यच्चा प्रकृतिः देव भूय
यह्ये पुरोहत्याकृत्वा सहमति नाम पुनरुत्ता । चीणि गता आदित्या
तारमित्यनयोर्बूहु । मूर्द्वान व्यूह ॥

ऐन्द्रामस्यारिष्ट्वा गता भरद्वाज ॥

अग्निर्वृत्ताणीतीमामेन्द्राय यह्या परीरुच गायत्री भरद्वाजकृ
पिरपग्नत । इन्द्रामी पाशतमित्यचापवाद ॥

वैश्वदेवस्य विश्वमित्रः सोम्य मेघातिष्ठिः ॥

विश्वेभि साम्यमितीमामृतं गायत्री वैश्वदेवस्य पुरोहत्य मेपा
तिष्ठिरपग्नत । पामा सवर्णणो धूताद्वयस्यापवाद, चाये शूह ॥

आयन्तरक्षत्वतौययोद्देह ॥

आयदिपे, अग्ने गर्वेतीमि हे ज्ञात्वा हयोर्महत्वतीययोर्यथाक्रम पु
रोहत्यो गृहणमर्तो चिष्टमो । चाद्यं लनयत । व्यूहेन दग्धक । पु
न तु चापि व्यूहं क्षत्वा क्षद् पूर्ति । तद्वयुद्धति व्यूह । इन्द्रम
क्षत्वाद्वयस्यापायदिपे पवाद । महत्वं यूपमामित्यच्चा अग्नेशद-

ति ॥

आयत्परागरः शात्यः ॥

आयद्वितीमागृचं गतेरपत्वं परागरज्ञविरपश्यत् ॥

अग्ने शहौचिदुहिता विश्वारा ॥

अग्ने शहेतीमामृचमचिदुहिता अस्त्रे पुर्णे विश्वारा इतिना
क्षी अपश्यत् ॥

त्वार्ठः हि (१) भरहाजः ॥

त्वाए हि मन्द्रतममितीमां चिष्टुभं माहेन्द्रपुरीरुचं भरहाजोऽ
पश्यत् । अस्या अन्तोऽपि माहेन्द्रप्रहणे विनिधीगः कल्पयते । कु
तः इन्द्र गत्वेतिलिङ्गाकरुत्वतीयपुरीरुचोऽनन्तरं पाठाश । प्रकाता-
वप्यस्थित्वनेव क्रमे माहेन्द्रपुरीरुक्षपत्वते, महेऽनन्द्रो नृषदिति । इन्द्र
सुतिरप्यनेनेव क्रमेण माहेन्द्रपुरीरुक्षपत्वते । महेऽनन्द्रो यद्यो
जसेति । महेऽनन्द्रो नृषदित्यस्यापयवादः । यस्महे । इन्द्रं गत्वा ।
व्यूहः ॥

त्वेऽश्राने हे वृहत्याखादित्यस्य ॥

त्वे अग्ने । शुधिश्चरुक्षर्णेतीमे हे वृहत्यो भादित्यग्रहग्रहणे पुरो
रुचो ग्रहणमन्त्रो ॥

त्वेऽश्राने वसिष्ठः ॥

त्वे अग्ने स्ताहुतेतीमो वृहत्तीमादित्यग्रहस्य प्रथमां पुरोरुचवसिष्ठ-
स्थुविरपश्यत् । प्रथमे व्यूहाभ्यामष्टकः, छतीयएकादशकः । चतुर्थः
सप्तकः, दृव्यूना । कदा चन सरीरसीत्यस्या अपवादः ॥

शुधिप्रस्तुरण्वः ॥

शुधिश्चरुक्षर्णेतीमां वृहत्तीमादित्यग्रहस्य दितीयं । पुरोरुचं प्रस्तु-

(१) अत्र हिर्वणोऽपि माहेन्द्रस्त्रीत्यदमष्टक काष्वस्त्रीनुक्रमेऽस्तीति ॥

प्रकृष्टिरपश्यत् । कदा चन मयुच्छसीत्यस्या अपदादः ॥

आदित्यगृहग्रहणे विश्वेपामदितिर्षीमदेवी गोत्रमः ॥(१) ॥

पितृविदा मदितिरितीमामादित्यगृहस्य इभा अपरि विनियुक्ता चिह्नम् वामदेवी गोत्रमक्षिरपश्यत् । यज्ञो देवानामित्यज्ञा पथवाद् । अवादयोर्वृहुः । आदित्यगृहग्रहणप्रति केचित्पठन्ति, “अतो वाद्य दधिगृहणाति सगृहणाति यज्ञो देवानामिति पश्यते” । तेन शुत्यनुकरणमेतत् ॥

महो चरनेः सावित्रस्य लुग्नोघानाकः ॥

महो चरनेरितीमां चिह्नम् सावित्रगृहस्य पुराहच लुग्नोघानाकाङ्क्षिरपश्यत । वाममदेव्यस्या अपदादः, अवादयोर्जागती ॥

अनुकूलं गायत्रं चैष्टुभम् ॥

‘अनुकूलं’ अनुकूलकृदस्त्वं मन्त्रजातं गायत्रच्छान्दस्त्वं’ चिह्नप्रकृत्यस्त्वं च । तथैव प्रागुक्तं । इन्द्रसुदादिविषि समदगामां पुरीहचममेव प्रसीणैर्विव गृहेषु वितियोग, कल्पव । समाप्ता चिह्नस् ॥ १० ॥

सर्वमेष्ठे यूयते इन्द्रसुलुग्नक्यो हितीयमहर्भवतीति प्रकाश्य तथैन्द्रागृहा भवन्त्यैद्र्यः पुरीहच सर्वमेनद्रमदिति । तथैन्द्रीः पुरीहच प्रदर्शयति ॥

इन्द्रसुरयुक्त्ये द्वितीयैहन्त्यैन्द्र्यः पुरीकचो हादभप्रतीकचोदिते च हे तिस्तस्य ॥

इन्द्रसुत्तमज्ञे उक्तिउक्त्यम्प्ये सर्वमेष्ठ्ये द्वितीयैहनि पापयित्यिष्यदित्यादि इमान्तरात्यस्तादादगतः । तथा । तं प्रत्यया, अ-

(१) भास्त्रमासूत्र भादेत्यमहधार्मे काष्ठदसर्वानुकूलमात्री वैत्यवः ॥

यं वेनद्वये हि प्रतीक्षीचोदिते च, तथा महाइनद्वीयस्त्रीजसा, कदा
चन स्तरीरसि, कटा चन प्रयुच्छसीत्वेतास्थिसः प्रतीक्षीचोदिताय-
त्वेषमन्तः सप्तदश्च एन्द्रय इनद्वेषत्वा, पुरोरुचं भवन्ति, एन्द्र-
यायवादिमाविचानाना गृहाणां अविनष्टुदुल्लक्ष्मेण गृहणमन् ॥ भव-
न्तीत्यर्थे । एवं सप्तदश्च पुरोरुचः सम्भवाः ॥

आपस्त्रिहसिष्ठः ॥

आपयिदितीमां चिटुभं एन्द्रनायवस्य प्रथमां पुरोरुचं वसिष्ठ
ऋषिरपश्यत् । आवायवित्यस्य वाखः, आपयित् । चतुर्थोदगकः ॥

गावऽउप पुरुषीढाजभीढौ ॥

गावउपेतीमां गायचीं एन्द्रनायवस्य दितीयां पुरोरुचं पुरुषीढा
हृषी अपश्यतां । इन्द्रनायूद्यत्यस्य अपवाद ॥

यद्य वसिष्ठः ॥

यद्य सूरदत्तीमां गायचीं मैवावहपुरोरुचवसिष्ठोऽपश्यत् । अ-
यं वामित्यस्य अपवाद ॥

आसुतेऽसुनीतिः ॥

आसुताइतीमां गायचीं पात्रिनपुरोरुचं असुनीतिर्क्षपिरपश्य-
त् । आवामित्यस्य अपवाद । दितीये व्यूहः । तं प्रवधा, अयं वे-
नदृत्यनयोः पक्षतिवक्तुकामन्वियहये विनियोगः ॥

आतिष्ठन्त विश्वामित्रः ॥

आतिष्ठन्तमितीमासूचं चिटुभं आपयेष्यपुरोरुचं विश्वामित्रो
ऽपश्यत् । ये देवामदत्यस्य वाखः ॥

प्रथः सुचीकः ॥ (१)

प्रथो महातीमां चिटुभं भ्रवयेष्यपुरोरुचं सुचीकृष्टपिरपश्यत् ।

अनान्तो जागतो । मूर्हा॒मि॒त्यस्या वा॒धः ॥

बृहन्नितिचशीकः ॥

बृहन्नितीर्था गायर्थीमैत्रार्णपुरोर्हचं विश्वोक्तृपिरपश्यत् ।
इद्राग्नी॒इत्यस्या वा॒धः । आद्य, सप्तकः ।

इन्द्रे॒हि॒ मधु॒च्छन्दः ॥

इन्द्रे॒हि॒ मधु॒यन्यमैतीर्था गायर्थी॑ वैश्वदेवपुरोर्हचं मधु॒च्छन्दा॑ अ-
पश्यत् । ओगामैत्यस्या॑ वा॒धः ॥

इन्द्रो॒ दृत्रं॒ विश्वा॒मित्रः ॥

इन्द्रो॒ वृ॒चमिति॑ विष्टुभं॒ पश्चमरुत्तीयपुरोर्हचं॑ विश्वरमित्रोप-
श्यत् । उक्तं॑ मरुत्वात्यस्या॑ वा॒धः ॥

कुरु॒स्वमगस्त्य ॥

कुरु॒स्वमित्येतां॑ दिष्टुभं॒ मश्चमरुत्तीयपुरोर्हचगमस्त्यकृपि-
रपश्यत् । आद्यो॑ व्यूहेन॑ दशक । तेनैकोनः॑ महत्वन्तमित्यला॑ अपवा-
द । पतीकर्ची॑दिलासु॑ तिष्ठुषु॑ महै॒इत्य॒इत्यस्या॑ माहेन्द्रगृह्णै॑ विनि-
योगी॑ लिङ्गाम् । नृ॒षदित्यस्यापवाद । कदा॑ चनेत्यभया॑, प्रकृतिवदा॑
दित्यगृह्णै॑ ॥

आतङ्गौरीविति॑ शाक्तयः ॥ (१)

आतस॑ इतिचिष्टुभं॑ शाक्तोर्गौरीवितिरपश्यत् । आदित्यगृह्णै॑ द-
ध्ना॑ अपवै॑ विनियोगः । अथ॑ इतीयदत्तीययोर्व्यूहः । यस्मां॑ देवाना-
मित्यस्या॑ अपवादः ॥

इमां॑ ते॑ कुत्सो॑ जगती॑ ॥

इमां॑ ते॑ धियमिति॑ जगतो॑ सा॑विष्पुरोर्हचं॑ कुक्तो॑पश्यत् । बाग
मध्यापवाद ॥

अनुक्तं गायत्रं चैष्टुभम् ॥

अस्यां कण्ठिकायामनुकृष्टम्दस्तं मन्त्रगणं यथा समर्थं गायत्रं चैष्टुभमं दा गायत्रोदाहृतं । इतीश्वसुवामासः ॥ १८ ॥

अथसूर्यसुत् । सर्वमेधएव शूयते । सूर्यसुटुक्ष्यसृतीयमहम् चति इति प्रकृत्य तस्य भौर्या गुहा भवति, सौर्यः पुरोरुचः सर्वं श्रीयमस-दिति । तत्र सौरीः पुरोरुचोऽच दर्शयति ॥

**सूर्यसुत्युक्ष्ये त्रितीयेऽहनि सौर्यस्तुर्दग पुरोरुच-
स्तिस्तुत्त्र प्रतीकोक्ताः ॥**

विभ्राद्बृहदित्यारभ्याक्षणेनित्येतत्पर्यन्तः । यत्तुर्दग ऋचः, तं प्रद्यथ-
इयं वेनयित्वा देवानामित्येताम्भिस्त्रः । पतीकचोदिता चेत्येवं सप्तदग
ऋचः सूर्यसुत्युक्ष्यसर्वमेधस्य त्रितीयेऽहनि पुरोरुचो भव-
ति । ऐश्वद्वायवादिसाविचाल्ता नां गुहाणां पूर्वोक्तकमेष चहसम-
न्वा भास्तीत्यर्थः ॥

विभ्राद्बृहज्जगतीं विभ्राद्बृसौर्यः ॥

विभ्राद्बृहदित्येतां जगतीं एन्द्रवायवपुरोरुच सूर्यपुरो विभ्राद्बृ-
घरपश्यत् । विभ्राद्बृहत् श्वृहः ॥

उदुत्यं तिस्तुः प्रस्तुएवः ॥

उदुत्य, येनापावक, देव्यावध्यर्यू इत्येताम्भिस्त्रः प्रस्तुएवोऽपश्यत् ।
उदुत्यमित्येभ्यवायवस्य द्वितीयापुरोरुच । येनापावके तमेचावरुण-
य देव्यावध्यर्यू इत्याग्निनप्य । इम्हो विभ्राय श्वृहः । त्ववरुणेति च ।
रथेनेति च पतीकचोदितासु तिस्तु तं प्रद्यथाऽयेन इत्येतयोः प्र-
स्तुतिस्तुत्त्राग्निगुहये विनिष्पोगः । चित्व देवानाग्निवस्त्रागुयश-
पहये ॥

आनोऽगस्त्यः ॥

चानैषाभिरितीमां चिष्टुभं ध्रुवस्य पुरोहत्यमगस्त्योऽपश्यत् ।

यदद्य युतकक्षसुतंकक्षौ ॥

यदय कक्षेति गायत्री ऐवद्वाग्नपुरुषं युतकक्षासुतंकक्षौ ।
इवृष्टी अपश्यतं । हितीयः सप्तकः ॥

तरणिः प्रस्कर्णवः ॥

तरणिविश्वद्यतद्यतिगायत्री वैश्वदेवपुरुषं प्रस्कर्णवोऽपश्यत् ।
हितीयः सप्तकः ॥

तत्सूर्यस्य हे कुत्सः ॥

तत्सूर्यस्य, तमित्यस्तेतोमे हे ऋचो चिष्टुभो कमिष माहत्यतीययोः
पुरोहत्यो कुत्सर्पेरपश्यत् ॥

वरामङ्गा हे जमदग्निर्बृहतीसतोवृहत्यौ ॥

वरामङ्गा, वटमूर्येति हे वृहत्यो जमदग्निर्बृहतिरपश्यत् । वराम-
ङ्गानित्यस्य माहेन्द्रगृहेषि विनियोग । वटसूर्यत्वधां चादित्यस्य प्रथ-
मे गृहेषि । वरामङ्गान् । सप्तकः । वटसूर्यस्य । दशकः ॥

यायनाऽद्यव नूर्मेधो वृहती ॥

यायनाऽद्यतिवृहतीशादित्यस्य पुनर्ग्रीहेषि पुरुषुका अप्या नूर्मेधज्ञ
पि, चाय भस्तकः ॥

अद्यादेवा देवाः कुत्सः ॥

अद्यादेवा इतिर्चिष्टुप् । कुत्सर्वविष । दशका चादित्यश्चये विनि-
योगः । चाये व्यूह ।

आकृत्यान डिरग्यसूपचाहिरसः ॥

आकृत्येनेति चिष्टुभं माहित्यपुरांहत्यमाहिरसः पुचो इरस्य
स्त्रूपोऽपश्यत् । हिसीये शुद्ध , ॥

अनाख्यातं सौर्यं गायत्रं वैष्टुभस् ॥

अत्र कण्ठिकायामनाश्चातं हन्त्वा गत्वा यथायोग गायत्रं चै
हुम् च ज्ञेयम् । इति मूर्यम् तामाग्ना । अथ वैश्वदेवस्तुत । सर्वमे
धएव शूयते । वैश्वदेवस्तुतुर्यमहम् वतीति प्रकृत्य तस्य वैश्वदेवा गृ-
हा भवन्ति वैश्वदेव पुरोरुचइति । तत्र वैश्वदेवीः पुरोरुचोऽत्र द-
र्शयति ॥ १४ ॥

**वैश्वदेवस्तुतिचतुर्थोऽहनि वैश्वदेव्यः पुरोरुचएका-
दयपट्टप्रतीकोक्ताः ॥**

प्रवावृजे सुपयेत्याद्या देवेभ्यो हीत्यन्ता एकादशर्च, त प्रदेवा ।
भासं वेत । ये देवास, पात्राङ्गाभि । विश्वेभि सोम्य मधु । ओमा-
मा । मरुचर्षणोधृताइत्येताः पट्टात्राकर्चादिताशचित्येवं भट्टदग्धकर्चो
विश्वदेववत्या । वैश्वदेवस्तुतवज्ञे सवभेदप्य चतुर्थोऽहनि एन्द्रवाय
वादित्या साविभालाना पुरोरुचो भवन्ति यहामन्त्रा भवन्तीत्य
र्थ ॥

प्रवावृजे वमिष्टस्तुभम्भुम् ॥

प्रवावृजदृति जिहुम् एन्द्रवायपुरोरुचं वसिष्ठोऽप्यत् । चतुर्थे
व्यूहः ॥

इन्द्रवायू बृहस्पतिं हौ मेधातिर्थ ॥

इन्द्रवायू । इक्षु प्रावितेताभि हौ गायत्री मेधा तिरथपग्नत ।
इन्द्रवायूत्यप्य । एन्द्रवायुरस्य पुनर्गृहणे विनियोग । वरुणाऽत्यस्य
मेषावद्गृहणे ॥

अधिनः कुमीढी कारयः ॥

अधिनदत्येता गायत्रीताग्नितपुरोरुच कगवपुष्ट कभीटो च
पग्नत । चायपद्म । दिसीयो वृहेत साका, वसीयोऽष्टक, तेनेय च
दीपालागायत्री । यस्याम्ना, पट्टप्रसाटक सावर्षमानेत्युक्ते । प्रतोक-

चोदितास्ता । तं प्रथमेतिशक्त्य शूहे पुरोहक् । अयं वेग इतिभ-
न्धिनः, ये देवास्तद्याग्यवस्थ । आग्नेयाभिर्तिप्रुदस्य । विश्वेभि-
सोम्यभिलैक्ष्ट्रामनस्य । योमासद्विति वैरेक्ष्वेष्य ॥

अग्निदूष्टप्रतिज्ञातः ॥

अग्निदूष्टतिं चिट्ठुम् प्रथमगुलतोयपुरांहवं प्रतिष्ठाप्तं पर-
पश्यत् । द्वितीये शूहः ॥

इन्द्राम्नो मित्रावरुणा जगतीं काश्यपो बत्सारः ॥

इन्द्राम्नो इति जगतीमित्रमहतीयपुरांहवं काश्यपपुत्रो व-
त्सारक्षपिरपश्यत् । पादे शूह । चतुर्थएकादशक ॥

अस्मो रुद्राः प्रगायः ॥

अस्मो रुद्रा भेदनेतीमां चिट्ठुम् माहिन्द्रपुरोहवं प्रगायपरिपि-
रपश्यत् ॥

अर्चीञ्चोऽग्न्य कूर्मी गात्सेमदः ॥

अर्चीञ्चो अथेति चिट्ठुम् आदित्यस्य प्रथमपुरेऽहवं गृतमादपुत्रः
कूर्मचरपिरपश्यत् ॥

विश्वेऽग्न्य लुग्नोधानाकः ॥

विश्वेऽप्येतीमां चिट्ठुम् आदित्यज्ञ पुतर्यहे पुरोहवं भाना-
कपुत्रं लुग्नक्षपिरपश्यत् । द्वितीये शूह ॥

विश्वेदेवाः सुहोऽप्तः ॥

विश्वेदेवाः शूलुर्तीमां चिट्ठुम् सुहोऽप्तपिरपश्यत् । आदित्यगृ-
हस्य दधा अपवेऽप्त विनियोग ॥

देवेभ्यो हि यामदेवो जगतीम् ॥

देवेभ्यो हि प्रथममिति जगतीं सादित्यपुरोहवं यामदेवोपश्यत् ।

प्रथमदत्तीयचतुर्थेषु व्यूहः ॥

अनुकूलं गायत्रं चैष्टुभम् ॥

अस्मिन्प्रवायूजाहृत्येकादशर्च अनुकूलं इन्द्रस्तं मन्त्रगणं गायत्रं चैष्टुमं च श्रीयं । तथेव प्रागुदाहृत इतिषेषादेवस्तुदुक्तः ॥ ३० ॥

**अथानारभ्याधीतं मन्त्रगणमर्द्दक्षिपितृमेधादादित्य-
याज्ञवल्क्यौ ददृशतुः ॥**

अथानन्तरमर्द्दक्षिपितृमेधात् । अपेतीयत्वित्ययमध्यायः पिण्डमेधः तेनायमर्थः । प्रवायुमित्यत पारभ्यापेतो यस्तु पश्यत्यत्यत्याग्नाग्वर्त-
मानं मन्त्रगणं मन्त्रसमूहं प्रादित्यया ज्ञवल्क्यादृष्टी ददृशतुः । कीदृशं
मन्त्रगणं अनारभ्याधीतं । कञ्चन कर्मवेगेषमारभ्योपक्रम्याधी-
तमारभ्याधीतं, न पारभ्याधीतमनारभ्याधीतं । श्रोतकर्मदिशेषे कु-
ञ्जायविनियुक्तमित्यर्थः ॥

प्रवायुं पञ्चदृशर्चः पुरोरुगणो हौ च प्रतीकोक्ती ॥

प्रवायुमञ्चेत्यतपारभ्य पञ्चदृश सत्या ऋचस्तं प्रदद्या, भयं चेन-
दृतीमि हे प्रतीकोक्ते चित्येषं सप्तदृशर्गालक्षकः पुरोरुगणः पुरोरुक्त-
मूहः ॥

प्रवायुस्तज्जित्वः ॥

प्रवायुमतीमां चिद्गुमं चर्तजित्वस्तपिरपश्यत् । लिङ्गादवायु-
देवता । इन्द्रदवायूहृत्यस्या सर्वं प्रागुक्तम् ॥

मित्रठ०ञ्जवे हौ मधुच्छन्दः ॥

मित्रठ० हुवे, दस्तायुवाकवद्वत्सामे हे गायत्री मधुच्छन्दः प्र-
पश्यत् ॥

मित्रं लिङ्गीता ॥ (१)

(१) इड्डोन्देवत्या । इति॒पाण्डितः ॥

मित्रठ० हुवे इतीयमृक्लिहोत्ता मित्रायदेवता ॥

दस्ता युवाकवद्याभिनी ॥

दस्तीत्येषा अश्विदेवत्या । तं प्रदद्याय वेनदत्यनधीरुक्तम् ॥

विदद्यदैन्द्रों कुशिकः ॥

विदद्येतीमा विष्टुभं इन्द्रदेवतां कुशिकोऽपग्यत् । दितीयदृष्टी-
यथीश्वृह० ॥

नहि स्पशं विश्वामित्रो वैश्वानरीम् ॥

नहि अश्वितीमा विष्टुभं वैश्वानरदेवता विश्वामित्रोऽपग्य-
त् । दितीयो दग्धकः । दृष्टीयो दादग्धक , तेन पूर्ति ॥

चुग्रा विघ्निनैन्द्राभनीं भरद्वाजः ॥

उग्रा विघ्निनैतीमां गायत्रीमिन्द्राभिदेवतां भरद्वाजोऽपग्यग् ।
दितीयसमकः ॥

उपास्मै सौमीं देवलोऽसितो वा ॥

उपास्मै गायत्रीमां गायत्री सौमदेवतां देवलो वा असितो
वा ऋषिरपश्यत् । दितीये व्यूह ॥

ये त्वा मिश्वामित्रः ॥

ये त्वा हि हत्यदृष्टीमा विष्टुभं विश्वामित्र ऋषिरपश्यत् । इ-
मृद्रोदेवता । चतुर्थे व्यूह ॥

जनिष्ठाऽउग्रो गौरीवितिः ॥

जनिष्ठाऽउग्रैतीमा इन्द्रदेवतां तिष्ठुभं गौरीवितिरपश्यत् ॥

आ तु वासदेवः ॥

चा तूनऽइन्द्रैतीमासूचमिन्द्रदेवत्या गायत्री वासदेवोऽपग्यत् ॥

तृष्णेन्द्राः ॥

ये त्वा हि हत्ये । जनिष्ठाउग्रं पा तून इत्यय तत्र एन्द्रदेवतः ॥

त्वमिन्द्रं यौ नृमेष्ठः पर्यावृहती सतोदृहत्यौ ॥

त्वमिन्द्र, प्रभुत, ईतीमि च हे ऐन्द्रो इन्द्रदेवत्ये चक्रो क्रमेण पर्या
वृहती सतोवृहत्यौ नृमेष्ठकृपिरपश्यत् । त्वमिन्द्रे ते पर्यावृहती । अ-
नुनदितिसतोवृहती । त्वमिन्द्र, त्व तूर्ण, श्युह ॥

यज्ञो देवानां कुत्सः ॥

यज्ञो देवानां मतिर्विष्टुभ्या देत्यदेवत्यां कुत्सकृपिरपश्यत् । पा-
दित्ययाज्ञवल्लभ्यां कुत्सस्थाधो मा भूदितिपुनरुक्तं । प्रतएष वि-
ना वचनं पूर्वोत्तरकृपिर्न भवतीति ॥ स्यते ॥

अद्वेषेभिः सावित्रीं जगतीं भरहातः ॥

अद्वेषेभिरितीमा सविहदेवत्यां जगतीं भरहातोऽपश्यत् ॥ २१ ॥

प्रवीरया पञ्चदशर्चः पुरोरुगणो ह्वे च प्रतीकोक्ते ॥

प्रवीरयेत्यादा, पदव्येभिरित्यन्ताः पञ्चदशसहस्र्याकृच्छः, तं प्रद-
वाद्य वेनदिति हे प्रतीकचोदिते चेत्येवमेष सप्तदश. पुरांरुगणः
पुरोरुचां श्युहः ॥

प्रवीरया वसिष्ठो वायव्याम् ॥

प्रवीरयेति चिदुभं यायुदेषतां वसिष्ठोऽपश्यत् । अन्त्ययोर्धुह ।
गावउपेत्यस्य प्रागुक्तम् ॥

काश्ययो राजानेषु दक्षः ॥

काश्ययोर्तीमा गायत्री मित्रावशष्टदेवतां दक्षोऽपश्यत् । देवा-
वद्वर्ध्यू, तं प्रदवादेवं वेन इत्येतेषां प्रागुक्तम् ॥

तिरस्यीनः परमेष्ठीप्रजापतिर्भावहृत्तम् ॥ (१) ॥

तिरस्यीनो विततः इत्यतःमध्यं भावहृत्तसंज्ञं परमेष्ठीप्रजापतिर-
पश्यत् । प्रजापतिर्भी परमेष्ठीकृत्य । भावहृत्तं भावानां पदार्थ-

(१) तृतीयेष्ठापकः काश्यसदांतुहमशाठो वेष्यः ॥

ता वृत्ति मृद्धा दिवृत्तिर्यस्त देषता । तदमावृत्त । अस भाववृत्त देवता विश्वे देवा देषता वा ॥

अरोदसी जगतीं विश्वामित्र ॥

अरोदसी इतीमास्त जगतीं वैश्वानरदेवता विश्वामित्रोपश्च-
द् । आयौ व्यूह ॥

उक्षयेभिर्उक्ष्यनमावस्थित ॥

उक्षयेभिर्उतीमा गायत्रीं विश्वेदेवता इन्द्रागतो देवता ॥

उपनः सुडोन्नो वैच्छटेष्वीम् ॥

उपनः सूतदृतीमा गायत्रीं विश्वेदेवता सुहोवक्ष्येपश्चात् ।
दितीये व्यूह ॥

ब्रह्माणि मेऽगस्त्य, हे इन्द्रमहत्येवादे ॥

ब्रह्माणि मि । अनुजमातइतीम हे ऋचो चिष्टुभी इन्द्रमहत्येवा
दे अगस्त्य स्वधिरपश्चात् । इन्द्रीनरुखाभगत्य देवता । आयात्ते व्यू-
ह ॥

तदिदार्थवर्णा वृहद्वित ॥

तदिदार्थीमास्त चिष्टुभमवर्णण पुचो वृहद्वितविपश्चात् ।
अस्या महेन्द्रवत्ता ॥

इमाऽउत्ता हे वृहत्यौ मेधातिथिः ॥

इमाऽउत्ता, यस्याय मेधातिथे ऋचो वृहत्यौ मेधातिथिर्क्षिप्तप-
श्चात् । यनयोरादित्यो देवता । यस्याऽयै । व्यूह ॥

अर्थठ० सहस्रं सेधातिथि, सतोवृहतीम् ॥

अय सहस्रमितीमास्त सतोवृहती मेधातिथिरपश्चात् । अ-
स्याऽन्नादित्यो देवता । उत्तर्यौ व्यूह । अद्ये वित्यप्योऽस्म ॥ ४४ ॥

आनस्त्रयोदगर्चं पुरोषगग्यश्चतुर्कृत्यं प्रतीक्षो-

दितं च ॥

आनी यज्ञमित्यारभ्याध्यायसमाप्तिपर्यंतायतुर्द्गसंब्याकृष्ण इमा
इति त्वा, यस्यायमयर्थं सहस्रमद्वक्षुपुण्ड्रतीर्थं प्रतीकर्चादितं चतुर्कै-
चं चेत्येवस्त्रां सप्तदशकाः पुरोदुग्गाणः । एन्द्रधायवार्दसार्वि-
वान्तानां यहाणां यहयहणमन्त्वाणा समूहः ॥

आनो वायव्यां जमदन्तिः ॥

आनी यज्ञमितीमामृतं बृहतीं वायुदेवतां जमदन्तिक्षयिरप-
श्यत् । वृतीयएकादशकस्त्रैकीना ॥

इन्द्रवायुं सुसंटर्णेन्द्रवायव्यां तापमः ॥

इन्द्रवायुं सुसंटर्णतीमां बृहतीमिन्द्रवायुदेवतां । तापसक्षयिरप-
श्यत् ॥

कृष्णगित्या मैत्रायस्त्रणो जमदन्तिः ॥

कृष्णगित्या तीमा बृहतीं मित्रायस्त्रणदेवतां जमदन्तिक्षयिरप-
श्यत् । आद्ये व्यूहः ॥

आयातमाश्विनीं वसिष्ठः ॥

आयातमितीमां बृहतीमिन्द्रदेवत्या वसिष्ठोऽपश्यत् । वृतीये
व्यूहः ॥

प्रैतु वैश्वदेवीं कण्ठः ॥

प्रैतु चक्रायस्यक्षिरिति बृहतीं विश्वदेवदेवतां कण्ठक्षयिरपश्य-
त् । पादयोर्वृहत् । वृतीय एकादशः ॥

चन्द्रमाचास्त्रैन्द्रीमाङ्गतिपरिणामवादिनीं चित्त
स्त्राप्त्यः ॥

चरदमा अपम्भिति बृहतीमिन्द्रदेवतामाहुतिपरिणामवक्त्री चित्त-
सन्दृश्यापाप्त्यस्त्रिपरिप्रसादः । आद्ये व्यूहः ॥

देव देवं वो मनुर्वेष्वतो वैश्वदेवीम् ॥

देव देवं वद्वतीमा वृहतीं विष्वदेवदेवता । विष्वस्तीप्रथम् नुक्ति
विरपश्यत् । आशान्तयोव्युह् ॥

दिवि इष्टो मेधऐन्द्रः ॥

दिवि पृष्ठद्वतीम वृहतीम । इन्द्रपुत्रो मेधा विरपश्यत् ।
वैखानरो देवता ॥

इन्द्रानोऽचपात्सुहोत्रः ॥

इन्द्रानोऽचपादितोमा वृहतीं सुचोवस्तविरपश्यत् । इन्द्रानीदे
वता । पथमदितीयतुर्थुव्युह् ॥

देवासी इ मनु ॥

देवा सी होतीमा सतोवृहतीं मनुरपश्यत् । विश्वेदेवादेवता ॥

अपाधमद्वदेन्द्रमेधः ॥

अपाधमत् । प्रवद्वतीमे हे । नृमेधन्तविरपश्यत् । तत्रापाध
मदिति सतीवृहती । पवदति वृहती इन्द्री मरुत्वान्तमर्थीदेवता ॥
अथेन्द्रा । व्यूह । मरुतो ब्रह्मा । व्यूह ॥

अस्येवं भातिष्यि ॥

अस्येदिन्द्रद्वतीमां सतोवृहती मेधातिविरपश्यत् । महेन्द्रोदेवता ॥
अथेव्यूह । पतीकांशाना सर्व प्राणुलम् ॥

दश्यम्ये कादश्यन्त्या च सतोवृहत्य ॥

अःना यज्ञमित्रवर्णोदग्नेऽदग्नीं देवासा इष्मि त । एकादशी
अपाधमदिति अन्त्या वाऽस्येदिन्द्रद्वती एताऽमास्त सतावृहत्य ।
“भयज्जो जागती मतावृहती स तत्त्वाण्म्” ॥

शेषा वृहत्य, शेषा वृहत्य ॥

दश्यम्यतादश्यन्त्याभ्याऽन्त्या शेषा दग्न कर्त्तो वृहत्य दृहतीकर्त्त

स्तुः । हिरम्यासोऽध्यायपरिसंविद्वापनार्थः । हंतिश्चीचिरमि-
चिलम्भाट स्वपतिचिग्नकतुक्षमहायाज्ञिकश्चादेवक्षते सर्वानुक्रमणि-
काश्चास्याने वृत्तीयोऽध्यायः ॥ १

यज्ञाग्रतः घडुचं मानसं जैष्मठ० शिवमङ्गलपः ॥

यज्ञाग्रतः । येन कर्मणि । यज्ञानं, येनेष्टं, यज्ञिभ्वनृचः । सुपा-
रथिरित्येतत्पद्मृचंमा न सं मनोटिष्ठतं चिद्विष्टुप्लव्वदस्तु शिवसङ्गल्यकृषि-
रपश्यत । अथवा शिवसङ्गल्यद्वैतमज्ञाना । कृषी त्वादित्यया प्रवल्या
विष । तदु सुगम्य ही व्यूही । यस्मात्कृते चयोदगकः । तेन दृव्य
विका, नेनीयते हादगकः ॥

पितुंनुर्णिहमगस्त्वोऽन्तस्तुतिम् ॥

पितुं न भूयमितीमासुषिहमगस्त्वकृषिरपश्यम् । इयमत्य
सुति । अप्यदेवतेत्यर्थं, अचाय, पञ्चकः । ततस्त्वयोऽष्टकाः । वृत्तीये
व्यूह । अग्रद्यमनुष्टुप्गम्भीर्णिशुच्यते । आया, पञ्चकस्त्वयोऽष्टका
अनुष्टुप्गम्भेतिवचनात् ॥

अन्वित्वुक्टुचमानुष्टुपम् ॥(१)

पत्विदनुमत्वेतत्प्रत्यक्षमनुष्टुप्लव्वदस्तुम् ॥

हयोरनुमतिः ॥

अस्मिन् यत्क्षरं च प्राययोर्हयोर्क्षर्वारन्वित्, अनुनदत्येतयोरनुमति
देवता । अन्वितव्यूहः । अनुनः व्यूहः ॥

हयोः सिनोवालि मरखत्यौ ॥

अथेष्य यत्क्षरं चे प्रत्ययाहर्योक्तं चाःः सिनीवालि पृथुष्टुकद्वत्यगयोः
सिनीवालि मरखत्यौ यदाक्षमं देवते । यो देवे व्यूहः ॥

सिनोवालि पथ्युके हे गृत्समदः ॥

(१) आग्रद्यमनुष्टुपमागामा । अनक्षरसदानुष्टुपमागामा देवता ॥

सिनीवालि पृथुषु के पश्चन दद्वती मे हे जहाँ गृहमदक्षपिरप-
श्यत् ॥

त्वं न मे हे आमनीयौ जगत्यौ द्विरण्यस्तूपाद्विर-
स ॥

त्वं मने गयगः, त्वं नो इच्छने तत्र देवती मे हे जहाँ विनिदेवत्यै । अ-
गत्यौ अद्विरमः पुचो हि रण्यस्तूपाद्वश्यत् । त्वं मने । त्वं ना । अू-
इ । अघोना रथी ही अूहो ॥

उत्तानाया हे देवयवा देववातश्च भारतौ ॥

उत्तानायामव । इडायास्त्वेती मे हे जहाँ विनिदेवत्यै भरतपु-
चो देवयवा देवतागयेतोगो ही जहाँ प्रपश्यतां, पात्रवेत्यावित्यकुप-
च्छते ॥

आद्या चिटुप् ॥

पूर्वोत्तमीहैयोराद्या उत्तानायामित्येया चिटुप् ॥

द्वितीयाऽनुष्टुप् ॥

इडायास्त्वेति द्वितीयाऽनुष्टुप् । नामा । अूह ॥

प्रभममहे नोधा द्व्युष्मैन्द्रं चैषुभम् ॥

प्रभममहे प्रबोधहे, इत्येतद्व्युष्मैन्द्रमित्रदेवत्य चिटुपक्षदस्त्वं नोधाचा-
विरपश्यत । प्रवर्तमाके । पात्रामूल । अूह ॥

द्वच्छनि त्वा व्युष्मैन्द्रं चैषुभमेव देवयवा देववा-
तश्च भारतौ ॥

द्वच्छनि स्वा, न ते दूरे, इत्येतद्व्युष्मैन्द्रदेवत्य चिटुपक्षदस्त्वं-
मेव भारतौ भरतपुचो देववातसम्प्री प्रपश्यतां, द्वच्छनि
अूह ॥ १ ॥

अथादेव त्सु गोतमस्तुकृष्टं चैषुभर्त् सौम्यम् ॥

अथादेव यत्सु, सोमीघिनुं, त्वमिमा, देवेन, नदूत्येत्त्वतुकृष्टं च चिष्टु प्रकृत्यस्कं सोमदेवत्यं गोतमस्तुपरपश्यत् । स्वर्णमसा, सोमी वीर । व्यूह । साहन्यं । ही व्यूहो । त्वमिमा । व्यूह । त्वमपः । ही व्यूहो, त्वमाततत्य । ही व्यूहो । त्वं ज्योतिषा । व्यूहः । रायो गांगं । दादशकः । मा त्वा तनन् । व्यूह ॥

अष्टौ व्यस्तुकृष्टं चैषुभर्त् सावित्रमाङ्गिरसे
हिरण्यस्तुपः ॥

अष्टी व्यव्यत् हिरण्यस्तुप्रत्येत्त्वतुकृष्टं च मविददेवतं चिष्टुप्-
कृत्यस्कं अङ्गिरसोऽपत्यं हिरण्यस्तुपकृपरपश्यत् ॥

हितीया जगती ॥

अन चतुकृष्टं च हिरण्यपाणिः सवितेत्येषाः हितीया जगती । अ-
ष्टी वि, चीधन्व । दधत् । व्यूहः । आङ्गणेन दादशकः । सुम-
हीकः, ही व्यूहो । ये ते घृह ॥

उभा पित्रतमाशिवनं टचम् ॥

उभा पित्रतं इतीमामृषं गायत्री प्रस्तुत्योऽपश्यत् ॥
उभा पित्रतं इतीमामृषं गायत्री प्रस्तुत्योऽपश्यत् ॥

उभा पित्रतं प्रस्तुत्यो गायत्रीम् ॥

उभा पित्रतं इतीमामृषं गायत्री प्रस्तुत्योऽपश्यत् ॥

अप्रस्तुतीमशिवना विष्टुभौ कुत्सः ॥

अप्रस्तुतीमशिवना, युभिरहुभिरितीमे चर्खो चिष्टुभौ कुक्षकृपि-
रपश्यत् । अश्यूल्ये । ही व्यूहो । आङ्गणेन्यथा प्रागुत्तम् ॥

आराविपत्यावृहतीठं राविदेवत्यां कश्चिपा भृदा-
जदुहिता ॥

आरावि पार्थिवमितीमामृचं रात्रिदेवत्यां पथ्याद्वृहती भरदाजः
दुष्टिता कश्चिपागाम्बी अपश्चत् ॥

उपस्तुपस्यां परोच्छिह्नं गोतम ॥

उपस्ताद्वितीगामृचसुपथ्या उर्ध्णदेवता परोच्छिह्नं परोच्छिक्ष-
न्दस्त्रां गोतमज्ञपिरपश्चत् ॥

प्रातरग्निं वसिष्ठः सम्पर्चम् । (१)

प्रातरग्निः, प्रातर्जितः, भगवेत, उतेदानीः भगएव। सम्पर्च-
राय। अग्नावतीरित्येतासप्तर्चं वसिष्ठक्षविरपश्चत् ॥

आद्या जगती बज्जटेवत्या ॥

अच्छिरमसच्च आद्या प्रातरग्नित्येवा जगतीक्षन्दस्त्रा बहुदेवत्या
धन्तीश्वरमित्यावश्विभगपृथग्रद्वाणस्तिभीमस्त्रदेवतेत्यर्थं। चतु-
र्थं एकादशक ॥

पञ्च भगदेवत्यास्त्रिष्टुभ ॥(२)

प्रातर्जितमित्याद्या पञ्च चतुर्थं भगदेवत्यास्त्रिष्टुभ । राजा चिदं ।
प्रग्र प्रनृभि । उतेदानीः । उतोदिता । वय देवानी । तीन वर्षं ।
सम्पर्चराय । एष श्रूह ॥ रथगित । द्वादशक ॥

अन्त्योपस्या ॥ (३)

चिष्टुदित्यनुवर्तते । अग्नावतीरित्येवा चिष्टुप् सर्वसात्यात्य-
स्या उपादेवतेत्यर्थं । अन्ते श्रूह ॥

पूर्णताय सुहोत्रं ॥

पूर्वलघुतीमामृचं सुहोत्रज्ञपिरपश्चत् ॥

(१) प्रातर्जितं भगवेत् यात्मो भगदेवत्यास्त्रिष्टुभय ॥

(२) प्रातर्जितं भगवान्तो भगदेवत्यास्त्रिष्टुभमेति काण्वसर्वनुहमगाठ ॥

(३) इदं काण्वसर्वानुहम नामित ॥

पथस्थयः परिपतिर्विज्ञः ॥

पथस्थवद्वितीमामृजिर्वर्चपरिपश्यत् ॥

एते पौष्ण्यौ गायचीचिष्टुभौ ॥

एते चट्ठचौ पूर्णं तत्र पथस्थय, इत्येति पौष्ण्यो पूर्यदेवत्ये यथाकर्मं
गायचीचिष्टुभौ । पूर्यगिति गायची । पथस्थवद्विजिष्टुप् । कामेन ।
सनो रासत् ॥

चीणि पदा वैष्णव्यौ गायच्यौ मेधातिथिः ॥

चीणि पदा, तदिप्राप्त इतीमि विष्णुदेवते गायचीक्षन्दस्ते मेधा-
तिथिर्विरपश्यत् । विष्णुर्गीर्णाः । व्यूहः ॥

घृतवतो भुवनानां भरद्वाजो द्यावापृथिव्या जगती-
म् ॥(१)

घृतवती भुवनानामितीमामृचं द्यावापृथिवीदेवतां जगतीक्षन्द-
स्तां भरद्वाजक्षपरिपश्यत् ॥

ये नो लिङ्गोक्तदेवतां चिष्टुभं विहव्य ॥

ये नः सपद्रा इतीमामृचं लिङ्गोक्तदेवतां चिष्टुभं विहव्यक्षपर-
पश्यत् । इन्द्राम्बी वसवो रुद्रा आदित्याशाच लिङ्गोक्ताः । वसवी
रुद्रायतुर्द्यकः ॥

आ नासत्या हिरण्यस्तूप आच्चिनों जगतीम् ॥

आ नासत्या इतीमामृचमितिदेवत्यां जगतीक्षन्दस्तां हिरण्यस्तू-
पक्षपरिपश्यत् ॥

एष वो मासतों चिष्टुभमगस्त्वः ॥

एष व इतिचिष्टुभं मरहैवत्यां अगस्त्वोऽपश्यत् । मांदार्यस्याद्वौ

(१) अत्र सूत्रेऽनुस्तारामात् काण्डसर्वानुकमणाठो नोप्यः ॥

व्यूहो । एवा यासीष । अद्यै छतेऽपि दग्धक ॥

सहस्रोमाहृषिसृष्टिप्रतिपादिकान् चिष्टुभं यज्ञः
प्राजापत्य ॥

सहस्रोमा इतिभिष्ठुभमृषिमृष्टे प्रतिपादयिती प्राजापत्ये, सुनो
यज्ञकृष्णप्रसाद् । ब्रह्मघो देवता । सहस्रोमा हादगक, अस्त्रो द,
गक ॥

आयुष्यं वर्चस्यं तच्च दद्य उष्णिकृगकरीन्निष्टुभो
हिरण्यस्तुतिः ॥

आयुष्यं । न तत् । यदावदभन्नइथेतचूच दद्यभिरप्यस्त । आ-
स्त्रिगृहे तिस्त चाधो यथाकमसुच्छिकगकरोनिष्टुपकृष्टस्ता । षट्
पश्चागदनरा गकरी । तत् आयुष्यसुच्छिका आय षटक, रायः
साक । हो अष्टको । तेनाधिका पुरउच्छिगिय । न तत् । गकरी
एकाधिका । यदावदभन् । निष्टुप् । वतीयो हादगक, चतुर्थी दग्ध
का । एवसूचं हिरण्यस्तुति । हिरण्यदेवतमित्यर्थ ॥

उत नङ्कचिष्यो वज्ञदेवत्यान्न निष्टुभम् ॥

उत नरतिभिष्टुभ बहुदेवत्यो षटजिष्ठोऽप्यस्त । उत न दोष्य
हो । अहव्युक्त्य, षट्जापकपात् । पृथिवी ममुद, विश्वदेवाय देवता ॥

इमा गिरः कूर्मी गात्मं गद्यचादित्यदेवत्या नि-
भम् ॥

इमा गिरःस्तोगामृचनादित्यदेवत्या निष्टुग्म गद्यसमृद्धुष्ट कूर्म-
शदप्रसाद् ॥

सप्त कृपय इतीयमध्यात्मवादिनी लगती ॥

सप्त कृपय, इतीयमध्यात्मवादिनी लगती सप्त कृपयो देवता ।
एकाधिका । पादाचरनियमो नास्ति ॥

उत्तिष्ठ लृचो व्रात्मणस्त्वः ॥

उत्तिष्ठ, प्रनूनं । व्रद्धाणस्ते इत्यय लृचो व्रद्धाणस्तिदेवता ॥

आद्ये ब्रह्म्यौ कण्वी घौरः ॥

अस्मिन्त्तृष्णे उत्तिष्ठ, प्रनूनमितीमि आद्ये लृचो ब्रह्म्यौ घौरो घौर-
पुत्रः कण्वकर्मिरपश्यत् । देवयन्तः व्यूहः । मन्त्रः । द्वी व्यूहो ॥

अन्त्या चिष्टुभं गृत्समदः ॥

अन्त्यां व्रद्धाणस्तद्यतीमां चिष्टुभं गृत्समदोऽपश्यत् । ब्रह्मणस्ते । व्यूहः ॥

यद्दूमां चतुर्ज्ञां च प्रतीकोक्तम् ॥

यद्दूमा चतुर्ज्ञां च प्रतीकोक्तम् । यद्दूमा विश्वा भुवनानि । वि-
श्वकर्मा ज्ञजनिष्ठ, यो नः पिता जनिता । अन्नपतेऽन्नजा नो देही
स्वेतचतुर्ज्ञां च मनाभ्यावे प्रतीकोक्तम् । पूर्वमेव पठितत्वाक्षांघवायादि-
मानेषोपात्तम् ॥

अपेतोऽध्यायः पित्र्यादित्यस्य देवानां वा ॥(१)

अपेतो यन्तु पश्यद्दत्ययमध्याय पित्र्यः पित्र्यदेवत्यः । आदित्य
भ्यापेग । आदित्योऽप्या ज्ञापिरित्यर्थं । देवानां वा, देवा वा अस्या
ध्यायस्य ऋषय इत्यर्थं ॥

आद्या गायत्री परं यजु ॥

अस्मिन्द्याये आद्या अपेत, इति गायत्री । ततः परं । युभिरहो-
मिरित्येतद्यजुः सामपद्गति । पलागशाखया व्यूहूने विनियो-
गोऽप्या ॥

सवितां ते गायत्री ॥

(1) अपेतोऽनुगामः पित्र्यग्नादित्यर्थार्थ देवानां वेतिं काण्डसर्वानुहमशठः ॥

मविता ते गरीरेभ्य इति गायची । लघु विनियुक्ता ॥

वायुः पुनात्विति चत्वारि लिङ्गोक्तानि ॥

पायुः पुनात्वित्यादीनि चत्वारि घजूवि स्त्रिहोक्तव्याद्याद्विदेवता-
नि । चतुर्मुण्डा सीतानां कपये विनियुक्तानि । वायु । देवी पहलिः ।
सदिता । देवीचिदुप् । अग्ने । देवी पठ्यति । सूर्यस्य देवी चिदुप् ।
विमुच्यताः । देवी जगती । अनदुहिमाके विनियोग । अनदुष्टी देव-
ताः । अग्नत्वेऽस्य सर्वोपधवपने विनियोगः ॥

सदिता ते गायची ॥

सदिता ते गरीराणीति गायची । अस्तिनिवापे विनियोगः । प्रजा-
पती त्वा । आर्पी उच्चिष्ठा । प्राजापत्या चिदुप् या । अस्तिनिवाप
एव विनियोग ॥

परं मृत्योः सङ्क्षेपकस्त्रिएषुभ्यः स्त्रियुदैवत्याभ्यः ॥

परं मृत्योः इति चिष्टुभ्यः स्त्रियुदैवत्योः सहस्रोऽप्यस्त् । जर्णे विनि-
योगः ॥

शंठवात्तौऽनुष्टुप्वैष्टुदैवत्योः वैश्वदेव्योः ॥

शंठवात्, यथाता इती न हृषी शंठी धधाक्तेमनमुख्यहृषी निष्ठे
देवा दैवताः । अस्त्वां यथाऽप्त्वा क्षम्यने विनियोगीनयोः । अपि
गिरतमागच्छतुदैवकां, तिने दृश्यतिः ॥

अप्समन्नती सुखीकस्त्रिएषुभ्यः वैश्वदेवीम् ॥

अप्समन्नतीत्यतः इतीमो चिदुभ्यः विष्ट्रिदेवताम् शुचोक्तस्त्रिदि-
रप्यस्त् । अश्विगमने विनियोगोऽस्या । प्राजाहीमा यौहि ॥

**अपादां लिङ्गोक्तोदैवतामतुष्टुभर्तुः गृगःगेमो हुख-
भेनाश्वनीम् ॥**

अपादमितीमामृतं लिङ्गोक्तोदैवतामतुष्टुभर्तुः गृगःगेमो हुख-

नी शुनः नैपक्षपिरपश्यत् । अपामार्गौरपमार्गेनि विनियोगः । अन्त्य-
योर्बूः । सुमिचिदा न इत्यस्य प्रागुक्तम् । स्नाने विनियोगः ॥

अनड्वाहमानडुच्छनुष्टुप् ॥ (१)

अनड्वाहमन्वारभागह, इतीयमृक्षधातुडुही अनडुदेवताभगु
ष्टुप् क्षत्तः अनडुत्पुच्छाक्षारम्भे विनियुक्ता । उद्यमित्यस्य तु प्रागुक्तग् ।
प्रागमने विनियोगः ॥

द्वूमं जीवेभ्यः सङ्घसुको मृत्युदेवत्यां विष्टुभग् ॥

इमं जीवेभ्य, इति चिष्टुमं मृत्युदेवत्यां सङ्घसुकोऽपश्यत् । प्रागम
ग्रानात्सरे मर्यादालोक्तिभाने विनियोगः ॥

आयुष्मानमऽचारनेयीं विष्टुभं वैखानसः ॥ (२)

आयुष्मानगत, इतीमासमिदेवतां चिष्टुमं वैखानसक्षपिरपश्यत् ।
सूप्रासने शाहुतिहोमे विनियोगोऽस्याः । शावतीयो दृशकः । च-
तुर्थो दादशकः ॥

परीमेऽनुष्टुभसैन्द्रीं भारद्वाजः शिरिंविठः ॥

परीमे गामित्यनुष्टुभसिन्द्रदेवतां भरद्वाजस्यापत्यं शिरिंविठक्ष-
पिरपश्यत् । परिदावदने विनियोगोऽस्याः । द्वितीयोर्बूः ॥

क्रायादमग्निं विष्टुभमानेयीं दमनः ॥

क्रायादमग्निमिति चिष्टुभं अग्निदेवतं दमनक्षपिरपश्यत् । अ-
द्वारेष्योपासनस्य निरसने विनियोगोऽर्हस्य । इष्टेयायमित्युच्चरार्हस्य
नपे विनियोगः ॥

वहवपाञ्जातवेदसी विष्टुप् ॥

(१) आनुष्टुभमिति काण्डसर्वानुष्टुभगठः ॥

(२) एव सूक्तं पूर्वारीषादेव काण्डसर्वानुष्टुभमे पाठो बोध्य ॥

वैहवपामितीयमृक् ज्ञातवेदसी ज्ञातवेदोदेवत्वा विष्टुप् । मध्य-
गाटकायां यपाहीरे विनियोगोऽस्या ॥

स्त्रीना पृथिवि मेधातिथिः पर्यिवीं गायवीम् ॥

स्त्रीना पृथिवीतिगायर्चीं पार्यिवीं पृथिवीदेवता॑ यज्ञरक्ता॒ मेधा-
तिथिः॒ विरपश्यत् । परस्या अन्ते अपनः श्रीशुचदक्षमिति यज्ञः ।
प्राजापत्या गायवी । प्रस्त्र सम्बधिमरणनिमित्ते स्वाने विनियोगः ॥

अस्मात्त्वमाग्नेयी गायत्र्यनिरुक्ता ॥

अस्मात्त्वमधिजातोऽसीति गायवी अग्निदेवता । अनिकला॑ मध्येऽ-
ग्नियन्द्रशयोगगूढ्या । साम्निकाश्य पात्रप्रतिपक्ष्यते दाहात्यूर्ध्वं आज्या-
हुतिहीमि॒ विनिशुक्तम् ॥ ४ ॥

**कटचेत्वा चम्पञ्चाव्याधी॑ दद्याङ्गार्थवर्णो दर्शीनिकात्म-
मेधिकवर्जम् ॥**

कठचं वाचं । देवस्य त्वा हे, स्वाहा॑ पात्रेभ्यः, ईगावास्यमितीमां प-
चाध्यायीं अग्निकाश्यमेधिकमन्त्रवर्जितामध्यर्थः॑ पुष्टो॒ दध्यहृच्छ-
विर्दद्यै॑ । इष्टवान् । “दध्यहृ वा आर्थवर्णं एतठं० शक्तमेतं यज्ञविदां
चकारैति श्रुते”॑ । पञ्चानामध्यायानां समाहारः पचाध्यायी । प्रता-
पशाद् आग्निकाश्यमेधिकवर्जमिति, उपय भीगयेतिदाग्निकम् । अ-
ग्निठं० हृदयेनेत्याद्यध्यायसमाप्तिं यावदाग्नमेधिकं तदर्जयित्वा ।
आग्निकस्याश्यमेधिकस्य च नायमृषिरित्यर्थं । वैष्णवेव इति वहुदेवत
द्रष्टव्यर्थं॑ । तथा च यास्तः । “यज्ञु॑ किञ्चिदहुदेवसं वैष्णवेवाग्नं स्वाने तु-
व्यते यदेव विष्णुस्तिष्ठमिति शाकपूणिरिति”॑ ॥

आद्योऽध्यायः शान्त्यर्थी॑ वैश्वदेवः ॥

अस्मां॑ पञ्चाध्यायासाद्यः प्रथमं कठचं वाचमित्यमध्यर्थो॑ विष्णवेव
देवतः॑ शान्त्यर्थः । प्रथमं॑ साधस्तयोः॑ शान्तिकरणार्थः ॥

आद्योनि थंडूठौ पि ॥

आद्यानि चक्र वाचमित्यादीनि यस्तु पि । चक्रां चतुर्णां दैर्घ्यजिग-
तीच्छम्भ । वागोऽग्ना यशुर्जगती । क्षिङ्गोदारा चक्रगाढुथा देवता ॥

यन्मे वाह्सात्या पठ्क्तिः ॥

यग्ने च्छद्रतितोयं वृहस्तिदेवत्या पठ्क्ति । अहूँ चलार्ति
शद्वरत्वात् । अत्र भूर्भुव स्वस्त्रिमित् । कथानयित, इति छव-
स्य छन्दादेष्टादि सर्वं प्रागुत्तम् । चक्रपिरच दध्यह्मार्थवैषण एवेति
विशेष ॥

कथा त्वमैन्द्रयनिरक्ता गायत्री ॥

कथा त्वं न, इतीर्य गायत्रै अनिरक्ता ऐस्त्री इम्हवद्प्रयोग विना-
पीन्द्रदेवत्या । प्राद्ये ही व्यूही ॥

इन्द्रो विश्वस्य विराह्मिपदा ॥

इन्द्रो विश्वस्येतीर्यस्कृ विराह्मिपदा । इन्द्रो हैवता । विश्व
त्यस्त्रा हिपदा विराह्मिलुक्तिः । तथा चौक्तमृगवेदासुक्तमस्याम् । हिं
शतिंका दिपद्वौ विराज इति । तथा तद्वैमेकपदा । एतद्वै विश्व-
स्य ह य एकपदा दग्धार्थत्वेत्य । सोऽपि विराह्मुक्तस्ते ॥

श्वे नो है अनुष्टुभौ ॥

अनोसित्तु यनोवात् इती मैहे चक्रो अगुह्यत्वौ । यनो मवतु
व्युहः । यनोवात्, इत्यक चौ यस्त्वौ । तेन अनुना । मित्रप्रशाद्यौ
क्षिङ्गोक्ता देवता ॥

अङ्गोनि विपदा गायत्री ॥

महानि ग्रन्तीतीव दिपद्वौ गायत्री । अङ्गोनि रोचधद देवता ॥

शं न इन्द्राग्नी विष्टुव्यायच्यौ ॥ (१)

यत् इन्द्राग्नी, गनोदेवीरितीमि हे ऋचौ यथाक्रमं विष्टुव्यायच्यौ । शं न इन्द्राग्नी विष्टुप् । इन्द्राग्नी इन्द्रावरुणो इन्द्रामूपणी इन्द्रासामी देवता । गनो देवीर्गायत्री । आपां देवताः ॥

अन्त्या आग्नीः ॥

प्रागुक्तयोर्हृष्यो इन्त्या गनो देवीरितिया आग्नीः । स्तोता पृथिवी आपो हिष्ठा त्रृत्यस्य प्रागुक्तम् । अत्र दध्यह्नायर्वणक्षत्रिपि, रति, विशेषः ॥

द्यौः शान्तिर्यजूर्धपि ॥ (२)

दृष्टौ, गान्ति, रित्यादीनि ज्याले सहगि जीव्यासमित्यन्तानि यज्ञूषि विड्वित्तहवतानि । दृष्टौ गान्ति, एकाधिका यज्ञरी । दृते दृठे इमामित्यसा, एकाधिका द्रुष्ट्री चनुष्टुप् । दृते । चरुगुणिक् । नमस्ते हरस इत्यस्य प्रागुक्तम् । अत्र दध्यह्नायर्वणक्षत्रिपि रति विशेषः ॥

नमस्ते अस्त्वनुष्टुभौ ॥

नमस्ते अस्तु विद्युते, यतो यत, इतीमि ऋचावतुष्टुभौ । यतः स्तः । ग्रन्त, कुरु । अभय न । एषु ष्ट्रूह । विद्युतस्तनविद्वरुषो भगवान्देवता दधीरपि । सुमित्रिया न इत्यस्य तु प्रागुक्तम् । अत्र ए दध्यह्नायर्वणक्षत्रिपि विशेषः ॥

तत्त्वं त्रुपुरउपिणिक् सौरी ॥ (३)

इति जीर्णं पाठः । स तु नोपदेवते । अस्त्रा हि सप्तप्रटिरच्चरायि स-लिति । पुरउपिणिक् चाष्ट्रायिशत्यत्त्वरा “आद्यये त्युरउपिणिगति” । अतः स्त्रायित्वाभावाद्ये पुरउपिणिक् । तेग तत्त्वं त्रुपुरउपिणिक् चौरीति-

(१) गायत्र्यौ इति काण्वसर्वानुकम्पेऽविक पाठोऽरित ॥

(२) दृते दृठे इ मित्रदेवत्ये । आगा त्रश्चसामा जगती हितोया हिंदा गायत्री इति काण्वसर्वानुकम्पेऽविक पाठो बोध्य ॥

(३) तत्त्वं, पृथक सौरी इति काण्वसर्वानुकम्पपाठो बोध्य ॥

पाठ । गच्छतुरित्वेण सौरी सूर्यदेवता । एषापिका ब्राह्मी चित्तुप् ।
व्यूहितात्प्रिदर्श । पुरुषाणाम् त ऋषयमापि न घटत एव ॥

‘आददे नारिरस्यन्विदैषताम् ॥

देवस्य त्वेति प्रागुल्म् । आददे नारिरसौत्तेतद्यज्ञाम्भिदैषताम् ।
देवीजगती । अभ्यगादाने विनियोगीऽश । युक्तिमन, इत्यस्य इन्द्रादै
पतं ग्रागुल्म् । एषपिदेष्यज्ञापर्यवेदः । अदे विनियोगीऽश ।

देवी द्यावापृथिव्यम् ॥

देवी द्यावापृथिवी, इत्येतद् द्यावापृथिवीदेवताम् । श्वर्णप्रक्षादाने
‘विनियुलम्’ । ब्राह्मी गायत्री ॥

देव्यो वस्त्र्यो वस्त्रमीकवपा ॥

देव्यो वस्त्र्य, इत्यस्य वस्त्रीकवपादाने विनियोग । व्यूहेनापि
पद्धतिः ॥

इयत्यग्ने वराहविहतम् ॥

इयत्यग्ने, इत्यस्य वराहविहत देवता । वराहविहतस्यादाने विनि-
योग । हो व्यूहौ । ब्राह्मी गायत्री ॥

इन्द्रस्यौजज्ञादाराः ॥

इन्द्रस्यौजस्येत्यस्यादारा देवता । आदाराद्वाग्ने वित्तियोग । ज्ञासां
चित्तुप् । मण्डाय त्वेति यज्ञ पद्धतिः । अजापयस आदाने विनियोगो
द्वितीयस्य । दतीयस्य सम्भूतानामभिगर्भेने ॥

**मैत्रै॒(१)मण्डस्याम्बुद्धर्जने मण्डाय देवस्त्राञ्चिरसि अ-
र्मदेवतानि ॥**

मैत्रै॒ दृढाशस्त्रेति । मण्डस्य मिरोऽसि । अमण्डस्य त्वा, लक्ष्मि त्वा ।
मण्डाय त्वा । चर्चिरसि श्रोचिरसि तपोऽसीत्येतानि यज्ञंचि । चर्मदेव-

(१) क्षणो नैवेद्यो दृढतीर्थात् काम्बस्यानुकम्बवादोऽस्ति ॥

व्यापि । अगु षमेष्वेग लिप्तमिभौप्रत दूत्यय साह ॥

यो घर्मः स चादित्यो यद्एत्प्रत्यतीति ॥

यो घर्म चोत्तादित्य मूर्खः । अ क । य षष्ठ त्रपति । आकाशे
हस्यते । अथ प्रैत्विति बृहती । परिवृतं प्रति गमने विनियोग ।
भुस्या अन्ते चोत्ति भुखाय लेति सत्ति । तत्प्रथमस्य परिवृते
सक्षात् निधाने विनियोग । द्वितीयस्य सभारे विष्णुस्य स सर्जने ।
तृतीयस्य महावीरकरणे । भुखाय गिर, दूत्यस्य निष्ठितस्याभिमर्गने ।
यज्ञुर्गयत्री । तदुत्तरस्य गत्यायत्वित्यस्य द्वितीयस्याक्षीरकरणे ।
भुखाय गिर इत्यस्य निष्ठिताभिमर्गने । युत्तर्मेष्वायेत्यस्य तृतीयस्य
इक्षीरकरणे । ततो भुखाय गिर इत्यस्य भुखाय लेति सहितस्य नि
ष्ठिताभिमर्गने । तत्प्रथमस्याभुखाय ला मन्त्रम्भां गतेषुक्तमभिस्थया
चां महावीराणां ग्रहणने । तत्प्रथमस्याभुखाय ल्पूमद्वयुषां
त्वमस्यायत्तार्थां जटपां त्वद्विश्वल । सहावीराणां धूपने
श्वितिग्रोग । तत्प्रथमस्याभुखाय लेति मन्त्रपां प्रदेहते । जटपे
श्वितादीक्षा देही शहती । उद्धरते विनियोग । ततो भुखाय लेति
भयाणां अजापयोऽवस्थे । भुमाय ला, भुखायला हेष्टो धूहस्तो ।
भूर्यस्य ला देवोजगती । प्रेष्टज्ञेऽन्याया, विनियोग । देवस्तुता । यज्ञ
प्रहृष्टि भवत्वोराज्ञने विनियोग । युत्यित्या । पाजापत्यर गायत्री ।
दत्ततपतमानस्य खरे उपगृहने विनियोग । रजतं देवता । अ
विरति यज्ञचिह्नप् । सुखप्रकाशामुपरि महावीरकरणे ॥

अनाधृता पुराणात्पत्रार्थिकानिभूमानुभ्ये ॥(१)

अनाधृतपुराणात्पत्रार्थिकानुभ्ये ॥

(१) सम्भा महार्णवम्, दिव चतुर्थसूरा, सुवर्णम् । इति लाप्तस्यानुदम्या-
ठो वेष्य ॥

ति । यजमानस्याशी , अनाधृता । यूहः । सुवदती । क्षमायद्यौ ।
ततस्तिस्ती व्युहेन सामग्रहक्षयः । पश्चानामपि वाचने विनियोग ।
विश्वाभ्यो मा । यद्युर्वृहती । दिविचत उत्तानपाणिनिधाने विनियोगः ।
मतोरग्वाति । देवी पद्मिति । उत्तरतः प्रादेशनिधाने विनियोग ।
स्वाहा गुहदधिः । यज्ञः पद्मिति । घर्मी देवता । विककतमकलाभ्यां
परिश्रद्यते विनियोग । दिवैति देवी जगती । सुवर्णगतसानेन महा
बीरापिधाने विनियोग । सुर्यं देवता ॥

मधु प्राणदेवत्यानि ॥

ग्रन्थिति चीण यज्ञं प्राणदेवत्यानि । धविनैषपवाजने विनियु
त्ताति । देव्युचिक् ॥

‘गर्भोदेवानामवकाशा, मा मा हिठं० सीरित्येतदन्ता
घर्मदेवत्याः ॥(१)

‘गर्भोदेवानामित्यादयो नमस्ते परस्तुमामाहिठं० भीरित्येतदन्ता
अवकाशा । अवकाशमञ्जका भन्ता । सञ्ज्ञाकरणमवकाशेरुपति
ष्ठत ईत्यत्र सव्यवहाराय । महाभीरोपस्याने विनियोग एषाम् । गर्भे
देवानां ज्ञत्वा पद्मिति । समग्निरुद्राद्वीपी अतुष्टुप् ॥

घर्मी दिवैतद्वर्ध्वंवृहती ॥

‘घर्मो’ दिव, इतीयमृक् छाद्वर्ध्वंवृहती । चिजागतोद्वर्ध्वंवृहतीि
ग्रहघृणम् । अत्र ह भावो चर्योदयको । द्वतीय एकादशका० एकादि
का वृहती ॥

‘अपश्यं गोपां चिदुभं दीर्घतमा ॥(२)

अपश्य गोपांमितीमासृधं चिदुभं दीर्घतमा अपश्यत् । चतु

(१) गर्भोदेवाना वदनि समीक्षनेगता । यति काण्डसर्वानुकमण्डो लेख

(२) एतत्तूत्त्वमेव विश्वासा भुवामत्ता० इति काण्डसर्वानुकमण्डय लेख

शूहः । विश्वासां भुवां । व्यूहः । अत्यष्टिष्ठंदः ॥

हृरये त्वा परोपिणक् ॥

हृदये लेत्येषा परोपिणक् । आद्ययोर्व्यूहः । परोपिणक् परत,
इति तत्त्वशम् । पितार्नासि, पत्रगायती ॥

त्वदृमंतः पत्न्याशीः ॥

त्वदृमत, इत्येतद्यज्ञ पत्न्या आशीः । जपां विष्टुप् । घमो
देवता । पत्न्या वाचने विनियोगः ॥

अदः केतुना यजुषी घर्मदेवत्ये ॥

अहः केतुना, राजि केतुनेतीस यजुषी घर्मदेवत्ये । सामानुषुभूमि
रोहिणहोमे विनियुक्ते ॥

आदटेदित्ये रज्ञः ॥

आदटेदित्येरा चासोत्थम्य यजुषी रज्ञुदेवता । रज्ञुसन्दा-
नादः ने विनियोग । प्राजापत्या गायत्री छन्दः ॥

दृड एहि गौः ॥

इठएहीत्यादीनां गौदेवता गोराहः ने विनियोगः । रहे । देवी
मुहृत्ती । अदिति । मरम्य । देव्यो पहली । असाविहि । देवीहृत्ती ।
असावित्य गोर्नामाचराणि गणयित्वा क्षत्ती चेष्यम् । क्षन्दोमन्त्वत्वेन
विधानात् । अदित्ये । यजुषिष्टुप् । गोः पीत्रपर्माके विनि-
योग । पूपासि । वक्षो देवता । देव्यानुष्टुप् । वक्षोक्त्वं विनियोगः ।
घर्माय । वक्षो देवता । देवी पंक्ति । वक्षोक्त्वं विनियोगः ।
अग्नित्या । इन्द्राय । यजुर्गायद्यौ । सरस्वत्ये । यजुरनुष्टुप् । लिङ्गोऽहा
देवता । दोहने विनियोग । स्त्राईद्रवत् । देव्यो हृष्ट्यः । विष्टु-
पामभिगन्त्वै विगयोगः । अष्टष्टा समस्तस्य यजुर्जगती । विष्टुषो
देवताः ॥

यस्ते चिष्टुभं दीर्घतमा ॥

यस्ते स्तनदति चिष्टुभन्दीचिरतमा अपश्चात् । यतीये व्यूह । वा-
इदेश्वा । “याऽप्यै सरस्वतीति श्रुतेः” । मत्तनालम्भे विनियोगः । दर्शन-
रिक्षणित्यर्थ गोः समीपा ग्रामां प्रति गमने विनियोगः । प्राजाप
त्या गायची । गायची छन्दोऽसि । यजुर्गायची । चेष्टुभम् । यजुर्गाय-
ची । परिग्रासादने विनियोगः । परीशासी देवता । यावापृथिवीभ्यां ।
यजुर्जगती । परीशासाभ्यां महाबीरपहसु विनियोगः । अल्लरितेदेति
यजुर्बृहती । उपयमन्योपयहसु विनियोगः । अनयोर्घंसी देवता ॥

इन्द्राञ्जिना वैश्वदेवम् ॥ (१) ॥

इन्द्राञ्जिनेत्यस्य विज्ञेदेवादेवताः । व्यूहः । ब्राह्मी गायची । महा-
वीरे गोः परयस्तोऽवशयने विनियोगः ॥

ससुद्राय त्वा वातनामानि ॥

ससुद्राय त्वा वाताय साहेत्यादीनां ससुद्रादीनि वातनामानि
देवताः । ससुद्राय । सरिराय । यजुः पठ्क्तिः । अनाधृत्याय । यजुस्ति-
ष्टुप् । प्रतिष्ठृत्याय । यजुर्जगती । अपश्चयते । यजुः पठ्क्तिः । प्रगि-
मिदा । यजुस्तिष्टुप् । इन्द्राय त्वा । सामोदिष्टक् । चादित्यवते हि ।
यजुः पठ्क्ती । सविने । चतुर्गायची । यमाय त्वा । सामोदिष्टक् ॥

स्वाहा घर्माय घर्मदेवत्ये ॥

स्वाहा घर्माय, स्वाहा घर्मः पिण्य, इत्येते यजुषी घर्मदेवत्ये । प्रथम-
स्य देवी पठ्क्तिः । उपयमनीस्याऽध्यस्य घर्मेभासेके विनियोगः । हि-
तीयस्य यजुर्गायची । जपे विनियोगः ॥

विश्वाऽग्नाशाऽग्नाञ्जिन्यनुष्टुप् ॥

विष्वाभाष्या, इत्यनुष्टुपाञ्जिनी । अग्निनी अस्या देवतेभ्यर्थः । उप-

(1) इन्द्रायगो देवम् इति काण्डसर्वानुष्टुपणाठ ॥

द्वारा होमे विनियोग ॥

दिविधा घर्मदेवत्यम् ॥

दिविधा, इत्येतद् घर्मदेवत्य सामोच्चिक । उत्कर्णने विनियोग ॥

अस्मिना घर्मसुष्टिक् ॥

अस्मिना घर्मसित्यस्या। अकलहृद । अस्मिना वाहित्यौ यावापृथि
यो च देवता । दृश्यधिकत्वा। अस्त्रराङुष्टिगियम् । ब्रह्मणो। अनुमन्त्रये
विनियोग ॥

अपाता ककुप् ॥

अपाता मण्डिनेत्यस्या ककुप्युष्टिक् छन्द । “अध्यमयेत्याकुविति
दत्तनात् । मध्यमे व्यूह । यजमानकर्त्तृके। अनुमन्त्रये विनियोग । दूषे
पित्तवस्त्र । कर्त्ता पठ्यति । अध्ययुक्ततृके पित्तवस्त्राणुमन्त्रये विनि
युता । घर्मस्ति । यजुर्गायत्री । उत्तरपूर्वाङ्गत्वकर्त्ता विनियोग ॥

अमेत्यस्मी खर ॥

अमेत्यस्मी इत्यस्य खरो देवता । खरे महावीरनिधि ने विनियोग ।
हो व्यूहो । उत्तरहृष्टी । घर्मी देवता ॥

खाला पूर्णे सप्त लिङ्गोक्तानि ॥

खाला पूर्णे गरस, इत्यादीनि सप्त लिङ्गोलपूर्ण। दिदेवतानि ।
खःह। पूर्णे। देवीजगती। यावभ्य। देवीपठ्यति। प्रतिरथेभ्य। देवी
जगती। पितृभ्य। आसुरीयायत्री। सकलस्य देविष्टी वर्हिष्युपगू-
हने विनियोग । यावायृविक्षीभ्या। यजुर्लक्ष्मुप । विक्षीभ्यो । यजुर्लक्ष्मु
पुप । इद्राय । यजुर्पठ्यति । सकलस्य प्रतिप्रस्थाते समर्पये विनियो-
ग । इतराचिपथ यजूषि विकाङ्गतशक्तेष्वर्मीच्यहंसे विनियुतानि ॥

खाला सम्योदेवत्यम् ॥

खरह। मण्डित्येत्यत्पथ्योदेवत्यम् । यजुर्लक्ष्मुप । घर्माग्यस्यो
पदमन्त्रये के विनियुतम् ॥

मधुज्जतं घर्मः ॥

मधुहुतघर्मस्य घर्मो देवता । फूर्गुहीद्वन्दः । भवणे विनि-
योगः । अहंकेतुनां, राधि. केतुनेत्वनयोः प्रागुल्म् ।

अभीमङ्गायचीद्वहत्यावगवसाने ॥

अभीमं महिमाः । सठ० सीदस्य, इसीमे हे कहची गायधीड-
द्वयो । अभीममिति गायची । सठ० सीदस्येति हुइता । कौटखी-
पनवसाने । इयोकृचोः संधावयमानं नाम्नीत्यर्थः । उत्तश्वसा-
पृथिवीठ० सठ० सीदस्यमहानिलेवं संक्षमन एव पाठोऽस्मीत्यर्थः ।
महावीरस्यासेषानिधाने विनियोगः । अनयोरेवचेऽरचराण। मेकप-
राणनेन कृन्दीक्षरं वेकर्लिंकमाह ॥

अतिशक्तरौ बाग्नेयो समस्ता व्यवसानां ॥

अथवा नेमि गायचीहुहत्यो हे कहची । किंतु समस्तेयं पद्मधरा-
तिशक्तरीकृन्दक्षा एकैव चक्रानिदेवत्या व्यवसाना औषसानश-
युक्ता । पद्मधरा अतिशक्तरी ॥

याते घर्मः ॥

यातेघर्मदिव्याशुगित्यादीनां घर्मो देवता । चतुर्गृहीतहोमे
एपां विनियोगः । चयाशुंमपि कहचां पद्मतिः । हितीये व्यूहः ॥

चतुर्ख्य उहती ॥

चतुर्ख्य त्वा परस्यायेत्यस्य हुहती कृन्दः । निष्क्रमणे विनि-
योगः । उपरिटाहुहतीयम् । अन्त्यपादस्य द्वादशाच्चरत्वात् । तथा
चीक्षम् । अन्त्यधेदुपरिटाहुहतीति । घर्मो देवता । अत्र हितीये
व्यूहः ॥

चतुः स्त्रिर्महाउहती ॥

चतुः स्त्रिर्मितिगहाहुहती । चत्वारोष्टकाजाग्रतय महाउहती-

ति तप्तपथम् । उत्तरवेदो महावीरनिधाने विनियोगः । घर्मी
देवता ॥

घर्मतदनुष्टुप् ॥

घर्मतस्त इत्यस्या, अनुष्टुप् इत्यः । आसेचनवता पयसा पूरवे वि-
नियोगः । घर्मी देवता । अथ प्रयमचतुर्थौ समलो । हितीयो दधकः ।
तेनाचरमंख्यापूर्तिः ॥

अचिक्रदत्परोणिक् ॥

अचिक्रदित्यस्याः परोणिक् इत्यः । गतीयपादस्त इादगात्य-
इत्यात् । तथा च पिङ्गलः । परोणिक् परतद्विति । परिविके वि-
नियोगः । सुमित्रिया न, इत्यस्य मार्जने विनियोगः । इद्यमित्य-
स्योत्तरपूर्वांश्चरत्क्रमये । एषीऽसीत्यस्य समिदादाने । समिदसीत्य-
स्याहवनीयेऽभ्याधाने ॥

यावती यावापृथिवी दधिघर्मः ॥

यापतीत्यस्य दधिघर्मी देवता । ब्राह्मी उचिक् । इन्द्री देवता ।
दधिघर्मयहये विनियोगः ॥

मयि त्यत्पञ्जिर्यजमानाशीः ॥

मयित्यदिति पह्लिर्यजमानस्याशीः । पञ्चपदा चलारिंगदधरा
पह्लिरियम् । दधिघर्मयेषमचये विनियोगः । घर्मी देवता ॥

प्रयसो रेतो गायत्यनवसाना ॥

प्रयसो रेत, इत्यवसानवर्जिता गायत्री । भचये विनियोगः । अथ
पूर्वसूत्रे च यजमानाशीदेवतेति यत्कस्तितामात्ये ॥

त्विषः संष्टुग् दधिघर्मः ॥

त्विषः संष्टुगित्यस्य दधिघर्मी देवता । व्यूहः । अतिजगती । महा-
प्रतसञ्ज्ञेऽहति दधिघर्मयेषमचये विनियुक्ता ॥

अनुकूलं घर्मदेवतम् ॥

सत्र घर्मप्रकरणे यदनुकूलमनुकूलदैवतं मन्त्रजातं तद् घर्मदेवतम् ।
एतमिन्सूचे सति पूर्वच स्वाहा घर्माय घर्मदेवत्ये, अहः केतुना
यज्ञव्री घर्मदेवत्ये इत्येवमाणी घर्मदेवत्यक्षयनं पुनरुत्तम् ॥

स्वाहा ग्राणेभ्यो मांचवर्णिक्यो देवताः ॥

स्वाहा ग्राणेभ्य, इत्यादीनां यज्ञपां मांचवर्णिक्यो देवताः । घर्मभेदे
प्राययित्तहोमे विनियोगः, स्वाहा ग्राणेभ्यः । यज्ञस्तिष्ठुप् । पृथि-
व्ये स्वाहैत्यादिपु चतुरचराणां देवीबृहती । पश्चाचराणां देवीप-
ड्क्तिः । पष्ठचराणां देवीविष्टुप् । सप्तचराणां देवीजगती ॥

मनसः काममनुष्टुप्यजमानाश्चीः श्रीर्देवताः ॥

मनसः काममाकूतिमित्येषा अनुष्टुप् । अस्याः श्रीर्देवतेति कष्ठ-
भाष्ये । घर्मभेदे पूर्णाङ्गिहोमे, विनियोगः ॥

**प्रजापतिः संभियमाणो यथाकालं प्राययित्तदे-
वताः ॥**

प्रजापतिः सम्भियमाण, इत्याधा घर्मभेदे यथाकालं प्राययि-
त्तदेवताः । शो षो यस्मां कालो यथाकालम् । तथाथा । प्रजापतिः स-
म्भियमाणो भजाधीरसपारणे क्रियमाणे भजाधीरमेते प्रजापतिः
प्राययित्तहोमे देवता । तत्र प्रजापतये आहेति प्राययित्ताङ्गिः ।
एवं सर्वदायेषु चित्तम् ॥

सविता प्रथमेऽहन् प्रत्यहं क्रमेण ॥

सविता प्रथमेऽहयित्याद्याः घर्मभेद एव प्रत्यहं प्रतिदिनं प्राययि-
त्तदेवताः । सविता प्रथमेऽहन् । प्रथमेऽहनि घर्मभेदे भवि-
ता प्राययित्ताङ्गिहोत्रिदेवता । द्वितीयेऽहनि घर्मभेदे द्वितीवा अग्निदेव-

ता । एवं सर्वत्र वाक्यानामर्थीं ज्ञेयः । प्रजापतिः सम्भिर्यमाणः सविता प्रथमेऽहनीतीमेहे कण्ठिके वाङ्माण्डपे । गङ्गावीरभेदे कालभेदेन देवतामेऽविधायिके ॥

उग्रस्य मारुती गायत्री विमुखास्यो मन्त्रोऽन्नौ विनियुक्तः ॥

उग्रस्य भीमधेति गायत्री मारुती । उग्रभीमाद्यो मरुतोऽस्या देवता इत्यर्थः । विमुखास्या विमुखसम्भास्तोऽय मन्त्र । अन्नौ चयने सप्तमारुतपुरोडाशहोमे विनियोगः । अरण्याभ्युत्तरसामान्यादिहास्य पाठ ॥

तस्माद्याग्निका एवास्य कृपिः(१) ॥

तस्माद्यस्य मन्त्रस्याग्निका एवाग्निसम्बन्धेव कृपि । प्रजापतिकृपि । साधा वा क्रष्ण इत्यर्थः ॥

परमेष्ठी प्राज्ञापत्यो वा ॥

अथवास्योपयेतिमन्त्रस्य प्रजापतिरपत्य परमेष्ठी वा कृपि ॥

अग्निर्ठ० हृदयेनाद्यमेधिकानि तत्रता एव कृपि.(२) ॥

अग्निर्ठ० हृदयेनेत्यादीनि अध्यायसमाप्तिपर्थेतानि यज्ञूपि आद्यमेधिकानि । अथसेषसम्बन्धानि । एथा च तत्रता एवाग्निमेधिकाः प्रजापतिरेव कृपि ॥ अग्निर्ठ० हृदयेन, उच्चस्त्रोहितेनेति हे कण्ठिके वाङ्माण्डपे । देवतायाद्यस्यावस्यसम्बन्धिधानात् । अरण्योऽव्येषणादिह पाठ ॥

लोमध्यः स्वाहेतिप्रायच्छित्ताङ्गतयो द्विचत्वारिं

(1) एवास्थर्वारात् काण्डाः ॥

(2) तत्रोक्त एवार्तात् च काण्डाः लोभ्य ॥ २

शत् ॥ (१)

सोमभ्यः स्वाहेत्यादाः द्विषत्वारिंग्रहद्व्याः प्रायविज्ञाहुतयः ।
अरण्येऽनूधानं हुत्वा एवाप्तिश्चामुक्तम्। माहुतिं शुहीत्येतमिक्षी
मे एषां सर्वेषां विनियोगः ॥ ८ ॥

द्विग्ना वास्यमात्मदेवत्य आनुष्टुभीऽध्यायः ॥

द्विग्ना वास्यमिदमित्यमध्याय आत्मदेवत्यः आनुष्टुभाश । अनुष्टुभ-
द्वका एव ऋचोऽस्मिन्सत्तीत्यर्थः । अनापवादमाह ॥

अनेजदेकं चिष्टुप् ॥

अनेजदेकमितीयं चिष्टुप् ॥

सपरिष्ठगती ॥ (२)

सपर्यगादितीयं लगती । भस्मे नयेति चिष्टुप् प्रागुक्ता । चन्द्राः
सर्वो अनुष्टुभः । अथ । एवं त्वयि । नवकाः । तेनैकाधिकाः । तदावतः ।
व्यूह । तददूरे । न व्यूहः । तदुसर्वस्य नवकाः । स परि पञ्चाशदकरा ।
तेन इवधिकाः लगती । ततो भूयो नवकाः । यत्र सप्तकाः । ये विद्याः ।
ततो भूयः । नवकाः । यत्र विद्यायां । सप्तकाः । विद्यां च । व्यूहः ॥

वायुरनिलं यज्ञपी ॥

वायुरनिलमितीमेहं यज्ञपी । वायुरनिसमभूतमित्येकम् । अथेदमिति
हितीयम् । प्रथमस्य प्राज्ञापत्या गायथ्री । द्वितीयस्य यज्ञर्घेणहती ।
अथवैकमिर्बदं यज्ञः । महे इतिकाखभाष्ये । तदा व्यूहेन कर्त्तव्यायथी ॥

ओऽमिति परमाच्चरस्ययोगिना मालस्वभूतस्य परस्य
व्रह्माणः (३) प्रणवाख्यस्यास्त्रूलादिगुणयुक्तस्य व्रह्मा न-

(१) आप्तिर्ठ० शत् शति काण्डसर्वानुहमपाठः ॥

(२) पूर्णठ० येत्योपिकः पाठः काण्डसर्वानुहमे बोध्यः ॥

(३) परमस्य व्रह्माण इति काण्डसर्वानुहमगाठो बोध्यः ॥

पिञ्चल्लदो गायत्रं परमात्मा देवता ॥

ओ॒मि॒त्यस्य परमाच्चरस्य ब्रह्मा कृपि॑ । परमात्मा देवता गायत्रं
कृन्दः । दैवी गायत्री कृन्द इत्यर्थः । कीटृश्यस्य ओ॒मि॒त्यस्य परस्य ब्रह्मणः
प्रणवसज्ज्ञस्य परत्रज्ञेणः । कीटृश्यस्य ब्रह्मणः अस्तु समभवङ्गस्य-
मित्यादिगुणोपेतस्य । पुनः कीटृश्यस्य । योगिनामालम्बभूतस्य ॥

विनियोगः कल्पकारोऽन्त इत्युक्तम् । ओ॒मि॒त्यस्य च विनियोगः
कल्पकारेण नोऽन्त इति स्वयमेवास्य विनियोगमाह ॥

**ब्रह्मारम्भं विरामे (१) च यागहोमादिषु शान्तिपु-
ष्टिकर्मसु चान्येष्वपि काम्यनैमित्तिकादिषु(२) विनियो-
गोऽस्य ॥**

अस्य ओ॒मारस्य ब्रह्मारम्भे ब्रह्मणो वेदस्यारम्भे विरामे च विरा-
मे वेदस्यामासौ च विनियोगः । तथा यागहोमादिषु । यागो दर्शपू-
र्णमासादयः । हीमा जुहीतयः औता चार्ताय । देवतोदेवेन इत्य-
त्यागो यागः । स एव पचेपाधिको होम इति तयोर्लक्षणम् । तयोरा-
दिषु ओ॒म॒इदमभवेत् न ममेत्येवं ओ॒मारस्य विनियोग । तथा शान्ति-
पुष्टिकर्मसु शान्तिकर्मसु रोगादिशांत्यर्थं क्रियमाणेषु कर्मसु पुष्ट्यर्थं
अभिलिपितसम्पत्यर्थं क्रियमाणेषु कर्मसु चास्य विनियोगः । तथा
अन्येष्वपि काम्यनैमित्तिकादिषु सर्वेषु कर्मस्य विनियोगः । तथा
च यात्यायनं । दानयज्ञतप स्वाध्यायजपध्यानसन्धीपासुनप्राप्याया-
महोमदैवपिष्यमन्त्रोच्चारणब्रह्मारभादीनि प्रणवमुद्घार्यं प्रवर्त्तयेदि-
ति । दात्यपरिशिष्टेच । ब्रह्मयज्ञो जपी होमो देवर्धिपित्रकर्म च ।
अनोक्तत्वं क्वातं सर्वे न भवेत्सिद्धिकारकमिति ॥ अस्य मन्त्रमात्रो-
चारणे आदी ओ॒मार, प्रयोग्य ॥

(१) प्रयोगहोमादिषु इति काम्यसर्वामुकमपाठी वेद्य ॥

(२) सर्वेषु इत्यधिक, पाठ काम्यसर्वानुहमस्येति ॥

क्रतो चिभिर्यजुभिरन्ते यज्ञान्वीगी स्मारयति ॥

कतो अरेत्यादिभिर्यजुभिरन्ते अन्तकासे प्राणप्रयाणसमये योगी
यज्ञान् स्मारयति । देव्यो हृषत्य । हे क्रतो त्वं मां अर । योऽग्निर्ब्रह्म-
चर्यादारथ्य परिचरितः स मनसि वासनारूपेषावस्थितः सम्बोध्य-
ते । हे क्रतो हे भगवद्गमे त्वं मां अरेति । अथ वा क्रतुर्यज्ञः सम्बोध्य-
ते । हे क्रतो श्रीभगवन्विष्णो छतं अर । इदानीं तद उपस्थि-
तः प्रत्युपकारस्य काल इत्येवं क्रतुर्यज्ञः । सम्बोध्यते । हिंसे लक्षणाय
लोकाय अर, मया थकृतं तत् अर ॥

अग्ने नयान्ते नमस्कारोत्तिः ॥

अग्ने नयेत्यनेनात्मे अन्तकावे जीवितावसानेऽग्नेन्मस्कारोत्तिः ।
नमस्कारवचनम् ॥

हिरण्यमयेनादित्योपासनम् ॥ (१)

हिरण्यमयेन प्राप्नेणेत्यस्य सूर्यस्तोपासनं कार्यम् । उत्तिं गियम् ।
प्रष्टाविंशत्यच्छ्रुत्वात् ॥

ओ॒ऽस्मि॑ति ना॒मनि॑देश्वी॒ ब्रह्मणः ॥

ओ॒ऽस्मि॑त्यं ब्रह्मणो॒ ना॒मनि॑देशः ॥

एं ब्रह्मोत्याकाशरूपमन्ते ब्रह्म ध्यायेत् ॥

एं आकाशरूपं ब्रह्म इत्यनेन प्रकारेषान्ते अवसानकासे आ-
काशरूपं ब्रह्म ध्यायेत् ॥ २ ॥

अथातश्छन्दोदैवताः ॥

भूमिधीयत्वा इति शेषः । अथानन्तरं छन्दसां गायत्रादीनां देव-

(१) शति सूत्र काण्वसर्वाऽप्मेऽप्तैव मन्त्रपरिसमाप्तिसूत्रक वारदप कपित्र वृष्ट-
मद्विग्रहित ॥

ता अभिधीयन्ते ॥

गायत्या अग्निः ॥

गायत्या भग्निदेवता ॥

चत्पिण्डः सविता ॥

देवता ॥

चतुष्टुभः सोमः ॥

देवता ॥

बृहत्या बृहस्पतिः ॥

देवता ॥

पङ्क्तीर्वरणः ॥

देवता ॥

विष्टुभ इन्द्रः ॥

देवता ॥

जगत्या विश्वेदेवाः ॥

देवताः ॥

विराजो मित्रः ॥

देवता ॥

खुरानो वरणः ॥

देवता ॥

अतिच्छन्दसः प्रजापतिः ॥

देवता ॥

विच्छन्दसो वायुः ॥

देवता ॥

द्विपदायाः पुरुषः ॥

देवता ॥

एकपदाया ब्रह्मा ॥

देवता ॥

सर्वा कृत्तं आग्नेयः ॥

सर्वा कृत्तं आग्नेयोऽग्निदेवता ज्ञेयाः ॥

सर्वाणि यजूर्ठ० पि वायव्यानि ॥

सर्वाणि यजूर्पि वायुदेवतानि ज्ञेयानि ॥

सर्वाणि सामानि सौराणि ॥

सूर्यदेवतानि ॥

सर्वाणि ब्राह्मणानि च ॥

घकारासूर्यदेवतानि ॥

स्वाहाकारस्यानिः ॥

देवता ॥

घट्टकारस्य विश्वेदेवाः ॥

देवताः ॥

कर्मारम्भे मन्त्राणां देवता वेदितव्याः ॥

कर्मारम्भे कर्मणः प्रारम्भे तत्कर्मेष्योगिनां मन्त्राणां देवता
वेदितव्या आतव्याः ॥

सन्वस्य मनसि देवतां ततो हविर्ज्ञयते ॥

होमातपूर्वे मनसि देवतां सन्वस्य भैचिन्त्य सम्यूल्य तत्सादनम्भरं
हविर्ज्ञयते । तथा च यात्कृ । यस्यै देवतापै हविर्गृहीतं स्यात्तां
मनसा धायेहपट्टकरियति हविर्ज्ञायत इति । देवतामज्ञात्वा हो-

मकरणे यद्विति तदा ह ॥

देवतामविज्ञाय यो जुहोति देवास्तस्य हविर्न् जुपन्ते ॥

देवतामविज्ञाय अज्ञात्वा यो होमं करोति तस्य हविराज्यादिकं देवा न जुपन्ते न सेवन्ते न स्त्रीकुर्वन्तीत्यर्थ ॥

स्वाध्यायाध्ययनकासि इपि मन्त्राणां देवताज्ञाने फलमाह ॥

स्वाध्यायमपि योऽधीते मन्त्रदेवतज्ञः सूर्यमिष्ठीके देवैरपीडयते ॥

य मुमान्त्रदेवतज्ञः सं॒ मन्त्राणां देवता जानन् स्वाध्यायमपि वेदमपि अधीते पठति स स्वाध्यायापाठकोऽमुष्मिष्ठीके सर्गलोके देवैरपीड्यादिभिरपीड्यते सूर्यते । इन्द्रादयोऽपि तस्य सूतिं कुर्वन्ति किं पुनरन्य इति ॥

तस्माच्च देवता वेद्या मन्त्रे मन्त्रे प्रयत्नतः ॥

यती देवतामज्ञात्वा होमं कुर्वन्ती देवा हंविर्न् जुपन्ते । यस्माच्च देवतां ज्ञात्वा स्वाध्यायाध्यापाठकोऽदेवैरपि सूर्यते । तंस्यालारणाव्यवहृती मन्त्रे मन्त्रे देवता वेद्या ज्ञेयाः ॥

देवताज्ञानस्य प्रयोजनान्तरमप्याह ॥

मन्त्राणां देवताज्ञानान्मन्त्रार्थमधिगच्छति ॥

मन्त्राणां देवताज्ञानात् मन्त्रार्थं जागाति ॥

मन्त्रार्थज्ञानेन किं भवतीत्यत आह ॥

मन्त्रार्थज्ञानात् विधूतपाप्मा नाकमभ्येति ॥

मन्त्रार्थज्ञानात् विधूतपाप्मा निरस्तपापः चीषपापः सं॒ नाकमभ्येति सर्गं प्राप्नोति ॥

देवतामज्ञात्वा कर्म कुर्वाणः कर्मणा फलमपि न प्राप्नोतीत्याह ॥

न हि कश्चिद्विज्ञाय याथातय्येन देवताः
श्रौद्वाणां कर्मणां विप्रः स्मार्त्तानां चाश्रुते फलम् ॥

कश्चिदिसी मेधावी याथातय्येन परमार्थत्वेन अस्य मन्त्रस्यैव-
मेव निषिद्धा देवता अस्येयं अस्येयं इत्येवं देवता अविज्ञाय
अशाक्त्वा श्रौद्वानां कर्मणां स्मार्त्तानां च कर्मणां फलं न हि अश्रुते ।
नैव प्राप्नोतीत्यर्थः । हि हेतावधारण इत्यमरः । अत्रापि हेतौ
अवधारणे वा हीनि व्याख्येयम् । हि यतः देवतांमज्ञात्वा कर्मणां
फलं नाश्रुते तप्तादैषतां ज्ञात्वैव कर्मणि कार्याण्यीति । अवधार-
णार्थं तु प्रागीय व्याख्यातम् ॥

अनादिट्टसञ्चरादौ सवान्तकर्मणि परिभाषितं
मन्त्रगणं वस्यामः ॥

अञ्चरादौ सवान्तकर्मणि अनादिट्टं परिभाषितं मन्त्रगणं
वस्यामः ॥

.सर्वमानेयं गायत्रं गौतमीयम् ॥

सर्वमन्तिदेवतं गायत्रकृत्तदस्त्रस्य मन्त्रगणं गौतमीयं जानी-
यात् । अग्निदेवतस्य गायत्रकृत्तदस्त्रस्य मन्त्रगणस्य गौतमकृ-
पित्र्यैय इत्यर्थः । अञ्चरादिसवान्ते काण्डचयविहिते कर्मण्येतदैष-
तैतच्छन्दस्त्रस्य ऋष्यनादेशे अयस्मित्र्यैय इति भावः । एवमेवाग्नि-
माण्डपि सञ्चापि व्याख्येयानि । अथ कृपिदेवतकृत्तदसामीकैक-
स्थानादेशे अन्यतराभ्यामादिटाभ्यामन्यतरस्थानादिटस्य निर्णयः
क्षियते । तद्यथा यद्यायत्रं गौतमीघञ्चानादिटदेवताकं तदानेय-
मन्तिदेवतं भवति । यद्यानेयं गौतमीयं चानादिटकृत्तदस्त्रं
तदायत्रं यद्यानिर्यं गायत्रे चानादिटपिंकं तदौतमीयं भवतीति ।
एवं पश्यमाणेषु सूचेषु दृष्टव्यम् ॥

सर्वठं० सावित्रमौषिणहं भारद्वाजम् ॥

अधरादौ सवान्ति कर्मणि सविहृदेवत्यमुषिणक्षन्दसं सर्वमन्त्र-
गणमनादिष्टर्थिंकं भारद्वाजं जानीयात् ॥

सर्वठं० सौम्यमानुषुभमाधर्वणिकम् ॥

सोमदेवत्यमनुषुक्षन्दसं सर्वमन्त्रगणमनादिष्टर्थिंकमाधर्वणिकं
जानीयात् । अथर्वा॑ तस्य ऋषिरित्यर्थः ॥

सर्वं वार्हसत्यं वार्हतमाङ्गिरसम् ॥

हृष्टतिदेवतं हृष्टतीक्ष्णसं सर्वमन्त्रगणमाङ्गिरसज्ञानीया-
त् । तस्याङ्गिरा॒ ऋषिर्ज्ञेय इत्यर्थः ॥

सर्वं वारुणं पाढ्क्तमालम्बायनीयम् ॥

वरुणदेवत्यं पढ्क्तिक्षन्दसं सर्वमन्त्रगणमालम्बायनीयं जानी-
यात् । तस्यासम्बायनं ऋषिर्ज्ञेय इत्यर्थः ॥

सर्वमैन्द्रं चैषुभं याज्ञवलकीयम् ॥

दून्द्रदेवत्यं चिषुक्षन्दसं सर्वं मन्त्रगणं याज्ञवल्कीयं विद्यात् ।
याज्ञवल्काचतुर्स्य ऋषिरित्यर्थः ॥

सर्वमादित्यदेवतं जागतं कौत्सम् ॥

आदित्यदेवतं जागतीक्ष्णसं सर्वमन्त्रगणं कौत्सं विद्यात् ।
कुम्भस्थेदं कौत्सम् । कुम्भोऽस्य ऋषिरित्यर्थः । अधरादौ सवान्तकर्मणि
अनादिष्टं मन्त्रगणमित्येतकामस्पि सूचेष्वतुवर्तत एव । उदाहर-
णान्यत्राभियुक्ते प्रयत्नतो गवेषणीयानि ॥

ज्योतिष्ठोमे दीच्छाप्रभृति वस्यामः ॥

ज्योतिष्ठोमे दीच्छाप्रभृति दीचात आरभ्य सर्वाङ्गानां प्रधा-
नानां च ऋषिदेवतक्षन्दासि वस्यामः । आमन्त्ररूपाणामपि

दीक्षादिकर्मणासु दयनीया तिराचातानास्त्रादिज्ञानात् फलविशेषो
भवति । तथा च श्रूयते । यदै दीक्षन्तेऽग्नाविष्णु एव देवते यज-
न्तेऽग्नाविष्णु देवते भवन्ति अग्नाविष्णुः सायुज्यठं । सलोकतां जय-
तीत्यादि स पापीयान् भवति श्रेयाठं । स आग्नेयन्तम् । अत्रा-
हुर्विरस्तामिनः । एतदपि कर्मसु देवताविद्यावाङ्गाणं प्रसन्नमेव ।
अग्नाविष्णु देवते भवन्त्यमेदग्निः । अंगाविष्णुः सायुज्यठं
सलोकतां जयन्ति देवदग्निः । तत्रापि प्रकाटविद्याः सायुज्यं
जयन्ति । मन्दविद्याः सलोकतामिति विशेषः । एव मुक्तरचापि
दाच्यम् ॥

दीक्षायां ऋगुरग्नाविष्णु गायत्री ॥

दीक्षायां ऋगुर्कृष्णः अग्नाविष्णु देवते गायत्री छन्दः ॥

प्रायणीय आङ्गिरसोऽदितिर्षष्णिक् ॥

प्रायणीये आङ्गिरस कृष्णः अदितिर्षष्णिक् छन्दः ॥

क्रये विच्छामित्र सोमोऽनुष्टुप् ॥

सोमक्रये विच्छामित्र कृष्णः सोमो देवता अनुष्टुप्छन्दः ॥

आतिथ्ये वसिष्ठो विष्णुर्वृहती ॥

आतिथ्ये कर्मणि वसिष्ठ कृष्णः विष्णुर्वृहता हहती द्वन्दः ॥

प्रवर्गे कश्यप आदित्यः पड्क्तिः ॥

प्रवर्गे कश्यप कृष्णः आदित्यो देवता पड्क्तिर्षन्दः ॥

उपसस्त्राचेय उपसहेवता चिष्टुप् ॥

उपसस्त्राचेय कृष्णः । उपसहेवता चिष्टुप्छन्दः ॥

अग्नीषोमीयेऽगस्त्योऽग्नीषोमी जगती ॥

अग्नीषोमीयेऽगस्त्यकृष्णः । अग्नीषोमी देवते जगती द्वन्दः ॥

प्रायणीयेतिराच आग्निवेश्योऽहोरात्रे अति-
जगती ॥

प्रायणीयेतिरात्रे आग्निवेश्य ऋषिः । अहोरात्रे देवते । अति-
जगती छन्दः ॥

चतुर्विंश्ट॑० शत्यहे शौकरायणः संवत्सरः शक्तारी ॥

चतुर्विंश्ट्यहे सौकरायण ऋषिः । संवत्सरो देवता । शक्तारी
छन्दः ॥

अभिज्ञवे घडहे सावणी उर्ध्मासा मासाद्याति-
शक्तारी ॥

अभिज्ञवे घडहे सावणी ऋषिः । उर्ध्मासा मासाद्य देवता ।
अतिशक्तारी छन्दः ॥

पृथ्वी घडहे सायकायन पट्टवी उष्टिः ॥

पृथ्वी घडहे सायकायन ऋषिः । पट्टवी देवता । उष्टिष्ठन्दः ॥

अभिजिति प्रियव्रतो उम्निरत्यष्टिः ॥

अभिजिति प्रियव्रत ऋषिः । अग्निर्देवता । अत्यष्टिष्ठन्दः ॥

स्वरसामसु सरखत्यापो धृतिः ॥

स्वरसामसु सरखती ऋषिः । आपो देवता । धृतिष्ठन्दः ॥

विषुवति रौहिण्यायन आदित्योऽतिधृतिः ॥

विषुवति रौहिण्यायन ऋषिः । आदित्यो देवता । अतिधृति-

। ष्ठन्दः ॥

विष्वजिति सौभर इन्द्रः छतिः ॥

विष्वजिति सौभर ऋषिः । इन्द्रो देवता । छतिष्ठन्दः ॥

गोभायुषोर्वार्कलिमित्रावरुणौ प्रकृतिः ॥

गोभायुषोर्वार्कलिर्भविः । मित्रावरुणौ देवते । प्रकृतिश्छन्दः ॥

दशरात्र आचार्ये विश्वेदेवा आकृतिः ॥

दशरात्रे आचार्यं कृपिः । विश्वेदेवा देवताः । आकृतिश्छन्दः ॥

दशरात्रिके षष्ठ्ये पठहे भास्त्रवेयो दिशो विकृतिः ॥

दशरात्रिके दशरात्रसम्बन्धिनि षष्ठ्ये पठहे भास्त्रवेयं कृपिः । दिशो देवताः । विकृतिश्छन्दः ॥

छन्दोमेषु शौलवायन इमे लोका संकृतिः ॥

छन्दोमेषु शौलवायन कृपिः । इमे लोका देवताः । संकृतिश्छन्दः ॥

दशमेऽहनि पराशरः संवत्सरोऽभिष्टुतिः ॥

दशमेऽहनि अविवाक्ये पराशर कृपिः । संवत्सरी देवता । अभिष्टुतिश्छन्दः ॥

महाप्रते शैलिनः प्रजापतिश्चकृतिः ॥

महाप्रते शैलिन कृपिः । प्रजापतिदेवता । उत्कृतिश्छन्दः ॥

उदयनीयेतिरात्रे भौवायनो वायुश्छन्दाठ०सि सर्वाणि ॥

उदयनीये अतिरात्रे भौवायन कृपिः । वायुदेवता । सर्वाणि गायथ्रादीम्युत्कृतिपर्यन्तानि श्छन्दासि ॥ १२ ॥

कृपिभिरुपलक्षितं वाक्यम् ॥

कृपिभिः परमेष्यादिभिर्मन्त्रवाक्यसुपत्तिं आपितं विद्यमा-
नमेव प्रकटीकृतम् ॥

कृपयश्चन्दोभिरुपलच्छिताः ॥

परमेष्ठादय ऋषयस्य तत एतं परमेष्ठी प्रजापत्यो यज्ञमप-
ग्नादहर्थपूर्णमासो, इत्यादिभिरुपलच्छिताः शा-
पिताः ॥

देवता मन्त्रवर्णादग्न्यजुपयोर्विनियोगतस्य वि-
ज्ञेयाः ॥

ऋग्यजुपयोर्मन्त्रवर्णादग्न्यजुपयोर्विनियोगात् मन्त्राणां देवता
ज्ञेयाः । मन्त्रवर्णात्तावत् । इन्द्रो वीर्यमक्षशोदित्येवमादौ ।
विनियोगात् । यथा निवेशनः सगमनो वसूनामित्यैक्याद्या गार्हपत्य-
सुपतिष्ठत इति । अत्र गार्हपत्योपस्थाने विनियोगादस्या गार्हप-
त्योऽनिदेवतेति ज्ञेयम् ॥

सर्वमेतच्छन्दोदैवतमार्पणं च विज्ञाय यत्किञ्चित्तप-
होमादि करोति तस्य फलमश्नुते ॥

एतच्छन्दो दैवतमार्पणं विज्ञाय विशेषतो शात्वैवाद्य मन्त्रस्थायं
क्षयिति, इय देवता इदं छन्दः, इत्येवं शात्वैव यत्किञ्चित्पहोमयागा-
ध्ययनाध्यापनयाजनादिक कर्म करोति तस्य कर्मणः फलमश्नुते
प्राप्नोति नाश्यथा ॥

ब्रह्मयज्ञारम्भे यथाविधि स्त्रात्मा छन्दःपुरुषमे-
नीनिष्ठोदिनर्थं० शरीरे न्यसेत् ॥

ब्रह्मयज्ञारम्भे स्त्राध्यायारम्भे यथाविधि शथातो निल्पयानं
नद्यादाविध्यचोक्तमकारेष्य स्त्रात्मा शानं क्षत्रा छन्दःपुरुषं वेदपु-
रुषमेनीनिष्ठोदिनं पापत्यकरं सर्वोपद्रवनाशनं शरीरे न्यसेत् ।
सदेहे न्यसेत् ॥

कीदृशच्छन्दःपुरुष इत्यपेक्षायो तत्स्तरुपमाद ॥

तिर्यग्बिलस्त्रमस जहूवुभः ॥

तस्य कृन्दः पुरुषस्य तिर्यग्बिलस्त्रिर्यं ग्रहद्विदेव शिरयमसः
चमस्त्रेऽप्नेन रसा इति चमसः कीटगः जहूवुभः । जहू-
बम्बनः । उपरि छावस्त्रिमेतद्वन्दनमस्य शरीरस्य । एतद्विदेव इह
विस्त्रस्यते शरीरमनेनास्य शिर उक्तम् । एव विधमेतद्वन्द पुरु-
षस्य शिरः । तस्य मुखे च्यास, कक्षव्य । तिर्यग्बिलस्त्रेऽप्नेन
स तथा । जहू वुभः यस्य स तथा । शुगारप्यमुमे तथमाह ।
अर्बाग्बिलस्त्रमस जहू वुभमितीदं तत्त्विर एव छावाग्बिलस्त्रमस
जहू वुभ इति ॥

तथाक्षीणी गौतमभरद्वाजौ ॥

तस्य कृन्दः पुरुषस्य गौतमभरद्वाजाहृषी चेयौ । गौतम्यासे
प्रकारद्वयम् । मुखं सृष्टा तिर्यग्बिलस्त्रमस जहू वुभः इति पठि
तथम् । अक्षिणी सृष्टा गौतमभरद्वाजाहृषीति । एकाऽय प्रकारः ।
मुखं सृष्टा तिर्यग्बिलस्त्राय चमसायाऽदर्घवुभाय नमः । अक्षिणी
सृष्टा गौतमभरद्वाजाभ्यां नम इति । तात्पर्य यथारुप्यशुद्धेयम् । एवं
यस्यमाखेयपि प्रकारद्वयं द्रष्टव्यम् ॥

योचे विश्वामित्रजमद्वन्नी ॥

तस्य कृन्दः पुरुषस्य विश्वामित्रजमद्वन्नी चोचे क्षणैँ ॥

नासिके वशिष्ठकश्यपौ ॥

तस्य कृन्दः पुरुषस्य वसिष्ठकश्यपो नासिके चेये ॥

वागचिः ॥

अनिर्व्विश्वास्य वागचिंगा ॥

गायत्रीं कृन्दान्निदेवतां गिरसि विन्वसेत् ॥

ततो गायत्रीं कृन्दान्निदेवतां गिरसि विन्वसेत् । गायत्रीं नभी
इन्द्रे नम दृढति ॥

एवमेवोष्णिहठं सवितारं ग्रीवासु ॥

विन्यवेदिति शेषः । उष्णिह छन्दः सवितारं देवतामेवमेव
ग्रीवासु विन्यसेत् । उष्णिहे नमः सविने नम इति ॥

अनूके उहतीर्णे उहस्यतिम् ॥

उहतीश्चन्द्री हहस्यतिदेवताचानूके पृष्ठवर्णे विन्यसेत् । हहत्यै
नमो हहस्यतये नम इति ॥

वाह्नीवृहद्रथन्तरे दावाष्टिवी ॥

हहद्रथन्तरे छन्दसी वाह्नीवृह्यसेत् । हहद्रथन्ताराभ्यां नमो
दावाष्टिवीभ्यां नम इति ॥

, मध्ये चिष्टुभन्निन्द्रम् ॥

मध्ये उहरे चिष्टुभं छन्दं इन्द्रं देवसां न्यसेत् । चिष्टुमे नम
चन्द्राय नम इति ॥

शोण्योर्जगतीमादित्यम् ॥

जगतीं छन्दं चादित्यं देवसां शोण्योः कव्योर्ज्यसेत् । जगत्ते
नम चादित्याय नम इति ॥

मेढे इतिच्छन्दसं प्रजापतिम् ॥

चतिच्छन्दसं छन्दः प्रजापतिं देवता मेडे शिये न्यसेत् । चति-
छन्दसे नमः प्रजापतये नम इति ॥

पायौ यज्ञायन्नियं वैश्वानरम् ॥

यज्ञायन्नियं छन्दो वैश्वानरं देवसां पायादपाने न्यसेत् ।
यज्ञायन्नियाय नमो वैश्वानराय नम इति ॥

जर्वेरनुष्टुभं विष्वान्देवान् ॥

षष्ठुष्टुभं छन्दो विष्वान्देवान् देवता जर्वोः सज्ज्योर्ज्यसेत् ।
षष्ठुष्टुमे नमो विष्वेभ्यो देवेभ्यो नम इति ॥

अष्टीवतोः पङ्किर्मस्तः ॥

पद्मतिष्ठन्दो भरती देवता अष्टीवतीर्जान्वीर्यसेत् । पद्मते
गमी भरद्वयो नम इति ॥

पाद्योहिपदां विष्णुम् ॥

हिपदां छन्दो विष्णु देवतां श पाद्योर्चसेत् । हिपदाय नमी
विष्णवे नम इति ॥

प्राणेषु विच्छन्दसं वायुम् ॥

प्राणेषु चहु शोषाद्विषु सर्वेषु प्राणेषु प्राणायतनेषु विच्छन्दसं
वायुश्च न्यसेत् । विच्छन्दसे नमी वायवे नम इति ॥

**न्यूनातिरिक्तेष्वज्ञेषु न्यूनाक्षरं छन्दो आपो देव-
तेति ॥**

न्यूनाक्षर छन्द आपो देवता न्यूनातिरिक्तेष्वज्ञेषु न्यसेत् ।
न्यूनाक्षराय छन्दसे नमोऽद्वयो नम इति च ॥

एवर्ठ० सर्वाङ्गेषु योजयित्वा वेदमयः सम्पदते ॥

एवमसुना प्रकारेण सर्वाङ्गेषु सर्वेषु गिरोषीवादिष्ववशवेषु
योजयित्वा छन्दोदैवतं न्यासं कृत्वा स्वयं वेदमयः सम्पदते वेदरूपो
भवति ॥

तथा शापानुग्रहसमर्थो भवति ॥

— तव धनादिहानिर्भवत्वित्येवमादिष्वप्यगापेष्यायां तथा तव
शुशधनविद्यादिसम्पत्तिर्भवत्वित्येवमादिष्वपि अनुयहे ग्रीभनेष्यायां
समर्थो भवति ॥

ब्राह्मं तेजस्य वर्षते ॥

अस्य ब्राह्मं तेजो ब्रह्मवर्चस वर्षते ॥

न कुतस्मिद्यं विन्दति ॥

अयं कुतदिदिपि चोरव्याप्तादेर्भयं न विन्दते न प्राप्नोति ॥

कद्मयो यजुर्मयः साममयस्तेजोमयी ब्रह्मम-
योऽस्त्रतमयः सम्भूय ब्रह्मैवाभ्येति ॥

ऋगादिष्ठपी भूत्वा ब्रह्मैवाभ्येति सुक्तं प्राप्नोतीत्यर्थः ॥

तस्मादेतद्ग्राब्रह्मचारिणे नातपस्त्रिने नासंबत्सुरो-
पिताय नाप्रवक्त्रे ऽनुवूयात् ॥

तस्मालारणादेतत्पूर्वोत्सृष्ट्यनुकमण्यमध्याचारिणे न ब्रूयात् ।
अतपस्त्रिने च न ब्रूयात् । तपो विद्यते यस्यासौ तपस्त्री अत-
पस्त्रिने न ब्रूयात् । तथा इसंबत्सुरोपिताय य. संबत्सुरे समीके
नोपिकी न स्थितस्याएतत्र ब्रूयात् । तथा इप्रवक्त्रे य. स्त्रयं
भात्वाऽन्याद प्राठयति तप्तै च नानुब्रूयात् ॥

अनेनाधीतेन चान्द्रायणाकृफलमवाप्नोति ॥

अनेन सर्वानुकमण्यिकास्येन अन्येनाधीतेन पठितेन चान्द्रा-
यणादस्य फलस्त्राप्नोति प्राप्नोति । चान्द्रायणस्त्रतसम्बन्धी अद्दः सव-
त्तरयान्द्रायणाद्दः । सवत्तरं चान्द्रायणव्रताधरणेन यावत्फलं
तावदेतद्दपत्याभ्ययनमाचेण प्राप्नोतीत्यर्थः ॥

अनेन च सम्यकज्ञातेन ब्रह्मणः सायुज्यठँ० सलो-
कतामाप्नोत्याप्नोति ॥

अनेन च प्रागुल्लेन अन्येन सम्यकज्ञानेन यथार्थं तु इनावृग्तेन
ब्रह्मणः सायुज्यठँ० सलोकतामाप्नोति । अचापि प्रज्ञतविद्यः सायुज्यं
प्राप्नोति भन्दतरः सलोकतामिति विशेषः । हिरभ्यासांध्यायणे-
रिसमासिसूखनार्थः ॥

इति श्रीविरमिदिसम्बाट्सपतिविश्वकरुद्गमहायाज्ञिकश्रीप्रजाप-
तिसुतमहायाज्ञिकश्रीदेवताते ऽनुकमण्याने चतुर्थीभाषः ॥

अथ छन्दांसि ॥

अभिधीयते इति शेषः । अथानन्तरं छन्दांस्यभिधीयते ।
अथ तेषां छन्दसां नामान्याह ॥

गायन्युणिगनुष्टुवृहतीपङ्किच्चिष्टुजागत्यतिनगती-
शक्वर्यतिशक्वर्यष्ट्यत्यष्ट्यत्यतिष्ट्यत्यः कृतिप्रदात्याकृति-
विकृतिसङ्कल्पभिकृत्युत्कृत्यः ॥

गायन्याद्य उत्तरितपर्यन्ता एकविंशतिगद्याख्यसां सङ्ग्रहाः ।
सच्चाकरणं समिधानेष्यतस्मो गायन्य इत्यादौ संब्यवहारार्थम् ।
अथैतेषामेव छन्दसामधरसंस्थामाह ॥

चतुर्विंश्ट० शत्यचरादीनि चतुरुच्चराणि ॥

एतानि गायन्यादीन्युत्तरितपर्यन्तानि एकविंशतिसंस्थानि छ-
न्दांसि चतुर्विंशत्यचरादीनि चतुर्विंशत्यचराकाङ्क्षां गायन्यौ सङ्ग्रहां छान्द-
उपकम्य चतुरुच्चराणि भवन्ति । पूर्वपूर्वछन्दोऽपेक्षया उत्तरसुतरं छ-
न्दयतुभियतुभिरुचरैरधिकां भवतीत्यर्थः । तथाहि । गायन्यि चतुर्विं-
शत्यचरा । तदपेक्षया चतुर्भिरुचरैरधिकोच्चिगदाविंशत्यचरा ।
उणिगपेक्षयातुष्टुप्चतुर्भिरुचरैरधिका द्वान्विंशत्यचरा । अशुष्टुपेक्षया
चतुर्भिरुचरैरधिका छहती पद्मिंशत्यचरा । एवमेव प्रतिष्ठनः
पूर्वपूर्वपेक्षया चतुरुच्चरहृष्टिभैर्या । चत्वारिंशत्यचरा पह्लिः ।
चतुर्यत्वारिंशत्यचरा निष्टुप् । अष्टाचत्वारिंशत्यचरा जगती ।
इष्टापद्माशत्यचरा इतिजगती । पट्टपद्माशत्यचरा भक्तरी । पद्मचर
इतिगक्तरी । चतुरपद्मचरा अष्टिः । अष्टपद्मचरा अस्तिः । हास
पद्मचरा इतिः । पद्मसात्यचरा इतिष्टिः । अग्नीत्यचरा कृतिः
चतुर्योत्यचरा प्रकृतिः । अष्टाशीत्यचरा आकृतिः । हामवत्यचरा

विक्तिः । परनपत्वचरा सहृद्भिः । ग्रताचरा इभिक्तिः । चतु-
रधिकगताचरोत्कृतिरिति । एतेषामुदाहरणानि प्रागेव दर्शि-
तानि ॥

जनाधिकैनैकैन निष्ठुरिजौ ॥

पूर्वोक्तानां नियताचराणां गायत्रीदीनामुलृतिपर्यन्तानां
छन्दसामेकैनाचरैषोनेन न्यूनैनैकैनैधिकैनातिरिक्तैन यथाक्रमं निष्ठु-
रिगित्येते सज्जे भवतः । तद्यथा । गायत्री चतुर्विंशत्यचरा
सैकैनाचरैषोना चयोविंशत्यचरा निष्ठुरित्युच्यते । सैवैकाधिका
पच्चविंशत्यचरा भुरिगित्युच्यते । एवमतुद्वाद्युलृतिपर्यन्तानां
चेयम् ॥

द्वाभ्यां विराट्स्वराजौ ॥

सर्वेषां छन्दसां द्वाभ्यामचराभ्यां न्यूनाभ्यां विराट्सज्जा
भवति । द्वाभ्यामचराभ्यागधिकाभ्यां स्वराट्सज्जा भवति । अचो-
नाधिकैनेत्यतुवर्तते । तदूनाधिकाभ्यामिति विपरिणम्य द्वाभ्यामि-
त्यनेन सम्बन्धते । तद्यथा द्वाविशत्यचरा गायत्री विराट् ।
पच्चविंशत्यचरा स्वराट् । एवं चिंयदधरा विराट्तुद्वय । चतुर्सिंश-
दधरा स्वराट् । पच्चविशत्यचरा विराट्तुच्चिक् । चिंयदधरा स्वरा-
ट्तुच्चिकिति । एवमुत्कृतिपर्यन्तेष्टु । अत्र शास्त्रे निष्ठदधिस-
ज्जाचतुष्टयस्य क्षिदप्यतुत्तिर्णाधवार्थी । अन्यथा सर्वत्र मूनाधि-
काचरत्वस्य विद्यमानत्वेन निष्ठदधिस्तुत्त्रोपवन्वे सति शास्त्रं गुह-
तरं स्यादतः स्यमेवोद्दित्वा यथात्प्रयमेतत्त्रप्राप्ततुष्टयं चेयम् ॥

अय न्यूनाचरैषत्यचरपूरणोपायमाह ॥

पादपूरणार्थन्तु चैप्रसंयोगैकाचरीभावान्वृहेत् ॥
न्यूनाचरेषु पादेषु पादपूरणार्थं चैप्रसंयोगानेकाचरीभावान्वृ-

व्यूहेत् । विप्रे संहितार्या भवः सम्भिः चैप्रः । चैप्रः संयोगी यका, द्वकारसंयोगः । यएसंयोग इत्यपरे । तदुक्तम् ।

समानाद्वरमन्तस्यां स्वामकल्पं स्वरोदयम् ।

न समानाज्ञरे स्वि स्वे ते चैप्राः प्राणतोदयाः ॥ इति ।

ते सम्भयः चैप्रा इत्यर्थः । एकः पूर्वपरयोरित्यचिक्षिकारे यः सम्भिराहुणो हृष्टिरेत्तीत्वादिभिर्योरज्ञोः स्थाने य एकादेशः स एकाद्वयीभावः । अनेकाद्वरस्यैकाज्ञरभाव एकाज्ञरीभावः । एतान्पादपूर्वस्थार्थं व्यूहेत् । पृथकुर्यात् । तदुक्तम् । व्यूहेत्काज्ञरीभावान्पादपूर्वनेतु सम्पदे । जनेषु पादेषु सम्पदे सम्पदर्थं एकाज्ञरीभावान् सम्भीर्नश्यूहेत् । पृथकुर्यादित्यर्थः । तथा । चैप्रवर्णीय संयोगान्वयवेयात्स्वरैः स्वरेत्तिः । अस्यार्थः । चैप्रवर्णान् संयोगानन्तस्यासंयोगानित्यर्थः । अवैयात् । अवधारतं कुर्यात् । कैः सदृशैः समानस्यानैर्वर्णैः । तथात् । विषयकं यजामहि । तत्सवितुर्वरेण्यमिति । अत्र यकारस्य समानस्यानेनीकारेण अवायेन पादपूरणम् । तथा हृवंनः सविराज्ञतिरिति । सुवर्णमिष्ठौत्तजनस्य गोपामिति । अत्र वकारस्य समानस्यानेनीकारेण अवायः । पिङ्गलोऽपि । पादइयादिपूरण इति यकारस्य समानस्यानेनीकारेण अवायमाह । आदिग्रन्थेनोवादि गृह्णते । क्वचिद्रेफमपि व्यूहेत् । अर्थं समानस्यानैस्तरैव्यायः स्वाभाविकेष्वेव यकारवकारस्थोगेषु भवति । यथा समाप्तपर्णायरन्ति नीनर इति । यथादेयेन कृतेषु यकारवकारसंयोगेषु तु अप्यु अल्लरमृतमिति वामं ग्रयति अधर इत्येष पट्प्रकृत्या व्यूहः कर्त्तव्यः । यकारवकारसंयोग एवायं अवाय इत्यते । रेकलकारसंयोगयोसु नेष्टत इति प्रातिग्राम्यमाये । गायत्रविधाने । प्राकृतसन्ध्ययोः सन्देहे सम्भ्यो विकृतयः । सदृशयोसु परो विकृत्य इति । यत् तु दिवादिश्चूहस्यानानि तत्र पूर्वव्यूहेनैव पाद-

पूरये सिद्धे द्वितीयादौ न व्यूहेत् । अथैकाक्षरीभादव्यूहोदाहरणानि । म इता जयता नर, इत्यनाहुए इत्येकादेशस्य गुणस्य व्यूहेन पूरणम् । म ऐतु ब्रह्मणस्यतिरिक्तचैत्येत्यलूढत्विति हेतेरेकादेशस्य व्यूहः । परिमाणे दुष्यरितादित्यनाकः सर्वे दीर्घं इत्यनेन क्षत्स्यैकादेशस्य दीर्घस्य व्यूहः । अधिग्रन्थं ते अवन्त्यसानित्यचैडः पदान्तादिति एकादेशस्य पूर्वरूपस्य व्यूहः । छन्दोग्मपरिग्रहे इति । सर्वछन्दःस्येकेन पञ्चाचरेण गद्युमती भवत्यैकाचरहीना निष्ठेकाधिका भुट्टिक् । दृष्ट्यूना विराट् । हयधिका स्त्राडत्यीयोमध्या चिपात्यिपीसिकमध्या भूयोमध्या यवमन्धेति । यदाभ्यां यकारेकारविकर्षेण न्यूनानि छन्दासि पूरयेदांशद्वेन च नदस्य वर्णम् । पदप्रकृत्या च । त्वग्न्ये न्यूनत्वे तु शब्दपूरण इति । तदेवं यत्र व्यूहः सर्ववति तत्र व्यूहेन पूरणम् । यत्र तु व्यूहेनापि न पूर्यन्ते तत्र निष्ठुरित्यिराट्स्त्राडादिसज्जा । यत्र तु सन्देहो जायते यदा क्वचिदष्टाचिंशदघराणि भवन्ति । तत्र किमिये छहती वा हयधिका । अथवा पठ्किदर्घ्यनेति । तत्र विकल्पो छहती वा पठ्किर्वेति । तथा च सूतकारः । क्षतवो छहती पठ्किवां । उपजमं जगती चिटुब्बवा । चतुस्त्रिठं शहस्रदेवत्या पठ्किस्त्रिष्टुव्येति । एवं पिङ्गलोकेष्वपि छन्द स्त्रूतिपर्यन्तेषु स देहे विकल्पो द्रष्टव्यः । अधिकाशर पूर्वं छन्दो न्यूनाचरस्योन्नरमिति । तथा ॥

अथराण्येव सर्वत्र निमित्तं वस्तवत्तरम् ।

विद्याद्विप्रतिपदानां पादबृत्ताक्षरैच्छेचाम् ॥ इति ।

भस्यार्थः । पादैवृत्तैरत्तरैव विप्रतिपदानामृतां सर्वत्र बलवत्तरं निमित्तमधराण्येव विद्यात् । यदा मोदुष्टमेति पादैर्विप्रतिपदा अत्तरैस्त्रिष्टुव्यवसीयते । यदैषा ते अते समिदिति छत्तेन विप्रतिपदा इत्तरैरुद्गवसीयते । यदा काचित्पद्विषयत्वम्

क्रमवति । तं च सन्देहः किमियं स्वराट् गायत्री उत विराहुष्णिं
गिति । एवं सर्वद्वन्द्वः सु सशय जाप्तः । तदा निर्षयोपायमाह
पिङ्गलः । आदितः सन्दिधे । सन्दिधे द्वन्दस्यादितः प्रथमपादा
द्वन्द्वो निषेतव्यम् । यदा प्रथमः पादोऽटाचरसादा सा गायत्री ।
यदा हादशसादोष्णिंगिति । एवं सर्वेषु । तथा देवतादितः ।
सन्दिधं द्वन्द्वो देवतादिभिर्निषेतव्यम् । तदेवा । यदा सन्दिधे
द्वन्दस्यग्निदेवता भवति तदा सा गायत्री । यदा सविता तदो
ष्णिक् । यदा सोमसादातुष्टुवित्यादि ॥

आद्ये तु सप्तवर्गे पादविशेषात्सञ्ज्ञाविशेषः ॥

तु मश्शोऽवधारणे । गायत्र्यादीनामेकविश्वतिसंस्थानां द्वन्दसां
वयः सप्तवर्गाः । तेषां चयाणां सप्तवर्गाणां भज्ये आद्य एव
सप्तवर्गे गायत्र्युष्णिंगतुष्टुहतीपद्ग्निविष्टुलगतीत्येतेषां सप्तानां
द्वन्दसां वर्गे समूहे पादविशेषात् पादानां चतुरधरपञ्चाचरपदच-
रसपाचराटाचरनवाचरत्वादिरूपविशेषात् रुञ्ज्ञाविशेषाः पद-
पद्ग्नियादयो भवन्ति न हितीयद्यतीयसप्तवर्गयोः ॥

ताननुक्रामन्त एवोदाहरिष्यामः ॥

तान्प्रकृतसञ्ज्ञाविशेषाननुक्रामन्त एव ऋष्यादातुकमण्ड कुर्वन्त
एवोदाहरिष्यामः । पदपाहृतो नवमः । अन्त्या तु पादनिष्ठत् । चप-
रिटाऽन्योतिःपदीत्वेवम् ॥

**विराहूपां विराट्स्थानाद्य वह्ना षष्ठि चिष्टुभ
एव ॥**

नवको वैराजस्त्रैषुभय हौ वा वैराजी नवकस्त्रैषुभय विरा-
ट्स्थानेति । एकादग्निस्त्रयोऽष्टकय विराहूपेति च वक्षति ।
तत्रैदमुच्चते । षष्ठूभयतुदत्तारिंशद्वरत्वादिराहूपाया एकचतु-

रिंगदच्चरत्वादिराट्स्यानायथेकोनचत्वारिंगदच्चरत्वात्वारिंगदच्च-
रत्वादा चिद्धुं न भविष्यतीति गद्यायामाह। विराद्रूपा विराट्स्या-
गाय प्रत्येको वहना प्रपि वहुभिरच्चरैहना अपि चिद्धुम् एव। उत्तर-
चरत्वाचिद्धुमो न भवतीति गद्या न कायेत्यर्थः। किं च स्यात्।
एकोनचत्वारिंगदच्चरत्वाय निहत्पद्मित्वं चत्वारिंगदच्चरत्वायः प-
टक्कित्वमेकचत्वारिंगदच्चरत्वाय भुरिक्पद्मित्वं स्यात् तस्मा भूदि-
त्वेवपर्यमस्यारथः॥

इत्युद्देशः॥

प्रतिशब्दः प्रकारे। इति अनेन प्रकारेण सर्वेष्वन्दसामुद्देशः।
एकदिवद्वच्चरैहनानामपि सख्नाच्चैव सद्वीतीनम्। सैव सज्जा
च्छेत्यर्थः। उद्दिष्यते इभिधीयते इनेनेत्युद्देशः सज्जा। यथा
विराद्रूपादीनां न्यूनाचरणामपि चिद्धुमेव। एवमितरेषामपि
द्वन्द्वां न्यूनाधिकात्वेऽपि तत्तच्चन्द्रस्त्वमेव भवति। न चाचरेण
च्चन्द्रांसि वियक्ति न दाभ्यामिति श्रुतेः। तथा नाचराच्चन्द्रो
च्छेत्येकस्याय दाभ्यामिति श्रुतेय। यथा चयः यस्काः पादा निष्प-
दिति चिभिरैहनापि गायत्र्येव॥

तत्र दशैकादशद्वादशाच्चराणां वैराज्ञैषुभिन्नागता-

इति सज्जाः॥

तत्र द्वन्द्वां पादविषेषेण सज्जाविग्रीषाभिधाने दशाचरैका-
दशाचरहादशाचराणां पादानां यथाक्रम वैराज्ञैषुभिन्नागता इति
तिस्तुः सज्जाः। दशाचराणामित्येव पादानामिति श्रिष्ठः।
चत्वरगद्यस्य प्रत्येकं सम्बन्धः। तेन दशाचरस्य पादस्य वैराज्ञ
इति सज्जा। एकादशाचरस्य चेष्टुम् इति। दादशाचरस्य
जागता इति। सज्जाप्रकरणं संबद्धारायंग्। संबद्धारायंग्। नपको

वैराजस्त्रैषुभयेति विजागतोर्हुह्यतीत्येवमादी । पिङ्गलोऽपि । पादः ।
द्वयादिपूरणम् । गायत्र्या वसवः । जगत्या अदित्याः । विराजो दि-
त्यः । विष्टुभो रुद्रा इत्याइ । दशाघरा विराट् । एकादशाघरा विष्टु-
प् । हादशाघरा वै जगतीत्यादिशुतिरपि पादाघराभिप्रायेषैव ॥

अनादेशे इष्टाघराः पादाः ॥

अनादेशे इष्टरसहयानुकौ पादा अष्टाघरा भवन्ति ॥

चतुष्पदायच्चः ॥

चकारादनादेशे इनुक्तपादसहया ऋचयतुपदा भवन्ति ॥

प्रथमं क्लन्दस्त्रिपदा गायत्री ॥

चतुर्विंशत्यचरं प्रथमं क्लन्दो गायत्री । सा च विपदा भवति ।
अथः पादा अस्याः सा त्रिपदा । पादस्य लोपोऽहस्यादिभ्य इत्यत्त-
लोपः । टाहचीति टाप् । पादः पत् । अस्या उदाहरणं समिधाग्नि-
न्दुवस्यतेत्यादिकम् । अस्या अष्टाघरास्यायः पादाः । तथा च क्लन्दो-
गानम् । चयोऽष्टकाः स्त्रमावस्थिति । गायत्रीति प्रागुच्छिहोऽधि-
कारः ॥

**पञ्चकाम्बल्वारः पट्काञ्चैकच्चतुर्थच्चतुष्को वा पद-
पठ्न्तिः ॥**

गायत्रीत्यनुवर्त्तते । पश्चाघराण्य परिमाणमस्यासौ पञ्चकः ।
सहयाया पतिश्चदल्लायाः कन् । एवं पट्कादयोऽपि । पञ्चकाः पश्चा-
घरायत्वारः पादाः । एकः पट्कः पठ्चरः । अथवा चतुर्थः पाद-
यतुष्कपतुरचरः सा पद्विंशत्यघरा पञ्चविंशत्यघरा वा पद-
पट्क्तिर्गायत्री । अध्याघ्न इति प्रथमपदस्योदाहरणम् । चतुर्थ-
यतुष्को वैत्यस्योदाहरणमने तमेषेति । तदुक्तं पिङ्गले । पदप-
ठ्न्तिः पञ्च । परुष्कपट्को अमषेति ॥

पट्समैकादशा उप्यागमर्मी ॥

गायत्रीत्येव । यस्याः पठवरसात्तरैकादश्याद्यराः क्रमेण चयः पादाः सा चतुर्विंशत्यचरोप्यागमर्मी गायत्री भवति । उदाहरणम् खेदे । ता मे अग्न्यानाम् ॥

चयः सप्तकाः पादनिष्टत् ॥

यस्या गायत्र्यस्ययः सप्ताद्यराः पादा सैकविंशत्यत्तरा पादनिष्टक्षेत्रां गायत्री । अभीषुणः सखीनामिलुदाहरणम् । तथा च पिङ्गलः । क्षचिद्विपादयिभिः । सा पादनिष्टदिति । विपाद् पादनिष्टक्षेत्रां सप्ताद्यरैरिति क्षन्दीगानाम् । अथ पिङ्गले विशेषः । आद्यत्तुप्याद्यतुभिरिति । आद्यं प्रथमं गायत्रीसञ्ज्ञं क्षन्दप्रतुभिः पठवरैयतुभिः पादैयतुप्यादयति । क्षन्दीगानां च । चतुर्विंशत्याद्यत्री यदवरैरिति ॥

मध्यमः पट्कस्मीदतिनिष्टत् ॥

यस्या आद्यदतीयो सप्ताद्यरी मध्यमः पट्कः पठवरः सा विंशत्यत्तराऽतिनिष्टायत्रीति सञ्ज्ञा । उदाहरणम् खेदे । मुख्यतमं स्त्रीत्युषामिति ॥

दशकस्मीदयवस्था ॥

गायत्रीत्यत्तुवर्तते । यस्या गायत्र्याः प्रथमदतीयो सप्ताद्यरो पादी मध्यमो दशाद्यरः सा चतुर्विंशत्यत्तरा यदमध्या गायत्री । उदाहरणम् । सहस्रेयो वस्त्रनामिति । तदुलम् ॥

आद्ये पादे वृतीये च सप्तके मध्यमो यदि ।

दशाद्यरः सा गायत्री यदमध्या प्रकोर्त्तितेति ॥

यस्यास्तु पट्कसप्तकाद्यकाः सा वर्द्धमाना ॥

गायत्रीत्यत्तुवर्तते । यस्या आद्यः पादः पठवरी द्वितीयः

सप्तांशरस्तृतीयोऽष्टाव्यादः सा वर्षमाना गायत्रीति सज्जा भवति । उदाहरणम् । अधिनद्वैपम् । पट् सप्ताष्टौ च वर्षमानेति कन्दोगानाम् ॥

विपरीता प्रतिष्ठा ॥

या पूर्णीक्षिपरीता प्रथमोऽष्टाव्यादो हितीय सप्तांशरस्तृतीय । पठ्वर इत्येवंविधा सैकविश्वत्यच्चरा प्रतिष्ठासज्जा गायत्री । उदाहरणम् । त्वमने व्रतपा इति । सुरीयोसि विश्वभरा इति च । तदुल्लिङ्गस्ते । अष्टौ सप्त पट् चेति प्रतिष्ठा । एषैव विपरीता वर्षमानेति । कन्दोगानामपि । अष्टसप्तपद्मिः प्रतिष्ठेति ॥

द्वौ पट्कौ सप्तकम्बेति ह्यसीयसी ॥

गायत्रीत्यनुवर्तते । यस्या द्वौ पादो पठ्वरावेकः सप्तांशर एवविधा सैकोनविश्वत्यच्चरा इसीयसी गायत्रीसज्जा भवति । उदाहरणमन्वयेदे । व्रेष्टमुपियाणामिति । एष दश गायत्र्य चक्षाः । तदुल्लम् । इति पादयिभागेन दश गायत्र्य रूपिता इति ॥

हितीयसुप्तिक्षिपदा ॥

अष्टाविंशत्यच्चरं हितीयं छन्द उच्चिर्क् सा विपदा भवति । अयः पादा यस्या, सा विपदा । उप्तिगित्यमधिकार, पांगुडुष्विकारात् ॥

अन्त्यो द्वादशकः ॥

अस्याम्निपदाया उप्तिहोऽस्यस्तृतीय, पादो द्वादशकः । द्वादशाच्चरापि परिमाणमस्यासो द्वादशकः । पथमहितीयो खष्टाच्चरायेव । उदाहरणम् । अस्मे याजस्य गोत्रग इति । तदुल्लम् । उच्चिमा वर्षो लाग्नुदेति । कन्दोगानाम् । उप्तिगर्द्धावरी द्वादशकचेति ।

अवाह पिङ्गल । परेचिक् परत इति । कन्दोगानाम् । स एवो-
परिष्ठात्पर उच्चिगिति । स इति द्वादशाधर पाद ॥

आद्ययेत्युर उच्चिक् ॥

यस्या उच्चिह आद्य पादो द्वादशाधर । अन्त्यावदाधरी ।
सा पुरउच्चिक्षुज्ञा भवति । आदो भव आद्य । आद्यः प्रथमो
द्वादशक्षेत्रा पुर उच्चिगिति सूत्रार्थ । तदुक्तम् । पुर उच्चिक् परत
इति । कन्दोगानामपि । स पुरयेत्युर उच्चिगिति । स इति
द्वादशक । उदाहरणम् । अस्त्वत्तरस्तमिति ॥

मध्यमस्तेत्कुप् ॥

उच्चिहो मध्यम पादो द्वादशक्षेत्रा ककुञ्जुचिगिति सूत्रा
भवति । तदुक्तम् । ककुञ्ज्ये चेदन्त्य इति । कन्दोगानामपि । स
चेत्याद्ये ककुञ्ज्यभवतीति । उदाहरणम् । भद्रो नो अग्निराहुत इति ॥

चैषुभजागतचतुष्काः ककुञ्ज्यड्कुशिरा ॥

यस्या उच्चिहस्तुभजागतचतुष्कां क्रमेण पादाः । चैषुभ
एकादशाधर प्रथमः । नतो जागतो द्वादशाधरो हितीय ।
तत्त्वतुरधरस्तवतीय । सा सप्तविश्लवत्तरा ककुञ्ज्यदुशिरेतिसूत्रा
उच्चिहभवति । उदाहरणम् । ददीरक इति ॥

एकादशिनोः परः पट्कस्तनुशिरा ॥

यस्या उच्चिह एकादशिनोरिकादशाधरवोर्दयोः पादयोः
परस्त्रूतीय पाद पटक यहधर सा तनुशिरेतिसूत्रा उच्चिक् ।
अष्टाविंशत्यधरा । एकादशिनोरिति ब्रीहादित्यादिनिः । पद्म-
म्बद्यं व्यत्ययेन पष्टो । प्रयापोषेत्युदाहरणमृग्येदे ॥

मध्ये चेत्पीलिकमध्या ॥

अयं पठवरः पादो मध्ये चेष्टाष्टविंशत्यचरा पिपीलिकम-
धीशिणुच्यते । अने स्वाहा कणुहील्युदाहरणम् ॥

आदाः पञ्चकस्योऽष्टका अनुष्टुव्गभी ॥

यस्या उच्चिष्ठ भाष्यः पादः पञ्चकः पञ्चाचरस्तस्य पादा
ष्टका अष्टाचराः सा एकोनविंशत्यचरा अनुष्टुव्गमेति सज्जा
उच्चिक् । अस्या उदाहरणम् । पितुतुस्तोपमिति ॥

चतुःसप्तकोप्शिगोव ॥

या चतुःसप्तका चत्वारः पादाः सप्तकाः सप्ताचरात्यस्याः
सा चतुःसप्तका । साष्टाविंशत्यचरा उच्चिगोवोच्यते । क्रेवलोचिक-
ग्रन्दवाच्या सैवेत्यर्थः । यायुपञ्चमद्वेत्युदाहरणम् । पिङ्गलः । चतु-
ष्टाहपिभिरिति । ऋषिभिः सप्ताचरैः पादैरिति । छन्दोगान्ता-
मपि । चतुष्पाचेष्टाचरैरिति । इत्यातुष्पाच उत्ताः । तदुक्तम् ।
उच्चिष्ठोऽष्टी समुद्दिष्टा सम्यक् पादविभागत इति ॥

तृतीयमनुष्टुप् ॥

द्वाविंशद्वरं दत्तीयं छन्दोऽनुष्टुव्सञ्ज्ञं भवति । चतुष्पाचर्च
इत्युक्त्वात्मा चतुष्पाच भवति । पादाध्यात्माचराः । भनादेशेऽष्टा-
चराः पादा इति पाणुक्त्वात् । अस्या उदाहरणम् । अयत्ते योनिकृ-
त्विय इति । येषामध्येतीति च । पिङ्गलः । अनुष्टुव्गायत्रैरिति ।
छन्दोगानात्म । अनुष्टुव्सञ्ज्ञारोऽष्टका इति । अनुष्टुवित्ययमधिकारः
माक् हृष्टव्यधिकारात् ॥

पञ्च पञ्चकाः पट्कश्चैको महापदपद्गतिः ॥

यस्या अनुष्टुमः पञ्च पञ्चकाः पञ्चाचरा पञ्च पादा एकः
पादः पट्कय पठवरय , सैकविंशत्यचरा महापदपद्गतिरिति
सञ्ज्ञा । तथ सादिष्ठादील्युदाहरणमयेदे ॥

जागतावष्टकच्च कृति ॥

द्वी पादो जागतो द्वादशाचरौ लतीयथाटकोऽष्टाचरो यस्या
सा कृतिसज्जा इनुष्टप् । सा कस्यै धातमिल्युदाहरणम् ॥

मध्ये चिदष्टकः पिपीलिकमध्या ॥

कृतिरित्यनुबोत्ति । जागताविति च । अयमष्टक पादो जागत-
योर्दीदगाचरपादयोर्मध्ये चेद्वति प्रथमो द्वादशको हितीयोऽष्टक-
स्ततीयो द्वादशक इत्येष्वंतहिं सा पिपीलिकमध्याकृतिरित्येवसज्जा
इनुष्टप्तकृथ्यते । अजोजनोहील्युदाहरणम् । अत्र पिङ्गल । चिपाटक-
चिज्जागृताभ्याच्च मध्ये ते चेति । कन्दोगानामपि । चिपदाप्यथा-
चरी द्वादशौ चिति ॥

- नवकयोर्मध्ये जागतः काविराट् ।

यस्या नवकयोर्नवाचरयोः पादयोर्मध्ये जागतो द्वादशाचरः
पाद सा दाचिगदचरा काविराटसज्जा इनुष्टुभवति । ना विदा-
साहवामह इल्युदाहरणमृष्टवैदे ॥

नववैराज्ञयोदशैर्नेष्टहृपा ॥

नवाचरदयाचरतयोदशाचरैस्त्रिभिः पादैर्दीचिंशदधरा नष्ट-
रूपासज्जा इनुष्टुभवति । वाचस्तये पदखेल्युदाहरणम् । रूपेष वौ-
रूपमिल्युदाहरणमिति केचित् । विष्णुमि पाप्यनेद्वानिल्युदाह-
रणमृष्टवैदे ।

दशकाह्लयो विराट् ॥

यस्या दशका दशाचरान्तयः पादा सर चिंशदधरा विरा-
उनुष्टुभवति । उदाहरणम् । प्रडोग्ने दीदिहि पुर्वं न इति ॥

एकादशका वा ॥

अस्या विराडित्यनुवर्त्तते । दस्या एकादशगचरास्थयः पादाः साऽपि च यस्मिंश्च दधरा विराडित्यमुच्यते । या विकल्पार्थः । उदाहरणम् । यथः पृथिव्यामित्वादि । एव मष्टावनुष्टुभ उल्लाः । तदुक्तम् । इत्यनुष्टुभ उद्दिष्टा अष्टौ पादप्रमेदत इति ॥

चतुर्थं छहती ॥

पद्मचिंश्च दधरं चतुर्थं छन्दो छहतीस उच्चं भवति । छहतीत्यमधिकारः प्राक् पद्मचिंश्चिकारात् । इयमपि चतुर्थदा । चतुर्थदार्थर्च इति प्रागुक्तलात् ॥

अष्टावचराः पादा इत्यस्यापवादमाह ॥

तृतीयो हादशकः ॥

अस्यास्मृतीयो हादशको हादशाच्चरः । अन्ये प्रथमद्वितीयचतुर्थी अष्टावचराः । उदाहरणमेनावेदः अन्नं नमस्येत्यादिकम् । अत्र पिङ्गल । छहती लागतस्य य गायत्रा इति । छन्दोगानामपि । छहती ऊपोऽष्टावचरा हादशकेति ॥

आद्यश्चेत्पुरस्ताद्बुद्धती ॥

छन्दोगानामपि । प्रथमवाल्येनोपरिष्टाद्बुद्धती विपरीता पुरस्ताद्बुद्धतीति । अन्त्यो हादशक इति प्रथमः कल्पस्ततो विपरीता आशो हादशक इति । उदाहरणम् । परिमाण इति ॥

द्वितीयश्चेत्प्रडकुमारिणी ॥

यस्या छहत्या द्वितीयः पादो हादशकः सा न्यदुसारिणीस उल्लाः । उदाहरणम् । अथमनिर्गृह्यतिरिति ॥

पुरीबुद्धती स्फन्दोयीवी वा ॥

अस्याः पूषसूर्योऽत्राया एव छहत्या वैकल्पिकमेतत्संज्ञाद्यम् । यस्या न्यदुसारिणीतिसंज्ञा विहिता सा उरीबुद्धती वा स्फन्दो-

थीवी वा इलीवंसंज्ञाऽपि भवति । तथा च पिङ्गलः । न्यूनासरिणी
हितीयः स्त्रीभी यीवी क्रौद्धुकीः । उरोहृष्टी यास्त्रस्येति । इन्द्री-
गानामपि । हितीयेन न्यूनासरिणी स्त्रीभीयीवी बोरोहृष्टी यास्त्र-
इति ॥

अन्त्यश्वेदुपरिष्ठादृहती ॥

यस्या हृष्ट्या । अन्त्य पादो द्वादशाचरोऽन्ये नयोऽष्टाचराः
सा पठ्विंशदचरा उपरिष्ठादृहतील्युच्ते । पिङ्गलीऽपि । उप-
रिष्ठादृहतील्यत्त इति । इन्द्रोगानान्तु मागुरम् । अस्मृतैऽन्यस्य गो
देहीव्याघ्रादृहरणम् ॥

अष्टिनोर्मध्ये दशकौ विष्टारवृहती ॥

यस्या अष्टिनोरष्टाचरयोः पादयोर्मध्ये दशकौ दशाचरो पादी
सा पठ्विंशदचरा विष्टारहृष्टी । तुवं श्वासो मह इत्युदाहरण-
भूर्वेदे । पिङ्गल । वैराजी गायत्रो चिति । इन्द्रोगानां च । अथापि
दशाचरावष्टाचरी चिति ॥

विजागतोऽप्तवृहती ॥

धयः पादा जागता द्वादशाचरा यस्याः सा विजागता सा
पठ्विंशदचरा जर्हुहृतीसच्चाऽ । अस्या उदाहरणम् । अस्मैभ्याव-
त्तिवित्यादिकम् ॥

नयोदशिनोर्मध्येऽष्टकः पिपीलिकमध्या ॥

यस्यास्त्रयोदशिनोर्मध्येऽष्टकोऽष्टाचरः
पठदः सा चतुर्छिंशदचरा पिपीलिकमध्या हृहतीसच्चाऽ । अस्या
उदाहरणम् । पृथिव्यामहुवित्यादिकम् ॥

नवकांष्टकैकादशाटिनो विषमपदा ॥

यस्या नवाघराटाश्चरैकादशाघराटाश्चराः कर्मेण पादाः सा
प्रह्लिंशद्घरा विषमपदा छहतीत्युच्यते । सतितः भुसनितष्ठ इत्यु-
दाहरणम् । तथा चोलम् ॥

नवाघरोऽटाशरय तदैवकादशाघरः ।

— चतुर्बाहिण्टाशरयेति पादा यस्यासु चोचते ॥ १ ॥

छहत्येषा तु विषमपदेति खलु चहृष्टैः ॥ इति ।

चतुर्नवका छहत्येव ॥

चत्वारी नवका नवाघराः पादा यस्याः सा तथा सा छह-
त्येव । केवलहतीयद्वाष्टा सेषेत्यर्थः । तथा चोलम् । चतुर्भिन्न-
वकैः पादेयुक्ताऽपि छहती भक्ता । उद्वाहरणसून्दरेदे । तं त्वा वर्णं
पितो वासाभिरिति । पिह्लतय । क्वचिदवकाश्वत्वार इति । तथा
त्रिभिर्जगतैमेहाहती । सतोहहतीताण्डिन इति च । इति नव
छहत्य उक्ताः । तदुल्लम् । चहृष्टाचार्यसिंहिन छहत्यो नव ईरिता ।
इति ॥

मञ्ज्ञम् पञ्चः पञ्चपदा ॥

चत्वारिंशद्घरं पञ्चमं छन्दः पञ्चपदा प्रह्लिर्भवेति । पञ्च
पादा यस्याः सा पञ्चपदा । अस्या उदाहरणमन्तिं तमन्त्येयो वसु-
रित्यादिकम् । पादासु अष्टाघरा एव । अनोद्देश्येऽटाशराः पादा
इति प्रागुल्लब्धात् । प्रद्विलिरित्यमधिकारः प्राक्षिण्युवधिकारात् ।
अथाह पिङ्गलः । पथ्या पञ्चमिर्गायवैरिति । छन्दोगानामपि ।
शारथनैः पञ्चमिः पथ्येति । प्रातिशास्ये ऽपि । अष्टाघराः पञ्च पादा
सुस्माः सा प्रह्लिरुच्यते ॥

अथ चतुष्पदा ॥

अथानन्तरं चतुष्पदा पद्मिक्षित इति गीषः ॥

विराह्म दशकाः ॥

यस्याः पद्मोद्देशका द्यात्रायत्वारः पादाः सा विराह्म-
द्वितिरित्युच्ते । विराह्म कैरिति केचित् पठन्ति । वैराज्यविशाङ्गित्य-
भरे । स एवार्थः । उदाहरणम् । समुद्रे ते छद्यमप्सत्तरिति ॥

अयुजौ जागतौ सद्बोहृष्टतौ ॥

यस्याः पद्मोरयुजी प्रथमद्वतीयौ पादौ जागतौ द्यादशाच्चरी
द्वितीयचतुर्थौ खटाच्चरी सतोहृष्टतीत्येवंसज्जा पद्मिक्षिते ।
तथा चोक्तम् ॥

अनादेशीष्टाच्चरी त्रिद्यात् सोपसर्गेषु नामसु ।

युग्मायष्टाच्चरी पादावयुजौ द्यादशाच्चरी ॥

सा सतोहृष्टतौ नामं विपरीता विपर्यय ॥ इति ।

पिङ्गलेनास्थाः सत् पद्मिरिति संज्ञोक्ता । पद्मिर्जांगतौ
गायचौ च । पूर्वैँ चेद्युजौ सतः पद्मिर्बिष्टिरितौ चेति । उदा-
हरणम् । न वावां भन्त्यो द्विष्ट इत्यादिकम् ॥

युजौ चेद्विपरीता ॥

यस्या युजौ द्वितीयचतुर्थौ पादौ द्यादशाच्चरी चर्थात् प्रथमद्व-
तीयावष्टाच्चरी सा चत्वारिंशद्वरा विपरीता हृष्टती । अस्या उदा-
हरणम् । यते सोम द्विवीलादि ॥

आद्यौ चेत् प्रस्तारपद्मिः ॥

यस्या आद्यौ प्रथमौ पादौ द्यादशाच्चरी द्वतीयचतुर्थावष्टा-
च्चरी सा चत्वारिंशद्वरा प्रस्तारपद्मिः । अस्या उदाहरणम् । भूर-

सीत्यादि । पिङ्गलः । प्रस्तारपद्भिः पुरत इति । छन्दोगानामपि ।
क्रमेष आगती गायथ्री च प्रस्तारपद्भिरिति ॥

अन्त्ये चिदास्तारपद्भिः ॥

यस्या अन्त्ये वृत्तीयचतुर्थैँ हादशाच्चरी प्रथमदितीयवदाचरी
सा आस्तारपद्भिः चत्वारिंशदधरा । यस्या उदाहरणम् । समस्ये
देश्या धियेत्यादि । पिङ्गलः । आस्तारपद्भिः परत इति । विपरी-
तास्तारेति छन्दोगानाम् ॥

आद्यन्त्यौ चेत् संस्तारपद्भिः ॥

यस्या आद्यन्तौ प्रथमचतुर्थैँ पादी हादशाच्चरी द्वितीयवृत्ती-
यवदाच्चरी सा चत्वारिंशदधरा संस्तारपद्भिः । पिण्डभूतोनतनु-
मित्युदाहरणमृच्चेदे । तथा च पिङ्गलः । संस्तारपद्भिर्विरिति ॥

मध्यमौ चेद्विटारपद्भिः ॥

यस्या मध्यमौ द्वितीयवृत्तीयो पादी आगती हादशाच्चरी
प्रथमचतुर्थायवदाचरी सा चत्वारिंशदधरा विटारपद्भिः । अस्या
उदाहरणमने तत्त्वयबोवय इति । तथा च पिङ्गलः । विटारपद्भिः
इति । इत्यष्टौ पद्माय उक्ताः । तदुक्तम् ॥

इति पद्माय उद्विष्टा अष्टौ सिद्धेष्टुष्टिदाः ।

वहृत्याचार्येष्टिवैत कात्यायनमहर्षिष्या । इति ॥

थठ विष्टुप् चैषुभपदा ॥

चतुर्थत्वारिंशदधरं पठं छन्दस्त्रिष्टुप् चैषुभपदा भवति । चैषुभ
एकादशाच्चराचत्वारः पादा यस्याः सा चैषुभपदा । अस्या उदाह-
रणम् । पुरा क्रूरस्येत्यादि ॥

द्वौ तु जागतौ यस्याः सा जागते जगती ॥

यस्या ही पादी जागती द्वादशाघरो सा जागते जगतीछन्दस्के
फलाणे जगती । अस्या उदाहरणम् । तं नो बातीमयोभिति ॥

वैष्टुभे चिष्टुप् ॥

यस्या ही पादी जागती सा वैष्टुभे चिष्टुछन्दस्के फलाणे चिष्टु-
प् उचित्तिका । अस्या उदाहरणम् । ये वाजिन परिपश्चात्तीति ।
तदुक्तम् । यस्या द्वादशकौ पादावन्त्यवेकादशाघरो चिष्टुजागत-
चूलस्या सोचते । जगतीति वै सैव वैष्टुभसूक्ष्मस्या चिष्टुविलुप्तते ।
यथा । यूपव्रस्ताये वाजिन नाम सूक्ष्महि वैष्टुभम् ॥

वैराजी जागती चाभिसारिणी ॥

यस्या वैराजो दशाघरो ही पादी तथा जागती द्वादशाघरो
पादी सा चतुरत्वारिंगदघरा अभिसारणीसञ्ज्ञा । ये वाचे इत्यु-
दाहरणम् वैदेह ॥

नवकौ वैराजस्त्वैष्टुभश्च ही वा वैराजी नवकस्त्वै-
ष्टुभश्च विराट्खाना ॥

यस्या नवकौ ही पादी नवाघरी एको वैराज एको दशा-
घरएकस्त्वैष्टुभ एकादशाघरः सेकोनचत्वारिंगदघरा विराट्खा-
नासञ्ज्ञा । अस्या उदाहरणम् । स्वद्वित इन्द्रो हृष्यवा इत्या-
दिकम् । अथवा ही पादी वैराजी दशाघराविको नवको नवा-
घर एकस्त्वैष्टुभ एकादशाघरः सा चत्वारिंगदघरा विराट्खा-
ना । अस्या उदाहरणम् । स्वद्वित इन्द्रो हृष्यवा इत्यादिकम् ।
तथा चोक्तम् ॥

यस्या नवाघरो पादो द्वतीयो दग्धकस्तथा ।

एकादशाघरोऽन्यय विराट्स्याना तु सा मता ॥ तथा ॥

यस्या दशाघरावद्यौ द्वतीयय नवाघरः ।

एकादशस्त्रयान्त्यो विराट्स्यानैव साइपि च ॥

ये ते प्रकारविकस्यःर्थः ॥

एकादशिनस्त्रयोऽष्टकश्च विराह्मूरुपा ॥

यस्या एकादशिन एकादशाघरास्त्रयः पादा एकोष्टकोऽर्था-
घरय सैकचत्वारिंगदशरा विराह्मूरुपा चिट्ठुप् । अस्या चदाह-
रणम् । सम्बहिंरह्रद्भामिति । तथा चोऽन्नम् ॥

एकादशाघरा यस्याः पादाः स्युम्भय आदितः ।

चतुर्थस्त्राष्टकः सोला विराह्मूरुपेति वह्वचैः ॥

द्वादशिनस्त्रयोऽष्टकश्च ज्योतिष्मती ॥

यस्या द्वादशिनो द्वादशाघरास्त्रयः पादा एकोष्टकोऽष्टाघरव-
सा चतुर्थत्वारिंगदशरा ज्योतिष्मतील्येवं नामिका चिट्ठुप् । नरन-
दील्युदाहरणस्त्रवेदे ॥

यस्या द्वादशकाः पादास्त्रय फाष्पस्त्रि चाष्टमः ।

एपा ज्योतिष्मती चिट्ठुप्ररचेत्याद्युदाहृतिः ॥

यतोऽष्टकस्ततो ज्योतिः ॥

यत इति सप्तम्यर्थे । तत इति तु करवे । यत इति यव-
मुरस्ताहा मध्ये वोपरिष्टाद्वाऽष्टकः । ततस्मिन शुलो ज्योतिः गद्ये
नाम भवति । यस्या मुरस्ताद्वाष्टक सा मुरस्ताज्ज्योतिः । यस्या मध्ये-
अष्टक सा मध्येज्योतिः । यस्याधीपरिष्टाद्वाष्टकः सोयारष्टाज्ज्योति-
रिति । तथा च पिङ्गलः । मुरस्ताज्ज्योतिः प्रधमेन । मध्ये ज्यो-
तिर्मध्येन । उपरिष्टाज्ज्योतिरन्तीति । एकोऽष्टकस्ततोऽन्ये ज्यो-

दादित एव । तर्ठ० सवितुर्लिपि पुरस्तात्ज्योतिष्ठ उदाहरणम् ।
तद्विनामियज्ञेति मध्येज्यतिष्ठः । अतावानं महिषमित्युपर्य-
ष्टाज्योतप इति ॥

चत्वारोऽष्टका जागतश्च महाबृहती ॥

यस्य चत्वारोऽष्टका श्राव्यराः पादा एकी जागती द्वाद-
शाचर सा चतुर्थत्वारिग्रदशरा महाबृहतीरवेष्टसज्जा विद्युप् ।
अच क्षमो न विवर्जितः । अस्या उदाहरणम् । सोमो राजा शतर्ठ०
सुत इत्यादि । तथा चोक्तम् ॥

चत्वारोऽष्टाचराः पादाः काऽप्यतो दाद्याचरः ।

यस्याभ्यु प्रोच्यते नामा सा महाबृहतीति वै ॥

मध्ये जागतश्चेद्यावमध्या ॥

चतुर्णामश्राव्यराणां पादानां मध्ये जागतयेत् दाद्याचरः
पादयेत् सा चतुर्थत्वारिग्रदशरा यवमध्या नाम विद्युप् । अस्या
उदाहरणमध्येदे सम्प्रातपभित इति । तथा चोक्तम् ॥

श्राव्यराचरौ यस्या वर्तीयो दाद्याचरः ।

पुनर्द्विष्टकौ चेत् सा यवमध्या प्रकीर्तिता ॥

**आद्यौ दशकावष्टकास्त्रयः पड्ज्युत्तरा विरा-
ह्यपूर्वा वा ॥**

यस्या आद्यो पादी दशकी दशाचरौ चयोऽष्टका श्राव्यराः
सा पह्युत्तरा वा विराह्यपूर्वा चेति नामविकल्पः । तथा चोक्तम् ॥

आद्यौ दशाचरौ यस्यास्यपादाचराः परे ।

पह्युत्तरा विराह्यपूर्वत्यस्या हि नामनी इति ॥

एवैन्द्रग्निभ्यां महाविहश्मिल्युदा इरणमृग्वेदे । इति दग्ध विष्टुम्
उक्ताः । तदुक्तम् । दग्ध विष्टुम् उद्दिष्टाः कात्यायनमहर्पिंचेति ॥

सप्तमं जगती जागतपदा ॥

अष्टाचत्वारिंश्चत्वरं सप्तमं छन्दो जगती । सा च जागतपदा
हादशाच्चरपदा इत्यथे । जागतत्यष्टाच्चरनिष्ठुच्छथेम् । चतुष्पदासौ ।
चतुष्पदायर्च इत्युक्तेः ।

यस्याः पादासु चत्वारी हादशाच्चरसंयता ।

जगती नाम सा प्रीक्ता । अयमिहैत्युदाहृति ॥

अटिनस्त्रयः स्वै च हौ महासतोबुहृती ॥

धयः पादा यस्या अष्टिनोऽष्टाचरा खी च जागतौ ही पादी
सा महासतोबुहृती जगती ॥

यस्यास्त्रयाचराः पादास्त्रयो ही हादशाच्चरी ।

महासतोबुहैत्युक्ता सा नाचोक्तकमादरः ॥

आयः प्रीभानुतेत्युदाहृतमृग्वेदे ॥

अष्टकै सप्तकः पट्कौ दशको नवकञ्च पठष्टका वा
महापञ्चक्तिः ॥

यस्या ही पादावष्टकावेकः सप्तक एक पटक एको दशक
एको नवकञ्च । साष्टाचत्वारिंश्चत्वरा महापद्मिनीम जगती
स्युच्तते । अष्टपि न क्लसनियम । अस्या उदाहरणम् । चित्तस्य
सूईवधीति । अथवा या पठष्टका सा महापद्मिनी । पटपदा
अष्टका अष्टाचरा यस्याः सा पठष्टका । अथवा पृथक् पदे । यस्या
अष्टका अष्टाचरा: पट पादा सा महापद्मिनीम जगती । अस्या

उदाच्छरणमाजिष्ठकलायमहीत्यादि । वेति प्रकारविकल्पे । तथा
चोक्तम् ॥

आदाचाराचरो यस्याः सप्तकोऽय षड्घर ।

दशाचरोऽय नदकः सा महापञ्चक्तिरूच्यते ॥

अष्टाचरा या यस्याः पट् सा महापञ्चक्तिरैव हि ॥ इति ।

एवं तिस्रो जगत्य उत्ताः । तदुक्तम् । तिस्रो जगत्यः सम्प्रोक्ता
कात्यायनमहर्विषेति । इति छन्दांसि सप्तेषु व्याख्यातानि
विभागाः । पादाचारसंख्यानियमसु पूर्वसप्तक एकोक्तः । तेनाति-
जगत्याद्युत्कृत्यन्तेषु छन्द सु यथाध्ययनमेव पादाचारसंख्या भवति ।
इयमप्यछन्दसोत्यादिका परिभाषा ऋग्वेदातुकमणिकासम्बन्धित्वे-
व सोपयोगलादिह पञ्चमाध्यायलेनाध्येष्वभिः स्त्रीकृताऽस्ति । तेनात्र
प्रतिपादितानां गायत्र्यादिमेदानां सर्वेषां भव्ये कानिचिदुदाहर-
णात्यसां वाजसनेयसहितायां न सक्ति । तानुकामन्त एकोदाहरि-
णाम इति भविष्यद्यैष्टप्रयागोऽपि परिभाषाया अस्तकीयत्वे
लिङ्गम् । अन्यथोदाहरामेवमतीतार्थनिर्देशः स्यात् । किञ्च ।
सधारेन वाह्याचारिणे अनेनाधीतेन चान्द्रयणाद्वक्षमत्राप्नीती-
त्यादिपञ्चमासिचिन्हमपि षष्ठ्यांध्यायान्त एव दृश्यते । तेनायं
अन्यस्त्रैव समाप्त इति ज्ञायते । यतः सर्वेष अन्यान्त एव तदृपन्या-
ध्ययनतःशानकलपदर्शनं कृत दृश्यते ॥

माध्यन्दिनीये वाजसनेयके सर्वीनुकर्मणिकौपा
कृतिर्भगवतः कात्यायनस्यैवा कृतिर्भगवतः कात्यायनस्य ॥

इदमपि सूत्रं परिभाषोपलीबिभिरध्येष्वभिः प्रचिह्नित्वं ज्ञायते ।

भाष्यन्दितीये वाजसनीये यहुवेदान्नाये एषा सर्वानुक्रमणिका मग-
घतः कात्यायनस्य कृतिः । हिरन्यासीऽध्यायपरिसमाप्तिज्ञानाधैः ॥

कृति श्रीमहायाज्ञिकश्रीप्रजापतिसुतमहायाज्ञिक-
श्रीश्रीदेवकृते अनुक्रमणीभावे पञ्चमोऽध्यायः ।

समाप्तञ्चायं चन्द्रः ।

श्रीगणेशाय नमः ।

—००—

मौनमन्त्रावबोधः^(१) ।

श्रीसुन्दरशक्तविरचितः ।

—००—

अथातो मौनचक्षुसंज्ञया यजुर्वाजसनेयसंचिताया मन्त्रा-
णामवबोधश्च सुन्दरशक्तुङ्गो नवीति यन्मन्त्रपाठार्थवेदगफलवि-
द्विविपद्धिद्विनिंगदिनं निपिद्वश्रुतिमन्त्रावीयत्वभयापगमाय त-
देव तन्मन्त्रक्रमेणाधोमध्याधजध्वाधोमध्याधजध्वर्धे इति च-
त्तारोऽध्यायास्तीपु कमेणर्जुविसगंसमस्तिमध्योऽवरङ्गन्द्वजा-
नुस्तरितहस्तदीर्घतिर्वक्कतनमान्तसंज्ञाभिः सधीर्विजाना-
ति ॥ १ ॥

अथर्जुसंज्ञामाद् । मद्यात अग्नेस्त्रूनूर्बिष्ट्वे त्वाग्निर्देवतां-
इनये स्वाहार्पा प्राणाय स्वाहा चक्षुपे चतस्रो छुटे त्वोर्ख्वे माया-
साय स्वाहा देनाशयनी वजागच्छ यकासकै सविसाते ग्रहराण्यि
युद्धादि केशिना चतस्रः कदाचनस्त्रोर्दिर्देवस्त्रिस्त्रोऽश्विने-

(१) अर्थ मन्त्रस्यादर्थपूर्वकमशुद्धद्वुल जीर्ण प्रूपोऽप्यद्युप क्षरमेकमेद छम्प
कि तु सहितास्त्रां-पत्वादत्र मुद्रश्यादश्यक तुदृष्टा एवंस्त्रादेवादर्थागुरुत्रक दाप्त-
तस्येन सशोष्य मुद्रितुमारवध्य गाढुददर्शादर्शात्रस्त्रादेन परिवर्त्या दोद
क्षिति ।

डाक्तिस्त्रो देहि मे महीनां पयोग्नेर्जनिचं कुविदङ्गद्विरुद्धव-
जपुण सहरव्यादिर्मखस्थ शिरोचृदेत्वोर्धर्वो दशजुषु चयोविए-
श्विः ॥ २ ॥

अथ कनिष्ठिकामोक्तोर्धर्वत्तेपसमसंज्ञामाह । छतापाडक्-
तधामेश्विरो विश्वव्यचादेवायज्ञमश्विभ्यां चक्षुमहोर्णोर्जर्ज-
ङ्गतीदुधे सुदुधेन्द्रे केनुं कृष्णसन्द्रग्मा मनस इमान्तेन्यदेव-
विद्याया दश ॥ ३ ॥

अथमनिर्वृहपतिरिष्टो यज्ञतिस्त्रो देवीर्विषा पाव-
कानाडपेयको अमुन्त्र भूयादथाग्निर्वृत्ताणि सर्वता श्रीरे-
भ्योऽष्टौसजूरव्दोग्निमद्य चिरग्निर्क्षेपपञ्चन्योदश ॥ ४ ॥

क्षक्षसामयोः शिल्पे पृथिवी छन्दो वयं नामदेवं वह्विर्वा-
रितीनामध्वर इयं वेदः स्खस्तिन रित्रपादूर्धर्वः सप्तेन्द्र इघोप-
स्त्वाना धृष्टो जातवेदा हे पृथिव्यै स्खद्वा ऊरुद्रा हे कृषुणव-
पाजोऽसाक्षमिन्द्रो हे अजोऽहि सगिन्वियानस्तिथतसः सप्त-
दश ॥ ५ ॥

यज्ञस्य टोक्तो दृष्ट्वा रूपे प्रथमादितीयैर्धूम्रावभनीका-
शायगायस्ताद्यं तगो दिःसप्तस्तराडस्युदीची शिवेन वच-
सेष्टो अग्निरथिनान् मुचेरभियज्ञं पञ्चशङ्कसेपस्यायं पुरोह-
रिकैशस्त्रो टेबो देवैर्मधुशाय एकोपावीरस्तेकायन्तेचि-
स्यायुषं जगदग्नेस्तिष्ठं त्रोजसेपाकोभीषुणोद्विस्तेदानी-
न्नपञ्चविएश्विः समेपट्पष्टिः ॥ ६ ॥

अथ स्वरितउभक्षेपसंज्ञमाह । सवस्य कर्हिघुतेन स्त्रीता-
यावकयायस्तिष्ठो योदेवीर्धामक्षदिग्स्थिसु इडेहैवानेः चत-
सः सजूर्क्षत्भिर्भद्रा उत हे अग्नावर्गिनर्दशाग्नीस्त्रोदिस्तिस्त्रो
यज्ञते मनस्तिवर्स्तुष्टेन्द्र यतमः पोडगः ॥ ७ ॥

इषेत्वायज्ञोदेवानां दिस्तिवर्जुपाणो वर्द्धः पुरुष्टगच्छन्द-
मसः पञ्चाय गिह्व चिरश्चिना तेजसा चतस्रश्चगितान इमं
जीवेभ्य द्वे एकादशस्त्रिते सप्तविष्टग्निः ॥ ८ ॥

अथ गध्यगसंज्ञमाह । अग्निं प्रियेषु सित्तचन्तिपरिमाय
त्वा गिरस्वते तिम्भोऽग्निर्ज्योतिरेन्द्रः प्राण इमानुवद्धानां पिता-
आमनेय कृप्णयोवो मेधां मे पठग्निमूहूर्त्तिः श्वाचाः पीता
अभिगोचाणि सद्यो जाते पठग्निः पृथुर्वायोः पूर्वः कृप्णभौ-
गास्तिम्भोऽयादग्नः ॥ ९ ॥

आनेस्तनूर्वाचः सुप्रजा प्रजा अग्निः पशुस्तिसुः स्तर्णध-
र्मेका चित्रं देवानां दिस्तित्रिं सण्वज्य रुद्रा सण्वज्ये-
यमुपर्यदृयः । श्वोरं पठयुक्तेन मनस पृथिव्या सधस्यादिभू-
माचा तिम्भो टेवीस्तिसुः पतिमेके गारुदायस्तीर्णं वर्धिष्ठे
पोडगमध्ये चतुष्टिष्टग्निः ॥ १० ॥

अथोर्ध्वसंज्ञमाह । सजूर्देवेनोत्तानायामवदेष्टपां पृद्वि� (?)
सुवर्हिरग्निररनये स्त्राहेन्द्राय चतस्रूष्यमग्निः महश्चिष्ठोसै-
यस्तामः सधस्याद्यवृड्निचतम्भो धातारातिः सौरीवजाका
नचिस्तुग्निः सूष्पिरुष्टगोन पृष्ठी दिवि पञ्चस्यतो मर्ही
स्त्राम्भे पञ्चायादग्नः ॥ ११ ॥

अथ पुरोभुवुणकाऽगुस्त्रिपृदिदं पितृघो देवा देवाना
देवो, अग्निः । स्विष्टकृद्देवां चतुर्स्रोयमग्निः पुरीषो देवं वर्हि-
सरस्वत्येप वस्त्रिस्रो देवो दग्निः स्विष्टकृद्दिर्ज्ञातरिति तिस्रो-
चोगोधिततोन्यदेवसम्भवाच्चतुर्स्रोयमग्निदीरतग एका प्राणा-
य स्वाच्चा वेधत्तादिवो हे पञ्चदशोध्वेचयस्त्रिएश्वरः ॥ १२ ॥

अथ रङ्गसंज्ञामाच्च । चत्वारि शट्टङ्गाग्निं दृतमीडितो देवै-
रन्दोमेहीरइन्द्रो ब्रजवस्त्रोमहायर्हज सासमुद्रादूर्मिरङ्गे-
पद् ॥ १३ ॥

अथ न्युजसंज्ञामाच्च । अथो देवाऽअसर्यनामदे अश्वत-
र्गायत्रीतिष्ठुष्टवो । अथं पश्चाच्चद्वुरेका समुद्रे तेद्विर्यज्ञस्त्र-
त्वा मुगित्राणो हे तनूपा भिषजैकाप्रत्यर्थं ज्ञेयं तस्त्रिविनस्ति-
ग्ममे नाश्विना गोभिष्यतस्रोन्युव्वजै द्वादश ॥ १४ ॥

अथ इस्वप्तकारसंज्ञामाच्च । अयं वेनो देवो द्वैरश्चिभ्या-
गत्तरामित्रावस्त्रातिस्रोधर्वक्त्वैरुक्त्यानामेकासोमानश्च स्तु-
रणं मित्रोन् परोच्छिवातिस्रोपाप्त रसप्त स्वर्येत इमंस्तुनं मग्न-
कान् केशैस्तसं चिष्ठ द्विचिष्ठ द्विचिष्ठतैनात्ताविन्द्रा-
उनी मित्रावस्त्रा चतुर्स्रोयुज्जाथा ए रासममायोष्ट्रवा हे इस्वे
सप्तदश ॥ १५ ॥

अथ दीर्घएकारसंज्ञामाच्च । समुद्रस्य त्वात्पञ्चनुष्ट्येहि-
ह्वाय रवाहा यूपव्वस्त्राऽउत्ततिस्रोदेवोर्वह्वि ग्रातर्जितं भग-
ए पण्डस्त्रप्रलां वाममयप्रसद्य भस्त्रनासप्तहितो विश्वसा-

मावयामतए हविर्दीनं यदए सदसु देवासो हि कुर्वन्नेष
नवचिंश्चामायएसेवतत्यधनुस्तिसृः ककुभए रूपं देव-
स्थाप्तं ह्य द्विरिदए हविस्त्रया देवा उपासनक्तए पठ्यीग-
ए हविर्युवए सुरामन्देव इन्द्रः सरस्वता प्रातरनिं चतस्रो
इष्टविष्णुश्चनिः ॥ १६ ॥

राया वयमेष्यार्यमण्ड वृहस्तिमहीमूषुपृथिवैसु
खाद्या चक्रतए सत्यए सुनए सुच्चवस्थ योनिरयो अद्य चातार-
मिन्द्रं वद्यन्ती वेदगतये पीडमनमष्टावभित्यं वाह्य मे हे आस-
न्दो रूपमेका देवं वर्हिरिन्द्र देव इन्द्रस्त्रिवन्धुरी देवो न रात्रा-
वए सुऽआदित्यैर्न चतस्रो देवीर्दीर इन्द्रमिका ब्राह्मणमद्यप्रती-
चीमारोहयुवए सुरामए पेडशीसीमोयामिदं देवस्थ चिततो
देवेभ्यो हि सप्तसप्तविष्णुश्चनि दीर्घपञ्चपञ्चचाशन् ॥ १७ ॥

अथ तिर्थवसंज्ञामाह । कदाचन प्रसुकेसिमूर्द्धस्थाभ्यर्थत-
कुबिन्दं गोपयामं गृहीतो देवो उपसौ यत्ते साद्या पट्केदोऽस्प
यमुपरिसमुद्रोऽसि नभस्यान् यकासको चतस्रोधान्यमसि पुरी-
योस्यायने पूरीत्यामो अग्नयोन्यवापीर्द्वासासानां पञ्चयुजे वा-
मण्ड पशाद्रथप्रोतो हे सुपर्णोऽसि धृक् एवं हे नवदण्ड ॥ १८ ॥

समुद्रोऽसि विश्वव्याचाएकादिविष्णु । सुपर्णोऽसि चिह्न-
हे कुवकुटीऽसि ध्रुवोसीशा वास्त्रनिष्ठोऽग्नेभागः कन्या-इव
वहतु वायव्यैर्वायव्यानि संवत्सरोऽसि ब्राह्मणोऽस्यायुष्यं
वर्चस्याएपट्वेवी उपासा नक्तीद्रमेकाचयोदशतिर्यज्जित्ताचि-
एशन् ॥ १९ ॥

अथ टतगान्तपोडाटकारतकारनकारनपयद्धः । नृपदेवेद्
स्तीकानामिन्दुं द्वे रक्षोह्याविश्वचर्षणिर्देवं वर्हिर्वयोधसं देवो
वनस्पतिर्देवं वर्हिर्वारितीना वयोधसं देवहृष्यज्ञो देवं वर्हिर्वा-
रितीनामवर्द्धयत् पठदेवी जोप्त्रीसखतिरुचां शाह्यं घृते-
नाजद्विविष्टो देवीस्त्रिसो वयोधसं पञ्च तटनान्तेषु चयो-
दश ॥ २० ॥

अथ मान्त्रमकारमुण्ड्याकृतिगाह । समिधाग्निं हिरि-
परयेतिस्त्रेधा चोदयित्री स्तनृतानान्देवीउपे सानक्ता
देवं देवादैव्यावयोधसमिदमेऽस्त्रिदिवोमृहीपासानक्ता बृह-
ती शतमिन्तिस्त्रोरायेन्द्रेका शिवो भूत्लैकायुगक्तस्त्रोराविभा-
उवृहृदृ द्वे पञ्चदश ॥ २१ ॥

इदं विष्णुरादित्यं गर्भं सुनावमारुद्धेयं द्वे वीजोप्त्रीहिरि-
वर्द्धतां वयोधसं पठचदेवी जज्ञाङ्कती द्विरवर्द्धतां तिस्त्रोवयोध-
सन्देवा दैव्यावर्द्धतां तिस्त्रः पुराकूरस्यैकापृथिव्याअङ्गमिन्द्र-
वायूवृहृस्तते द्वे एकादशमान्ते पठविष्णतिरधोमध्याध्या-
यो ॥ २४४ ॥

शतन्त्रयं चतुर्थ्यत्वारिष्ठशङ्खवति ॥ २२ ॥

इति श्रीसुन्दरशङ्खविरचिते मीनमन्त्रावबोधे अधीमध्या-
ये । आत्म अथसोऽव्यत्य । १ १ ॥

अर्थजुसंजगस्ति । वस्तुप्पद्मोत्तम्भूनं आवाचना ओयुभ-
तिस्तो नमोऽस्त्रायैधोसिद्धयवयोगायच्छै तिस्तो वस्त्रस्त्वाधृपय-
न्तूचिद्वितया द्वे यस्ते अश्वसनिर्वेशीनां त्वा प्राच्यै दिशे सिस्त
एकादण्ड ॥ १ ॥

ओषधिरितिविश्वकौ प्राणायाग्निर्यदश्याय यत्तेसादेव च-
तस्तो मुन्वल्लमयजमानपृहोतायश्वसमिधेन्द्रमायुषानग्ने ति-
स्त्रा इनेऽप्यावर्त्तिनपे इन्द्रस्य द्वेष प्रदृष्टानीनतं द्वे एकादण्ड-
ण्ड ॥ २ ॥

योगेयोगे तानासत्याकाद्गरे गिस्रीय स्तेऽत्रय मुच्यध्वं
यद्वा चिष्ठप्यायन्त इव सूर्यगिडायास्त्वा पञ्चवायो गुक एको-
इयदसि तपसे स्वाहा द्वे एकादण्ड ॥ ३ ॥

अग्ने पावकवाच्चहत्यायश वशवसेच्चसियमः स्तिमू एच्च-
स्त्रदस्य मास्त्रोयदर्त्तिविश्वानि देव गिस्रो यदग्ने यत्ते पवित्रं द्वे
बृहस्पते वाजमेका नव ॥ ४ ॥

तत्वाचसिदुपत्वामाहिर्नगोनमस्तु अयुधाय सतवाशेन्द्रा-
य कल्वास्त्राहा पटस समिद्वाय गोचिपेन्द्राय त्वेन्द्रायाद्
रप्राप्तसर्वोगुवनस्य समधराय पञ्च सांगस्य त्वाकाव्ययोरा-
जानेयु द्वे अग्नारेत्पल्ली वन्यस्तु सर्वाणियहरिणी दि-पद्मवें-
द्धचतम् सप्तदण्डजुपु नवपञ्चामत् ॥ ५ ॥

अथ कनिष्ठविष्णुर्विष्णुसमसंजगस्ति । स्ताड्बृतोस्युदाना-
घायै काञ्जात्काषडादाम्बरोहन्ति यजेन्द्रः कथानो दिशिर-

एषपाणिः सविता सप्तविश्वस्य केतुर्यजुर्भिराणन्ते सहव्यवादूं
वो दैव्याहोतारासपायाकन्दय पट्मसख्ये यज्ञयज्ञं यदशस्य
तिस्री मास्तेकाकार्पिरसि ये जनेयु त्वामगर्ने यजमानाकाम
कामदुधे त्वष्टातुरपः पञ्चयस्तेसोमसमास्त्वा शक्तीदेवित्तिस्रुं
सिनिवान्निष्ठुष्टुक एका पठ्किंशतिः ॥ ६ ॥

वानाय स्वाचैकायाने अग्ने योऽदित्यैरास्तादितिः स्वाहा
प्राणेभ्यस्तिस्रोऽग्ने जातान्मानस्तोके विश्वे अद्य द्विद्वया अध्य-
र्यवो हे विष्वपे विश्वेभिः सीमएससान एकुचिदसिमना यस्तौ-
पधी तिस्रोरेवतीरमध्यं बृहस्पते तदिहे त्वामगर्ने अङ्गिरस-
इडाभिरविनरनाधृष्टापुरस्तासिस्रोऽवन्नं सर्विरासुतिर्यचैपधी
पृथदश्वामस्तस्तिस्रु ओपधीः प्रतिद्युभिरक्तुभिर्बाह्यणासः पि-
तरो नमो वो नक्तव्येभ्यः स्वाहा लोमभ्यः स्वाहा चिकावहवयाने-
काङ्गिरसो न इन्द्रायाहिधिया हिपदायाऽचतुरपदास्तिस्रु
ओपधयः प्रत्याख्यावये व्यचस्वतीर्हविर्यातिस्रुसां त्वा शोर्चाष्टितं
पक्षीभिर्नीलिद्योवा जिनिकण्ठा शर्करोऽवितो धूम्बरोऽवित-
स्तस्तस्त्व नो अग्ने वह्यस्यैकादस् युवाकवोदद्व्येभिः सवित-
हिर्विश्वेदेवास्तमशेषु चतस्रो विष्णोरराट या ओपधीर्विष्टिता
इन्द्रो वृत्तं तिस्रो वस्तो पवित्रएगतधारमेकाटाचत्वारिण-
श्वन् ॥ ७ ॥

महत्तोयस्य वाजो न. सप्तेन्द्रायाहित्रहजानस्तिस्रोटेवि-
रूपगिन्द्रे प्रवीरयानु ते बह्यणस्पते सप्तवांजे वाजे हिर्यावोहिः

यत्प्रमाणं सोऽग्निष्वात्ता पितरो वरुणा प्राविता उपगोयतोयतः
समीहसे स्वाहा पूष्णे इडेडित एकादशाग्ने अङ्गिर एकेन्द्रम-
रुत्वं आयि प्रायन्तु नस्तिस् सखाय संपुनर्न उपहृता पितर-
स्तिस्तो भुवो यज्ञस्य हिंदे सप्तविष्टशति ॥ ८ ॥

अथादस्येकायाचोपधिवटकोस्यैनिपान्नमोक्तं रुद्रेभ्यो हि-
हिंवि दिव्याऽस्तिस्तोरिव प्राध्वने समिहो अद्यात्मातिर्गोभ-
ती सप्तेन्द्रस्य मरुत एकान्तो यज्ञ दिव्येका स्वप्ना मरुद्धिर्मनस-
काम हे गंगो भवन्तु हिंदुर्गस्ति तिस्त पनस्त्वाय परिधिसेकै-
का सप्तदश ॥ ९ ॥

ततो विराट त्वमग्ने प्रथग एकैका देव सवितस्तिर्दिरण्य-
हस्ती असुरस्यास्ती विपाजमासदिसरोभ्यो धैवरमष्टैः स्त्री-
कृतासि देवाऽग्न एकाश्विनौ क्वागस्य सरस्ती मेपस्तेन्द्रस्त्वप-
भस्य हविष लित्स सन्त्वमग्ने रुद्रु हस्तैऽ तत्र भगास
एकासप्तदश ॥ ११ ॥

अनुत्वा मामानां देवीराय शुद्धाया ओपधी पूर्वाओपधयः
सबेदेनरुपे अव्यर्थो अद्विभि पटहस्तमोहेअच्छने पारागतान-
जस्तियुमेकेकासर्यरज्मर्हरिकेश उपास्तै द्वे वकुरत्वां जग्नु-
निप्रसादहित्वमुत्तमाप्रैरुवाजीवर्हिपदपितर दडषादग्ना ॥ १२ ॥

स्त्रादा यज्ञ तपाद्यज्ञाद्यो द्वे तात्रस्य दिसहजातां लोमा-
निप्रयति तुरेतस्त्वपभक्तस्तिसीदद्योत पुनर्वर्जाद्विरुद्त्वाद्वि-
व्रज्ञाणि मे आपो देवो नीन्द्रीवा गितिकण्ठा दिवगङ्गा

न्यात्मन्त्रहानिश्चन्दशतदिष्टीर्थेत्वार्द्देविकिरिद्रविज्ञोहितैकास-
मिन्द्रयस्तज्ञानन्नोद्भवतन्नोद्दिद्देसत्वंनश्चित्तैका माहिरुहु-
मिन्द्राग्नी अपाद्यहे धूरस्य वेष्टा दन्दशृष्टका उदकमिन्नावः
शिरोमे विश्वेदेवा शृणुतेष्व पट्टदाचिंशत् ॥ १२ ॥

अश्वेतस्यास्तेहीरण्यरुपा उपस्तोगमस्तेऽस्तुमधुच्य तमि-
न्द्रं वसोः पवित्रं द्यौस्तसायज्ञात्संभृतोऽष्टावात्वाह्वार्पणस्याहा-
यज्ञं वस्तो यदक्रन्दः सवनिमिपाचतस्तः सोमायज्ञवान्नानो-
मित्रस्त्वाग्नेवृष्टतेयत्पुरुषं नीणि पदा पञ्चचक्षुपः पितारुणः
क्षत्रणसमिधान्यंव्यचस्ती तप्रायणाः समिद्वोत्तर्जन्यच्छ्वान-
विष्णतिसमेश्वरे भवतः ॥ १३ ॥

अथ स्वरितेभवेपसंज्ञमस्ति ॥ राङ्गवेमीदुष्टमश्विव
तगच्छधर्मच्छातिस्तोदाजस्यन्वावभवाऽपतेनस्तात्वां गन्वर्वाया-
स्ते अग्नेद्विः सरस्तोमनसाद्यौरासीद्विरिन्द्रस्य वज्रोमस्तु-
तानवाग्नेयुच्वायातेहेतिरत्वां चित्रश्ववं स्तसादित्यैरास्तासी-
न्द्राएयै द्विकौधृष्टेवे यज्ञायत उतिष्ठव्रह्मणस्ते निस्तो गणे-
भ्यो भूम्या आपूस्ते अस्तात्वमग्ने द्युभिस्त नूनपात्यथवरयो-
धूमकेतवो यग्मे क्षिद्रं चतुष्कौ यस्यास्ते नमोस्तु नीलग्नीवाय
यकन्दसीतिस्त उदुतिष्ठत्वामग्ने पुष्काराद्वै दाचिष्णत् ॥ १४ ॥

सनः पितेपरित्वागर्वणः प्रनोयकासीनसोश्चरुणीगान्दुरो
देवीस्त्वा मित्वडुष्टता इह चर्यत्वचस्तकच्चता तेतिस्तः सःस्ताय-
तयादिव्यजद्भयश्वतः सत्तिर्नामिपण्णयतमत्वादध्यं पञ्चचतु-
र्द्दश ॥ १५ ॥

नमोस्तु सर्वेष्यो या इपतो नमस्ते चक्रग्रायोष्णीपिण इन्द्रायाच्चिच्चिन्मानो नार्थस्ति सप्तसोम पवते यो बोद्धिमाकृन्दः शक्तावाय वनखतिगमभिपट् स्वाहा रुद्राय सभाभ्यस्त्वमग्ने ग्रनथपावस्तुभ्यज्ञास्त्वे अग्ने पञ्चाष्टादश ॥ १६ ॥

त्वष्टावीरमश्य त्वा पीवोअन्नरयिवृध ग्रवावृजीचतस्त्री क्षिङ्गस्य ते त्व मिन्द्रेद्यद् सुचामा स्वावासन पावकदिकौपयः पृथिव्या दुरोदिश इन्द्र सुचामा चृददेन तिस एकादश ॥ १७ ॥

तेज पश्चुना गह केतुनाराज्ञसिवस्व इडाभिर्भद्रानगस्ते चरसेद्विर्यैगपितायदूवध्य चतुष्कौतत्वायामिदिरजोजनोहि-चित्तं जुहोग्नि नवस्यानोनियुक्ति रितिकौकपर्दिने सिकत्या-यायो अस्माजेष्टाय विस्त्वने पञ्चतत्सपितुरित्व सूर्य एकाकीदिः पञ्चातदेन सपत्नाहे व्याप्त्यायस्त्र परिते घन्त्वनो वाज पूर-स्लादायातगर्भेदेवानामनुल्वारथपट्टदाच्चिप्पगत्सरिते गतए सप्तति ॥ १८ ॥

अथ गध्यमसंज्ञमस्ति । तर्जनोसिर्गं गहित्वीणां यते रुद्र ग्रिवातन् शिवेन्द्रस्य वचोऽसि मित्रावस्त्रयो करत्वा घ्यति-स्वादिष्टयानुवीरदेवी द्यावापृथिवी देव्यो घम्पोष्टैयमग्नेपृ-त्सृयन्वाणा द्वारोदेवीरत्रात्पृजीते परिपञ्च समिधा अग्निं समिधा कत्यस्य देखन्वनागा अठितिष्ठापडस्य प्रस्त्रयज्ञानं घतस्य एकोनविष्टगति ॥ १९ ॥

अग्ने दद्यायोजनस्य गोपा उदीर्गा तिम्रो ये अग्नि-

ज्वाज्ञाएधोऽस्य क्रन्ददग्निस्त्रिरिन्द्र आसां पण्मीपूण इन्द्र
एकायेषामध्येतितमित्युभिधे द्विक्रग्नावरनेसुच्चसाक्षो चतस्राक्षो
चतस्रः सोमराजं समिह्नो अग्निरश्विना पृथिव्यस्त्रीनपृष्ठिन-
क्षिस्रः सप्तदश ॥ २० ॥

विनोद्विरश्वमूपरः समिह्न इन्द्रो हीतादैव्याक्षो ताराश्चि-
न्द्र वातोवा त्रिकौ सृयस्य चशुर्द्विष्णामारोहावीध्यग्निर्विश्च
कर्मन् द्विविष्णाघावृधावः पेशव्यतीक्ष्मिस्रः पञ्चैकादण्मध्ये सप्त
चत्वारिंशत् ॥ २१ ॥

अथोर्हसंज्ञगस्ति ॥ विश्वारूपाणि विश्वस्य मूर्खः नामूरव
भूयनिचुम्पणपरिष्णाहेतिस्त्रिलोकाः देवीरिङ्गानिकादित्यास्त्व
द्विवसंज्ञादित्यप्रतिच्छनेयदापखदेजतिपञ्च आत्मयः प्राणं
न्तोर्हिर्जनोटवुयस्यतस्रो दैव्यायधर्मं शन्मोमित्रो द्वे त्वमग्न
द्विडितोवर्हिर्हणां स्त्रदासमाना पितरो च्चिरिकमोगैः संमादि-
तिद्याः स्त्रिकौ चयोविपृश्टिः ॥ २२ ॥

त्वंयविष्टदिर्यैन्द्रेकः स्त्रिरानोभद्राः सयक्षत्सप्ताः
गौपेसमानाजीवादे सप्रथमो यदाकृतान् यच्चात्मदास्त्रीणि
तउपहृतो द्यौः प्रपर्वतस्य धामन्ते तेजोऽसि शुक्रं चतुष्का
वभूयनिचुम्पुणदेवानां यस्य प्रयाणं देवाजस्मेम द्यौ शान्तिर
चक्रद्वृपानिस्रोयाः सेनावास्येमां वाजस्थनुमातरं यदापिपेष
नाभा पृथिव्या पञ्चसप्तविष्णतिर्हर्षे पञ्चाशत् ॥ २३ ॥

अथ रङ्गसंज्ञगस्ति । परिमानलागत्रजयन्ति येनापाव-

काटग्यमस्य बृहस्पते पर्यनुज्ञमाते भग एव चतुष्कौ परिते
दुडभो निहोताग्ने दिवो मधुमज्जो वाजो नोऽद्य नवै हिर्यं च
इरिसप्राशो घृतेन परस्या अधिवश्सूर्ययां आवहो यजानः
पञ्चरङ्गे विष्णतिः ॥ २४ ॥

अथ न्यूजसंज्ञमस्ति क्षण्ठोऽस्थादित्यै व्युन्दनमात्यै प्रयुजी
मधुमतीर्णेर्याते सद्राद्योरापच्च वांजाय स्वाच्छा स्वर्नमीत्तुरुद्दे-
भ्योऽन्तरिक्षे तनूनपात्मरसती द्यौस्ते पृथिवी मालातपत् पच्च-
नद्यः पट् सौमाय कुन्तुङ्ग उदग्ने रेवती रमध्यमस्ति वनेषु वि-
द्विकौयवानां भागो ह्यो तत्समिधादिनमापस्थिदेताऐऽग्ना-
अव्रज्ञान्नो तौ जौनत्रिकौ न्यवजेचैकविष्णति ॥ २५ ॥

अथ इसएकारसंज्ञमस्ति । यस्यैत उडज्ञमन्तव वायो
तिस्तः आपतये त्वा देवा गारुविटः पुनरासः द्योहवीयान्तित्वं
चेऽकुर्नामहोताधर्युरस्ताव्यादिनस्तिस्त एदम्ब्रहुत्वात्वष्टः सुयेशस
इन्द्रेष्वाच्छा तदिप्राप्तपच्चोमाससर्वष्टीधृतोग्निष्ठिष्ठकृतं
न तद्दर्शद्वाभ्यो गतियतस्तो विष्णति ॥ २६ ॥

आकृतिमिनएहोताग्नि स्वाच्छायुर्ज्ञेन सादं द्विर्वातं
प्राणेन प्रजापतनास्वयमायुर्ज्ञेन वाक्सुरस्ति योन्यामश्विनौ
क्षागस्य वपाया था तेष्मप॑षकाहुहि॑वं वसवपयोदशाश्वरेणा-
गोयज्ञं भारत्या नामत्या चतस्र एकस्त्रै च्वाहै अज्योतिरसि
सघसाथो किञ्चिद्वासिकानस्त आण्यायतामायुर्ज्ञेन पृष्ठं
वयस्त्रोरेत्यिकावोजयन्ते देताएषवितुरपादं युक्तुप्रजापति

न वयमिन्द्रस्य वृष्णा इन्द्रस्य रूपं पञ्चाष्टाविष्णुतित्रिष्ठेऽष्टाच-
त्वारिष्णुतिः ॥ २७ ॥

अथ दीर्घेष्टसंज्ञगस्ति तंसुन्तरायोसवेष्वाहा हि मनोजूतिसु-
दुष्यस्त द्विः संभूतिं व चतस्त्र आतिष्ठो देनेष्टसोमस्य रूपं पव-
सोहृपं वनस्पते वर्णं चैकादश ॥ २८ ॥

अग्ने ब्रतपा इयमिरावती वातरेष्टाभवत आयजन्ताव-
स्पृष्टापराचतुर्खिष्णुतिजिनः कस्त्वासत्योदिरष्टावश्विनौसुरस्त-
तिमापः सेष्वर्षां वचमिः पृथिविं देवयजनि क्रमध्वमनिना
पञ्च प्रत्युष्टेष्टरक्षोदिरग्ने गृह्यपते द्यां मातदस्य रूपेष्टस्तेष्णि-
तोरस्मिनापद्मोधामेयामिषुं यदस्या अग्नमन्वतिरियते चतस्रो
मयि गृह्णामिद्राय हि वृत्तद्वनीडेन्यमोडिनं भायेदोर्वाहारं
यदावधं पञ्चाष्टाविष्णुतिः ॥ २९ ॥

आदित्यास्त्वामूर्धंन्मवीमन्दमानाय तत्सुर्यस्याप्यायस्तमदि-
न्तमन्नमन्नक्षत्रं यदत्रचिकावग्ने वाजजिद्यौस्ते पृष्टमाराचिस्त्वेष्ट
सोमपितृभिः प्रयंसाशुक्रमश्विनाघर्मं चिकौ द्वादश ॥ ३० ॥

होताय चत्यजापतिमेकामामाहिष्टमध्वा यज्ञं नाभ्या
आसीत्सोमद्भ्यप्रचतस्तसेष्टसोदत्ततस्य वयं हे संवर्चसा ची-सु-
वर्हिषं पूर्णं एवं तं चतस्रोऽग्ने ब्रतपामयचतस्रोऽग्ने ब्रतपामयि
चतुर्स्तिष्णुतिं तव समितं वास्पतज्जूतिमधिपत्न्यासि विधृ-
तिनाभ्या पट्सप्तदश ॥ ३१ ॥

धृष्टिरसि नमे। मित्रस्य देवीराप एप वो वाजाय स्वाहा वसुव
एकया च पञ्चभूरसि चुरावन्तं वर्हिष्टदमदीचीमारोहे जामग्ने

नरामृतसंदेव्यावध्यर्थुतिरच्ची पट्सप्गितं म एकाबुद्धस्पते
सवितरित्यानास्त्रानविएश्यास्त्रुवतेकाचतस्त्रवनस्पतिएश्मि-
तारं चिभीमन्त्रियोहिरण्यपर्णा तपसेकैलालं नवसोमो धेनु-
मधिरसि त्वएसोमप्रचिकितो देव्यावध्यर्थुचित्रं देवानां च-
तस्मः यज्ञविंश्टएश्मतिः ॥ ३२ ॥

असकम्मयविश्वेदिवाअप्युत्ताङ्गलं पवीवत्युरुप एव च-
तस्मोऽत्मसियसो इप्स इन्द्रस्य वज्रो वाजस्तास्त्रिसो देवसवित-
रेष्ठतेद्देहस्तदेसीसेनतन्त्रप्यसेमायच्चएसास्त्रीणि शतापचे-
न्द्राऽनीच्यथमानामिन्द्राऽनी आगमं परित्वाऽनेहर्च नः सरेत-
संत्वष्टावं विश्वेदेवास आगमं चक्ष अध्यायत्वष्टारमिन्द्रमपाता-
मधिना सपरिपत्तकौदाविएश्मद्दीर्घे शतं पचदश ॥ ३३ ॥

तिर्यक् अदित्यै रात्र्याविष्णोरग्नेवतपरिषमापो देवास इ-
न्द्रस्य स्त्रूप्यतस्मो नभय सहश्चतपयनित्योदीर्वरापो अवामपेतः
सदुहवदं गात्परिरिस्तुलोदिकौ जगयत्यै त्वाको सिकस्यावह्यविष्यं
वनस्यते विद्वङ्गश्चतस्मो यज्ञोश्चणांयत्पुणिण दे ग्रतदिष्णुरेकाए-
दश ॥ ३४ ॥

तेजोऽुसि तेज एकावसवस्त्वज्ज एवं तु प्रेहो अश्मेभ्यो
हस्तिपं नित्यो रद्यसामागः सुजातो ज्यतोनिवसूनां भागः सत्वं
नो अग्ने त्वं नो तय प्रवो भवे पट्वृजमिरह्वाव्यग्नेसधवे खाई-
न्द्रस्य क्रोडश्चतस्मो दो चाग कवये कोसि कस्मै देशमंचवाज्य
सुचश्चयदातो ब्राह्मणोय ब्राह्मणमधिनः पट्वविएश्मनिस्ति-
यं उच्चित चत्वारिंशत् ॥ ३५ ॥

अथ कतनान्तसंज्ञमस्ति । सीरा युज्जिति राङ्गसिविराङ्ग-
ध्योचत् तिस्रो वसवस्त्वाकृदं त्वा पवस्त्रातेवस एकयास्तुवता-
याधमत्प्रमनाहेऽज नेजन देकर्त्तसप्ताम्नेवृद्धनाभिमैं हेकोदा-
त्परं गत्योः तस्यस्तिस्रोमस्य त्विपिर्मृत्येः प्रताष्टोचेहेवाजस्य
गासोमस्य त्विपिरग्नये द्विरण्ड्यग्ने । य उपद्वासयचतत्प्रोम-
गोमेगात इन्द्रेशानाय परस्तस्तिस्तउद्धक्ष्याअवारोद्दसी हे
सधोध्युत्कामयेन्नेपु विधाद्वितं चतस्रः कतनान्तेप चिरं
शत् ॥ ३६ ॥

अथ मान्तसंज्ञमस्ति । ज्यैष्वर्यां च शंक्वाकांशमाच वसुष्य-
द्यविष्टचट्कस्त्वा युनत्ति द्विरण्ड्यपाणिमूत्रये यावती यावा-
पृथिवीतिस्रो वृद्धस्पते अत्येकाये देवस चात्वाजिष्वभिं गोम-
दूषुणासत्याविश्वासां भुवा चतस्रोऽग्ने ग्रतपते ग्रतं चरिष्वास्य-
दित्यास्त्वा पृष्ठेतश्चल्लोरीपं तनूनपातमुद्दिदक्षसुपेशसासुशिल्खेप-
चाच पितर चागमविश्वा देवस्य चिरिन्दप्तच संमाहृतेतसा
श्रेवानाऽस्त्वाच्चा चट्टीरग्निभिन्दवायु इमे नवगर्भो अस्तेकाम
र्गाणि ने श्रीश्चाप्नस्तीमश्विनातिस्रो हाच्चिरंशत् ॥ ३७ ॥

यं तेदेवीयेनासमत्यु प्रमुच्चतमीशानं चतस्रलोनं समुद्रान्ना-
नोमहान्तमपग्यं गोपान्तिस्रो दैव्याहोतारा ऊर्ध्वमस्त्रदं विश्व-
कर्मन् चविपावैर्द्वनेन द्विरिन्द्रवायु इमे सुना उपयाम गृहीतप्र-
त्यूत्तुर्जं वाजिन्यस्य कूर्मो नूनं प्रचतुष्कौ यग्ने कव्यवाहनव-
र्हिषोन्द्रमिडाभिरिन्द्रं विष्वेषामदितिर्हिंकाकुदेपामेकाविः
शतातिः ॥ ३८ ॥

राजन्तराद्वराणां मसंख्यात सहस्राण्यानो मित्रावद्वायो-
र्चपत्तनूनपातमूत्रिभिः सदसद्यादतिएष इव सुभ्यस्त्वायद्वा ऊ-
र्जाह्नतयस्तमुला पाथ्यः प्रेद्यहेवा देवहेडगन्तान् पूर्वया षडवि-
शस्य दूतसेकाधत्तः व्यस्वकं यजामहे हे सन्ते वायुरेका पोड-
ग्रमान्तेऽयापाद्यर्थाधो नामाध्याये । इष्टै ग्रनानि दादग्र
भवन्ति ॥ ३८ ॥

रति श्रीमद्दरण्डविरचिते मौनमन्त्रावदोद्देश जर्थाधो नाम
द्वितीयाध्यायः ॥ २ ॥

चर्यर्जुसंज्ञे विद्यते । वामकरणान् हस्तश्वरितः ॥
 मा भेरनमेष्टरं धस्यानेसहस्रवायोये ते द्विकौ यद्यामि
 थदा नो हरिभिः स नी वन्धुरुषुस्तदिन्द्रो विश्वस्य पञ्च
 वख्यसि प्राचीमनु यद्यामे शृङ्गे प्रथाहवायत्ते गाचाददद्य-
 क. इड. एचि सरस्तीड सप्त आपो दि दिर्यदि मा गाव
 उपद्विः पूषन्तव घर्मेतत्प्रकावृजुषु त्रयोविएशतिः ॥ १ ॥

अथ समसंज्ञं विद्यते । वामकरणाद्विसर्गः त्वामद्य तनून-
 पाच्छुचिन्नतो दे तस्मा अरङ्गमाद्वियेऽग्निरग्निः अद्वैव्याहो-
 तसभिषजेन्द्रेण विश्वाश्चापञ्चान्वग्निर्येटवा देवेषु यो देवेभ्य
 आतपत्या न इडाभिस्तस्मो यस्तिन्नशासो यदेवासो दे त्रयो-
 दम ॥ २ ॥

विष्णोः कर्मणि दिद्वैव्यभिव्यामिमाना तिस्तो गृह्णा मा
 मधुवाता ईश्वस्य तदेव चतस्तो येदेवा अग्निनेशविष्णोः क्रमो-
 ऽसि द्वे ये ते पन्था अद्या यथाशन्तेसुत्या पञ्च चतस्तु सेना-
 भ्यस्तचायः श्वस्यः चत्चं वाचं चतस्तोऽग्न इन्द्र इन्द्रे हि सा
 विश्वायुरग्ने अच्छपस्ते रसः पञ्चद्वाविएशतिः ॥ ३ ॥

अग्ने वाजस्य ग्रेता तस्मादद्या भगप्रणेतस्तस्मो ये नः पूर्वे-
 यो रेवान्युनर्मनो ये रूपाणि याखेदमुपपञ्च यत्र ब्रह्मो प्रमच्छ-
 सनं येन कर्मणि तिंस्तो मनो न यद्यत्तं कुतस्त्वं त्वमिमाश-
 तस्तपोडग्नः ॥ ४ ॥

आमन्दैः परिसे दे भर्मवी द्यौरेकाया क्ये वृषेषु यस्तिन्द-

चस्तिस्तो मानः प्रथश्च नो अर्वतः प्रतिश्चस्तो अग्ने ते द्विर्नेयत् ग्रं लात् सप्तवयोदश ॥ ५ ॥

सोम्याय प्रैत् बह्मणी द्वि-स्तिस्तु पार्याय शुद्ध्याय भूर्भुक्षो
क्षिः सप्तजास्तुष्पितुर्दिक्षौ या ते धामानि परमाणि यथेऽमा
कृप्याय परिवावा पृथिवी चतस्र इड इहीकाम्याः परिवाजयति
द्रष्टव्ये अन्धस् पञ्चदिशो वेदा इमेतं गयोदं ते हि नगः सुवेद्या-
वेदोऽप्यप्तुमन्यच्च कावे कविष्ठश्चति सभी पञ्चाश्रीतिः ॥ ६ ॥

अथ स्त्रितसंज्ञं विद्यते । रोचिताय मयि त्वदेकैकायी
अकाभ्यं दैव्याहातारा प्रथमा यत्प्रज्ञानं तिस्रसन इन्द्राय
संचेवद्यासुरतिथोऽयै ॥ ७ ॥

वन्यायामन्तुर्ज्ञसे द्वितान्मित्रस्यापाद्यं पञ्चाक्लकमार्तिं
विशा हे सौ अङ्गिरिन्दुर्दिक्षौ य इमा यते धामान्तुर्गमसि
तुभ्यना मा त्वाग्निः पट्चयोदश ॥ ८ ॥

ये यै एव कन्दो ये भूतानां त्वया हि चतस्रस्तावुभौ रथे-
तिष्ठन्यस्यायमपेतो यस्ते स्तनः पञ्च विजयं धनुरेकाविश्वत इद-
न्दुरो हे द्वादश ॥ ९ ॥

उदुत्त्वएस्ताद्या वक्त्रसे ये पथो ये तीर्थानि गङ्गो घागः
पञ्चेन्द्र विस्तास्तुष्पोऽग्ने यदिविकाव स्वाद्या हे लज्जेवष्टन्ती-
रुग्ने यवस्या सोदुत्पं दिष्ठवेस्त्राचतुर्दशस्त्रिते सप्तवला-
रिष्ठगत् ॥ १० ॥

अथ ग्राथमसंज्ञं विद्यते । एकस्त्वद्युतनूनपादप्तरोऽया

मेधामियत्वय इन्द्रस्यैजस्यपञ्च सजातीयाः फलिनि यस्मि-
न्सर्वाणि तिस्रो यन्निर्णजाप्रप्रायं यत्र धारा अथैतान् प्रोथदद्यः
यत्ते मनः पण्मध्ये चतुर्दश ॥ ११ ॥

अथीर्वसंज्ञं विद्यते । तं यज्ञमेका यस्मान्नावाचो योऽग्निः
कायवाहन आनो दूरात्तन्नो वात पञ्चायातु वनस्तिरवद्युः
केष्वन्तो ये वाजीनमायत् त्रह्मसूर्यसमं चिकौ यो भूताना-
मपि तेषु द्वे ऊर्ध्वे चतुर्दश ॥ १२ ॥

अथ रङ्गन्युवज्ञके विद्यते । अत्यं भ्यान्नाहं पितृपेचेहोपप्रप-
रमं वरामहान्यंचामेवेरग्ने तव श्रव उदयं चनुः पञ्जे न्यु-
वज्ञके चैकादश ॥ १३ ॥

अथ इस्तेकारसंज्ञं विद्यते । ये देवा देवानाम क्वाय-
सवर्हि सन्तेपयाद्ब्रह्मसिद्धिकौ येन ऋषयोग्न आयूर्एषि हि
कृत्त्वा नाम किएस्तिसूर्यसम त्वाएहि चिकौ किएस्तिद्व वन-
एस्त्रैहंस्तैर्य एतावन्तः प्रयाभिस्ते आचरन्ती पञ्च तं प्रस्त्राया-
सम्बां यदि ठिवा यदि जग्याच्चतंसो इस्ते नवदश ॥ १४ ॥

अथ दीर्घेकारसंज्ञं विद्यते । उक्ताः उपउमन्गोगिर्मा-
उनेप्रत्ती चतुर्थः त्वमाचि धिपणाऽसुष्ययं तीप्रथ इन्द्राय तिसः
स्त्रैसगिन्मुखेनदे नवा ॥ १५ ॥

शार्मास्पद्मेनोन्माच्या जानुगराश्च च प्रतीन्द्रगोमन्यत्त-
मधुनक्तमेकायस्ये मेनराश्च सस्य महिमाने हे नक्तोपांसाच-
मनसादिस्त्वमद्यतिस्रोऽग्ने शर्वकादादशना ॥ १६ ॥

तवाय एसमग्निर्देहने ब्रह्माग्नेएसुज्ञागृहि परीतः सीम-
एराजानं नाना ह्विवायाव्याघ्रं यमश्चिना नमुचेरिन्द्रायैदुमष्टौ
य इम एका सोमो राजा मुते प्रवायुं दते दृष्टे ह्विः पञ्च सोड-
श दीर्घे सप्तचिंशत् ॥ १७ ॥

अथ तिर्यक्संज्ञा विद्यते । कस्त्वा विमुञ्चत्यच्चन्नमीमद-
न्त च्छिरप्यवाह्वे वात्याय ह्विकौ चौरेष्ठाह्वि विष्णीन्वग्ने लं
पुरीष्ठो यद्वाजितोदामप्रनूनए पठन्ते त्वं नस्त्रिरत्ननिष्ठो व्रज्या-
य तव श्रीराम यन्त्रीराडविनं चतुष्कौ तिर्यक्च्यटादश्म ॥ १८ ॥

अथ कतनान्तरुंज्ञं विद्यते । अघाय एकोडेरन्त अमेग्ने
मन्तिस्त दृश्टं दैवीस्त्वष्टादधद्यमश्चिना सरस्त्वा चरणेन ह्वि
कया त्वएपडग्ने नय त्रिः सीदत्वं चतुर्थः कतनान्तेषु चतु-
र्द्वश्म ॥ १९ ॥

अथ मान्तसंज्ञं विद्यते । या वा या शतेन हे द्वतीताभिव-
जाप्रागपाग्ने यज्ञे शुक्रं यश्चिदाप उस्त्राविसं चतुष्कौ ग्रतिप-
न्या भग्ने प्रेह्वि तदश्चिना याने धामानि द्विष्ठा माभेष्टज्येनेदं
त्रिकौवेदाह्वमस्यको अस्य रेतो मूत्रं येन वह चिह्निन्द्रमि-
टिपमूर्जन्तानीज्ञे स्त्राचा नवमान्ते चथोविष्टशमिर्मध्याधी
नाम तृतीयेष्ट्याये चीष्ठि शतानि पञ्च भवन्ति ॥ २० ॥

इति श्रीसुन्दरशक्तिरचिते मीनमन्त्रावबोधे मध्यापो नाम
द्वतीयोष्ट्यायः ॥ २१ ॥

अथर्जुसंज्ञं भवति । रक्षीहण्ण स्वराडस्युपान्ता रक्षि-
ना सत्याय प्रतिपदस्युपयामगृहीतोऽस्यश्चिंच्याधूस्वान्वसन्ताय
सप्तोपप्रयन्तो अध्वरमुखां क्षणोतु विद्वातिस्तो दश ॥ १ ॥

स्वयंभूते रस्युपयामगृहीतोऽसि दूरिः सकन्दनेनानिमिषेण
वयं ते अश्चिन क्षतस्य त इमं मे इये पिन्वस्य सप्त क्षर्चेत्वा
ध्रुवच्चितिर्ध्रुवयो निरुग्राविघनिना तिस्त एतं ते युज्य त्वस्य-
धृतवतो भुवनानां वाचे स्वाद्वा चतस्र एषा ते धुक्तनूरिमा-
मगृह्णं हे षोडश ॥ २ ॥

वाचस्पतिं द्विरश्चिना द्विः पृच्छामि त्वा चितये प्रजापति-
श्चरति पञ्चगायत्रेण त्वेऽस्तुविष्णो इस्तोनासि साकं यद्या-
कर्जुवे त्वा समुद्राय त्वा सप्तशादशर्जुष्वष्टाच्चिएश्वत् ॥ ३ ॥

अथ समसंज्ञं भवति । रक्षीहण्णो व आविर्मर्या प्रजापतये
पुरुषास्तिसपावकपच्चाः धुक्वच्चाः इट्टवाजारे आतिर्ष्णं
पर्युषकेभिर्वृच्छमापञ्च सिनीवाली सुकपर्दा प्रजापतिर्वि-
श्वकर्मा माताचाये निष्क्रमणं निषदनमेताधानस्य पञ्चाव-
पतग्नीरषदस्युपयामगृहीतोऽसि चन्द्रमा हे युक्ता इन्द्र उश-
न्तस्त्वे मा उ त्वास्तिस्तोऽस्तादश ॥ ४ ॥

प्रघासितो द्वयामस्ते श्वानास्य प्रोक्ष्यमाणः सोम श्रायु-
शान् सुप्रतीकसमवस्थन्ते ते स्तोनापृथिव्यापि दिविधाः सप्त-
मित्रस्य मारजताहरिणो रमे वन एता उवस्तीवान् धोषात्पृष्ठं
वस्तोनापृथिव्यपनं सप्तघृतं धृतं पावानः श्रीणामुढारोऽपां
फलेन गच्छानाम्नी रेवत्यो वलं विद्वाय स्वविरः प्रजापतिः संधिः

यमाणी भद्रं कर्णे भिरिष्कन्ति त्वाच्चतुष्काव येषां रस्याश्विनोभै-
पञ्चं सीमन्तोसः सिल्पिकमध्यमासस्तिस्त्र आर्युष्वान इद्य एका-
निवेशे नः सह्यमना सप्त ऋषयः स है अष्टाविष्णवितः ॥ पू ॥

उभाभ्यां देवोपयामगृहीतोऽसि सूर्यसहस्रोमाः सह छन्द-
सस्तिसो दिवस्यरिसम्यक्स्वर्णं घृतस्य कुलायिनी घृतवत्या-
चीषि स्याज्ञीः सहस्रशीर्षा पुरुष इन्द्रूषायुसुसंटशा सविता-
प्रथमे सप्त गन्धर्वस्त्वा शुद्धवाजः सर्वशुद्ध वाज उपयामगृही-
तोऽसि वृहस्पतिसुतस्य रूपेण वोसौ योऽवसर्पत्यभिप्रवल्लि-
चिकाबुभावाएसंधये जार है अष्टादश ॥ है ॥

कुगावः पुनर्मिवंपितरौ द्विरन्तररुने एतत्ते माताचार्यं च-
चेणाऽग्नेऽग्नेणगायत्राय चतुष्कौ लिभूरसि परमस्त्रा परावतः
पथस्यथपरिपतिमिमा गिरस्तस्त्री गायत्रं छन्द इदमापो
है चतुर्हंश ॥ ० ॥

सज्जोपा इन्द्रे द्वरति शिवो भवत् ध्रुवासि वरणेतोऽसौ-
या पठच ध्रुवसदन्त्वाग्निश्च धर्मोऽशिभ्यां प्रातः सच न श्रुधिश्च-
त्कर्णो पितृतं प्रजापतौ त्वा पडेकादशसंसे विकोननवतिः ॥ ८ ॥

अथ स्वरितसंज्ञं भवति । उपचेपः । इतं यः त्वयोरा-
जन्मतं जागाय युज्जन्ति ग्रन्थस्त्रग्राषस्त्र चतुर्था वैश्वानरो न उस्ते-
न परीत्य भूतानि सप्तैप मे निर्जन्तेऽनद्यशानयप्रजापतये तिक्ष्णो
द्रस्त्रस्त्रस्त्रन्दैभिन्नं चतुर्थस्यप्रेषिर्ग्रं प्रैपानृतवस्त्रे यमं पठषवि-
त्यतिर्गोसहस्राणि सहस्र्ष्ट्वाऽशास्त्रादिथरूपेष्यत्वागो-
भित्वा पडेकविष्णवितः ॥ ९ ॥

उसिगस्थर्थे तस्य मूद्दांवय आकृत्वन्दीउग्नये नीकचते प्रथ-
मजान्यं च सवितुस्त्वेऽपया मगृहीतोऽसि सुशर्मासि विश्वकर्मा-
सि हि वैश्वानरो नः पितृभ्यः स्वधायिभ्यः पुनर्नु मा पितरः
स्वगात्मा सप्त सप्त ते कृष्णघीवा आग्नेया चिता चत्पा-
देभ्यः कुञ्जस्त्वाजरास्त्व तस्मः कृष्णघीवा आग्नेया उपध्व-
स्ता एकासप्तदश ॥ १० ॥

अथ दशिणामणो विराङ्गसि संमाडसि तिष्ठः पुरुद्युस्मो-
यिपुष्टपोऽग्निं तसपश्चुभिः पश्चृनश्चिना पिवतां दधिकावणो
ऋकारिपं पञ्चमतं कृष्णुतनटीभ्यः पैजिष्टं विद्यतिष्ठोभि-
भूरसि इमा म उपयामगृहीतरेस्याश्चिनं वीभत्सायै पैलकसञ्च-
तस्मोऽयं नोद्दिरण्टौ विश्वुकं त्वाग्नेवो युष्मतं चिकावेकविए-
ग्रति खरिते नवपञ्चाशत् ॥ ११ ॥

अथ मध्यमसंज्ञं भवति । उश्मित्वां प्राणं मञ्चसर्तजिञ्च-
वैश्वानरस्य समतौ सविचाप्रसुचिच्चाकुम्भो घनिष्ठुर्वसन्तेन
कर्तुना वर्षाभिज्ञतुनैषोह पञ्चकावुतस्मै प्राणदा आपनठाः
पुनर्नु मादेवजना जिङ्गा भे पृष्ठाभि त्वा परमं तं पष्टवाह्वा-
विराजे सप्तास्या संसन् सप्तसप्तदश ॥ १२ ॥

अश्विभ्यां पञ्चस्त्रुपदादिवसुमुचानः पद्मो वैश्वदेवोऽ-
ग्नये नीकवते रोद्दितां जिरेते रुद्रजवोयएष्टः प्रजापते
स्त्रागसा चतुष्कौ यमाय त्वा मखाय त्वाग्निस्य पृथिवी नवभि-
रस्तु वराकव्यादमग्निं वायुररने गाः प्राचीनं वर्हिः पद्मतद्द-
ग्रस्त्वे चैकविएगत् ॥ १३ ॥

अथोर्ध्वसंज्ञं भवति । समिदसुपयामगृहीतोऽसि गायत्रं
कान्दस वायुच्छा द्विष्टोदो पोषीपति चतस्रं प्राणाथामे सुपु-
ण्ड सूर्यराशुमर्भुज्युसुपर्णो वायु पुनानु चतस्रो उभन्तीन चतु-
नादभ्यं सभूतो द्विदिग्भ्य । साचासन्न सिन्धुरपाङ्गं भेनुक्ताः
सङ्खरा शुनासीरो या वर्षांश्च अद्वना पञ्चपञ्चदृग् ॥ १४ ॥

युज्जानं प्रथममन्याव शिवं आटित्यानां तिस्रो हिरण्य-
गर्भं सन्त्रिम्भद्वो नो श्रीप्मेण अनुनोक्ता सच्चराः कृष्णादिवः
पृथिव्या सप्ताद्भ्यं स्वाहोक्तत ऋषभ उक्ता सचरा प्राणदृग्गः
इन्द्रागन्योः पञ्चतिश्वतस्रो देवस्त्वा सविरेतौ पृथिव्याः
परीपमाङ्गु गिग्नान उक्ता समुद्रो धानाकरम् सुभू स्वर्यभ
पडविएश्वतिः ॥ १५ ॥

देवस्य त्वा योडगाइनये जुष्टमुपाएगो पृथिव्या अश्विनो-
इतस्त्वो आददेऽधरकृतं बृहन्यवोऽदिरावागायनेण नारि सम्ब-
पामि मरसत्वै दिर्गर्नेयेण दग्गाददे दित्यैकाइनीपेमाभ्यामे-
के योडग ॥ १६ ॥

आर्द्धमासा पष्ठएपि कृष्णश्रीषा आग्नेयाः ग्रितिभुषो-
इरने पञ्चतिस्रोऽयं वामयु प्रजापत्यं सूपर्णो पार्जन्य उत्सि-
क्षावका दिग्गोक्तौमहिदीं द्विन्देषोर्ध्वेषपठि ॥ १७ ॥

अथ रङ्गन्युग्जसंज्ञं भवति । सुसंदर्शं त्वा शवियतीर्ति-
मामहत्वा इन्द्रो गर्वा इन्द्रो युष्माणि देय द्विपट पाणि न
एकपरमेष्यमोघीतसधमादी षण्मिनीरापरमीमं तिस्रोकर-

योनारिनपीमयोरुज्जिञ्चति चन्द्रमा असु मुच्चन्तु माशिल्या
वैश्वदेव्यो ध्रुवासि ध्रुवः समुद्रे त्वा सप्तरङ्गन्युव्यो सप्तदश ॥ १८ ॥

अथ ह्रस्त्वएसंज्ञं भवति । मित्रोण वाक्तरेणोमेसुश्च प्रविधिम
न तिस्त्रोऽस्मे वोधानानाएँरुपं दे सर्वस्वभागाख्याग्नये कव्य-
वाचनाय प्रथमावामुपावसृजत्मन्या अन्वड्वाच्चमन्वारभामहे
पञ्चोर्द्धा अस्त्रेमाते वाजिन्मस्ताएँस्कन्धा नर्मायिपुंश्चलूद्विकौ-
चतुर्दश ॥ १९ ॥

सविता त्वेमौ ते यमायमयूभेषते अग्ने एष ते गायत्रः
प्रजापतये त्वा चिकावश्वावतीएँसोमावती मेना वो अग्निएँ
स्त्रोमेन देवानां भद्रोपद्वरे गिरीणामृतये स्तेनह्रदयएपद्वा-
दश ह्रस्ते पट्विएश्वते ॥ २० ॥

अथ दीर्घएकार० ॥ पूर्णादर्विहिमस्य त्वारातिएँसत्यतिं
तिस्त्रो वोति । होत्रं त्वा ध्रुवासि धरूणा सृता स्वादीन्तोर्द्धमेन
विद्या च पञ्चदेवं देव एकानव ॥ २१ ॥

उहांमारोह नवदशभिरस्तुव तवाचस्य तथ एतएँ सधस्य-
द्विकौनहितेपाएँस्त्रावानं भद्विपमद्यादेववाः पितानोस्तिप-
न्निधायस्येकावयएँसोमश्चकज्योतिर्द्वापरिस्तुतो विभक्तारएँ
ह्वामहे चतस्रः पञ्चदश ॥ २२ ॥

घृताचीस्यः यूपञ्चवाद्यरेण पृथवीर्म उच्चाते स्वादुपएसदं
पितरः पञ्चेस्वात्तर्मध्वरस्याग्निष्वाज्ञाननुभतः शारदेन
भस्तुना सुगव्यं तथ्यतस्मो हृएसः ग्रुचिपद्विडेपएहिता-

सिंहं मेकशफङ्गशैश्चिरेण चतुना तिसः समुद्रज्ञेमन्द्रेषा-
द्विरक्षभुवोर्द्वामेना पूषणं वनिष्टभां पञ्चविष्टशतिः ॥ २३ ॥

इदं मुत्तरात्सर्वमन्यवे यस्ताप्तं हे आगत्य वाजीमं मादिपाठ-
मुयं चोहितेनाऽप्युना ते चतस्रो विश्वकर्मां त्वा परमेष्ठी त्वा
द्योर्ब्यचस्ति पुनाति ते पातं नो सृच्चामाणं गणाना त्वाऽप्युर
एश्चेऽग्निएहोतारएसुष्टिएत्तमती रथवाहणएवि प-
क्तवकौ घृताच्चसीमएसाहस्रज्ञोत्तमिदङ्गो विदन्दीक्षायज्ञोप-
गस्ते दृग्गिनएहृदये न यट दाविष्टशति ॥ २४ ॥

परवीरसि देवेन म उपयामगृहीतोऽस्यादित्येभ्यो देवो-
र्दारो वयोधसं दिक्कौ नृताय सूर्यं प्रप्रतिश्रुतं * (१) नं देम-
स्तवत्तं वृषभेकागनये * इग्निं युनसि नियुत्त्वा-
न्वायोय * मित्रज्ञवेष्वायुरनिएपदूजा *
मेकाचतुर्दश दीर्घशोति ॥ २५ ॥

अथ तिर्थकसंज्ञं भवति । उपयामगृहीतोऽसि भा- *
तस्यैनस सच्चस्य प्रमाप्र- * रधिनादेवीर्दारो अ-
श्विना स्त्रे * चस्य त्वासप्ताय मुत्तरात्स यद्द *
च्छदेपविवेस्यो दिहेवरनिभृ * एषखारयि शानि-
वाक्षात्वं चतस्र उपयाम गृहीतोऽसि ध्रुव उत नोऽग्निरेका-
द्यर्त्तेणात्मिन महति माते पण्डितस्तनोत्तिकाभूता * तस्य-
भवति तिसो दाविष्टति । * मित्रावरुणाभ्या वोपयाम गृ-

(१) आदर्शगुस्तकस्यात्तिगात्तित्वाद्वाप्तानि विलुप्तानि । एवमेऽपि ।

द्वीतः * मध्ये त्वा मह्यं चिवृदसि * स्तुन्-
 याहने उपयाम गृहीतोऽसी * वृहद्वते स्थिरो भव
 वैश्वदे * देवां दिवसेकाहनेरनीका *
 सरस्ती विनं च तिस्तेष्योदग्नः * च पञ्चत्रिष्णतिः ॥२७॥
 अथ कतसंज्ञं भवति । विश्वकर्मा विमना ए *
 * वोवाभ्यावर्तस्य पवित्रेण पुनिहि यमेन दत्त-
 मश्चिम्य * रुत चत्रस्योल्लवण्डः *
 * विराङ्ग्योतिः * मारगिनर-
 सिव * प्रायणश्चम *
 यज्ञं * ॥२८॥
 अथ मान्तसंज्ञं भवति । * अग्निश्चन्द्रः प्राणा-
 यामे * कौयता च त्रीहृष्य *
 च प्रतं च पष्टवाद- * पृथिवी च चत
 * * गृहीतो * (१)

(१) अत. पर भृत्यसमाप्ते आदर्शपुस्तकस्यातिगलितत्वात् कात्ययपद्मक-
 विष्णवा जातारतस्यूर्ध्यं बलभद्रासमजदेवभद्रकृतस्य मौनसूत्रस्यान्तिमध्यतुर्पात्यादी-
 द्र राजिष्ठते ।

मौनमञ्चसुने ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

—४५—

चन्द्रे शतने वयोवराजमेते जाता य युजर्जन्ति ब्रह्मतव-
सि अतुना परोत्य भूतानि महस्ताणि सद्वस्त्रशः प्रजापतये चा-
य तस्यैष ने निर्कर्त्ते मप्त ने आग्ने । वैश्वानरो हे सविसुस्वाँति-
यहृपमुपयामु शर्मास्तुत्यादेभ्यः कुञ्जमनद्वा च्योवीभत्ताय
पैस्तकसं परुट्टभीधिकार्षोऽभिभूरसि । अभित्वाद्याजरासः
प्रैवेभिः प्रैपानृतवस्ते यज्ञं द्विसश्वस्कन्दैर्भिन्नपृतव स्य अ-
ताहृध एकोन्त्रिएग्नत् ॥ १ ॥

विराडसि समाडस्यश्विना पिवतामग्निं तमाकन्दो-
मूर्द्वावयेऽप्रत्य कृणुतैप छागो नदीभ्यः पौजिष्ठमग्नये नीकषते
प्रथमजान् । उग्गिगसि विश्वकर्मा हि पुनर्ज्ञु मा पितरः कृष्ण-
श्रीया चाग्नेयाः चेता उपध्वस्ता हे इमा मे विद्यायं ददिष्णा-
सनः पशुभिः पशुनुपयाश्विनं तेजो युवन्तम् । पितृभ्यः स्वधायि-
त्यः पशुकं त्वाग्नेवेष्यित्पतिर्मासगात्मेदत्त्वासेऽयन्नो हे अष्टै
द्वित्रिए शदेकोनपृष्ठिः ॥ २ ॥

लोचने प्रतिपदसि समुद्राय लोपया छरिरसि संकन्दनेना-
निनिपेण वयन्ते ऽश्विने कृतस्य इमस्मे चाकं यक्षोरु विष्णो हे
द्रुत्त्वाच्छणं वलगद्वन्मुपयाश्विभ्यां त्वा स्यंभूरसि ग्रायनेण त्वा

चाचस्पतिर्गदे कर्त्ते त्वा भ्रुवश्चितिरिये पिन्वस्वोर्गविद्यानिनास्प-
राङ्गस सपत्नहाश्चना हृषि । प्रजापतिष्ठत्युपप्रयन्त् । कर्त्तव्ये
त्वा यंजन्त्यस्य घृतवती भूवगानामेन्त । स्यानास्यप्ताने इक्र-
तन् । रासानामत्याय धूम्बन्वमन्ताय वाचे स्वाहा । इभाग्ग-
भुण्णृच्छा मृत्वा वक्षये । उखा कृष्टेनु विद्योत अपा त्वाए-
निर्गत ॥ ३ ॥

राम इसा उच्चे आगस्त्वाजारियुष्मा इन्द्र आविर्द्यर्य
काला चाये निक्रपणमातिष्ठन्तमेताद्यनस्य इजापतये परुषा-
नादडवे स्थेभे प्रजापर्वार्ववृत्तमां । ग्रोऽन्तर्गामः सोऽगः सम्यक्
स्ववन्त्येने दिविधा उभाभ्या दे । जृद्यानः सुप्रभिक श्वाचास्त-
स्तोनापृथिवि देहे दिवंयनि सम्यक्स्ववन्त घृतन्दा कीण
स्यासी । अथमेव नार्पा फनेन तोत्रान् घोपान्महानाम्ये घृतं
घृतपावान श्रीणामुदार एता उ व एकविष्णुगत ॥ ४ ॥

रक्षोऽधरणो य पाषकवर्ची कुलायितो सविर । प्रथमेसिनो-
वालोमुकपद्मावपान्तोमुपदा प्रजापतये त्वा सर्वदन्द्रभा हुे
प्रघामिनोप्तेरमि रजताचरिणोर्गत्वर्दस्त्वा वलविडाय सु-
यण्डस्त्वा दन्द्रवाय सुसंदृगोया वहय तस्यस्य ध्रु भद्रत्वा
गायत्रं क्षन्द । परा स्याविभूः सीगारि र शुद्धवान ददेणाम्ने
पथम्य द्योहवेण दोनै तोषमपेत्यभिप्रवन्ताऽनये गायत्राय
सुरस्त्रोऽप्रक्रिन्दिष्णत ॥ ५ ॥

एतत्ते पुत्रमित्र द्वे शक्तरूपे गिवस्त्र गायिना भेषजर्गिष्ठ-

की वे माता पात्राचतेऽयं प्रजापतिः संप्रियमाणा भद्रं
कर्मभ सुगावा देवा। सधयेजारमुभावाक्षिवेऽनोऽश्वभ्यां
प्राप्तं सवनम् गिरश्च मे धर्मं, पूर्वधर्मत्कर्पणं जापते त्वा सर्वं
अथय उभा पिवत्तमिदापि, महस्यशोषाज्ञातं ईश्च सजोंये
इन्द्रे द्वरतः शिवै भव ध्रुवा स धरण्येतीक्ष्णे याप्तेनकीर्णविद्-
शक्तयाशीति ॥ ६ ॥

अंधा उग्रिमं पाण्म स्वतङ्गचामतर्जित्वा कुभीयनिष्टुर्जित्-
द्वाक्षमे प्रजापतेस्तु मेषते रुद्रभागो वर्षीभृष्टगुना वसन्तेन
क्रमना द्विपदादिवैषाच्छदेव पडो वैश्वदेवोऽनये शीकवते रे-
षि ॥ ७ ॥ ज पुण्ड्रु न देवा तसास्य पुक्षामित्वा परमं वैश्वानर-
स्य चुक्षातैः स वन्ना पृष्ठवाचोक्तिराजे प्राणदा अपानदा जयेय
एष्यङ्गः। यमाय त्वा गखाय त्वा श्विभ्यां पर्यंस्ता निश्च पृथिवी-
च भूमास्य ग्राचीनं वर्हिवाय रथेगा नवमरण्यत ऋष्यादग-
गिनसक्तिएगत ॥ ७ ॥

प्रागे वाय प्रानात्क्राः संचरा कृष्णां प्राप्तङ्गाम्भुनासीरि-
याक्तिस्त्राऽग्नेः पर्वता सभू संयंभू सद्वा सिम्बुरद्भ्य स्वादा-
टिय पृथिव्याधानाः करमोटिग्न्य स्वादाभृष्य सुपर्णोऽद्भ्य-
संपृष्ट आत्मुः शिशानी महीदीदेवयु प्राजापत्या। गुडजाना-
हिरण्यगर्भेषुः सुपुण्य, उर्यरचार्दिष्योऽन एष्यव्याः पृष्ठी-
पर्मद्वग्नासा पर्वतापि उपर्यं नात्मक्य इत्याग्नेः पर्वति सप्त-
विदिष्यतिः स ८ ॥

प्रणायाम उद्गत ऋषभे। हिमन्तेन ऋतुना वर्षाङ्गस्तुतुनामु-
पयाग्नये त्वा नायन्त्रक्षन्दसं भद्रो नो श्रीमेण ऋतुना श्विवचा-
दित्यानामन्त्रायः क्षणश्चीवा आमेयाः शित्यय वामयाङ्गं भज्ञ-
श्विक्यावक समिदस्युस्यासमुद्रो वायुषा टेवस्त्वा। देवस्य त्वाग्न-
ये जुष्टमन्त्रीषो। माभ्यां जुष्टमाददेऽध्वरकृतश्चसंवपामि सग्रहत्वै-
दे पृथिव्या उपाङ्गशोरश्चिनोर्गायत्रेण एवासिना रिरस्त्रदित्यै
रात्रा। सि वृद्धन्त्रसि यवोऽसि ढे चयस्त्रिशत्पृष्ठः ॥ ८ ॥

अङ्गनुभेसुऽचद्रोपावस्तुतमयाविधेन त एषाते अम्लेश्वावती
ऽसएस्वभागास्य प्रथमावामनडवाहमन्वारभामहे, सविता
त्वेष्टरे गिरीणामस्मि वः प्रजापतये त्वैषते गायत्र इमाते वा-
जिस्त्रमये कश्चाच्चनायोध्वा अस्मैते। ते धानानाएरुपं मरुताए
स्कंधानमायपूङ्गचल्लूयमाययमसूक्ष्मतये सोनहृद्यमेतावोदेवानां
भद्राणि मेतमित्तीनवाष्ट्रेण पठ्विष्टगतिः ॥ १० ॥

नगे देव देवं वो ध्रुवास रुषणास्तुता शुक्ल्योत्तिष्ठचनहि
नेपां एश्विवे। नाम विश्वकर्मा त्वा व्यचस्य कर्मात्वा व्यचस्ती-
मागत्यवाजी पुनाति ते वाचस्तये स्यादिन्द्रः साद्वीलिधर्वमि-
नामूर्धर्वमेन दीक्षाये रूपमिमन्देवा ढे पृष्ठोर्मेघाः देवाः पूर्ण-
दर्विष्टिमस्यत्वा विद्या च पातङ्गो ददा परित्रूतः पूर्पणं वनिष्टु-
नावीति शोर्च इत्वोधर्वमारोधराज्ञिष्टसत्पत्तिं वयए सोम-
ययऽद्यतायानं सत्तिपमुच्यते। सुष्टुतिष्टसमन्ती वृधोभिष्ठा-
स्ति ग्नारदेन ऋतुना रथवाचणएव्यषि। सादुपएसदोऽभ्यन्ता-

ते परिवीरसि परमेष्ठी त्वा व्यचखतीमण्ड प्रहरण्डगुणेशसण्ड
चितासि हृष्टः प्रुचिपदेइक्तर्तारमध्वरस्याग्निष्वाज्ञानृतम-
तो गोविविदं गोविद्विभक्तारण्डवामहे गौगिरेण पृथुनर
समद्रं गच्छ पञ्चाशत् ॥ ११ ॥

इयमा द्वै इमण्ड साहस्रमग्निं युनजमीदमुक्तराद्वेषेन वे-
ताच्यसि घृताचीस्यो नवदशभिरस्तुवं तैतंए सन्खस्यसुगव्यज्ञ
उपेयादित्येभ्यस्त्वा देवीद्वारो वयोधसमुद्रज्ञोहितेन मित्रण्ड
ज्ञवेदिनण्ड सत्रामाणं पृथिवीं मरुत्वन्त वृषभं वायोरग्निलया-
ग्निण्ड हृदयेन नृताय सूतमग्नये गृह्वपतये गणानां त्वां पूरा
पञ्चाश्वरेण पितानो नियुत्वान्वायो यज्ञायज्ञा व ऊर्ज्जोनपातं
मन्यवे यस्तापं प्रतिश्रुत्कायाश्रतनं चिप्त शदशीतिः ॥ १२ ॥

नाग उपयासाविक्रोडसि प्रस्तुरेण परिधिना सुपारधिरसा-
निवोपयाद्ययस्योस्युपर्येन्द्राय त्वा बुद्धदत्तेनन्पा अग्न उपयाध्रु-
वोडसि वैश्वदेवी पुनात्युपयामधवे त्वा । उत नोडहिरुध्न्योयमु-
त्तरात्संयदसुरसात्मव्यव्यायं दद्यिष्यारथस्त्रोमातेव पुर्वं जी-
मूतस्येव भवत्यग्निरेकान्तरेणास्मिन्दद्वति भूताय त्वाग्नये त्वा
मद्यं चिवृद्धिं मित्रावस्थाभ्यां त्वा पवित्रेस्यो द्वे वितं त्वा जु-
द्धाना सरस्तीमन्नोऽग्नेरनीकण्ड स्थिरो भव टेवां दिवम् ।
सहस्रस्य प्रसा व्यचक्ष त्वा स्वयं वाजिन्देवीद्वारोश्चिना देव-
क्षातस्यैनसः पञ्चचिए शत् ॥ १३ ॥

गोपद्वक्त्रहद्रादित्येन्द्रेषु संसद्यं तामर्द्दाए इन्द्रोनृवद्दह-

विषमतीरिनायत्त्वाहिदेवहृतमान्दे मरुत्वांए इद्र । पहि नः
परमेष्ठयभिधीतः कववोष्णीनाभीमं चन्द्रमा असु सधमादोद्यु-
म्निनोर्मुजचन्तु माशिल्यावैश्वदेव्यः समुद्रे त्वा ध्रुवासि ध्रुवीयमं-
उनीवोमयोहज्जितिम् । आम्यावर्तस्वश्चार्थापिन्वस्कदेवो वा प-
विनेण पुनीहि मायमेनदत्तं ज्ञनस्योत्त्वं विश्वतस्तुरुतसंज्ञानः
मसि विराङ्ग्योतिस्तप्तायनोमे वसन्ताय कपिङ्गलात्ममुद्राय
शिशुमारानग्नये कुट्टहन्त्रिपतिष्ठोदयाभं च यज्ञेन यज्ञ-
भद्रे । मेऽग्नरस्यूर्ध्वे भवाद्विनर्ज्योतिपा विश्वकर्मा विमना अष्ट-
चिष्ठगत् ॥ १४ ॥

तिथौ भेषजमसुपयान्तयच्छ परमेष्ठो त्वा ज्योतिषमन्तोवि-
श्वकर्मा त्वा ज्योतिमन्तो ब्रतेन दीक्षामृतावानं वैश्वानरमेतावि-
श्वान्युद्घा यवृद्धत्येतावद्गूपं वृहदिन्द्राय सहदानुं पुरुहृतदेवतस्य
सवितुर्वेनस्तदियं ते स्त्रीरो वीरानात्मानन्ते । आक्रम्य वाजि-
न्विमान एष संप्रव्यवधमुपमूर्हानं दिवोदृधे धानावन्तं कर्त्तमण-
मर्वांशो श्रद्ध देवश्रुतौ देवेष्विममूर्णायुं युत्कार्य सविता । लोकं
पृष्ठ हे दीर्घायुस्ते पितुञ्ज चिष्ठगत् ॥ १५ ॥

सत्यं चर विश्वयं ताष्टचं व्रीहयस्वाग्निश्चापो मित्रस्य इष्विषी-
चायथण्डच प्रष्ठबाढ ब्रतं च प्राणश्चाग्निश्चेन्द्र आत्मने मे
प्राणाय म चतं च मित्रस्य चर्यणिधुतोशत्ये वो देवमीर्ण
चितमेता चर्यणिधुतेष्वचरत्यभ्यादधामि धृतं मिमित्ते तरणि-
र्बिष्वटर्शतोऽचरणाय किववमिरज्यज्ञने सविता वस्त्रो
द्विरणमयेन पात्रेणोम् ॥

एवं न व्याप्तिरुपच्चाशन्मोक्षयत्रे पञ्चमती चतुर्द्द-
शपञ्चशत्युनादिसाहस्रीपञ्चविधशत्युना दिसाहस्री पञ्चवि-
धशत्युना दिसाहस्री ॥ २६ ॥

दुंडिराजप्रसादेन सूर्यं चेदं मयाकृतम् ।

वैदिकास्तेन तुष्यन्तु चिप्रा गाध्यन्दिनीयका ॥

अधेतव्यमिट सूत्र विष्वैर्माध्यन्दिनीयके ।

मैनेनाधीतमन्त्राणां चिप्रं ज्ञानाभिलापिभि ॥

मङ्गर्मङ्ग प्रार्थयेऽचन्द्रजर्जनान्द्रएमानसन।

मत्कृत चूर्मेतत्त्वं न द्रष्टव्यं कदाचन ॥

एषा मत्स्यनगा विद्या गोप्यैव फलदा भवेत् ।

अन्यथा विफलैव स्थादिति मदचनन कुरु ॥

ਸਿਧੰ ਗਿਚੰ ਛਲੁ ਦੁਇੰ ਪ੍ਰਮੁੰ ਵਾਲੁ ਨ ਬੋਧਥੇਤ।

सच्चिदं गिश्वेदाय स्वगृज्ञानेव बोधयेत् ॥

यश्च अम समुत्पन्न सूत्रसाधा कृते मयि ।

गजाननो चिभुस्तेन प्रीयताम्माम देवतम् ॥

इति श्रीमद्भागवतिकनागरधारीयपाठकश्रीरामचन्द्रसूत्र
महायाज्ञिक गङ्गाधरपाठकवग्र सभूतपाठक श्रीबलभद्राय
जंदेवभद्रविरचिते माध्यन्दिनीयसहिताया श्रीनमन्त्र
सुवे चतुर्थोऽध्याय सुख च समाप्तम् ॥

Printed by KRISHNA DAS GUPTA, *Proprietor*,
at the Benares Printing Press.